T.C.

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

2018 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE DERS KİTAPLARINDA TÜRK DÜNYASI KONULARININ YERİ VE ÖNEMİ

Hazırlayan

SEVDE SAĞLAM

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2024

KAYSERİ

T.C.

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

2018 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE DERS KİTAPLARINDA TÜRK DÜNYASI KONULARININ YERİ VE ÖNEMİ

Hazırlayan

SEVDE SAĞLAM

Danışman

PROF. DR. ELVAN YALÇINKAYA

Ocak 2024

KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı bütün bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, atıfta bulunduğum eserlerin bütününü kaynak olarak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversitede veya başka bir üniversitede başka bir bilimsel çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Sevde Sağlam

YÖNERGEYE UYGUNLUK

2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Türk Dünyası Konularının Yeri ve Önemi adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan	**Danışman**
Sevde SAĞLAM	Prof. Dr. Elvan YALÇINKAYA

KABUL VE ONAY

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne,

Sevde SAĞLAM'ın hazırladığı **2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Türk Dünyası Konularının Yeri ve Önemi** başlıklı bu çalışma jürimiz tarafından **Türkçe ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Eğitimi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Prof. Dr. Mustafa TALAS	……
Jüri Üyesi (Danışman)	Prof. Dr. Elvan YALÇINKAYA	……...
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Kasım KARAMAN	……..

Bu tez Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki jüri üyeleri tarafından … / … / …… tarihinde uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulunca … / … / …… tarihi ve …….. sayılı karar ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hüseyin ARAK
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim ve çalışmalarım süresince yardımlarını ve değerli zamanını esirgemeyen, tezin hazırlanması aşamasında görüş ve önerileri ile yol gösteren, bana hep destek olan sevgili danışman hocam Prof. Dr. Elvan YALÇINKAYA'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek lisans eğitimime başladığım günden itibaren çalışmalarımla beni teşvik eden, cesaretlendiren, bana her zaman destek olup hiçbir zaman yalnız bırakmayan, her daim motive eden, hayatım boyunca üzerimde en büyük emeği olan anneme, babama ve bendeki yeri her zaman ayrı olacak olan ağabeyime teşekkürü bir borç bilirim.

Sevde SAĞLAM

Ocak, 2024-KAYSERİ

ÖZ

2018 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE DERS KİTAPLARINDA TÜRK DÜNYASI KONULARININ YERİ VE ÖNEMİ

Sevde SAĞLAM

Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Ocak, 2023
Danışman: Prof. Dr. Elvan YALÇINKAYA

Bu araştırmanın amacı 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda Türk Dünyası konusuna ilişkin kazanımları belirlemek ve 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na uygun olarak hazırlanan ders kitaplarında Türk Dünyası konusuna ilişkin kazanımlara nasıl yer verildiğini incelemektir. 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın ve ders kitaplarının incelenmesi için bu çalışmada, nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden birisi olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre: 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda Türk Dünyası konusuna ilişkin toplamda on beş adet kazanıma yer verilmiştir. Bu kazanımlarda bir tanesi dördüncü sınıf kazanımları arasında, iki tanesi beşinci sınıf kazanımları arasında, beş tanesi altıncı sınıf kazanımları arasında ve yedi tanesi de yedinci sınıf kazanımları arasında yer almaktadır. Öğretim programında ve ders kitaplarında Türk Dünyasına dair konuların ülkemiz ile ilişkilendirilerek anlatıldığı tespit edilmiştir. 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı incelendiğinde, Türk Dünyasına ve kültürüne ilişkin konuların çoğunlukla Kültür ve Miras öğrenme alanı kapsamında yer aldığı görülmektedir. Araştırma sonucunda 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitaplarında Türk Dünyasına dair konuların arttırılabilir olduğu görüşüne ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: sosyal bilgiler, 2018 sosyal bilgiler öğretim programı, türk dünyası, sosyal bilgiler ders kitapları

ABSTRACT

THE PLACE AND IMPORTANCE OF TURKISH WORLD TOPICS IN THE 2018 SOCIAL STUDIES CURRICULUM PROGRAM AND TEXTBOOKS

Sevde SAĞLAM

Erciyes University, Institute of Educational Sciences
Master's Thesis, January, 2023
Supervisor: Prof. Dr. Elvan YALÇINKAYA

The aim of this research is to determine the achievements regarding the Turkic World in the 2018 Social Studies Curriculum and to examine how the achievements regarding the Turkic World are included in the textbooks prepared in accordance with the 2018 Social Studies Curriculum. In this study, the document analysis method, which is one of the data collection methods in qualitative research, was used to examine the 2018 Social Studies Curriculum and textbooks. According to the findings obtained from the research: A total of fifteen learning outcomes related to the Turkish World were included in the 2018 Social Studies Curriculum. One of these outcomes is among the fourth grade outcomes, two are among the fifth grade outcomes, five are among the sixth grade outcomes, and seven are among the seventh grade outcomes. It has been determined that topics related to the Turkish World are explained in relation to our country in the curriculum and textbooks. When the 2018 Social Studies Curriculum is examined, it is seen that subjects related to the Turkish World and culture are mostly included in the Culture and Heritage learning area. As a result of the research, it was concluded that the topics related to the Turkic World could be increased in the 2018 Social Studies Curriculum and textbooks.

Keywords: social studies, 2018 social studies curriculum, turkish world, social studies textbooks

İÇİNDEKİLER

ÖZET…….. 5

ABSTRACT ……... 6

İÇİNDEKİLER ……..... 7

GÖRSELLER LİSTESİ ……. 10

KISALTMALAR 15

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu …… 16

1.1.1. Araştırmanın alt problemleri ……..... 16

1.2. Araştırmanın Önemi …….. 17

1.3. Araştırmanın Amacı ……..... 17

1.4. Sınırlılıklar ……..... 18

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sosyal Bilgiler Öğretimi ……..... 19

2.2. Türk Milli Tarihi …… 25

2.2.1. İslam Öncesi Türk Tarihi …….. 26

2.2.1.1.Asya Hun Devleti ……..... 26

2.2.1.2. Batı (Avrupa) Hun Devleti …….. 27

2.2.1.3. Gök Türk Devleti …… 28

2.2.1.4. Uygur Devleti …….. 30

2.2.2. İlk Türk İslam Devletleri …….. 32

2.2.2.1. Gazneliler …… 32

2.2.2.2. Karahanlı Devleti ……..... 33

2.2.2.3. Büyük Selçuklu Devleti …….. 36

2.2.2.4.Anadolu Selçuklu Devleti ……..... 39

2.3. Türk Milli Tarihinde Önemli Role Sahip Olan Türk Devletleri …… 41

2.3.1. Safevi Devleti …… 41

2.3.2. Babürlü Devleti …….. 41
2.3.3. Harzemşahlar Devleti …… 42
2.3.4. Altın Orda Devleti …….. 43
2.3.5. Kırım Hanlığı …… 43
2.3.6. Timur Devleti …… 44
2.4. Türk Dünyası ……..... 44
2.4.1. Bağımsız Türk Devletleri ……..... 45
2.4.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti ……. 45
2.4.1.2. Kazakistan Cumhuriyeti ……... 47
2.4.1.3. Kırgızistan Cumhuriyeti ……... 49
2.4.1.4. Özbekistan Cumhuriyeti …….. 50
2.4.1.5. Türkmenistan Cumhuriyeti …….. 51
2.4.1.6. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti …….. 52
2.4.2. Özerk Türk Devletleri …….. 54
2.4.2.1. Altay Cumhuriyeti ……... 54
2.4.2.2. Başkurdistan Cumhuriyeti ……... 54
2.4.2.3. Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti ……... 55
2.4.2.4. Sincan Uygur Özerk Bölgesi ……... 55

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli …….. 56
3.2. Veri Toplama ……. 58
3.3. Veri Analizi …… 59
3.4. Geçerlik ve Güvenirlik ……... 59

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Dördüncü Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Bulunan Kazanım ve Ders Kitabında Yer Verilişi ……... 60

4.2. Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Bulunan Kazanımlar ve Ders Kitaplarında Yer Verilişi ……..…..... 65

4.3. Altıncı Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Bulunan Kazanımlar ve Ders Kitaplarında Yer Verilişi ……..…..... 68

4.4. Yedinci Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Bulunan Kazanımlar ve Ders Kitabında Yer Verilişi ……..... 109

BÖLÜM V

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma ve Sonuç…...……. 139

5.2. Öneriler …… 142

KAYNAKÇA ……. 143

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1 Nahcivan Özerk Cumhuriyeti ……. 61
Görsel 2 Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı …….. 61
Görsel 3 Türk Cumhuriyetleri …….. 62
Görsel 4 Azerbaycan Cumhuriyeti …….. 62
Görsel 5 Türkmenistan Cumhuriyeti …… 63
Görsel 6 Özbekistan Cumhuriyeti …… 63
Görsel 7 Kırgızistan Cumhuriyeti …… 64
Görsel 8 Kazakistan Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ……... 64
Görsel 9 Demir-İpek Yolu projesi …… 66
Görsel 10 Oğuz Kağan Destanı kitap kapağı …… 66
Görsel 11 BTK Demir Yolu Hattı ……. 67
Görsel 12 Dede Korkut Destanı …… 68
Görsel 13 Orta Asya fiziki haritası ……... 70
Görsel 14 Asya Hun Devleti ……. 70
Görsel 15 Asya Hun Devleti haritası …… 71
Görsel 16 Kavimler Göçü ……. 71
Görsel 17 Ergenekon Destanı örneği …… 72
Görsel 18 Kök Türk Devlet haritası …….. 72
Görsel 19 II. Kök Türk Devleti ……. 73
Görsel 20 Uygur Devleti ……... 73
Görsel 21 Uygur Devleti metin örneği …….. 74
Görsel 22 Türklerin İslamiyet'i kabulü ……. 75
Görsel 23 İslam dininin kültürel etkisi metin örneği …… 75
Görsel 24 Karahanlılar Devleti ……. 76
Görsel 25 Gazneliler devlet tarihi ……. 76
Görsel 26 Biruni metin örneği …….. 77
Görsel 27 Büyük Selçuklu Devleti …….. 78
Görsel 28 Büyük Selçuklu Devleti tarihi …….. 78
Görsel 29 Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri …….. 79

Görsel 30 Anadolu'nun yurt edinilmesi metin örneği …….. 80
Görsel 31 Türkiye Selçuklu Devleti ……. 80
Görsel 32 Türkiye Selçuklu Devleti tarihi …… 81
Görsel 33 Türkiye Cumhuriyeti'nin komşuları …… 82
Görsel 34 TİKA ve TÜRKSOY metin örneği …….. 82
Görsel 35 Türk Cumhuriyetleri ile olan bağlar …… 83
Görsel 36 Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri …….. 84
Görsel 37 Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı …… 84
Görsel 38 Türklerin anayurdu Orta Asya ……. 85
Görsel 39 Konargöçer yaşam okuma parçası etkinliği ……. 86
Görsel 40 Asya Hun Devleti metin örneği ……... 86
Görsel 41 Oğuz Kağan Destanı okuma metni …….. 87
Görsel 42 Kavimler Göçü haritası …… 88
Görsel 43 Kültürün ilmek ilmek işlendiği kilim örneği görselleri ……... 88
Görsel 44 I. Kök Türk Devleti …….. 89
Görsel 45 II. Kök Türk Devleti metin örneği ……... 89
Görsel 46 Orhun Kitabeleri …….. 90
Görsel 47 Gök Tanrı İnancı metin örneği ……. 90
Görsel 48 Kurultay örneği …… 91
Görsel 49 Uygur Devleti tarihi ……. 91
Görsel 50 Türeyiş Destanı metin örneği …….. 92
Görsel 51 Türklerin İslamiyet ile tanışması ……. 93
Görsel 52 Karahanlılar Devleti tarihi metin parçası ……. 93
Görsel 53 Gazneliler Devleti …… 94
Görsel 54 İlk Türk-İslam kültür anlatımı metin örneği …… 94
Görsel 55 İslam dininin sosyal hayata yansımaları ……. 95
Görsel 56 İslamiyet'in yansımaları metin örneği ……. 95
Görsel 57 Nevruz Bayramı kutlamaları ……. . 96
Görsel 58 Yeni Yurt Anadolu …….. 97
Görsel 59 Büyük Selçuklu Devleti metin örneği ……. 97

Görsel 60 Büyük Selçuklu Devleti çift başlı kartal sembolü ……... 98
Görsel 61 Fetih taktikleri ve sonuçları …….. 98
Görsel 62 Sultan Melikşah Dönemi metin örneği ……..... 99
Görsel 63 Anadolu Beylikleri haritası …….. 99
Görsel 64 Saltuklular ve Danişmentliler ……. 100
Görsel 65 Mengücekliler ve Artuklular …….. 100
Görsel 66 Türkiye Selçuklu Devleti metin örneği …….. 101
Görsel 67 Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesi ……... 101
Görsel 68 Haçlı Seferleri …… 102
Görsel 69 Haçlı Seferleri okuma parçaları ……. 102
Görsel 70 Türkiye Selçuklu dönemi tarihi eserleri …… 103
Görsel 71 Medrese ve kervansaray metin örnekleri ……... 103
Görsel 72 Anadolu Sufi ve düşünürleri örnekleri ……. 104
Görsel 73 Milli dış politikamız …….. 105
Görsel 74 Ulu Önder Mustafa Kemal dönemi dış politika ……. 105
Görsel 75 TİKA ve TÜRKSOY okuma metni …….. 106
Görsel 76 Ahmet Yesevi Üniversitesi …… 106
Görsel 77 TUİK 2018 Verileri ……... 107
Görsel 78 Türk Dünyası taşımacılık metin parçası ……. 108
Görsel 79 TDV haber örneği …….. 108
Görsel 80 Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi …… 110
Görsel 81 Osman Bey dönemi …… 111
Görsel 82 Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi etkinliği …….. 111
Görsel 83 Orhan Bey dönemi ……. 112
Görsel 84 I. Murat dönemi ……. 112
Görsel 85 Osmanlı Devleti kuruluş dönemi mimari örnekler ……..... 113
Görsel 86 Yıldırım Bayezid dönemi ……... 113
Görsel 87 Çelebi Mehmet dönemi …….. 114
Görsel 88 II. Murat dönemi …… 114
Görsel 89 Osmanlı Devleti ordu yapılanması ……..… 115

Görsel 90 Osmanlı Devleti askeri birlikleri …… 115
Görsel 91 Osmanlı Devleti toplumsal ve ekonomik yapı ……... 116
Görsel 92 Osmanlı fetih siyaseti ……. 117
Görsel 93 Osmanlı fetih hareketleri ……..... 117
Görsel 94 Osmanlı fetih hareketleri metin örneği …….. 118
Görsel 95 Osmanlı Devleti Millet Sistemi ……...…….. 118
Görsel 96 II. Mehmet dönemi ……. 119
Görsel 97 İstanbul'un Fethi …… 119
Görsel 98 Mısır'ın Fethi ……. 120
Görsel 99 Yavuz Sultan Selim dönemi …….. 120
Görsel 100 Kanuni Sultan Süleyman dönemi …… 121
Görsel 101 Coğrafi Keşifler metin örneği …….. 122
Görsel 102 Coğrafi Keşifler haritası ve kaşifler ……. 122
Görsel 103 Coğrafi Keşiflerin sonuçları ……. 123
Görsel 104 Rönesans hareketi metin parçası …….. 123
Görsel 105 Reform hareketi metin örneği …….. 124
Görsel 106 Aydınlanma Çağı ……. 124
Görsel 107 Sanayi İnkılabı ve etkileri …… 125
Görsel 108 Sanayi İnkılabının Osmanlı Devleti'ne etkileri ……... 125
Görsel 109 Fransız Devriminin Osmanlı Devleti'ne etkileri ……. 126
Görsel 110 Osmanlı Devleti Islahat Hareketleri …… 127
Görsel 111 Osmanlı Devleti Lale Devri ……. 127
Görsel 112 Islahat Hareketlerinin toplumsal etkileri ……. 128
Görsel 113 İlk Türk matbaası ve etkileri ……...…… 128
Görsel 114 Osmanlı'da telgrafın kullanımı okuma metni ……. 129
Görsel 115 Osmanlı Devleti'nde ilk buharlı geminin kullanımı …….. 129
Görsel 116 Osmanlı Devleti'nde demir yolu hattı …… 130
Görsel 117 Osmanlı Devleti eğitim alanında yapılan ıslahatlar …… 130
Görsel 118 Osmanlı Devleti'nde kültür ve sanat …….. 131
Görsel 119 Seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'nin anlatımı ……... 132

Görsel 120 Seyahatnamelerde Osmanlı kültürü ……...……. 132
Görsel 121 Osmanlı'da hamam kültürü ve lale motifi ……...….... 133
Görsel 122 Osmanlı'da esnaf geleneği ……...……... 133
Görsel 123 Osmanlı'da kervansaraylar ve mimari bakış açısı ……... 134
Görsel 124 Osmanlı Devleti sofra kültürü …….. 134
Görsel 125 Osmanlı kahve kültürü ve bayram kutlamaları ……..... 135
Görsel 126 Osmanlı Devleti cirit oyunu ve giyim alışkanlıkları ……..... 135
Görsel 127 Türk Konseyi ve haber örneği …….. 136
Görsel 128 Asya İşbirliği Diyaloğu …… 137
Görsel 129 BSEC ve TRACECA ……... 137

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

bkz.: Bakınız

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

km²: Kilometre Kare

NATO: Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

M.Ö.: Milattan Önce

TİKA: Türk İş birliği ve Kalkınma İdaresi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Günümüzde hızlı bir gelişimin ve değişimin yaşandığı küresel dünyada, uluslararası arenada devletler, ülke menfaatlerini koruyabilmek ve gelişmelerini hızlandırabilmek amacıyla birbirleri ile hem ekonomik hem stratejik anlaşmalar imzalamakta, uluslararası örgütlerde yer almaktadır. 1980 sonrası Sovyet rejiminin zayıflaması ve beraberinde 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber egemenliklerine kavuşan Bağımsız Türk Devletleri de uluslararası platformda yer almaya başlamıştır. Hem bağımsızlık mücadelelerinde hem de sonraki süreçte Türkiye soydaşımız olan Türk Cumhuriyetleri'nin her daim yanında olmuş ve ilişkilerini canlı tutmuştur.

Türk Dünyası coğrafyasında yer alan Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, hem bulundukları konum itibariyle jeostratejik öneme hem de zengin yer altı kaynaklarına sahip ülkelerdir. Ülkemizin Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile ortak tarihe, dile, dine ve kültüre sahip olması ilişkilerimizi ve temaslarımızı geliştirebilmemizde çok büyük bir avantajdır. Geleceğimizi tesis edecek olan nesillerimize Türk Dünyası ile olan bağlarımızı ve iş birliğimizi aktarmamız büyük önem arz etmektedir.

Gelecek nesillerimize aktarmak istediğimiz değerlerin kazandırılmasında eğitimin rolü hiç şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Eğitim ve öğretim programlarımızda bulunan, kaynağı sosyal bilimlere dayanan Sosyal Bilgiler dersi ise temel değerlerimizin aktarılması ve Türk Dünyası'nın gelecek nesillere tanıtabilmesinde mihver ders konumunda yer almaktadır.

Bu araştırmada günümüzde kullanmış olduğumuz 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitaplarında Türk Dünyası konusuna ne kadar yer verildiği sorusuna cevap aranmıştır.

1.1.1. Araştırmanın alt problemleri

1) Bu araştırma kapsamında cevap aranan problemler şu şekilde sıralanabilir: 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda Türk Dünyası kapsamına giren kazanımlar nelerdir?
2) Ders kitaplarında Türk Dünyasına dair konular öğrencilere nasıl aktarılmıştır?

1.2. Araştırmanın Önemi

Sosyal bilgiler dersinin hedefi bireylere eleştirel ve analitik düşünme becerisini edindirmektir. Bilişsel öğrenmeleri ve edindikleri beceriler tarihi dün, bugün ve yarın kapsamında analiz etmelerini ve çıkarımda bulunmalarını hedeflenmektedir. Tarihi doğru okumak geleceğin temellerinin sağlam atılmasını ve doğru inşasını sağlayacaktır. Sosyal bilimler donanımlı ve gerekli becerileri edinmiş bireylerin yetişmesinde kilit çalışma alanıdır (Er & Bayındır, 2015). 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini'nin yıkılmasının ardından istiklalini kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Devleti'nin sahip olduğu ortak milli tarihin, kültürel değerlerin kavranması hem Türk toplumu hem de Türkiye için önemlidir. Hem bugünümüz hem de yarınımız için siyasi, kültürel, ekonomi, eğitim gibi pek çok alanda iş birliğinin oluşturulması ve devamlılığının sağlanması açısından büyük kıymeti bulunmaktadır (Eşel, 2019). Bireylere milli tarihin ve kültürün öğretiminde erken yaşı hedef almakta olan temel eğitim düzeyi kritik öneme sahiptir. Bu çalışmada kazandırılmak istenen bu önemin ifadesi için gerçekleştirilen araştırmalardan bir tanesi olmuştur.

Bu araştırma geleceğimizi tesis edecek olan nesillerimize ortak kültüre, dile ve tarihe sahip olduğumuz kardeşlerimizin, Türk Dünyası'nın, temelini sosyal bilim disiplinlerinden alan Sosyal Bilgiler dersi kapsamında nasıl aktarıldığını göstermektedir. Araştırma kapsamında güncel müfredatımız olan 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitapları incelenmiştir. Bu konuda güncel bir çalışmanın literatürde bulunmaması çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

1.3. Araştırmanın Amacı

Sovyet rejiminin idaresi altında uzun yıllar yaşayan ve egemenlik mücadelesine devam ederek Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber bağımsızlıklarına kavuşmuş olan Türk Cumhuriyetlerinin ve Türk Dünyası bulunduğu coğrafi konum itibariyle uluslararası diplomaside büyün öneme sahiptir. Ayrıca bölgenin altın, doğal gaz, petrol ve uranyum gibi zengin yer altı kaynaklarına sahip olması bölgenin önemini her daim canlı tutmuştur.

Bu araştırmanın amacı ortak kültüre ve tarihe sahip olduğumuz Türk Dünyası'na 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitaplarında ne kadar yer verildiğini ve öğrencilere nasıl aktarıldığını tespit etmektir.

1.4. Sınırlılıklar

1) Bu çalışma günümüzde bağımsızlıklarını kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri ile sınırlıdır.
2) Bu çalışma 2018 yılında hazırlanmış olan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile sınırlıdır.
3) Bu çalışma Sami Tüysüz tarafından kaleme alınan ve TUNA yayıncılık tarafından 2019 yılında Ankara'da basımı gerçekleşmiş olan 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı ile sınırlıdır.
4) Bu çalışma Ömer Faruk Evirgen, Jülide Özkan ve Suna Öztürk tarafından kaleme alınan ve MEB tarafından Ankara'da basımı gerçekleşmiş olan 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı ile sınırlıdır.
5) Bu çalışma Seçil Büket Harut tarafından kaleme alınan ve ATA yayıncılık tarafından Ankara'da basımı gerçekleşen 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı ile sınırlıdır.
6) Bu çalışma Erhan Şahin tarafından kaleme alınan ve ANADOL yayıncılık tarafından Ankara'da basımı gerçekleşen 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı ile sınırlıdır.
7) Bu çalışma Cengiz Yıldırım, Fatih Kaplan, Hayriye Kuru ve Mukaddes Yılmaz tarafından kaleme alınan ve 2019 yılında MEB tarafından Ankara'da basımı gerçekleşen 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı ile sınırlıdır.
8) Bu çalışma Hikmet Azer tarafından kaleme alınan ve 2019 yılında EKOYAY yayıncılık tarafından Ankara'da basımı gerçekleşen 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı ile sınırlıdır.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE KONU İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Sosyal Bilgiler Öğretimi

Küreselleşmenin etkisi ile günümüzde bilimsel, teknolojik, sosyal, eğitim ve kültürel alanlar temel olmak üzere hemen bütün alanlarda bir değişim ve gelişim söz konusu olmaktadır. Yaşanan gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmada ve uyum sağlamada eğitimin rolü büyüktür. Örneğin, gelişen medya araçlarının neler olduğu hakkında bilgi edinmede, bu araçlardan doğru bilgi edinme yollarını öğrenmede, medya araçları vasıtasıyla tüketici bireylerden üretici bireylere geçiş sürecinin edinilmesi ve öğretilmesinde eğitimin rolü çok büyük olmuştur ve müfredatımıza bu kapsamda medya okuryazarlığı dersi eklenmiştir. Bireylerin problem durumlarına karşı doğru ve yeterli çözümler üretebilmelerinde gerekli bilgi ve yetenekleri kazanabilmelerinde okullar rehber niteliğindedir. Eğitsel faaliyet ve programlar bireylerin öz benliklerini gerçekleştirme aşamalarına rehberlik etmektedir (Dewey, 2019).

Eğitim kavramının kapsamı oldukça geniştir ve günümüze kadar birçok farklı eğitim tanımı yapılmıştır. Akyüz (2016) eğitimi, bireylerin bilişsel, bedeni, duygusal, toplumsal becerilerinin ve davranışlarının kısaca bütünsel gelişiminin doğru şekilde ya da hedeflenilen bir doğrultuda geliştirilebilmesi ve amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar ile bilgiler edindirilmesi sürecindeki çalışmaların tamamı olarak tanımladığı belirtilebilir. Ertürk (1988) eğitimi, bireyin davranışında kendi deneyimleri vasıtasıyla ve istenen yönde değişimin yaşanması süreci şeklinde ifade etmiştir. Şişman (2015) eğitimi, bireylerin olgun, erdem sahibi kişiler olarak yetişmeleri süreci olarak belirtmiştir. Şahin (2014) eğitimi, bireylerde meydana gelen davranış değişiklikleri neticesinde hem bireylerin hem de içerisinde bulunan toplumun yaşam standartlarının daha kaliteli hale getirilmesi süreci olarak ifade etmiştir.

Eğitim genel anlamda, bireylerin belirlenen hedefler doğrultusunda yetiştirilmesini amaçlayan, aile ortamında başlayarak yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreç içerisinde bireylerin etkin vatandaş olarak yetişmelerini ve toplum içerisinde yer alarak haklarının ve sorumluluklarının bilincinde olmalarını amaçlayan Sosyal Bilgiler eğitiminin rolü oldukça büyüktür. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak sosyal bilgiler eğitiminde de değişim ve yenilenmeler yaşanmaktadır. Sosyal

Bilgilerin bilinen en yaygın tanımı ise 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda yapılmıştır ve bu tanım şu şekilde belirtilebilir: Sosyal Bilgiler çalışma alanı, bireylerin toplumsal hayat içerisindeki olumlu adaptasyonlarını gerçekleştirebilmelerine yardımcı olabilmek maksadıyla; arkeoloji, tarih, coğrafya, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, ekonomi, felsefe, hukuk ve siyaset bilimi gibi sosyal bilim disiplinlerinin ulaştığı bilgileri ve yurttaşlık bilgisi kazanımlarını aktaran, insanların toplumsal ve fizikî çevreleriyle ilişkilerini zaman boyutu kapsamında değerlendirildiği; toplu öğretim yöntemi temel alınarak oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir (MEB, 2005).

Gerçekleştirilen tanıma baktığımızda Sosyal Bilgiler dersinin bireylerin kendilerini tanımalarını ve gerçekleştirmelerini amaçladığını ve hem sosyal bilimler hem de vatandaşlık bilgisi konularını yansıttığı ifade edilmiştir. Sosyal bilimler disiplini değişim ve sürekliliği algılama yeteneğini esas nitelik kabul ederek bireylerin toplumsal yaşama mutlu ve uygun adaptasyonlarını multidisipliner görüş çerçevesi ile amaçlamıştır (Akhan ve Şimşek, 2015). Eğitimin hem bir sosyal bilim dalı olması hem de esas maddelerinin pratikleşmesine uygun çalışma alanı yaratması Sosyal Bilgiler çalışma alanının oluşumunu sağlamıştır (Safran, 1993). Sosyal Bilgiler, yer kürede meydana gelen olayların sebeplerini ve neticelerini tanıtan, etkin bir vatandaşın sahip olduğu hak ve sorumluluklarını bildiren, bireyin hem şahsı ile hem de toplumsal ve fiziki çevresi ile ilişkisini dün, bugün ve yarın kapsamı içerisinde açıklayan bilgiler bütünü olarak ifade edilebilir (Çakıroğlu, 1987).

Sosyal Bilgileri Barth (1991), gerek sosyal gerekse global manada önemli konular hakkında kişilerin yurttaşlık değerlerinin ve yeteneklerinin geliştirilebilmesi amacıyla toplumsal ve beşerî bilimlerin çok branşlı uyumudur şeklinde tanımlamıştır. Sever (2021) ise temel eğitim seviyesinde öğrenim gören öğrencilerin gelişim ve sürekliliği algılama becerilerini ileri taşıyarak değişen dünya düzeni içerisinde ve hayatlarında onlar için gerekli olan değer, yetenek, bilgi ile tutumları geliştirebilmek amacıyla bireye ve hayata dair tüm bilimler ve çalışma alanlarıyla karşılıklı etkileşim halinde olan dolantısal ve bütüncül yaklaşımı benimsemiş olan çalışma alanı ve öğretim programı olarak ifade etmiştir. Öztürk (2015) de insani ve sosyal bilimlerin kendi disiplinleri ve yöntemleri ile ulaşmış oldukları bilgiler bütünü ile beslenen bir çalışma alanıdır şeklinde tanımlamıştır.

Turner vd. (2013), Sosyal Bilgiler dersi ve programının esas hedefinin, bulundukları toplumsal çevre içerisinde etkin rolde yer alarak insanlığa fayda

sunabilen yurttaşların, kendi becerilerini keşfetmiş ve geliştirmeyi amaçlamakta olan mutlu bireylerin yetişmesi ve gelişmesi sürecine önemli katkı sunmak olduğunu çalışmasında ifade etmişlerdir. Seyhan (2021), Sosyal Bilgiler çalışma alanını çeşitli sosyal bilim alanlarının sağladığı bilgi, değer, becerilere sahip olan, olay ve olgulara katılım gösteren, eleştirel analiz yapan, bilgiyi kullanabilen, öğrenmeyi öğrenen, eşitlikçi kişileri yetiştirme programı şeklinde tanımlamıştır. Kaya ve Öner (2017), Sosyal Bilgiler dersi ve programının sosyalleştirme çalışmaları neticesinde ilkokul ve ortaokul öğrenimini gerçekleştirmekte olan bireylerin olumlu sosyalleşme sürecine yoğunlaşmasına dikkat çekmişlerdir.

Genel anlamda çalışmalarda yapılmış olan tanımlar incelendiğinde bireylerin edinmiş oldukları bilgileri yapılandırmalarının ve becerileri bir anlayış biçimi olarak benimsemelerinin temel hedef kabul edildiği ifade edilebilir (Sever vd., 2009). Öğrencilerin bulundukları toplumdan uzaklaşıp kopmamaları, duyarlı ve aktif birer yurttaş olmaları ve üretken bireyler olarak yetişmeleri aşamasında Sosyal Bilgiler dersi eksen ders konumunda bulunmaktadır (Yanpar, 1997). Bireylerin ve sosyal yaşamın esas dinamiği konumunda olan Sosyal Bilgiler insanlık ile beraber aktif olarak oluşmuş ve gelişmiştir.

1930 yılında hazırlanmış olan öğretim programının niteliği incelendiğinde temel derslerden olan tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi dersleri bulunmuştur. Bu derslerde ve programın genelinde temel hedef Türk varlığına ve birliğine dikkat çekilerek milli bilincin arttırılması olmuştur (Korkmaz ve Güler, 2020). 1936 da yürürlüğe girmiş olan ve uygulanan programda hedefler aynı tutulsa da yöntemde değişikliğe gidilmiştir. Ezberin temel alındığı yaklaşım yerine öğrencilerin gözlediği, değerlendirdiği ve ön planda yer aldığı eğitim için ilk adımlar atılmaya çalışılmıştır (Fer, 2005).

Sosyal Bilgiler adı altında o dönemde bir ders yer almamakla beraber 1950'li yıllar ile beraber bu konuda adımlar atılmaya başlanmıştır. 1962 yılında gerçekleştirilen adım ile ayrı ayrı okutulmakta olan sosyal bilimler disiplinleri "Toplum ve Ülke İncelemeleri" şeklinde birleştirilmiştir. Tek çatı altında derslerin bir araya getirilmesi Sosyal Bilgiler çalışma alanının temeli kabul edilebilir (Safran, 2015). 1968'e bakıldığında Sosyal Bilgiler çalışma alanı için önemli bir uygulamaya imza atılmıştır. Yürürlüğe konan programda Toplum ve Ülke İncelemeleri dersinin adında değişikliğe gidilmiş ve Sosyal Bilgiler dersine programda yer verilmiştir.

Yaşanan bu gelişme ile Sosyal Bilgiler ders adı olarak ilk defa müfredat programı içerisinde yer kazanmıştır (Keskin, 2012).

1968 öğretim programının özünde toplu dersler esas ilke olarak kabul görmüştür (Arslan, 1999). 1968 eğitim programı ile beraber öğretim programlarında bulunmaya başlayan Sosyal Bilgiler dersi başlangıçta ülkede bulunan tüm ilkokullarda öğretime başlanmıştır. Üç sene sonrasındaysa 1970-1971 eğitim yılının ardında öğrenciler, toplum ve okullar açısından sonuçlarının gözlenmesi ve daha sonraki yılların yol haritası için Sosyal Bilgiler ortaokulların eğitim ve öğretim programlarında da okutulmaya başlanmıştır (Günden, 1995). 1968 öğretim programında Sosyal Bilgiler dersinin özünde Türk varlığının, milliği benliğin öğrenciler tarafında edinmesini sağlayarak toplumsal algıda vatandaşlık bilincini geliştirmek istenmiştir. Programın ikinci hedefi ise Türk medeniyetinin dünya medeniyetleri için öneminin katkısının ve değerinin bireylere hissettirilmesi ve özümsenmesini sağlamaktır (Öcal ve Yakar, 2015).

1975 yılında sınıfların birinci ve ikinci düzey şeklinde ayrımına gidilmiştir. Müfredat programı içerisinde ilk devrede bulunan öğrencilere kendi düzeylerine göre oluşturulan Hayat Bilgisi dersi okutulurken, ikinci devredeki sınıflarda da Sosyal Bilgiler dersi öğrenime sunulmuştur (Cicioğlu, 1985). 1985'de sistemde değişikliğe gidilmeye karar verilmiştir. Ortaokulların müfredat programlarından Sosyal Bilgiler dersi çıkarılarak tek disiplinin kabul edildiği anlayış esas alınmış ve "Milli Tarih", "Milli Coğrafya" ile "Vatandaşlık Bilgileri" dersleri programa ilave edilmiştir. 1997 yılında zorunlu ve kesintisiz sekiz yıllık eğitime geçilmesi kararlaştırılmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri öğretimden çıkarılmış, 1998 yılında alınmış bir başka karar ile de 4, 5, 6 ve 7. sınıflarda Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı hazırlanmış ve öğretime başlanmıştır (Keskin, 2002). Yapılan araştırmalar sonucunda görüldüğü üzere Sosyal Bilimler farklı isimler ile de olsa müfredat programlarında kendilerine yer bulmuş ve Sosyal Bilgiler bu disiplinler için mihver ders olmuştur.

Sosyal Bilgiler öğretiminde geçmişten günümüze farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu yaklaşımlar üç başlık altında sıralanabilir:

Vatandaşlık Aktarımı Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi Yaklaşımı: Sosyal Bilgiler alanı yaklaşımlarından tarihi en eskiye dayalı olanı vatandaşlık aktarımıdır. Bu yaklaşımın hedefi; kültürün esas değer ve inanışlarının yeni kuşaklara iletilmesini sağlamaktır. Yaklaşım yöntem olarak öğretmen merkezli bir sürece dayalıdır. Bu

yaklaşımın benimsendiği bir derste uygulama aşamasına baktığımızda tarih ve coğrafya disiplinleri vatandaşlık bilgisi konularıyla beraber verilmiştir (Tay, 2015).

Sosyal Bilim Olarak Sosyal Bilgilerin Öğretimi Yaklaşımı: Bu yaklaşımı savunan sosyal bilimciler, etkili vatandaş yetiştirmenin sosyal bilimlerin oluşturduğu bilgi, beceri ve değerlerin dikkate alınması ve bireylere kazandırılmasıyla gerçekleştirilebileceğini savunmuşlardır. Bu yaklaşımın temel alındığı bir derste içerik, sosyal bilimlerin hem ayrı ayrı hem de bir bütün halinde verilmesiyle tasarlanır. Yöntem olarak araştırma inceleme ve buluş yoluyla öğrenme temel alınmaktadır (Tay, 2015).

Yansıtıcı İnceleme Olarak Sosyal Bilgiler Öğretimi Yaklaşımı: Benimsenen yaklaşıma göre Sosyal Bilgilerin temel amacı; bireylerin kişisel ve toplumsal problemlerin farkında olmalarını, analiz ve sentez etmelerini ve karar verebilme aşamalarını geliştirmelerini sağlamaktır. Yansıtıcı inceleme yaklaşımında okuma-yazma, toplumsal yaşam problemleri tespit etme ve çözme, bilgiyi yorumlayabilme ve farklı kaynaklardan bilgiyi kullanma becerileri ön plana çıkmaktadır (Tay, 2015).

Sosyal bilgiler öğretiminin tarihine baktığımızda tam olarak hangi zamanda ve mekânda başladığı bilinemese de insanlığımızın var oluşuyla beraber sosyal bilgiler eğitiminin de başladığını söyleyebiliriz (Sönmez, 1998). Bu bilginin temelinde insanoğlunun doğumundan ölümüne kadar olan süreçte öğrenme ve araştırma merakının dinamik olması yatmaktadır. Sosyal Bilgiler eğitimi ve programı de özünde bireysel ve sosyal hayat ile özdeşleşmektedir ve çocukların öğrenme süreci içerisinde ihtiyaçlarına cevap sunabilmeyi amaçlar (Oruç ve Ulusoy, 2008). İlk olarak "Sosyal Bilgiler" ismi ile ilkokul ve orta mekteplerde bir dersin öğrencilere okutulması gerektiği fikrinin Fransız düşünür Condercet tarafından savunmuş olduğu araştırmalarda belirtilmektedir (Tay, 2015). Sosyal bilgiler çalışma alanı bir ders ismi olarak ilk kez 1916 yılında ABD'de kullanılmıştır. Sosyal bilgilerin ilk programının içeriğine baktığımızda tarih, coğrafya ve vatandaşlık konularının ağırlıkta olduğu görülmektedir (Öztürk ve Kafadar, 2020). ABD, sosyal bilgiler dersi vasıtasıyla, farklı ülkelerden göçler aracılığıyla ülkede bir araya gelen, çeşitli kültürel ve etnik toplulukların bir arada olmalarını, kaynaşmalarını ve bir birlik ortamı oluşturmayı amaç edindiği ifade edilebilir (Bilgili, 2006, Sözen ve Ada, 2018). I. Dünya Savaşı sonrasında ABD'de sosyal bilgiler eğitiminde konu merkezli yaklaşımların ön planda olduğunu ve ideolojik özellikler taşıdığı görülmektedir. 1960'lı senelere kadar sosyal bilgiler dersi tarih ve coğrafya disiplinleri temel alınarak devam etmiştir. 1960-1970

seneleri arasında Bruner'e ait olan buluş yoluyla öğrenme teorisinin etkisi ile "Yeni Sosyal Bilgiler Dönemi" olarak adlandırılan yenilik hareketinin başladığı görülmektedir (Kan, 2010). Yeni Sosyal Bilgiler Dönemi'nde disiplinler arası bir yapı benimsenmiştir ve geleneksel tümdengelim yaklaşımı yerine tümevarım yaklaşımı benimsenmiş, aktif olarak bilgiyi yapılandıran bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. 1980'li yıllarda tekrar geleneksel yaklaşım ön plana çıktıysa da 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar ile tekrar aktif ve yapılandırmacı anlayışa dönülmüştür.

Türk tarihinde sosyal bilgilerin gelişimine baktığımızda sosyal bilimlerle ilişkilendirilebilecek ilk yazılı belgelerin Göktürk Yazıtları olduğunu, içerisinde birçok tarihsel ve kültürel bilgi ve mesajların bulunduğunu görmekteyiz (Çetin, 2003). Genel manada konar göçer yaşam biçimini kabul etmiş olan Türk toplumunda sosyal yaşam ve bireylerin davranışlarına bakıldığında gelenek ve göreneklerin etkisi ile şekil alarak yazıya geçirilmemiş bir anayasa konumunda bulunan töre kuralları ile düzenlenmiştir (Özmen, 2015). Sosyal Bilgiler temelinde toplumsal yaşam ile biçimlendiği için temelleri sosyal yapı içerisinde başrolde olan töre kurallarına dayandırılabilmektedir. Sosyal Bilgiler disiplinin temel yapı taşını oluşturmakta olan tarih ve coğrafya disiplinlerinin yer aldığı ilk ilkokul programının 1876-1909 seneleri içerisinde II. Abdülhamid Han zamanında hazırlanmıştır (Öztürk vd., 2014). Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte eğitim ve öğretim kurumlarında gerçekleştirilmiş olan ve hedeflenen inkılapları ve temel ideolojiyi özümseyen, Cumhuriyetçi kimliğe sahip yurttaşlar olan bireylerin yetiştirilmesi esas hedef olarak belirlenmiştir (Güven, 2000).

1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı ile beraber ülkemizde sosyal bilgiler kapsamında değerlendirilebilen tarih, coğrafya ile yurttaşlık bilgisi derslerinin 1924, 1926, 1930, 1936 ve 1948 senelerinde hazırlanan müfredatlarında tek disiplin anlayışı benimsenerek derslerin ayrı ayrı okutulmuş olduğu yapılan araştırmalarda ifade edilmektedir (Tay, 2015). Bu derslerde esas hedef olarak, bireylerin Türk milletinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin maddi ve manevi tüm değerlerini özümsemeleri ve sosyal birliğin ve beraberliğin sağlanmasıdır (Ambarlı, 2010). Özellikle tarih derslerinin en önemli hedefi, çocukların hem çağdaş global dünya tarihini hem de Türk milli varlık tarihinin esasını oluşturmakta olan Türk Dünyasını tanımaları ve öğrenmeleri olarak belirlenmiştir (Çapa, 2012).

Özellikle 1924 ve 1926 yıllarında oluşturulan programlar ülkede yeni rejimin benimsenmesi ve kabul edilmesi için kritik dönemler olduğu için hazırlanmış olan programların detaylarına ve niteliğine bakıldığında milliyetçi bir yurttaşlık eğitiminin bireylere sunulması ve bu anlayışın benimsenmesi temel ilke olmuştur (Çelik, 2008). 1929 yılında hazırlanan ve yürürlüğe konan İlk Mektepler Talimatnamesinde öğrenim gören bireylere programlı, sistematik ve disiplinli bir eğitimin verilmesi esas alınmıştır (Öztürk, 2011). Hazırlanmış olan talimatname güncel eğitim çalışmalarını ve gelişmelerini dikkate almaktadır. Talimatnamenin temelinde bireysel ve sosyal roller ile ülkenin menfaatleri esas alınarak öğrencilere sunulması gereken güncel eğitimsel gelişmeler hakkında öğretmenlere rehberlik amaçlanmıştır (Yanpar, 1994).

1962 senesinde, Toplum ve Ülke İncelemeleri dersi ismi kapsamında tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi derslerinin konuları birleştirilmiştir ve 1968 yılında ise ilk defa Sosyal Bilgiler, tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi konularını kapsayan bir ders ismi ile programı oluşturulmuş yürürlüğe konmuştur (Kan, 2010). 1985 yılında alınan bir karar ile 1985-1986 eğitim ve öğretim yılından itibaren ilköğretim II. kademede okutulacak olan Sosyal Bilgiler dersi bu isimle okutulması yerine Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi adı altında üç farklı ders olarak okutulmaya başlanmıştır (Eker, 2020). 1997-1998 öğretim yılı itibariyle sekiz yıllık zorunlu ve kesintisiz eğitime geçilmiştir ve ders tekrar "Sosyal Bilgiler" adı ile okutulmaya devam edilmiştir. 1998 programına baktığımızda öğrenci merkezli yaklaşımın tam olarak yerleşmemiş olduğu görülmektedir. 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile birlikte öğretmenin süreç içerisinde rehber rolünü üstlendiği, problem çözebilme başta olmak üzere gerçek yaşamımız ile ilgili temel becerileri ve kazanımları edindirmeyi amaçlayan yapılandırmacı yaklaşım temel alınmaya başlamıştır (Kalaycı ve Baysal, 2020).

2.2. Türk Milli Tarihi

Türkler, merkezleri Orta Asya'dan başlayarak pek çok bölgede gerek kabileler halinde gerekse devlet kurarak bulunmuşlardır. Bulundukları bölgelerin hem coğrafi hem de kültürel unsurlarından dolayı farklı nitelikleri bulunsa da Türk devletleri arasında bağlantının ve devamlılığın süre geldiği görülmektedir. Türkler arasında İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik kabul gören dinler arasındadır. Genel manada Türklerin yaşam ve kültürlerine en yakın şartları taşımasından dolayı İslamiyet daha çok benimsenmiştir (Aslantaş, 2018).

2.2.1. İslam Öncesi Türk Tarihi

2.2.1.1. Asya Hun Devleti

Asya'da Türk milli tarihinin başlangıcını Hun İmparatorluklarından bir tanesi olan Asya Hunlarına dayandırılmaktadır. Asya Hunları'nın tarih sahnesine çıkışlarını ve Asya Hun Devleti'nin tarihi hakkında edinilen bilgiler, tarih içerisinde siyasi ve ekonomik alanda etkileşimin yüksek olduğu Çin kaynaklarından edinilmiştir. Asya Hunları'nın kökeni Türk milletinin yanı sıra Moğol ve Tunguz soyundan gelen halklar ile oluşmuş olan "Hiung-nu" topluluğuna dayandırılmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda Hiung-nuların Türk oldukları bilgisine ulaşılmıştır.

Hun Devleti'nin kurulduğu coğrafi bölgeye bakıldığında Orhun-Selenga ırmakları ile Ongın ırmağı üzerinde yer almakta olan Karakum ve Ordos bölgeleri arasında yer almaktadır. Devletin siyasi tarihi M.Ö. 4. Yüzyıla dayandırılmaktadır. M.Ö. 214 yılına gelindiğinde Hun Devleti siyasi anlamda güçlenmeye başlamış ve devletin sınırlarını genişletebilmeyi hedeflemiştir. Asya Hun Devleti ile Çin arasında devam eden mücadelelerde Çin hükümdarı Shih-huang-ti taarruzlara karşı ülkenin savunmasını arttırmak amacıyla 15 metre yüksekliğe, 9 metre genişliğe ve 1845 kilometre uzunluğa sahip olan Çin Seddi'ni inşa ettirmiştir (Taşağıl, 2014).

M.Ö. 209 yılında Asya Hun Devlet tarihinin önemli gelişmelerinden bir tanesi olarak Teoman'ın vefatının ardından "sonsuz yücelik ve ululuk" anlamlarına gelen "Tanhu" unvanına sahip olan Mete Han hükümdar olmuştur. Mete Han döneminde Asya Kıtası'nda yaşamakta olan Türk toplulukları tek çatı altında toplanarak birlik ve beraberlik oluşturulmuş ve siyasi anlamda güç elde edilmiştir. Ülkenin sınırları doğu yönünde Çin Devletine ve Batı yönünde Aral Gölüne kadar genişlemiştir. Mete Han döneminde ülke idari anlamda güçlendiği ve geliştiği gibi orduda, dini anlamda ve sanatta da önemli yeniliklere ve gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Büyük Hun Devleti en kudretli dönemine ulaşmıştır. Ülke ekonomisinin iki temel kaynağı olan tarım ve hayvancılıkta da bolluk yaşanmıştır. Yaşanan bu ekonomik gelişmede ülke topraklarının otlağı bol, geniş bozkır sahalarında kurulması etkili olmuştur. Mete Han döneminde oluşturulan devlet teşkilatlanmasına bakıldığında devlet Hunlu yöneticiler tarafından idare edilmiş, belirli küçük memurluklara Çinli yöneticiler atanmıştır. Ayrıca bu dönemde orduda da önemli bir gelişme olarak 10'luk sistem getirilmiş ve askerler Türklerden oluşturulmuştur. Hun Devleti'nin idaresi merkeziyetçilik anlayışı temel alınarak yapılandırılmıştır. Halkı oluşturan aileler birbirlerine kan bağı ile bağlı olan boylardır. Toplum askeri özellik

taşımakta, at ve silah konusunda ehil durumda olmuştur. Büyük Hun Devleti'nde benimsenen inanç anlayışına bakıldığında ne Moğollar tarafından benimsenmekte olan totemcilik, ne de Çin Devleti'nde inanılmakta olan toprak tanrıcılığı kabul edilmemiş ve Gök-Tanrı inancı yaşatılmış ve korunmuştur. M.Ö. 174 yılında ise Mete Han vefat etmiştir (Taşağıl, 2014).

Mete Han'ın vefatının ardından iktidara gelmiş olan Tanhu Ki-ok devletin ulaşmış olduğu toprak bütünlüğünü korumaya çalışmış ve siyasi alanda komşu devlet konumunda olan Çin ile ilişkileri dostane ilerletebilmek amacıyla bir Çin prensesi ile evlilik gerçekleştirmiştir. Başlangıçta siyasi amaç ile gerçekleştirilen bu evliliklerde zamanla Çin Devleti, Hun devlet yapılanmasına girmeye başlamış ve devletin güç kaybetmesine neden olmaya başlamıştır. Çin'in amaçlarından bir tanesi Hun İmparatorluğu'nu zayıflatmak, bir diğeri de hem idari alanda hem de ekonomik anlamda kazanç ve güç sağlayan ipek yoluna hakim olmaktır. Ayrıca gerçekleştirilen evlilikler ile iki devlet arası gerçekleştirilen etkileşimlerde Çin, Hunlar tarafından oluşturulan ordu sistemini, kullanılan silahları öğrenmeye başlamış ve kendi ordularını da bu şekilde donanımlı ve güçlü hale getirmeye başlamıştır (Taşağıl, 2014).

M.Ö. 101-96 yıllarına gelindiğinde Büyük Hun İmparatorluğu kudretini kaybetmeye, gelirleri azalmaya, farklı devletler tarafından istilalara uğramaya başlamıştır. Ayrıca ülke içerisinde de anlaşmazlıklar yaşanmaya, ülke içerisinde oluşturulan birlik ve beraberlik ortamı zedelenmeye başlamıştır. M.Ö. 55 yılında Hun devleti içerisinde yaşanan parçalanmalar devleti güçsüz kılmış ve Hunlar ikiye ayrılmıştır. Devlet içerisinde birlik ve beraberliğin bozulmuş olması Çin'e avantaj sağlamış ve doğu Asya'da daha fazla güç kazanmıştır.

2.2.1.2. Batı (Avrupa) Hun Devleti

Batı Hunların kökeni ile ilgili gerçekleştirilmiş olan çalışmalar neticesinde Asya Hun Devleti'nin torunları olarak ifade edilmektedirler. Tarihte 374 yılında Hunlar, İtil (Volga) sınırlarında görülmüşlerdir. Karadeniz'in kuzey kesiminde Gotlar, Don-Dinyeper ırmakları çevresinde Ostrogotlar, batı yönünde ise Vizigotlar bulunmaktaydı. Bu bölgede Germen kavimlerinin yanı sıra farklı küçük topluluklarda bulunmaktaydı (Kafesoğlu, 2015).

374 yılında Hun Devleti Başbuğu Balamir tarafından Ostrogotlara son verilmiş, 375 yılında ise Vizigotlar ağır yenilgiye uğratılarak bu Germen kavimlerinin yönlerini batıya dönmeleri ve bulundukları topraklardan uzaklaşmaları

sağlanmıştır. Hunlar'ın sahip olduğu askeri güç karşısında topraklarını savunamayan kavimlerin birbirlerini topraklarından ayırıp, Roma İmparatorluğu'nun kuzey eyaletlerini tahrip edip İspanya'ya kadar devam eden göç dalgası bir çağı kapatıp yeni bir çağı başlatan tarihi "Kavimler Göçü" olarak adlandırılmıştır. 400 yılına gelindiğinde Avrupa Hun devletinde iç ve dış siyasette etkili olacak olan Doğu Roma yani Bizans'ın daima baskı altında tutulması, Batı Roma ile ilişkilerin dostane devam ettirilmesi ilkesi benimsenmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Burada Bizans topraklarının baskı altında tutulması ve alınmak istenmesinin nedeni, bu topraklara hakim olan devletin askeri, idari ve ekonomik anlamda sahip olacağı güç etkili olmuştur.

Batı Hun Devleti iktidarına geçtiği dönemde 39-40 yaşlarında olan Attila, devlet yönetimini, benimsenen iç ve dış siyaset ilkelerini ve çevre kavimleri amcası Rua'nın iktidarda olduğu dönemde öğrenmiş ve donanımlı bir başbuğu olarak iktidara gelmiştir. Bulunduğu dönem içerisinde devleti önemli manada geliştiren ve ilerleten Attila 453 yılında vefat etmiştir. Attila'nın vefatının ardından devletin gücünde duyulmaya başlanan çatırtılar artmış ve devlet eski gücünü yitirmiştir (Kafesoğlu, 2015).

2.2.1.3. Gök Türk Devleti

6. yüzyıla gelindiğinde Türk milletinin tarih sahnesindeki yerini ve gücünü arttıran, Orta Asya tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan Türk ismini taşıyan ilk bağımsız Türk devleti kurulmuş ve önemli bir hakimiyet kazanmıştır. Gök Türk Devleti sağladığı askeri hakimiyet ve sosyal yapılanma ile kendisinden sonra kurulan devletler için rehber niteliğinde olmuştur. Devleti isminin özüne bakıldığında Orhun Abidelerinde "Kök Türk" adının kullanıldığı, günümüz kaynaklarında ise hem "Gök Türk" hem de "Kök Türk" adının kullanıla geldiği görülmektedir.

Gök Türkler Altay dağları coğrafyası civarında köklerini salmaya başlamış ve idari anlamda gücünü Töles boylarını denetim altına alarak kazanmış ve göstermeye başlamışlardır. Türkler demir işçiliğinde oldukça ileri seviyede olmuşlar bu da onlara askeri üstünlüğü kazandırmış ayrıca ekonomik anlamda da güç katmıştır. Hun devletinin yıkılmasının ardından Altaylar'da oluşmuş olan idari ve askeri boşluğu Hunların kuzey boylarından gelmiş olan Gök Türkler doldurmuş ve yaşatmıştır. Gök Türkler tarih sahnesine ilk çıkışlarında Orta Asya coğrafyasının doğusuna hakim olan ve kökenlerini Moğollara dayanmakta olan Juan-Juanların vassalları

olarak bulunmaktaydılar. Tarih sahnesine çıkışlarını ise 542 (6. Yüzyıl) yılındadır. 6. Yüzyılda Gök Türkler'in bazı bölgelerine akınlar düzenleyecek kadar askeri güce ve ipek ticaretine katılacak kadar nüfusunun arttığı bilgisi kaynaklarda yer almaktadır (Taşağıl, 2014).

545 yılına gelindiğinde devlet iktidarında bulunan Bumin Kağan döneminde Çin Devleti tarafından ilişkilerin geliştirilebilmesi amacıyla bir elçi göndermiştir ki bu Gök Türk Devleti'nin dış ilişkilerinin temellerinin atılması yönünde önemli bir adımdır. Ancak bu süreçte devlet henüz bağımsızlığını kazanmamış ve federatif bir bağımsızlık ile vassal olma konumlarını devam ettirmişlerdir. Ta ki 552 yılına gelindiğinde ulaşılan güç ile Bumin Kağan önderliğinde Juan-Juanlara yapılan baskın başarı ile sonuçlanmıştır. Gök Türk Devleti tam bağımsızlığa kavuşmuş ve Bumin Kağan "İl Kağan" unvanını almıştır (Taşağıl, 2014).

555 yılı Gök Türk Devleti'nin sınırlarının genişlediği ve devletin güç ile refahının arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde devlet yönetiminde Mukan Kağan, batı kanadında ise İstemi Yabgu bulunmuştur. Devletin kurulduğu ilk dönemden itibaren devletin doğu ve batı olmak üzere ikili yönetilmesi geleneği korunmuştur. 572 yılına gelindiğinde Bumin Kağan'ın vefatının ardından kardeşi Taspar ülke yönetimi ile beraber geniş sınırlara ulaşmış, askeri ve ekonomik gücü yüksek bir devlet devralmıştır. Döneminde benimsemiş olduğu siyasi stratejiler doğru olsa da toplumsal yaşamda benimsemeye ve benimsetmeye çalıştığı Budizm din anlayışı ülkeye zarar vermiştir. Orta Asya Türk devlet geleneğine uymayan Budizm geleneği ve 581 yılında Taspar Kağan'ın hastalanmasının ardından devlet yönetimine vasiyet edilen kağanların idaresi döneminde oluşan sıkıntılar ile beraber devletin temelleri çatırdamaya başlamıştır.

621 yılına gelindiğinde Doğu Gök Türk Devleti'nin iktidarına gelmiş olan İl Kağan saltanatının başlangıç yılları devletin gücünü gösterir şekilde başarılı işlere imza atılmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda devlet kademesinde bulunan önemli mevkilere Çin asıllı yöneticilerin atanmış olması bir yandan devletin idari ve askeri gücünü zayıflatırken öteki yandan da Gök Türklerin kanunları niteliğinde olan törenin bozulasına yol açmıştır. Devlet geleneğinde yaşanan idari, askeri ve sosyal alanlardaki sıkıntılara da 627 yılında ekonomik zorluklarda eklenmiştir.

627 yılında yaşanan ağır kış şartları hem tarım sektörüne hem de hayvanlara zarar vermiş ve ülkede ekonomik kriz ortamı baş göstermiştir. Devletin gücünün zayıfladığını gören boylar isyan ederek bağımsızlıklarını ilan etmiş ve devletten

ayrılmışlardır. 630 yılına gelindiğinde İl Kağan'ın Çinliler tarafından pusuya düşürülmesi ve Çin'de tutulmaya başlaması ile beraber Doğu Gök Türk devleti tarih sahnesinden kalkmıştır (Taşağıl, 2014). Gök Türk Devleti'nin batı kanadını yönetmekte olan İstemi Yabgu Doğu Gök Türk Devleti'nden ayrılan halkı kendisine bağlamış ve onun vefatının ardından iktidara geçen Tardu 582 yılında Batı Gök Türk Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmiştir. İlerleyen zaman ile beraber Doğu Gök Türk Devleti'nde olduğu gibi Batı Gök Türk kağanlığında da Çin'in etkisi artmaya başlamış, 659 yılına gelindiğinde kağanın vefatı ile beraber devletin gücü kırılmış bundan sonra göreve gelen beyler Çin tarafından belirlenmiş, devlet bağımlı hale gelmiştir. 679 ve 681 yıllarında Gök Türkler bağımsızlıklarını ve idari güçlerini yeniden kazanabilmek amacıyla isyan hareketleri tertiplemişler ve farklı boyların da desteğine başvurmuşlardır. Doğu Gök Türk Kağanı İl'in soyundan gelmiş olan Kutluk Kağan planlı hareketi ve edindiği askeri güç ile 682 yılında II. Gök Türk Devleti'nin bağımsızlığını ve gücünü ilan ederek tarih sahnesindeki yerini almış, devlet teşkilatlandırmasını oluşturmuştur (Taşağıl, 2014).

Kutluk Kağan döneminde devletin gücü ve iktidarın sağlamlığı açısından önemli bir devlet adamı olan Tonyukuk "Apa Tarkan" tayin edilmiş ve devletin ikbali için stratejiler oluşturmuştur. Kutluk ve Tonyukuk önderliğinde merkez Ötüken olmak üzere Türk birlik ve beraberliği bölgede tesis edilmiştir. Devlette farklı yıllarda iktidarda bulunmuş olan Kapgan Kağan ve Bilge Kağan dönemlerinde de iç ve dış politikada başarılı ilerlenmiş, devletin gücü arttırılmıştır. Bilge Kağan, Tonyukuk ve Kül Tegin'in vefatlarının ardından devlet bulunduğu zirve dönemden aşağı çekilmeye başlamış, devlete bağlı bulunan beylerde Çin Devleti'nin etkisi ile ayaklanmışlardır. Devlet içerisinde ayaklanan Uygurlar, Basmıllar ve Karluklar arasından özellikle Uygurlar güçlenmiş ve 745 yılına gelindiğinde kağanlıklarını ilan ederek devlet kurulmuştur (Taşağıl, 2014).

2.2.1.4. Uygur Devleti

Çin kaynakları incelendiğinde Uygurları "Huiho" adıyla Hunların soyundan kabul etmiştir. 4-5. Yüzyıllarda ise Uygurlar "Töles" ismini almıştır (Çandarlıoğlu, 2012). Kaşgarlı Mahmut ise Uygurlardan bahsederken milliyetçi bakış açısı ile "Türk" ifadesini kullanmıştır (Yasin, 2015).

Uygurların tarihte ilk yurt olarak benimsemiş oldukları coğrafya Selenge Irmağı'nın doğu yönü ile Bayırkuların kuzey kısmı olmuştur (Gömeç, 2016). 744 yılında Orhon kıyılarında kurulmuş olan Uygur Devleti, zamanla iklim şartları

nedeniyle tarımda istenen verimin alınamaması ve geçimin zorlaşması ile yönlerini Güneye dönmüşler ve göç etmişlerdir. Uygurlar güneye göç ettiklerinde bu topraklardan maddi ve manevi olarak etkilenmişlerdir. Komşuları olan Çin ve Doğu Türkistan kültürü ile etkileşimde bulunmuşlardır (Ögel, 1955).

Türkistan topraklarının üçte birini kapsayan Doğu Türkistan yani Türklerin yaşadığı ülke denen topraklar Uygurların vatanı olmuştur. Bu topraklar Türklere sadece yuva olmakla kalmamış ilk defa yerleşik hayata geçilen, şehirlerin kurulduğu, imar ve kültür faaliyetlerinin de anavatanı olmuştur (Cinkara, 2019). Doğu Türkistan toprakları ekonomik anlamda kıymetli olduğu kadar dini alanda da kıymetli olmuştur. Hem Budizm dinine hem de farklı dinlere ait ibadet yerlerinin bulunması bu topraklara kültür alışverişi için bir beşik konumu sağlamıştır (Onat, 2012).

Uygur Devleti'nin Çin ile münasebetleri temelde siyasi alan üzerine inşa edilmiştir. İki devlet arasında siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik ilişkiler farklı dönemlerde de devam etmiştir. İki millet arasındaki ticari ilişkilerde Türkler, yünden hazırlanan kumaş, keçi, deri ve canlı hayvan ihraç ederken, Çin Devleti'nden de ipekli kumaş ithal etmişlerdir (Eberhard, 1996).

Uygur Devleti'nin ve kültürünün en parlak dönemleri 750-850 yılları arası olmuştur. Bu yıllar arasına Uygurların rönesansı denilebilir. Bu dönemde ilim ve sanat alanında önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Uygur Devleti ilim ve sanatta ilerlediği gibi önemli sulama tesisatı da oluşturarak çiftçilikte de gelişmiş ve geniş alanlarda ekicilik ile bağcılık faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca yeraltı zenginliklerini işleyerek madencilikte de kendilerini ilerletmişlerdir (Akkaya, 1943). 759-779 yılları arasında kağanlık yapan Bögü Tegin halk tarafından, Tanrının gönderdiği kutsal kağan olarak kabul edilmiş ve "Afrasyab" olarak nitelendirilmiştir. Bögü Han döneminde gerçekleştirilen fetihler artmış ve devlet hazinesi zenginleşmiştir. Doğu yönündeki bütün ülkeler buyruk altına alınmış ve "Ordu Balık" isminde devletin başkenti olma görevini üstlenen bir şehir inşa edilmiştir. Uygurlar medeniyet anlamında farklı devletleri de etkilemişlerdir. Uygur Alfabesi, kendi imal ettikleri kağıtlar ve imar faaliyetleri hem kendi dönemlerindeki hem de kendilerinden sonra kurulan devletlerce kullanılmış ve örnek alınmıştır (Köprülü, 2005).

Uygur devleti Moyen-Çor Kağan döneminde güçlenmiş, Maniheizm'i kabul eden Bögü Kağan döneminde parlak zamanını yaşamış ve Kutluk Bilge Kağan döneminde zirve dönemini yaşamıştır. 821 yılından sonra ise devlet gerilemeye ve

güç kaybetmeye başlamıştır. Devletin zayıflamasında, idari nedenler kadar evlilik bağlarından dolayı Çinlilerin devlet içerisindeki entrikaları da etkili olmuştur.

Kırgızlar ile gerçekleşen mücadelelerinde yenilgiye uğramalarıyla Uygur kağanlığı son bulmuştur (Togan, 1981). Uygur kağanlığının yıkılmasının ardından, Uygurlar farklı bölgelere göç etmişlerdir. Göçler sonucunda kalan topraklara ise Moğollar yerleşmiş ve Orta Asya coğrafyasında Moğolların hakimiyeti başlamıştır (İzgi, 1987).

2.2.2.İlk Türk İslam Devletleri

İslamiyet'in kabulünden önce Türklerin inanç sistemi incelendiğinde ölen atalarının sonrasında da ailelerine yardım etmeye ve korumaya devam edeceği inancına dayanan atalar kültü uzun yıllar etkisini devam ettirmiştir (Akkoyun, 2013). Atalar kültüne olan inancın ardından Türkler arasında kabul gören bir başka inanç Şamanizm olmuştur. Türk topraklarına gerçekleşen Moğol istilaları ile beraber doğa üstü varlıkları ve sihri temel edinen Şamanizm inancı da yayılmaya ve kabul görmeye başlamıştır (Aydın, 1994). İslamiyet'in kabulüne kadar en çok kabul gören ve inanılan tek Tanrının varlığını kabul gören Gök Tanrı inancı olmuştur (Esin, 2001). Göğü ve yeri oluşturanın tek bir yaratıcı varlık olduğu inancı İslam dininin bu topraklarda benimsenmesi sürecini hızlandırmıştır.

2.2.2.1. Gazneliler

Gazneliler ilk olarak Alptegin'in 10. yy. başlarında Samaniler devleti içerisinde hassa ordusuna dahil olup devlet yönetiminde söz hakkı elde etmesiyle tarih sahnesinde yer almaya başlamışlardır (Altun, 1996). İlk Türk Müslüman devleti olarak 963-1186 yıllarında İran, Hindistan ve Afganistan coğrafyasında hüküm sürmüşlerdir (Tomar, 2002). Orta Asya toprakları içerisinde Gazneliler Horasan'da, Karahanlılar ise Maveraünnehir'de etkin güç olarak hakimiyet alanlarını oluşturmuşlardır (Duman, 2013). 10. Yüzyılın sonlarına doğru Samanilerin zayıflaması ve devletin yıkılmaya başlamasıyla toprakların Türk-İslam coğrafyasının etkin iki gücü olmak isteyen Karahanlılar ve Gazneliler tarafından paylaşılmıştır. Hem Karahanlılar hem de Gazneliler maddi ve manevi anlamda Samani Devletinin mirasçıları olarak ifade edilebilirler (Özbayrakdar, 2023). Her iki devlet de idari ve askeri teşkilatlanmaları kendilerinden sonra kurulmuş olan Türk devletlerine örnek teşkil ederek tarihi açıdan önem arz etmişlerdir.

Devletler arasında kurulan idari ilişkilerin bir ayağını da akrabalık bağları oluşturmuştur. Karahanlılar, Selçuklu Hanedanı ve Gazneliler ile kızlarını ve kız

kardeşlerini evlendirerek akrabalık bağları kurmuş, idari ittifak oluşturmuş, düşmanlıkları aza indirgemeye çalışmış ve devletlerarası sadakati güçlendirmeye önem vermiştir. Devletlerarası ekonomik ilişkiler de canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Gazneliler'in ekonomik ve idari anlamda altın çağını Sultan Mahmud zamanında yaşadığı söylenebilir. Samaniler 'de yetişmiş olan Sultan Mahmud hayatı boyunca gaza ve cihad gerçekleştirmeye önem vermiştir. Sebüktegin zamanından itibaren Hindistan topraklarının sahip olduğu zenginlikler Sultan Mahmud'un da yönünün bu coğrafyaya çevrilmesini sağlamıştır (Ayan, 2015). İktidarlığı boyunca Hindistan'a birçok sefer düzenlemiş, oğlu Sultan Mesud'u da bu coğrafyanın zenginliklerinin farkında olarak yetişmesi ve kendisinden sonra bölgenin ihmal edilmemesi, hakimiyetine önem verilmesi hususunda motive etmiştir. Sultan Mahmud'un askeri başarıları kadar medeniyet alanındaki adımları da tarih boyunca dikkat çekmiştir. İktidarlık döneminde Gazne şehri hem Hint medeniyetinin hem de İslam dininin mimari dokunuşları ile bezenmiştir. Bu kültürel ve sanatsal faaliyetler daha sonrasında Büyük Selçuklu mimarisine de temel oluşturmuştur (Nuhoğlu, 1995). 11. yüzyılda bölgede güçlenerek Gaznelilere rakip olan Selçukluların 1040 Dandanakan muharebesinde Sultan Mesud'u yenmeleri Türkistan ile Horosan bölgesindeki Gazneli hakimiyetini bitirmiştir. 1186 yılına kadar Gazneli Devleti Hindistan topraklarında tutunmuş ve Guriler tarafından tarih sahnesinden silinmişlerdir (Nuhoğlu, 2013).

2.2.2.2. Karahanlı Devleti

İlk Müslüman-Türk devleti olmuş olması ile tarihte farklı bir öneme sahip olan Karahanlı devleti 840-1212 yılları arasında iktidarlık sürdürmüşlerdir. Karahanlılar Türkistan topraklarında hüküm süren İtil Bulgar Devleti'nden sonra tarih sahnesinde yerini almışlardır. Karahanlı devleti ile ilgili çeşitli İslam tarihi dokümanları incelendiğinde devletin kaynaklarda Hakanlılar, Haniyye, Al-i Hakan, Hakaniyyen, Nebire-i Efrasyab şeklinde farklı isimler ile de yer aldığı görülmektedir (Özaydın, 2009). Devletin adı ile ilgili araştırmalarda ise hem hanedan üyelerinin unvan olarak kullandığı hem de devlet adında yer alan "kara" kelimesi esasında "yücelik, yükseklik" manalarına gelmektedir. Bu konu hakkında araştırma yapan ilk isim ise 1874 yılında kaleme aldığı makalesi ile Vasilij Vasilevic Grigorev olmuştur (Erim, 2022). Karahanlı Devleti'nin kuruluş tarihi incelendiğinde farklı araştırmalar ve bilgiler bulunduğu görülmektedir. Araştırmacıların bir kısmı Uygur Devleti'nin Kırgızlar tarafından sonlandırılması ile beraber bölgede oluşan otorite boşluğunu

Karlukların tamamladığını ifade ederken, bazı araştırmacılar ise Karlukların hanlık, hakanlık unvan ve gücünden eksik bulunduğunu devleti Uygur kökenli olan Yağma kabilesinin kurduğunu ifade etmektedir (Şeşen, 1998).

Ercilasun'un da 2010 yılında gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında da hanların kökeninin Uygur asıllı olabileceği gibi Karluklara dayandığını gösteren dokümanların yer aldığını açıklamıştır. Bu alanda önemli çalışmaları ile kendisinden sonraki araştırmacılara da ışık tutmayı hedefleyen Reşat Genç (1981), devletin "Yağmalar" olarak ifade edilen topluluk tarafından kurulmuş olduğunu ve bu kavimlerin Uygur Devletine bağlı bulundukları bilgisini savunmuştur. Devletin siyasi kökeni kadar kuruluşu ve hakanların gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler de büyük önem arz etmektedir.

Karahanlı Devleti'nin bilinen ilk hakanı Bilge Kül Kadır Han olup devlet Orta Asya topraklarında kurulmuştur. Bilge Kül Kadır Han'ın ise "Afrasiyab" soyundan geldiği kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır (Genç, 2002). Devlet ilk hakanının döneminde İslam dinini kabul ederek tarihteki ilk Müslüman Türk devleti unvanını kazanmıştır.

Devlet iktidarında yer almış olan Satuk Buğra Han, gayrimüslim halk arasında İslam dininin tanınması ve benimsenmesi için verdiği emekler ve gerçekleştirdiği çalışmalar neticesinde "El-Mücahit" ve "El-Gazi" unvanlarının yanı sıra "Abdülkerim" ismini de almıştır. Devlet sadece kendi içerisinde İslam dinini tanımakla kalmamış, farklı Türk boylarınca da tanınmasını ve kabulünü sağlamıştır (Yazıcı, 2007). Devlet tarihinde önemli gelişmeler ve ilk olarak tarihte imza atılan başarılar bununla da sınırlı kalmamıştır.

Karahanlılarda iktidarda bulunmuş olan Kılıç Buğra Han Harun, Maveraünnehir'i fethetmiş olan ilk Karahanlı hükümdarı olarak halk tarafından taktir kazanmış ve tarihe ismi kaydedilmiştir. Ardından hükümdarlık yapmış olan Togan Han, Abbasi halifesi tarafından tanınmış ilk Karahanlı kağanı olarak kabul edilmektedir (Genç, 1997). Devletin başarılara imza atan dönemlerinin ardından başarıların azaldığı ve iktidarlık gücünün azalmaya başlandığı dönemlerde gelmiştir. Arslan İlig dönemine gelindiğinde kardeşler arasında iktidarın istenmesi ve yaşanan mücadeleler devletin gücüne zarar vermiş ve yıpratmıştır. Devletin hem içte hem de dışta verdiği mücadeleler 1042 yılına gelindiğinde Karahanlı Devleti'nin doğu ve batı olarak ikiye ayrılmasına neden olmuştur (Merçil, 2013).

Karahanlıların Doğu ve Batı şeklinde ikiye ayrılmasının ardından Batı Hakanlığı merkezini başta Özkend ardından ise Semerkand kabul ederek, Harzemşahlar'ın Semerkand'ı fethetmelerine kadar iktidarlıklarını devam ettirmişlerdir (Pritsak, 1977). Doğu Hakanlığı ise idari ve askeri merkez olarak Balasagun'u, kültürel ve dini anlamda ise Kaşgar'ı merkez olarak kabul etmişlerdir. Ayrıldıktan sonra iktidarlıkları için verdikleri mücadeleler neticesinde 1141 yılında Karahıtaylar'ın hakimiyetine girmek zorunda kalmışlardır (Hidayet, 1992). Karahanlı Devleti'ni değerlendirirken kuruluş, yükselme ve yıkılma süreci kadar sınır komşusu da olan Gazneliler ile ilişkilerine değinmekte fayda vardır.

Karahanlı Devleti ile Gazneliler arasındaki siyasi ilişkiler, coğrafi komşulukları nedeniyle süreklilik içerisinde ilerlemiştir. İki devlet arasındaki bağlantının en güçlü olduğu dönem Gazneli Sultan Mahmud'un hükümdarlığı ile İlig Han'ın dönemidir (Aksu ve Topsakal, 2017). Samani Devleti'nin ardından bölgedekini güç savaşı nedeniyle iki hükümdar arasında büyük mücadeleler yaşanmıştır. Gerçekleştirilen seferler neticesinde Horosan bölgesinden Karahanlılar çekilerek, hakimiyeti Gaznelilere bırakmak zorunda kaldıkları görülmektedir (Kafesoğlu, 1970). Bölgenin genel paylaşımının ise İbadi (2011), gerçekleştirdiği çalışmada Maveraünnehir'in Karahanlılara, Madünunehir'in ise Gaznelilere kaldığını belirtmiştir.

Karahanlı Devlet siyasi tarihinden bahsederken medeniyet tarihine de bakmakta fayda görülmektedir. Türk devletlerinde büyük önem taşıyan ve kabul gören kut anlayışı Karahanlılar tarafından da kabul edilmiştir. Bu anlayışın temelinde Tanrının hakana yönetme ve hükmetme yetisini bağışladığı ve kendisinin Tanrının yeryüzündeki gölgesi ve temsilcisi olarak kabul edildiği görülmektedir (Turan, 2001).

Gerek Karahanlılar da gerekse diğer Türk devletlerinde hakanın, ülkenin dirliğini ve birliğini sağlamak, paranın değerini korumak, ülkesinin kültür, ilim ve bilim konusunda gelişmesini sağlaması temel görev olarak kabul edilmiştir. Yusuf Has Hacib'in de belirttiği üzere Karahanlılar döneminde Kaşgar, Semerkand, Buhara ve Balasagun ilim ve medeniyet anlamında önemli gelişmelerin ve ilerlemelerin yaşandığı merkezler olmuştur (Genç, 1981). Karahanlı Devleti'nin medeniyet ve kültürünü incelerken döneme ışık tutan ve büyük öneme sahip olan Manas Destanı'ndan da bahsetmek de fayda vardır. İslamiyet adına Müslüman olmayan halklar ile Karahanlı Devleti'nde görev yapan Manas isimli subaşının mücadelesini

konu almaktadır (Atak, 1999). Günümüzde de devlet tarihi incelenmek istediğinde tarihe ışık tutan kaynaklar arasında yer almaktadır.

2.2.2.3. Büyük Selçuklu Devleti

Türklerin bereketli Anadolu topraklarına yerleşme istekleri ve fetih hareketleri 11. Yüzyılda başladığı söylenebilir. Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce Türkler Abbasi Devleti'nin yönetimi altında yaşamaktaydılar. Türk milletinin temel yaşamında fetihler başrol oynamakta en büyük hedef kabul edilmekteydi. 1040 senesine gelindiğinde Büyük Selçuklu Devleti'nin Horosan'ı merkez kabul ederek kurulmasıyla Anadolu fetihleri altın çağına ulaşmıştır. Anadolu topraklarının kızıl elma olarak kabul edilmesinin ilk nedeni hayvancılık faaliyetleri için en verimli alanların bu topraklarda bulunması, ikinci neden ise Bizans'a karşı hedeflenen cihat faaliyetleri için bu toprakların güç sağlamasıdır (Turan, 2011).

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu, Kınık boyuna bağlı bulunan Selçuk Bey'dir. Devlet ismini kurucu hakanından almıştır. Devletin ismi ile ilgili kaynaklar incelendiğinde "Selçukiyan, Selçukiyye" şeklinde farklı adların da bulunduğu görülmektedir (Alptekin, 1994). Selçuk Bey'in vefatının ardından iktidarda Arslan Yabgu yer almıştır. 1025 yılına kadar yönetimi devam ettiren Arslan Yabgu, Sultan Mahmud tarafından yaşanan mücadele neticesinde esir düşmüştür (Sevim, 1993). Selçuklular ile Gazneliler arasında yaşanan mücadeleler daha sonraki yıllarda da devam ettirmiştir. Sınır komşusu olarak yaşamakta bulunan Gazneliler ile Selçuklular arasında Horosan bölgesi üzerinde uzun yıllar yaşanmış olan mücadeleler sonucunda 1063 senesinde Selçukluların bölgede bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile neticelenmiştir. Yaşanan başarı neticesinde Abbasi halifesi Tuğrul Bey'e "Doğunun ve Batının Sultanı", Çağrı Bey'e ise "Melik" unvanını vermiş ve devleti yöneten iki hakanın gücü kabul görmüştür. Selçuklu devleti elde etmiş olduğu başarılar ile devlet gücü ve varlığını kazanmış olsa da resmi kuruluşları 1040 senesinde Dandanakan'da kazandıkları zafer ile olduğu ifade edilebilir (İbnü'l Esir, 1987).

Tuğrul Bey, Anadolu tarafına yönünü çevirmiş, bu topraklarda ilerleyişini sürdürmüştür. Hasankale'nin alınması ile Türkmenler bu bölgede toplanarak hem birlik oluşturulmuş hem de idaresi sağlanmıştır. Tuğrul Bey'in bir diğer önemli zaferi ise Bağdat'ın alınarak bu bölgede sağlanan galibiyet olmuştur. Abbasi halifesi bu önemli başarının ardından Tuğrul Bey'e hilat giydirerek, Büyük Selçuklu Devleti İslamiyet'in koruyucusu ve temsilcisi ilan edilmiştir. 1063 yılına kadar devleti başarı

ile idare eden ve fetihleri ile tarihe adını yazdıran Tuğrul Bey'in vefat etmesinin ardından Çağrı Bey'in oğlu Sultan Alparslan idareye geçmiştir (Köymen, 1995).

"Ebu'l Feth" Fetihlerin babası unvanını kazanmış olan Sultan Alparslan 1063-1072 yıllarında iktidarlığını devam ettirmiştir. Fetih faaliyetlerine ara vermeden devam eden Sultan Alparslan yönünü özellikle Doğu Anadolu ve Kafkasya topraklarına çevirmiştir. Fetihlerin babası unvanını sunan başarısı 1064 senesinde Ani Kalesini fethederek, Hıristiyanlara karşı gösterdiği güç ve galibiyettir (Köymen, 1993).

Ani kalesinin alınmasıyla Bizans'a karşı başlayan fetih ve mücadele devam etmiştir. 26 Ağustos 1971'e gelindiğinde kazanılan Malazgirt Zaferi ile Bizans, Selçukluların gücünü tanımış ve Anadolu topraklarından çekilmiştir. Türkler güvenle bereketli Anadolu topraklarına göç etmiş ve bu toprakları kendilerine yurt edinmişlerdir (Turan, 1999). 1071 yılına kadar Bizans devletinin oluşturmuş olduğu baskılar Türklerin Anadolu topraklarına yerleşmelerine ve güvenle yaşamalarına müsaade etmiyordu. Malazgirt Zaferi'nde Bizans'ın mağlubiyete uğramasının ardından Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış, ilk Türk devletleri ve beylikleri bu avantajlı topraklarda kurulmuştur (Şahin, 1999).

Malazgirt Savaşı'nın ardından Bizans yaşanan Türk göçlerinin ardından Balkan topraklarına kaymıştır. Alparslan, fethin ardından başarılı ve güvenilir gördüğü komutanlarını Anadolu'nun farklı bölgelerine tayin ederek bu topraklarda da cihat gerçekleştirip, devlet kurmalarını sağlamıştır. Ancak her komutanın kendi ismi ve kendi kültürlerini esas alarak kurmuş oldukları devletler arasında zamanla anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan çok başlılık Türk birliğinin kurulmasının gecikmesine neden olmuştur (Öztüna, 1977). Bu beyler arasında bulunan Artuk Bey, Danişmend Gazi, Mengücek Gazi gibi önemli beylerin tek hedefi fetih hareketleri ile topraklarını genişletmek olmamıştır. Bulundukları bölgede gerçekleştirdikleri imar faaliyetleri ile hem dönemlerine hem de günümüz tarih araştırmalarına büyük katkı sunmuşlardır (Durukan, 2002).

Alparslan 'nın vefatının ardından saltanatı başlayan Melikşah, Selçuklu Devleti'nin sınırlarını Akdeniz'den başlayıp uzak doğuda Çin Seddine kadar genişletmiştir. Yaşanan siyasi başarıların yanı sıra devletin iç işlerinde problemler başlamıştır. Yaşanan iç isyanlar ve devlet içerisinde kargaşaya neden olan Batınilik hareketleri sonucunda Melikşah ve veziri Nizamülmülk zehirlenmiş ve vefat etmişlerdir (Yazar, 2007).

Sultan Melikşah'ın vefatının ardından oğulları Berkyaruk, Muhammed Tapar, Sancar ve Mahmud arasında taht mücadelesi yaşanmıştır. Mücadeleler sonucunda Berkyaruk'un saltanatı başlamış da olsa taht mücadeleleri son bulmamıştır. İktidar yolunda on bir yıl boyunca yaşanan mücadeleler "Fetret Devri" olarak adlandırılmaktadır. Sonrasında tahta çıkmış olan Sultan Sencer hakanlığı döneminde hem askeri başarılara imza attığı hem de devlet içerisinde sağladığı güçlü yönetimden dolayı devletin ikinci yükseliş dönemine imza atmıştır. Ancak Oğuzlar ile yaşadığı mücadelede mağlup olup, esir düşmesi devletin de fiilen son bulmasına neden olmuştur. Sencer'in vefatının ardından ise devlet dağılmıştır (Demir, 2004).

Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetim yapısına bakıldığında genel anlamda Türk-İslam devletleri ile benzer bir yapı görülmektedir. Devlet tüm hanedan üyelerinin ortak söz hakkına sahip olduğu ortak mal olarak kabul görmekteydi. Divan-ı Ala adı verilen kurul, devlet işlerinin istişare edildiği ve neticeye bağlandığı kurum olmuştur. İdari, askeri, sosyal ve ekonomik her alan için divanlar oluşturulmuş ve bu divanlarda karara bağlanmıştır. Devletin yönetiminde yer alacak devlet adamlarının donanımlı yetişmeleri ve temelden bu eğitimi almaları için dönemin ünlü veziri Nizamülmülk "Nizamiye Medreselerini" kurdurmuştur (Tekinoğlu, 2015). Liyakatli devlet yönetimi için atılan adımlar bununla sınırlı kalmamıştır. Selçuklularda sultan, erkek çocuklarına "Vali, Melik" unvanıyla bazı bölgelerin idaresini vermiştir. Burada temel hedef, saltanata geçecek olan hakanların yöneticiliği temelden öğrenmesi ve deneyimlemesidir. Bu süreçte meliklere rehberlik etmesi amacıyla güvenilir ve deneyimli devlet adamları "Atabey" sıfatıyla görevlendirilmiştir (Ortaylı, 2015).

Selçuklu Devleti kurucusu Selçuk Bey döneminden itibaren İslamiyet için büyük mücadeleler vermiştir. Sonrasında da Selçuklu sultanları Türk-İslam hükümdarları olarak kabul görmüştür. Abbasi halifesi de Selçuklu sultanlarını en büyük yardımcısı olarak kabul etmiştir (Çetin, 2014). Selçuklu sultanları için ise en büyük yardımcıları, ilk olarak Abbasiler döneminde ortaya çıkmış olan vezirlerdir. Vezir, devlet yönetim hiyerarşisinde sultandan sonraki yetki bakımından en güçlü kişi kabul edilmektedir (İlvan, 2013).

Selçuklular gerçekleştirdikleri faaliyetler ve tarih içerisinde üstlendikleri roller ile hem dünya tarihinde hem de Türk tarihinde medeniyete büyük katkı sağlamışlardır. Sosyal yaşam alanında, ekonomik faaliyetlerde, askeri ve siyasi alanda göçebe bozkır yaşam tarzından ziyade sanatın, eğitsel faaliyetlerin, tarımın

geliştiği bir kültüre giriş yapılmıştır (Kafesoğlu, 1977). Selçuklu Devleti'nde eğitim ve bilim gerçekleştirilen fetihler kadar ön planda tutulmuş, farklı kültür ve devletlerden bilim insanlarını ve önemli eserleri devlet çatısı altında toplamaya gayret etmişlerdir (Güven, 1992).

Örgün eğitime geçişte ve eğitim kurumlarının inşa edilmesinde medreseler büyük rol oynamıştır. Devletin inşa ettirmiş olduğu ilk medrese Nişapur'da Tuğrul Bey tarafından 1040 senesidir. Medreselerin açılması ve liyakatli eğitim vermesi Alparslan döneminde en zengin çağlarını yaşamıştır (Turan, 1968). Alparslan'ın hükümdarlık zamanında Nizamiye medreseleri Bağdat'ta eğitim ve öğretim faaliyetlerine açılmıştır. Nizamiye medreselerinin en dikkat çeken özelliği günümüz modern dünyasında bulunan üniversite kampüslerinin temelini oluşturmasıdır.

2.2.2.4. Anadolu Selçuklu Devleti

Anadolu Selçuklu Devleti, İznik topraklarının fethedilmesi ile beraber 1. Süleyman Şah tarafından kurulmuştur. Devletin kuruluş tarihini Süleyman Şah'ın hükümetinden 1205 III. İzzeddin Kılıç Arslan'a kadarki dönem ile ifade edebiliriz. Bu dönem, Anadolu topraklarında hakimiyet sağlamak isteyen Bizans ve Eyyubiler ile mücadeleyle ilerlemiştir. Yaşanan mücadeleler sadece dışarı ile sınırlı kalmamıştır. Devlet içerisinde bulunan beylikler arasında da hakimiyet mücadeleleri sürmüştür. Malazgirt Zaferi Anadolu'nun kapılarını açmış, 1176'da Miryakefalon Savaşı neticesinde kazanılan galibiyet ile de Anadolu'nun Türk toprağı olduğu kesin şekilde gösterilmiş ve kabul görmüştür (Sevim, 1990).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin altın çağını yaşadığı yükselme dönemi ise I. Alaeddin Keykubad'ın saltanatının son dönemlerine kadar olan süreç şeklinde dönemlendirilebilir. Bu süreçte sadece ülke toprakları genişlemekle kalmamış, ekonomik anlamda refah dönemleri yaşanmıştır. 1237 yılından itibaren ise yaşanan Babailer ayaklanması ülke içerisindeki karışıklığa neden olmuş, Moğolların isyanları artmış ve Kösedağ savaşında arzu edilen galibiyetin yaşanamaması iktidarın zayıflamasına ve gerilemesine neden olmuştur (Ocak, 2014). Ülkenin zayıflaması ve yıkılış sürecine girmesinin nedenlerinden bir tanesi de tahta çıkarılan sultanların yaşlarının küçük olması, devletin yönetiminde liyakat ve deneyim kazanamamaları olmuştur (Aktaş, 2015).

Anadolu topraklarına Türklerin yerleşmesinin ardından, Doğu'dan Batı'ya doğru Saltuklular, Danişmendler, Mengücekler ve Artuklular şeklinde bir çok beylik ve devlet kurulmuştur. II. Kılıç Arslan bu durumun ülke içinde oluşturacağı tehlikeyi

fark etmiş ve Anadolu'da siyasi birliği sağlamayı, Selçuklu Devleti'nin hakimiyetini arttırmayı temel politikası olarak kabul etmiştir. 1174 yılına gelindiğinde ilk ayaklanma seslerini çıkarmakta olan Danişmendlilere son verilmiştir. II. Kılıç Arslan'ın ardından iktidara gelen Alaeddin Keykubad'da bu siyaseti sürdürerek 1228'de Mengücekler Devletine son verdi. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile I. İzzeddin Keykavus dönemlerinde ise ikinci temel politikaya yönelinmiştir. I. Haçlı Seferi, Selçuklu Devleti'nin deniz ile olan bağlantısını zarara uğratmıştır. İki sultan kendi dönemlerinde Akdeniz ve Karadeniz'e yönelmiş, Selçuklu Devleti'nin sınırlarının kara ile kısıtlanmasından kurtarmışlardır (Köprülü, 1943).

Gerek Büyük Selçuklu Devleti gerekse Anadolu Selçuklu Devleti'nden bahsederken bugünkü üniversitelerin temelleri niteliğinde olan medreselerden bahsedilmesi gerektiği düşünülmektedir. Medreseler, temel anlamda İslamiyet'in merkeze alınarak, İslam devletlerinde hizmet veren eğitim kurumları olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2017). Medreseler inşa edilmeden önceki dönemlerinde ibadetlerin gerçekleştirildiği mescitlerde temel dini bilgiler verilir, sohbetler edilirdi. Özellikle Medine ve Şam'da kıymetli din alimleri halkı toplar, dini bilgilerini anlatır ve öğretmeye gayret ederlerdi. Gerçekleştirilen bu dersler ilk medreselerin temelleri olarak nitelendirilebilir (Biçer, 2013).

Sistemli şekilde ilk medreselerin inşası Buhara'da gerçekleşmiştir. İnşası İmam Ebu Hafs Buhari zamanına gelmektedir. Ardından ise bu medreselerin yaygınlaşması sağlanmıştır. Medreselerin kurumsallaşması ise devlet yönetiminde sultanlara rehberliği ile büyük katkı sağlamış vezir Nizamülmülk dönemidir (Özaydın, 2007).

Anadolu topraklarında ilim ve sanat faaliyetlerine büyük önem verilirken özellikle 13. Yüzyılda Moğollar, birçok coğrafyada baskınlara ve zulümlere başlamış, girdikleri topraklarda büyük tahribatlara neden olmuşlardır. Yaşanan bu istilalardan kaçan birçok alim Anadolu topraklarına gelmiştir (Kemaloğlu, 2015). Gelen bu alimler Anadolu Selçuklu Devleti için büyük bir avantaj olmuştur. Medreselerde sunulan eğitimin niteliği artmış ve daha liyakatli öğrenciler yetiştirilmiştir (Birekul, 2018).

Anadolu Selçuklu Devleti'nde sanat, bilim, edebiyat ile beraber ilime de büyük önem verilmiştir. Medreseler yaygın eğitim yuvaları haline getirilmiştir. Şehzadelerin eğitimlerine verilen önem devam ettirilmiş, atabeyler hizmetlerini sürdürmüşlerdir. Yaygın eğitim kurumlarından bir tanesi de ahilik sistemi olmuştur.

Kurulan eğitim kurumlarının inşasının ardından devlet elini bu kurumlardan ve öğrencilerden çekmemiştir. Kurumların ve öğrencilerin ihtiyaçlarının kalem kalem tespiti ve giderilmesi için vakfiyeler oluşturulmuştur (Baykara, 2002).

2.3. Türk Milli Tarihinde Önemli Role Sahip Olan Türk Devletleri

2.3.1. Safevi Devleti

Safevi Devleti, 16. yüzyılın ilk yarısı itibariyle 1501 yılında İsmail Mirza'nın önderliğinde kurulmuştur. Devletin kuruluşunda Türkmen toplulukları desteklerini sunmuşlardır. İsmail Bahadır Han dönemine gelindiğinde "Şah" unvanını kazanmış ve Tebriz topraklarında iktidarlık sağlanmıştır. İsmail Bahadır Han'ın en önemli faaliyetlerinden bir tanesi Şiilik mezhebi resmi olarak kabul edilmiştir. Şah İsmail, Şah Tahmasb ve Şah Abbas dönemlerinde Şiilik inancı İran topraklarında hakim kılınmak istenmiştir. Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasında bu nedenle sık sık mücadeleler yaşanmıştır (Aydoğmuşoğlu, 2019).

Osmanlı-Safevi ilişkilerinin uzun yıllar süren temelleri olmuştur. Siyasi ilişkilerin yanı sıra ticaret bağları ve kültürel alışveriş yaşanmıştır. Safevi Devleti içerisinde dini inanışları birbirinden farklı olan Müslüman halk ile gayrimüslim halk barış içerisinde yaşamıştır. Toplumsal yapıda halk geçimini tarım ve hayvancılık ile karşılamıştır. Eğitim ve ilim faaliyetlerine büyük önem verilmekteydi, Farsça, Arapça ve Türkçe kullanılan diller arasında sayılabilir. Medrese, kervansaray, kahvehane ve hamamlar imar faaliyetleri arasında sıralanabilir (Erdoğan, 2024).

2.3.2. Babürlü Devleti

Babürlüler'in 1526 senesinde kuruluşunu sağlayan ve hanedanın ilk sultanı Babür Şah Hindistan coğrafyasında kazandığı galibiyetler ile beraber hükümranlığını kuvvetlendirmiştir. 1530'lu yıllara gelindiğinde Şah'ın sağlık durumunda oluşan problemler yerine gelecek hükümdarı belirlemesini gerektiriyordu. Ülkenin ileri gelenlerinin de desteği ile oğlu Hümayun sultan olarak belirlenmiştir. Ancak Hümayun'un hükümdarlığı kardeşlerinin taht üzerinde hak iddia etmeleri ve iç karışıklıklar ile geçmiştir. Hümayun döneminde iç karışıklıklar ile beraber devletin varlığını korumak için dış ilişkilerde de büyük mücadeleler gerçekleşmiştir (Konukçu, 1991).

Celaleddin Ekber döneminde Babürlüler, Osmanlı Devleti, Safevi Devleti ve Özbekler ile ilişkilerini dostane şekilde yürütmüştür. Bu dönem Türk-Hindistan ilişkileri ve tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Devletin kuruluş tarihine dair en

önemli eserlerden bir tanesi, Babür Şah'ın kaleme aldığı ve vefatına kadar olan dönemi anlattığı "Babürname" isimli eserdir (Akün, 1991).

Babür Şah'ın yönetimde ve liderlikte göstermiş olduğu cömert davranışı, merhametli davranışı, güvenirliği ve dürüstlüğü hem bulunduğu Hindistan topraklarında taktir görmüş hem de farklı topluluklara örnek olmuştur. Merkezi yönetimin temel alındığı güçlü bir devlet yapısını inşa etmiş olduğu araştırmacılar tarafından ulaşılan bilgiler arasındadır. Fetihler gerçekleştirdiği topraklarda Babür Şah hoş görülü davranmış, dinlerine, sosyal yapılarına ve kültürlerine saygı göstermiştir. Babür Şah, Timur'un gerçekleştirmiş olduğu devlet yönetimini rehber edinmiştir. Hindistan topraklarında güçlü, saygı ve itibar gören bir devletin inşası Babür Şah'ın kızıl elması olmuştur. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki Babür Şah, Türk milletinin gelişimi, Türk topraklarının yaygınlaşması ve Türk milli tarihini tıpkı diğer Türk devletleri gibi önemsemiştir (Şahbaz, 2017).

2.3.3. Harzemşahlar Devleti

Harezm adı verilen topraklar, bugünkü Özbekistan Devleti ile Türkmenistan Devleti'nin bulunduğu bölgedir. 12. Yy. ile beraber Harezm bölgesi kültür ve medeniyet anlamında ön planda olmaya başlamıştır. Edebiyat alanında Türkçe bir çok eser oluşturulmuş, devletin zayıflaması ve yıkılış sürecine girmesinin ardından bile eserler önemini yitirmemiştir. Harezm Türkçesi olarak adlandırılan dil bugünkü Türk dilinin oluşumu ve gelişmesinde önemli bir geçiş dili etkisi olarak nitelendirilebilir (Kuyma, 2015).

Vali, emir ve hükümdar unvanları bu bölgede hakimiyetini kuran ve devlet yönetimini üstlenen yöneticiler tarafından kullanıldığı görülmektedir. Bölgede resmi olarak Selçuklu Devleti adına yönetimi gerçekleştiren ilk isim Kutbüddin Muhammed olmuştur. Gerçekleştirilen çalışmalar Harzemşahlar'ın kökeninin Türk olduğunu göstermektedir. Harizm bölgesi başlangıçta Selçuklu Devletine bağlı bulunurken, gerçekleştirilen fetih hareketleri ile geniş bir bölgede iktidarlık kuran bir imparatorluk olmuştur. Harzemşahlar devlet teşkilatlanmasında Selçukluları örnek almışlardır. Türk-İslam devletlerinde yöneticinin hak ve sorumlulukları Harzemşahlar'da da devam ettirilmiştir. Bölgede ilim ve sanata daima önem verilmiştir.

Harzemşahlar 12. Yy'da İslam dininin Asya topraklarında yaygınlaşmasını ve kabulünü sağlamış, Türk İslam geleneğinde kilit taşlardan bir tanesi olmuştur. Moğolların baskıları ve gerçekleştirdikleri saldırılar devletin zayıflamasına ve

yıkılmasına neden olmuştur. Burada bulunan ilim ve bilim insanları Anadolu, Mısır ve Hindistan topraklarına göç etmişlerdir. Bölgede bulunan Türkler ise Sibirya ile Altay bölgelerinde yaşamlarını sürdürmeye gayret etmişlerdir (Taneri, 1997).

2.3.4. Altın Orda Devleti

13. yy ile beraber Cengiz Han önderliğinde birliğini kurmuş olan Moğollar daha önceki dönemlerde kabileler halinde yaşamaktaydılar. 1206-1226 yılları arasında Cengiz Han Çin'in kuzey bölgesine, Doğu Türkistan topraklarına, İran topraklarına ve Harezm İmparatorluğuna gerçekleştirdiği seferler neticesinde güç kazanarak bu topraklarda iktidarlığını göstermiştir. Cengiz Han'ın vefatı ile beraber Moğolların hükümdarlığına Ögeday gelmiştir. Ögeday, yönünü Rusya topraklarına dönmüştür. Bu bölgede bulunan Kıpçaklar ve İdil Bulgar Türkleri ile beraberliği tesis ederek Altın Orda Devleti'ni kurmuşlardır. Altın Orda Devleti, Türk-Moğol devleti olarak kabul edilmektedir. Rusya topraklarında uzun yıllar hakimiyet sürmüşler ve günümüzde bölgede bulunan topluluklara önemli etkileri olmuştur (Yolsever, 2020). Altın Orda Devlet'i hükümdarlarından olan Berke Han döneminde İslam dini kabul edilmiştir.

2.3.5. Kırım Hanlığı

Kırım Hanlığı'nın tarih sahnesine çıkışı 14. Yy. denk gelmektedir. Altın Orda Devleti'nin gerek iç karışıklıklar gerekse dış ilişkilerde yaşadığı mücadeleler ile zayıflaması ve yıkılması bölgede Kırım Hanlığı'nın kurulmasını ve güçlenmesini sağlamıştır. Kırım Hanlığı'nın kuruluşunu sağlayan Hacı Giray olmuştur. Altın Orda Devleti'nde yaşanan iç ve dış karışıklıklar bölgede yaşayan halkı farklı bölgelere göç etmelerine neden olmuştur. Orta Asya, Kuzey Karadeniz ve Kırım bölgeleri halkın tercih ettiği topraklar olmuştur. Volga havzasına gelerek Hacı Giray'ın kurduğu hanlığın çatısı altında toplanılması devletin gücünü arttırmıştır.

Hacı Giray devletinin güç kazanması için Moskova Knezliği ve Osmanlı Devleti ile ittifaklar kurmuştur. Tarih içerisinde Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasında askeri ve idari alanda birçok kez ittifak kurulduğu görülmektedir. Altın Orda Devleti ve Kırım Hanlığı'nın zayıflamasına neden olan ortan neden iç karışıklıklar olmuştur. Her iki devlette de han ailesinden gelenler arasında rekabet artmış ve taht kavgaları yaşanmıştır. Hacı Giray'ın vefatı sonrasında da oğulları devletin yeni hanı olmak için birbirleri ile mücadeleler başlatmışlardır. Ardından yaşanan gelişmeler neticesinde 1783 yılında hanlık tarih sahnesinden çekilmiştir (İnalcık, 2022).

2.3.6. Timur Devleti

Timur Devleti adını kurucusundan almaktadır ve kaynaklarda Timurlular şeklinde de bahsedilmektedir. Devlet Semerkant merkezli kurulmuş ardından gerçekleştirilen fetihler ile devletin sınırları geniş topraklara yayılmıştır. 1370 yılında hakimiyetini başlatan Timur gerçekleştirdiği seferler ile Azerbaycan ve Irak'ı da sınırlarına katmıştır. Timur devletin sınırlarını daha da genişletmek ve devletin gücünü arttırmak için yönünü Suriye ve Anadolu topraklarına çevirmiştir.

Bu topraklardan Bağdat'a kadar ilerleyişini sürdürmüş, hakimiyetini başlatmıştır. 1399-1400 yıllarına bakıldığında Timurlular, Memlükler ile Osmanlı Devleti'ni mağlup ederek bölgede hakimiyetini tanıtmıştır. Vefatına kadar olan dönemde devletin altın çağını yaşayarak refahının arttığı ve sınırlarının genişlediği görülmektedir. Timur'un vefatının ardından devlet Kırım Hanlığı ve Altın Orda Devleti ile ortak kaderi paylaşarak yaşanan taht mücadeleleri sonrasında yıkılmıştır (Aka, 2012).

2.4. Türk Dünyası

Bireyler varoluşlarının gereği olarak bir toplumdan bağımsız olarak yaşamlarını sürdüremezler. Bir toplumsal grubun içerisinde yaşıyor olmak o gruba ait olduğumuzu ifade eder ve içerisinde bulunduğumuz gruba karşı sorumluluklarımızı belirler. Bireyler bulundukları gruba sadece ihtiyaçlarını karşılayabilmek maksadıyla dahil olmuşlar ise orada köklü ve kalıcı bir bağ oluşturmaları olanaksızdır. Bireyler arasında kurulan kültürel bağlar, ortak tarih ve ülkü milletin oluşmasını sağlar.

Millet olma bilincinin kazanılması, üzerinde yaşanılan toprak ile kalıcı bağların oluşmasını, o toprağın yurt olmasını ve milletin o toprağa ilmek ilmek tarihini ve adını işlemesini sağlar. Asya'dan Anadolu'ya kadar olan topraklarda ortak kültürün oluşturulması, acıların ve sevinçlerin beraber yaşanması bu coğrafyaya "Türklerin Yurdu" manasına gelen Türkistan, bir başka deyişle Türk Dünyası denmesini sağlamıştır. Türkistan coğrafyasının matematiksel konumuna bakıldığında, 20°-90° arası Doğu Meridyeni ile 35°-55° Kuzey yarım kürede yer almaktadır. Belirtilen koordinatlar Bağımsız Türk Devletleri'ni, Rusya'ya bağlı bulunan Özerk Türk Cumhuriyetleri'ni, Doğu Türkistan bölgesini ve Türkiye'yi kapsamaktadır (Topal, 2014). Türk Dünyası'nın kuzey sınırını Rusya'nın, doğu sınırını Çin'in, güney sınırını Pakistan, Afganistan ve İran'ın, batı sınırını ise Avrupa ülkelerinin oluşturduğu ifade edilebilir (Demirok, 2019).

Türkistan bölgesi bulunduğu konum itibariyle Asya kıtasında iç bağlantıların sağlanabilmesinde çok önemli bir kavşak noktası halindedir. Ayrıca Mackinder tarafından belirtilmiş olan Kara Hakimiyet Teorisi incelendiğinde, bu teorinin başlangıç noktasını Türkistan coğrafyası oluşturmaktadır. Bölgenin jeostratejik önemini arttıran bir başka unsur ise sahip olduğu yer altı ve yerüstü zenginliklerdir (İlhan, 1997).

2.4.1. Bağımsız Türk Devletleri

1917 senesinde Bolşevik İhtilali'nin yaşanmasıyla birlikte bağımsızlıklarına kavuşmak isteyen Türk hanlıkları ile Türkistan'da bulunan Türk boyları istiklal mücadelesine girmişlerdir. Ancak Sovyet rejimi bu bağımsızlık mücadelesine büyük zulümler ve kanlı olaylar ile engel olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın yaşanmasıyla beraber Enver Paşa, Türkistan coğrafyasına geçerek burada Türklere karşı gerçekleştirilen zulme son verebilmek ve onları bağımsızlıklarına kavuşturabilmek amacıyla Kızıl Ordu ile mücadele etmeye çalışmış ve 1922 senesinde şehit olmuştur. Sovyet rejimi, Türklerin bağımsızlık mücadelelerine engel olmak, onların gücünü azaltmak, birlik ve beraberliklerini bozmak amacıyla Komünist partileri de kullanarak ayrı ayrı cumhuriyetlerin kurulması görüşünü halk arasında filizlendirmiş ve 12 Haziran 1924 tarihinde ayrı ayrı cumhuriyetlerin kurulması kararını açıklamış ve 1924 senesinin Eylül ayında bu karar uygulanarak Türkistan coğrafyası birlik ortamını kaybetmiş ve aynı soydan gelen insanlar ayrılmışlardır. Sovyet rejimi beraberliğin dağılmasını fırsat bilerek 7 yıl boyunca bu toprakların zengin imkanlarını sömürmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır (Memiş ve Köstüklü, 2005).

2.4.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti

Azerbaycan'ın jeopolitik konumunu ve önemini değerlendirirken Kafkaslar jeopolitiği içerisinde değerlendirmekte fayda vardır. Kafkaslar dediğimiz bölge Rusya ile Orta Doğu arasında bulunan ve bu arada tek kara bağlantısı imkânı sunan oldukça stratejik bir bölgedir. Kafkaslar bölgesinde bulunan Azerbaycan ise ülkemiz ile Türkistan coğrafyası arasında bağ kurulabilmesinde köprü konumunda yer almaktadır (İlhan, 1997).

Azerbaycan'ın coğrafi konumuna bakıldığında doğu yönünde Hazar Gölü, batısında Gürcistan ile Ermenistan devletleri, güneyinde İran, kuzeyinde ise Dağıstan yer almaktadır. Azerbaycan topraklarına bakıldığında Aras Nehri ile beraber Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan olarak iki kısma ayrılmıştır. Kuzey Azerbaycan

toprakları Sovyet rejiminin zayıflaması ve dağılmasının ardından bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Ancak Güney Azerbaycan'da hala bağımsızlık kazanılmamıştır (Gömeç, 2003). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bulunduğu coğrafyada ilk Türklerin bulunması M.Ö. 7. Yüzyılda Saka Türklerine kadar dayandırılabilmektedir. Ardından bölgede Sabirlerin, Selçuklu Devleti'nin, Akkoyunlular ile Karakoyunluların farklı zamanlarda bu coğrafyaya hâkim oldukları ve bölgenin Türkleşmesine katkıda bulundukları belirtilebilir (Memiş ve Köstüklü, 2005).

Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan bölgesi ile ilişkileri, 1473 senesinde Akkoyunlu Devleti'nin hükümdarı olan Uzun Hasan'ın Osmanlı Devleti'ne Otlukbeli Savaşı'nda yenilmesi ile başlamıştır. 1512-1520 tarihleri arasında I. Selim'in Çaldıran Muharebesi sonucunda Şah İsmail'e karşı zafer kazanması ile beraber Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan hakimiyeti başlamıştır. İlerleyen zaman içerisinde Osmanlı Devleti ile İran arasında Azerbaycan'a hâkim olabilmek amacıyla savaşlar devam etmiştir. 1639 yılında İran ile imzalanmış olan Kasr-ı Şirin Antlaşması sonucunda bölge üzerindeki hakimiyetimiz bir süre korumaya alınsada Rusya'nın da Azerbaycan'a hâkim olmak istemesi üzerine yeniden bölgede otorite mücadelesi başlamıştır. Bu süreç içerisinde Rusya, Osmanlı Devleti'nin kendi iç meseleleri ile ilgileniyor olmasını fırsata çevirerek burada bulunan hanlıklara tek tek hâkim olmaya başlamıştır (Memiş ve Köstüklü, 2005).

Ruslar, tarihleri boyunca etraflarında bulunan Türk topraklarını ele geçirmeyi ve bu coğrafyayı kullanarak sıcak denizlere ulaşmayı hedeflemiştir. 16. Yüzyıla gelindiğinde Azerbaycan topraklarında hakimiyetin elde edilebilmesi amacıyla Osmanlı Devleti ile İran arasında devam eden mücadeleleri fırsata çevirmek isteyen Rusya 1556 tarihinde önemli bir konumda bulunan Astarhan'ı hakimiyeti altına alarak ulaşmak istediği topraklara bir adım daha yaklaşmıştır. Rusya, Azerbaycan toprakları elde edebilmek amacıyla 17. Ve 18. Yüzyıllarda bu topraklara sefer düzenlemeye çalışmış ve çalışmalar Osmanlı Devleti tarafından önlenmiştir. Ancak Rusya bu emellerini gerçekleştirebilmek amacıyla 1801 tarihinde Doğu Gürcistan ile birleşmiş, 1828 yılında da İran ile imzaladığı Türkmençay Antlaşmasıyla Azerbaycan topraklarında hakimiyetini sağlamıştır. Bölgede Türkler arasında birlik ve beraberliği zayıflatmak amacıyla Erivan'ın merkez olduğu bir Ermenistan'ın kurulması için çalışmalar yapılmıştır (Gömeç, 2003).

Azerbaycan topraklarında etkili oldukları dönem içerisinde Sovyet rejimi, Azerbaycan Türklerinin dini görevlerini icra etmelerini, gelenek ve göreneklerini

özgürce yaşayabilmelerini, okullarda din derslerinin verilmesini, imamları, hatipleri, camileri engellemişler ve özlerini unutturmaya çalışmışlardır (Gömeç, 2003). 1917 yılında Bolşevik İhtilali'nin yaşanması ile beraber bölgede yaşayan Türklerin bağımsızlıklarını elde edebilmelerini desteklemek amacıyla Osmanlı Devleti çalışmalara başlamış ve 1918 yılında tarihte ilk defa Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle bir Türk devleti kurulmuş ve Ruslara karşı birlikteliği güçlendirebilmek amacıyla Osmanlı Devleti ile Azerbaycan hükümeti arasında 1918 yılında iş birliği ve dostluk anlaşması gerçekleştirilmiştir (Memiş ve Köstüklü, 2005).

Bağımsızlıklarını kazandıkları sürede Azerbaycan Türkleri, Millî Mücadele döneminde bizleri yalnız bırakmamışlar ve destek olmuşlardır. Manevi desteklerinin yanı sıra altınlar ve petrol poliçeleri ile maddi yardımda da bulunmuşlardır. 27 Nisan 1920 tarihinde Kızılordu, gerçekleştirdiği işgal faaliyetleri ile Azerbaycan Cumhuriyetine son vermiştir. Ardından ise Azerbaycan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni oluşturan 15 cumhuriyetten bir tanesi olarak Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ismini almıştır. Sovyetler Birliği'nin zulümlerine ve sömürge faaliyetlerine son verebilmek amacıyla 1985 sonrası Azerbaycan'da, Halk Cephesi çerçevesinde bağımsızlık faaliyetleri adım adım güçlenmiş ve 1990 yılının Aralık ayında "Sovyet Sosyalist" ifadesi devletin adından çıkarılarak Azerbaycan Cumhuriyeti resmi olarak kurulmuş ve Cumhurbaşkanı olan Ebulfeyz Elçibey ülkenin bağımsızlığını ve topraklarının bütünlüğünü muhafaza edebilmek amacıyla büyük emek harcamıştır (Memiş ve Köstüklü, 2005).

Azerbaycan, Kafkasya dağlarının yamacı ile Hazar Gölü'nün batı kısmında bulunan, nüfusu günümüzde 10 milyonu geçmiş, güncelde toplam 86.600 km² yüzölçümüne sahip, bağımsız bir Türk devletidir. Hazar Gölü vasıtasıyla sahip olduğu petrol ve doğal gaz ile uluslararası arenada büyük öneme sahiptir. Ayrıca ülke topraklarının jeostratejik önemini arttıran bir başka zenginlik ise sahip olduğu karbon rezervleridir (Özey ve Ünlü, 2020).

2.4.1.2. Kazakistan Cumhuriyeti

Özbek Hanlığı'nın tarihi incelendiğinde Ebu'l Hayr Han'ın yönetimde bulunduğu zamanlarda yönetimden memnun olmayan ve kendilerine hür, cesur anlamında "Kazak" adı verilen Türk boyu Özbek Hanlığı'ndan ayrılarak kuzeye doğru göç etmişlerdir. Bugünkü Kazakistan coğrafyasının bulunduğu bölgede birçok Türk boyu yaşamış ve hakimiyet sürmüştür. Bu bölgede bilinen en önemli iki Türk

boyu olan Kazan Hanlığı ile Sibir Hanlığı'nın 1552 yılında Ruslar ile gerçekleştirdikleri mücadelede galip gelememiş ve ortadan kaldırılmışlardır. Kazak Türkleri ise Rusların esareti altında yaşamaya mahkûm olmuşlardır (Memiş ve Köstüklü, 2005).

18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Kırım Savaşı'nda Rusya'nın mağlup olması, Türkiye üzerinde gerçekleştirmek istediği hedeflerin Fransa ve İngiltere tarafından engelleniyor olması Rusya'nın Türkistan coğrafyasını işgal etmesine ve yayılmaya çalışmasına neden olmuştur. Bu toprakları hakimiyeti altına almak isteyen Rusya'nın gerçekleştirdiği faaliyetlerden bir tanesi 1821 senesinde çıkarmış olduğu Step Kanunu'na dayanarak Kazak bozkırlarını ilhak etmesi olmuştur. 1854 yılına gelindiğinde Çar I. Nikola zamanında Rusya, Kazak topraklarını kendi idaresine kattığını ve Kazak Türklerinin de Rusya'nın kanunlarına uymak zorunda olduklarını belirtmiştir. Rusya, bu topraklarda hakimiyetini sürdürdüğü zamanlarda halka çok büyük zulümler gerçekleştiriş, insanların camilerde özgürce dini görevlerini yerine getirmelerine engel olmuştur (Gömeç, 2003).

20. yüzyıla kadar Rusların esareti altında yaşamak zorunda kalan Kazak Türkleri, diğer Türk boyları gibi uzun yıllar Rusların zulmünde yaşamak zorunda kalmışlardır. 26 Ağustos 1920 tarihine gelindiğinde Kazak Türklerinin bağımsızlık mücadeleleri kanlı olaylar ile bastırılarak Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ismiyle SSCB birliğine dahil edilmiştir, 15 Haziran 1925 tarihinde cumhuriyetin ismi Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak güncellenmiş ve 1936 yılına gelindiğinde "Muhtar" unvanı ve statüsü kaldırılarak cumhuriyetin adı Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak belirlenmiştir (Memiş ve Köstüklü, 2005).

Gorbaçov'un iktidara gelmesinin ardından, Glasnost politikası ile birlikte Kazakistan'da Rus yönetimine karşı birlik ve beraberlik uğruna ayaklanmalar başlatılmıştır. Sovyetler Birliği'nde yaşanan zayıflamalar ve çözülmelerin farkında olan Kazakistan bağımsızlık mücadelelerini arttırarak 25 Ekim 1990 yılında bağımsızlıklarını ilan ettiler ve Kazakistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından 1 Aralık 1991tarihinde gerçekleştirilen seçimler sonucunda Cumhurbaşkanı olarak Nursultan Nazarbayev seçilmiştir. Nursultan Nazarbayev yönetimde olduğu sürede daima ülkenin ekonomisini kalkındırmaya ve geliştirmeye gayret etmiştir (Memiş ve Köstüklü, 2005).

Sovyet Rusya, bu bölgede hâkim olduğu zaman içerisinde diğer Türk boylarında da yaptığı gibi ülkenin eğitim sistemini, kültürünü eritmeye ve halkı sovyetleştirmeye çalışmıştır. Bu anlamda gerçekleştirilen faaliyetlerden bir tanesi kendi ideolojilerini öğreten okullar kurmuşlar ve 1939 yılı itibariyle ülkede kendi kullanmış oldukları kril alfabesinin kullanılacağını belirtmişlerdir. 1989 yılında ise milli benliklerini korumak adına en önemli adımlardan bir tanesi olan resmi dillerinin Kazak Türkçesi olduğunu onaylamaları olmuştur (Gömeç, 2003).

Kazakistan Cumhuriyeti, sahip olduğu 2.717.300 km²'lik yüzölçümü vasıtasıyla, Türk Dünyası'nın en geniş yüzölçümüne sahip ülkesi unvanına sahiptir. Ülkenin günümüzdeki güncel nüfus miktarı 18.681.427 kişidir. Ülkenin sahip olduğu topraklarda çöller geniş alanlar kapsadığı için ülke toprakları yeterince verimli değildir (Özey ve Ünlü, 2020).

Kazakistan Cumhuriyeti, bakır, kurşun, çinko, kömür, demir, kalay, volfram ve petrol gibi önemli yer altı zenginliklerine sahiptir. Ayrıca ülkenin nükleer enerji ve nükleer silah imkanları da mevcuttur. Ülkede bulunan Baykonur Uzay Üssü ise hem konumu hem de büyüklüğü itibariyle oldukça önemlidir (Memiş ve Köstüklü, 2005).

2.4.1.3. Kırgızistan Cumhuriyeti

Kırgızların, tarihi kökleri çok eski zamanlara dayanmaktadır. Kırgız Türkleri ilk olarak M.Ö. 3. Asırda ilk devletlerini kurmuşlar, 13. Yüzyılda Moğolların hakimiyetinde, ardından ise Özbek Hanlığı'nın idaresinde yaşamaya başlamışlardır. Özbek Hanlığı'nın yönetiminden memnun olmayan Kırgız Türkleri, Kazak Türkleri ile beraber kuzeye doğru göç etmişlerdir. Rusya'nın hakimiyeti altına girene kadar beraber yaşamışlardır (Memiş ve Köstüklü, 2005). Sovyet rejiminin idaresi altına girmek zorunda kalan Kırgız Türkleri 1926 yılında Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında yaşamaya başlamış, 1936 yılında ise adları Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur. 1986 yılına kadar ağır zulüm altında kalan Kırgızların kimileri bu baskılara dayanamayarak vatanlarından sürgün edilmek, uzaklaşmak zorunda kaldılar. 1986 yılında ise yönetime gelen Gorbaçov tarafından benimsenen temel politikalar olan "Glasnost ve Perestroika" ile beraber oluşan özgürlük ortamında Kırgız Türkleri de bağımsızlık mücadelelerini arttırmaya başlamış ve 12 Aralık 1991 tarihinde Kırgızistan bağımsızlığına kavuşmuş ve Kırgızistan Cumhuriyeti kurulmuştur (Memiş ve Köstüklü, 2005).

Rusya, diğer Türk boylarında yaptığı gibi burada da ülkedeki Türkleri yok edebilmek amacıyla ülkede kril alfabesinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Burada temel amaçlardan bir tanesi, Latin alfabesini kullanan Türkiye ile Türkmenistan coğrafyası arasındaki beraberliği ve iletişimi zayıflatarak yok etmektir. Kırgızlar, Rusların her türlü zulümlerine ve asimile etme faaliyetlerine rağmen kültürlerini muhafaza etmeye devam etmişlerdir ve bunun en önemli kanıtı ise bugün bile okunmaya ve anlatılmaya devam eden Manas Destanı'dır (Gömeç, 2003).

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin günümüzdeki toplam yüzölçümü 199.900 km²'dir ve ülkenin günümüzdeki toplam nüfusu 6.445.853 kişi olduğu ifade edilebilir. Ülkenin coğrafi özellikleri incelendiğinde, yükseltisi fazla olan dağlık bir ülke olduğu belirtilebilir. Ülkenin başlıca ekonomik faaliyetleri arasında tarımın dışında maden işletmeleri vardır. Çıkarılan başlıca yer altı zenginlikleri arasında altın, kömür, uranyum ve petrol sayılabilir (Özey ve Ünlü, 2020).

2.4.1.4. Özbekistan Cumhuriyeti

Özbekistan devletinin coğrafi konumuna bakıldığında doğusunda Tacikistan ile Kırgızistan yer almakta, batı e kuzey yönünde Kazakistan, güney kısmında ise Afganistan ile Tacikistan'ın yer aldığı ifade edilebilir. Türkistan coğrafyasının çok önemli iki su kaynağı olan Aral Gölü ile Amu-Derya Nehri'nin bir kısmı Özbekistan topraklarından geçmektedir. Kültürel anlamda bizler için çok önemli zenginlikler barındıran Taşkent, Buhara ve Semerkant şehirleri Özbekistan topraklarında bulunmaktadır (Gömeç, 2003).

Özbekistan'da diğer Türk boyları gibi Sovyetler Birliği tarafından rejime dahil edilmiş ve 1924 senesinde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu görülmektedir. Kurulan bu cumhuriyetin sınırlarına bakıldığında Aral Gölü'nün güney kısmından Fergana'ya kadar uzanan Buhara ve Taşkent'i de içine alan geniş bir sınırı bulunmuştur. Kurulan bu yeni cumhuriyette bir süre ılımlı komünistler Özbek Türkleri'nin haklarını korumaya çalışsalarda 1928 yılında Stalin tarafından uygulanmaya başlanan katı ve acımasız uygulamalar burada yaşayan insanların milli duygularını baskı altına almış ve acımasız uygulamalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından temel hedef olarak Özbek Türkleri'nin milli benliklerini ve duygularını asimile ederek onları sovyetleştirmek istenmiştir. Rusların bu girişimlerinin devam ettiği sürede İslam Kerimov, Özbek Türkleri'nin haklarını korumak için mücadele etmeye başlamış,

Ruslar tarafından gerçekleştirilmek istenen "Türk'ü Türk'e kırdırmak" politikasının gerçekleşmesini önlemiştir (Memiş ve Köstüklü, 2005).

Özbekistan Cumhuriyeti'nin günümüzdeki yüzölçümü 447.400 km²'dir ve sahip olduğu bu geniş coğrafya sayesinde Kazakistan ve Türkmenistan'dan sonra Batı Türkistan Cumhuriyetleri içerisinde en geniş üçüncü yüzölçümüne sahip ülke konumundadır. Ayrıca sahip olduğu 33.254.100 kişilik nüfusu ile Orta Asya'da yer alan en kalabalık ülke olma özelliğine sahiptir. Ülkede petrol üretimi gerçekleşmektedir ve enerjide dışa bağımlılıktan uzaklaşmıştır. Ülkede gerçekleşen en önemli ekonomik faaliyet pamuk üretimidir. Üretilen kaliteli pamuklar sayesinde, dünyada pamuk üretiminde beşinci sırada yer almayı başarmıştır. Ülkenin ekonomisinin temel taşlarını oluşturan yeraltı zenginlikleri ise uranyum rezervleri ile altın üretimidir (Özey ve Ünlü, 2020).

2.4.1.5. Türkmenistan Cumhuriyeti

Türkmen isminin tarihi kökeni incelendiğinde Türk'e benzeyenler, İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Oğuzları ve göçebe yaşam tarzını benimseyen manalarına geldiği araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Rusya'nın Türkistan coğrafyasını işgal etmesi, Türk boyları arasındaki birlik ve beraberliği zedelemeye yönelik çalışmalarının ardından Türk devletleri sınırlar çizilerek birbirinden ayrılmış olsalarda tarih içerisinde ortak kaderi paylaşmışlardır (Gömeç, 2003).

Yıllarca Türkmenistan'ı işgal etmek ve hakimiyeti altına almak isteyen Rusya, her fırsatta İran'ın da aracılığıyla bölgede katliamlar ve işgal teşebbüsleri gerçekleştirmiştir. 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşını, Rusya'nın kazanmasının ardından, Ruslar işgal faaliyetlerini hızlandırmış ve 2 Şubat 1879 tarihinde Türkmenistan'ı işgal etme kararını almışlardır. Bu süreçte Türkmenler kanlarının son damlasına kadar bağımsızlıklarını kaybetmemek için mücadele etselerde, yeterli askeri imkanların bulunmamasından dolayı 12 Ocak 1881 tarihinde Rusya'nın işgal faaliyetlerine karşı teslim olmak zorunda kalmışlardır (Gömeç, 2003). 1924 yılından itibaren Sovyet rejimi altında, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ismiyle yaşayan Türkmenler, Sovyet rejiminin gücünü kaybettiği ve parçalanmaya başladığı dönemde diğer Türk boyları gibi bağımsızlığını kazanmaya çalışmış, 28 Ekim1991 tarihinde de bağımsızlığını kazanarak Türkmenistan Cumhuriyeti kurulmuştur (Memiş ve Köstüklü, 2005). Uzun yıllar Rusya'nın sömürüsü ve zulmü altında yaşayan Türkmenistan'ın kendisini eğitim, kültür, dil ve edebiyat alanında büyük ilerlemeler kaydetme imkânı olmasada, öz benliklerine

sahip çıkmışlardır ve bunun en güzel, en meşhur örneklerinden bir tanesi Türk kültürünün etkisinin görülebildiği Köroğlu Destanı'dır (Memiş ve Köstüklü, 2005).

Türkmenistan'ın günümüzdeki toplam yüzölçümü 488.100 km²'dir ve sahip olduğu bu geniş coğrafya ile Kazakistan'ın ardından, Batı Türkistan'ın en geniş ikinci Türk cumhuriyeti olma özelliğine sahiptir. Ülkenin güncel nüfusu ise 5.964.084 kişi olarak belirlenmiştir. Ülkenin ekonomisinin temelini, doğal gaz, petrol, pamuk ile tekstil ürünlerinin farklı ülkelere ihraç edilmesi oluşturur. Sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz rezervleri sayesinde uluslararası siyasette çok önemli bir aktördür. Zengin doğal gaz rezervleri bakımında dünyada dördüncü sırada yer almaktadır (Özey ve Ünlü, 2020).

2.4.1.6. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Kıbrıs'ın tarihine bakıldığında Müslümanları bölge ile etkileşimleri Dört Halife döneminde halifelik yapmış olan Hz. Ebubekir zamanında yani 632 senesinde başladığı ifade edilebilir. Müslümanlar tarafından Ada'ya ilk yerleşme faaliyetleri ise 653-654 yıllarında başlamıştır ancak yıllar içerisinde burada hiçbir zaman tam bir hakimiyet sağlanamamıştır. Kıbrıs adası 1373 yılında Cenevizlilerin hakimiyetine girmiştir. 1498 yılında ise Venedik tarafından idaresi alınmıştır (Devlet, 1989).

Kıbrıs adası 1571 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilerek Venediklilerden alınmıştır. Fetih sonrası gerçekleştirilen nüfus sayımı sonuçları incelendiğinde adanın toplam nüfusu 150.000 yerli halk ile 30.000 Türk askerinden oluşmuştur. Adanın savunmasının yeterince güçlü olmasında bu nüfus miktarı yeterli olmayacağı için Kayseri, Konya, Mersin ve Niğde gibi Anadolu'nun farklı illerinden Türk nüfusu iskân politikası gereğince Kıbrıs'a göç ettirilmiş ve yerleştirilmiştir. Kıbrıs'ın fethedilmesi ile beraber adada yaşayan halk huzura ve dini anlamda özgürlüğe kavuşmuştur (Memiş ve Köstüklü, 2005).

1877-1878 yılına gelindiğinde 93 Harbi'nin gerçekleşmesi üzerine Rusya'nın lehine olan Ayastefanos Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmadan rahatsız olan İngiltere ve diğer devletler çıkarlarını ve diplomatik hedeflerini koruyabilmek amacı ile harekete geçtiler. 4 Haziran 1878 tarihinde İngiltere ile, Rus saldırılarına karşı yardım alabilmek amacıyla Kıbrıs Antlaşması imzalanmış ve Ada'nın idaresi İngiltere'ye devredilmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşma sonucunda Enosis hedeflerini gerçekleştirmek isteyen Kıbrıslı Rum kesimi bu anlaşmayı sevinçle karşılamışlar ve Osmanlı Bayrağını gönderden indirmişlerdir (Memiş ve Köstüklü, 2005).

24 Temmuz 1923 tarihine gelindiğinde Lozan Barış Antlaşmasına bağlı olarak İngiltere'nin 1914 yılında Kıbrıs'ı ilhak etmesi kararı ülkemiz tarafından tanınmak zorunda kalınmış ve Ada'nın hakimiyeti tamamıyla İngiltere Hükümetine geçmiştir. Yaşanan gelişmelerden istifade eden Kıbrıs Rumları ise Enosis için silahlanmaya ve Ada'da yaşayan Türk halkına zulmetmeye başlamıştır. Adada yaşayan Türk halkı ise Kıbrıs Mevlevihane'sinin de destekleri ile bu zulme dayanmaya ve topraklarını terk etmemeye çalışmışlardır (Memiş ve Köstüklü, 2005).

II. Dünya Savaşı'nın yaşanması ile beraber Rumlar Enosis faaliyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla EOKA isimli örgütü kurmuş ve Türklere karşı terör faaliyetlerini arttırmıştır. Kıbrıs Türkleri yaşanan zulme karşı canlarını ve Ada'da ki varlıklarını koruyabilmek amacıyla 9 Eylül Cephesi ve Volkan Örgütleri ile Türk Mukavemet Teşkilatını (T.M.T.) 1 Ağustos 1958 tarihinde Rauf Denktaş ve arkadaşlarının yardımları ve öncülüğü ile kurmuşlardır. 11 Şubat 1959 tarihine gelindiğinde Kıbrıs'ta yaşanan şiddetli olayların çözülebilmesi amacıyla İngiltere'nin arabuluculuk ettiği ve Türkiye ile Yunanistan'ın katılımı ile Zürih Antlaşması ve daha sonra ise 19 Şubat 1959 tarihinde Londra Antlaşması imzalanmıştır (Memiş ve Köstüklü, 2005).

İmzalanmış olan Londra ve Zürih anlaşmalarının vasıtası ile ülkenin anayasası, gerekli şartları olgunlaştırılmış ve 15-16 Ağustos 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilmiştir. Ülkede Rumlar ile Türkler arasında birlik sağlanamadığı gibi adada yaşayan Türkler "Kanlı Noel" olaylarında da olduğu gibi ağır zulümlere maruz kalmışlardır. Yaşanan bu kanlı olaylara son verilebilmesi amacıyla Lefkoşa'da gerçekleştirilen toplantı sonucunda ülkede bir Yeşil Hat belirlenmiş ve Kıbrıs adasının toprakları kuzey ve güney şeklinde iki kısma ayrılıştır (Gömeç, 2003).

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Türk halkının Ada'da huzur içerisinde yaşayacağı vadedilirken bu gerçekleşmemiş, Cumhurbaşkanı olan Makarios'un faaliyetleri sonucu EOKA terör faaliyetlerini gerçekleştirmeye ve kanlı olaylar yaşanmaya devam etmiştir. 1974 yılına gelindiğinde Türklere karşı gerçekleştirilen zulme son vermek ve Yunanistan'ın ilhak faaliyetlerini durdurmak amacıyla Kıbrıs Barış Harekâtı düzenlenmiş ve Adaya barış ortamı sunulmuştur. 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti, 15 Kasım 1983'te de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuş ve süreç içerisinde Türk halkı için mücadelesine devam eden Rauf Denktaş Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Bayram, 2011).

Akdeniz'de bulunan Kıbrıs Adası'nın günümüzdeki güncel yüzölçümü 9.282 km²'dir ve sahip olduğu bu yüzölçümü ile Kıbrıs Adası, Sicilya ile Sardinya adalarından sonra Akdeniz'de yer alan en büyük üçüncü ada olma unvanına sahiptir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin günümüzdeki yüzölçümünü 3.355 km² olarak ifade edebiliriz. Adanın kuzey kısmında bulunan halkın çoğunluğu Türk ve Müslümanken, güney kısmında Rum Ortodoks vatandaşlar yaşamaktadır (Özey ve Ünlü, 2020).

2.5.1. Özerk Türk Devletleri

2.5.1.1. Altay Cumhuriyeti

Altay Cumhuriyeti'nin yönetim yapısına bakıldığında, ulusal meselelerde bağımsızlıkları varken uluslararası alanda Rusya Federasyonu'na bağlı bulunmaktadırlar. Ülkenin başkenti Gorno Altays'tır. Bugünkü Türk milli tarihinin oluşumunda önemli bir yere sahiptirler. 550'li yıllarda Altay topraklarında kağanlıkların inşa edildiği görülmektedir. Bu bölgede yaşayan Türkler "Türk Dilinin" oluşumunda da kilit taşı olmuşlardır.

Altay toprakları coğrafi açıdan jeostratejik önemi bulunan Avrasya bölgesinin kalbinde bulunmaktadır. Tarih sahnesinde birçok millete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Altay Özerk Cumhuriyeti 1992 yılında resmi olarak kurulmuştur. Ülkenin gerek bulunduğu coğrafyanın şartlarından gerekse idari sistemine bağlı olarak sanayi ve üretim faaliyetleri tam manada gelişmemiştir. Halkın başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılık faaliyetleri olarak ifade edilebilir. Ülkede eğitim seviyesi henüz istenen düzeye tam olarak ulaşamamıştır. Eski Türk devlet ve topluluklarında inanılan Kamlık inancı Altay topraklarında günümüze kadar ulaştırılmış ve bugün de kabul edilen bir inançtır (Yuguşeva, 2001).

2.5.1.2. Başkurdistan Cumhuriyeti

Rusya, coğrafi ve ekonomik anlamda büyük öneme sahip olan Türkistan coğrafyasında bulunan küçük gruplar halindeki hanlıkları bünyesine dahil etmek istemiştir. 15. Yüzyıl ile beraber Kırım Hanlığı ile Başkurdistan halklarının istiklal mücadelesi başlamıştır. Yıllar boyunca süregelen bağımsızlık mücadelesi neticesinde Başkurtlar tam bir istiklal kazanamamakla beraber Rusya'ya bağlı federal bir cumhuriyet olmuştur. Başkurt Türklerinin temelleri Kıpçak Türkleridir. Başkurdistan, Türk Dünyası coğrafyası olan Ural Dağları ile Volga havzası arasında yer almaktadır.

Başkurt Türklerinin bulunduğu bugünkü coğrafyada Hun Türklerinin bulunduğu ve yaşadığına dair bilgilere yapılan araştırmalar sonucunda ulaşılmıştır. Tarih boyunca bu topraklar sadece Hunlara değil birçok Türk devletine ve topluluğuna ev sahipliği yapmıştır. Altın Orda Devleti 'de bu topraklarda bulunanlardan bir tanesi olmuştur.

Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Ufa şehridir. Bugün halkın çoğunluğu tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlamaktadır. Eski Türk gelenekleri bugün de bu topraklarda korunmakta ve devam ettirilmektedir (Gür, 2022).

2.5.1.3. Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti

Saha Özerk Cumhuriyeti'nin resmi olarak kabulü ve kurulması 27 Eylül 1990 tarihinde gerçekleşmiştir. Halk arasında kendi dilleri korunmakta ve Saha Türkçesi kullanılmaktadır. 17. Yüzyıldan itibaren Saha Türklerinin yaşamakta oldukları coğrafya "Yakutistan" olarak adlandırılmaktadır. Yakutların yaşamakta oldukları coğrafya Kuzey Yakutları ve Güney Yakutları diye ikiye ayrılmaktadır. Kuzeyde bulunan halk balıkçılık ile geçimini ve yaşamını idame ettirmektedir.

20 Aralık 1991 tarihinde gerçekleştirilen seçim ile devletin ilk cumhurbaşkanı olarak M. Y. Nikolavyev seçilmiştir. Seçimlerin ardından devletin adı Saha Cumhuriyeti olarak kabul edilmiştir. Halkın geçiminde balıkçılık ile beraber kürk avcılığı ön plandadır. Yakutistan bölgesi elmas, altın, kömür ve gaz gibi çok değerli yeraltı zenginliklerine sahiptir. Özellikle elmas bölgenin bir numaralı madenidir (Taşağıl, 2013).

2.5.1.4. Sincan Uygur Özerk Bölgesi

Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde farklı millete ve kültüre ait olan birçok halk yaşamaktadır. Uygur Türkleri devlet içerisinde en geniş nüfusa ve en geniş alana sahip azınlık milletlerden bir tanesidir. Sincan bölgesi hem bulunduğu konum itibariyle birçok devlete sınır komşusu olması hem de zengin madenlere sahip olması jeostratejik önemini arttırmaktadır.

Doğu Türkistan bölgesi günümüzde Çin'in uyguladığı sert milliyetçi baskılara karşı mücadele etmektedir. Bölge bugün yeraltı zenginlikleri ile kritik öneme sahip olduğu gibi tarih boyunca da İpek Yolu üzerindeki önemi ile devletlerin dikkatini çekmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti bölgenin konumundan en üst düzeyde faydalanmak ve korumak adına sıkı tedbirler uygulamaktadır. Bölge halkı bugünde tam istiklal için mücadeleleri sürdürmekte ve kültürlerini korumaya çalışmaktadırlar (Şeker Aydın ve Yüce, 2020).

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemine başvurulmuştur. Doküman incelemesi, araştırılmak istenen olgu veya olaylar ile ilgili bilgileri kapsayan yazılı dokümanları analiz etmeyi ifade eder. Bu yöntem ile problem durumuna göre ihtiyaç duyulan verilere araştırmacı gözlem veya görüşme yapmadan, zaman ve para tasarrufu yaparak ulaşabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Son dönemlere kadar yapılan araştırmalara genel anlamda bakıldığında sayısal verilerin toplandığı ve analiz edildiği nicel yöntemler tercih edilmekteydi. Günümüzde ise olay ve olguların sistemli, anlamlı ve uyumlu şekilde değerlendirildiği nitel araştırma yöntemleri de ön plana çıkmaktadır. Nicel araştırmalarda olay ve olguların ölçülebilir yönleri veri kaynağı olarak kabul edilirken, nitel araştırmalarda "nasıl, niçin" soruları ile anlamlandırmak esas kabul edilir (Saban ve Ersoy, 2019). Nitel araştırmaların alanı sadece eğitim ile sınırlı değildir. Sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi farklı alanlarda gerçekleştirilmek istenen çalışmalarda da nitel yöntemler kullanılmaktadır.

Nitel araştırma, görüşme, ortamında gözlem, verilerin analizi, nitel dokümanların toplanmasını temel alır. Olaylar ve olguların kendi doğal ortamlarında gözlenmesi ve araştırılması esastır. Farklı bir ifadeyle, varsayım oluşturmayı hedef alan ve olguları bulunduğu sosyal çevrede incelemeyi, analiz etmeyi ön planda tutan ele alış biçimidir (Sak vd., 2021). Nitel araştırmalarda araştırmacı aynı zamanda katılımcı rolünde yer almaktadır. İnsan deneyimlerini tümevarımcı anlayışı temel alarak yorumlayıp, anlamlandırmaktadır (Ekiz, 2015).

Gerek nicel çalışmalarda olsun gerekse nitel çalışmalarda olsun takip edilecek araştırma basamaklarının ilki araştırma konusunun tespit edilmesi olmalıdır. Belirlenen konunun ardından da bu alanda gerçekleştirilmiş olan çalışmaların tespiti ve incelenmesi gerekir. Kullanılmak istenen araştırma deseni ve yöntemi belirlendikten sonra verilerin toplanması ve analizi esastır. Gerçekleştirilen çalışmaların mihver noktası uygun yöntem ve desenin tespitidir. Ardından bütün çalışma bunun üzerine inşa edilecektir (Aytaçlı, 2012).

Doküman analizi, belgesel tarama şeklinde de kimi araştırmacılar tarafından adlandırılmaktadır. Doküman analizinin veri kaynağı hem basılı hem de elektronik belgelerdir. Bu belgeler sistemli bir yapıda incelenir ve analiz edilir. Doküman analizinde konu ile ilgili bir veriye ulaşmanın yanı sıra bir anlayış oluşturarak alanyazına katkı sunmak da amaçlanmaktadır. Doküman analizinde; toplantılarda hazırlanmış olan raporlar, kitaplar, gazeteler, mektuplar, yazılı ve elektronik dergiler, not defterleri, fotoğraflar, radyo ve televizyon programları ile senaryoları, sanat eserleri ve haritalar birer veri kaynağı olarak kabul edilmektedir (Geray, 2006).

Bu dokümanları kimi araştırmacılar sınıflandırmayı tercih etmiştir. Balcı (2006), gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında dokümanları kaynaklarına göre birincil dokümanlar ve ikincil dokümanlar şeklinde kategorize etmiştir. Araştırmacının kendisi tarafından gerçekleştirilip kaleme almış olduğu kaynaklar birincil dokümanlar olarak kabul edilmiştir. Başka bir araştırmacı tarafından yazılmış ve bu şekilde kullanılan kaynaklar ise ikincil dokümanlardır.

Doküman analizi yönteminin temelinde dokümanların gözden geçirilmesi ve verilerin bulunması, uygun verilerin seçilmesi, bunların anlam bütünlüğü içerisinde sentezlenmesi esasında bu yöntemin analitik yönünü göstermektedir. Nitel araştırmalarda temelde birden fazla yöntem bir arada kullanılmaya çalışılır. Temel amaç, güvenirliğin ve içerik geçerliliğinin arttırılmasıdır. Örneğin, gerçekleştirilen mülakat ve gözlem araştırmalarında doküman analizi ikinci yöntem olarak tercih edilir (Memduhoğlu, 2007).

Doküman analizi yönteminin avantajlarına bakıldığında; araştırmacıya zaman açısından tasarruf sağlamaktadır. Örneklem konusunda nicel araştırmalarda olduğu gibi bir daraltmaya gitmeye gerek kalmamaktadır. Bir çok doküman artık gelişen teknoloji ile beraber çok kolay erişilebilmektedir ki bu da kullanılabilirliği arttırır. Kaliteli içeriğe sahip dokümanlar araştırmacının bulunduğu ilden hatta ülkeden farklı bir konumda bile yer alsa kolay şekilde elektronik ortamda ulaşılabildiği için düşük maaliyeti ile de araştırmacıya avantaj sunar. Ulaşılan dokümanlar süresiz ve sınırsız olarak araştırmacı tarafından tekrar incelebilmektedir (Kıral, 2020).

Her yöntemde olduğu gibi doküman analizi yönteminin de sınırlılıkları mevcuttur. Araştırmacı konu edindiği olaya ve olguya bizzat katılım göstermediği için, ulaşmış olduğu dokümanda ayrıntı ve güvenirlik açısından bir eksikliğe sebep olabilir. Yazılan ve kullanılan dokümanlar bireylerin görüş ve duygularından etkilendiği için objektiflik konusunda sınırlığa neden olmaktadır. Bir diğer

dezavantaj ise sayısal veriler gibi kodlanmadığı için belirli bir formatı ve standartı söz konusu değildir (Aydın, 2006).

Doküman analizinde araştırma konusu olarak belirlenen alana dair ilgili yazılı ve elektronik kitapların, kişiler tarafından kaleme alınan günlüklerin, araştırmalar sonucu oluşturulan raporların, süreli yayınların, gözlem raporları ve görüşmelerde tutulan sesli ve yazılı kayıtlarının belirli bir çerçeve dâhilinde veri tabanı olarak kullanılmaktadır (Kartal, 2021). Gerek daha önceki çalışmalarda veri olarak kaydedilmiş olan gerekse araştırma aşaması içerisinde güncel olarak kaydedilen görseller, video ve film kayıtları da görsel doküman olarak kullanıla gelmektedir (Baş ve Akturan, 2017). Araştırma problemine temel oluşturan konu ya da olgu hakkında kaynak niteliğinin ve niceliğinin zenginleştirilmesi ve konu uzmanlarına ait farklı bakış açılarının değerlendirilmesinin araştırma konusunun daha geniş ölçekte analiz edilmesini ve araştırmanın içerik geçerliliği ile güvenirliğinin artmasını sağlayacaktır.

3.2. Veri Toplama

Bu araştırmada verilerin toplanmasında literatürde bulunan akademik basılı ve elektronik veri tabanlarında yer alan kitaplardan, benzer araştırma konuları hakkında yapılmış olan çalışmalar sonucunda elde edilen veriler ile kaleme alınan makalelerden, günümüzde güncel olarak öğretim programlarından ve müfredatın temel ilkelerinden yararlanılarak oluşturulmuş olan ve temel eğitim düzeyinde kullanılan ders kitaplarından, Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'ndan ve araştırma konusuna uygun tez çalışmalarından yararlanılmıştır. Ders kitaplarından veriler elde edilirken ilk olarak temel kaynak niteliğinde olan Millî Eğitim Bakanlığına bağlı çalışan öğretmenler ile görüşme sağlanarak kullanıyor bulundukları güncel ders kitapları temin edilmiştir. Elde edilen ders kitapları başlangıçta tek tek öğrenme alanları ve konu başlıklarına göre sistemli şekilde kategorize edilmiştir. Yapılan analiz çalışması neticesinde Türk dünyası konusu ile bağlantılı başlıklar ve bu başlıkların altında yer alan ders kitabı sayfaları belirlenmiş ve maddelenmiştir. İlgili görülen ders kitabı sayfaları metinler, görseller, haber örnekleri ve haritalar olarak ayrı ayrı incelenerek değerlendirmeler de bulunulmuştur. Ulaşılan veriler ise konuya ilgili araştırmacılara ve okuyuculara kolaylık sunulması ve daha rahat incelenebilmesi amacıyla maddelenerek sunulmuştur.

3.3. Veri Analizi

Gerçekleştirilen araştırmaların analiz aşamasına bakıldığında, araştırmacı tarafından ulaşılan yazılı ve basılı dokümanlar ile görsel veriler disiplin çerçevesi içerisinde sentezlenir ve ulaşılan bulgular anlam bütünlüğü içerisinde yorumlanarak tamamlanır (Baltacı, 2019). Doküman incelemesi sonucunda ulaşılan verilerin analizi aşamasında içerik analizi tekniği tercih edilmiştir. İçerik analizi, sosyal bilimler alanında çalışmalarını yürütmekte olan araştırmacılara arşivlerde bulunan belgelerden, basılı ve elektronik gazetelerden, sinema filmleri gibi farklı görsel dokümanlardan, çeşitli kitle iletişim araçları ile ulaşılan verilerin değerlendirilmesi ve yorumlanması amacıyla incelenmesini ifade eder. İçerik analizinin özünde ulaşılmış olan verilerin anlamlandırılmasında uygun kavramların bulunması ve bu kavramlarla ilişkilendirilmesi yer alır (Sığrı, 2021). Baltacı (2021), yayınladığı çalışmasında içerik analizini, verilerin ilişkilendirilmesi ve bir anlam bütünlüğü ile ilgililere sunulması olarak tanımlamıştır. İçerik analizinde yazıya geçirilen bilgilerin barındırdığı anlam ile hedeflediği dikkat noktaları birleştirilerek kaydedilmektedir. (Cohen vd., 2021). Temel kaynakları genel manada konuya uygun kitaplar yayınlanan romanlar şeklindeki yazılı dokümanlar oluşturduğu söylenebilir (Özkan, 2021). Bu çalışmada 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 4, 5, 6, ve 7. sınıf ile ilgili kazanım ile Sosyal Bilgiler dersinde okutulmakta olan 4, 5, 6, ve 7. Sınıf ders kitapları doküman olarak kullanılmıştır. Farklı yayınevleri tarafından hazırlanmış olan ders kitapları incelenerek verilerin objektifliği ve güvenirliği arttırılmaya çalışılmıştır. Dokümanlar sistematik şekilde taranmış ve Türk Cumhuriyetlerine dair veriler belirlenerek görseller ve metinler düzenli şekilde analiz edilmiştir.

3.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Gerçekleştirilen araştırmada geçerliğin sağlanması ve arttırılması amacıyla veri kaynaklarında çeşitlilik sağlanmıştır. Kapsam geçerliğini sağlamak için farklı sınıf düzeylerinde kullanılan ve farklı yayınevleri tarafından basımı gerçekleşen ders kitapları kullanılmıştır. Güvenirliğin sağlanması için Miles ve Huberman'ın önermiş olduğu güvenirlik formülü kullanılarak araştırmanın güvenirliği %80.5 olarak hesaplanmıştır. Bu formül kapsamında %80 üzerinde çıkan sonuçlar araştırmanın güvenirliğinin sağlandığı şeklinde kabul edilmektedir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Dördüncü Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Bulunan Kazanım ve Ders Kitabında Yer Verilişi

2018 Sosyal Bilgiler Müfredat Programı içerisinde bulunan 4. Sınıf öğrenme alanları ile kazanımlar değerlendirildiğinde Türk Dünyası konusunu kapsayan kazanım "Küresel Bağlantılar" ismiyle yer alan yedinci öğrenme alanı içerisinde bulunmaktadır. Konuya dair bir kazanım bulunmaktadır. Türk Dünyası konusu ile ilişkilendirilen kazanım: *"4.7.2. Türkiye'nin komşuları ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini kavrar."*

Kazanım incelendiğinde doğrudan Türk Dünyası konusunu kapsamaktadır. 4. Sınıftan itibaren Türk Dünyası konularına yer verilmektedir. Bu bilginin olması gelecek nesillerimize Türk milletinin ve kardeş ülkelerin öğretilmesinin ve tanıtılmasının ne kadar önemli olduğunu bizlere kanıtlar niteliktedir.

İlkokullarda okutulmakta olan 4. Sınıf Sosyal Bilgiler dersi ders kitabı TUNA yayıncılık tarafından 2019 yılında hazırlanan kitap incelenmiştir. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın almış olduğu karar sonucunda 2018-2019 eğitim ve öğretim senesi ile beraber beş yıllık süre içerisinde okullarda kullanılması kararı alınmıştır. Güncel müfredat programı dikkate alınarak dördüncü sınıf öğrencileri için hazırlanan ders kitabı Sami Tüysüz tarafından kaleme alınmıştır.

Müfredat programında Küresel Bağlantılar öğrenme alanında dört adet kazanım yer alırken, hazırlanan ders kitabında bu dört kazanım beş üniteye ayrılmıştır. Ele alınan kazanımını kapsayan üniteler, "Komşularımız" ünitesi ile "Türk Cumhuriyetleri" ünitesidir. Komşularımız ünitesinde Türk Dünyasına dair öğrencilere aktarılan bilgiler şunlardır:

Görsel 1 *Nahcivan Özerk Cumhuriyeti*

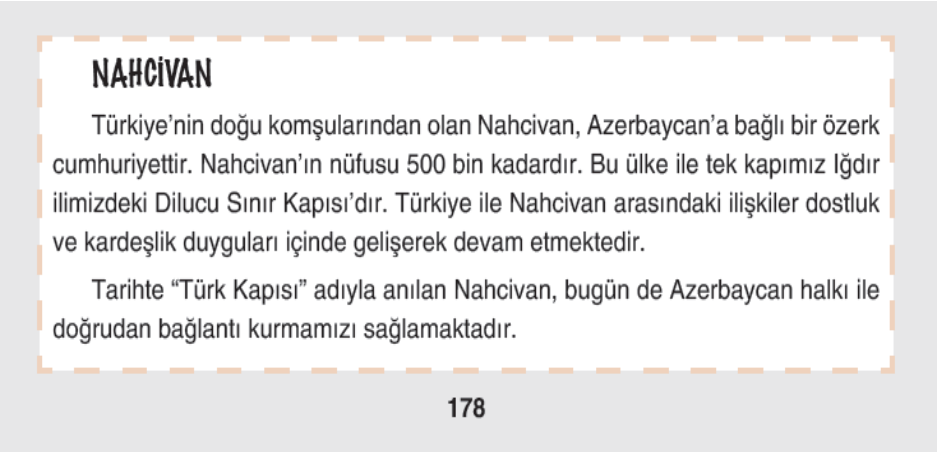

NAHCİVAN

Türkiye'nin doğu komşularından olan Nahcivan, Azerbaycan'a bağlı bir özerk cumhuriyettir. Nahcivan'ın nüfusu 500 bin kadardır. Bu ülke ile tek kapımız Iğdır ilimizdeki Dilucu Sınır Kapısı'dır. Türkiye ile Nahcivan arasındaki ilişkiler dostluk ve kardeşlik duyguları içinde gelişerek devam etmektedir.

Tarihte "Türk Kapısı" adıyla anılan Nahcivan, bugün de Azerbaycan halkı ile doğrudan bağlantı kurmamızı sağlamaktadır.

178

İlk olarak Görsel 1'de özerk bir cumhuriyet olan Nahcivan öğrencilere tanıtılmıştır. Nahcivan tanıtılırken tek millet ve iki devlet dediğimiz, kardeş ülke olan Azerbaycan Cumhuriyeti ile ülkemiz arasındaki ilişkileri kurmamızda ve geliştirebilmemizde Nahcivan'ın önemi öğrencilere betimlenmeye gayret edilmiştir. "Nahcivan'ın Türk Kapısı" unvanına vurgu yapılmıştır.

Görsel 2 *Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı*

Azerbaycan petrolünü ülkemize taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Gürcistan'dan geçerek topraklarımıza ulaşmaktadır (Harita 7.3). Bu durum aramızdaki iş birliğini güçlendirmekte ve ilişkilerimizin her alanda gelişmesine yardımcı olmaktadır.

Harita 7.3: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Türkiye ve Gürcistan arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra güçlü kültürel bağlar da vardır. Gürcistan'da yaşayan Ahıska Türkleri iki ülke halkı arasında bir kültür köprüsü oluşturmaktadır.

İkinci olarak ise Görsel 2'de önemli bir proje hakkında bilgi verilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti olma unvanına sahip olan Bakü'den başlayarak Gürcistan topraklarına, ardından ise ülkemize ulaşan ve petrol taşınımını sağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hatta bilgisi verilmiştir. Bu hattın hem

ekonomik hem de diplomatik yönü öğrencilere aktarılmıştır. Türk Cumhuriyetleri ünitesinde Türk Dünyası konusunu kapsayan bilgiler ise şunlardır:

Görsel 3 *Türk Cumhuriyetleri*

Harita 7.4: Türk Cumhuriyetleri

182

İlk olarak öğrencilerin hazırbulunuşluklarının sağlanabilmesi amacıyla Görsel 3'te öğrencilere bağımsızlıklarını elde etmiş olan Türk Cumhuriyetleri hakkında genel bilgi verilmiştir. Ardından her devletin bayrağı tanıtılmıştır. Türk Cumhuriyetleri'nin idari sınırlarını gösteren bir haritaya yer verilmiştir.

Görsel 4 *Azerbaycan Cumhuriyeti*

Görsel 7.9: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'ndan bir görünüm

183

Konuya dair genel bir bilgi aktarılmıştır. Sonra Görsel 4'te Türk Cumhuriyetleri ile ortak tarihimizi, kültürümüzü, dilimizi, eğitimimizi ve kardeşlik ilişkilerimizi kuvvetlendirmemizi sağlayan Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı yani TİKA hakkında bilgi verilmiştir. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı yani YTB hakkında öğrencilerin bilişsel gelişim düzeylerine uygun bilgiler sunulmuştur.

Görsel 5 *Türkmenistan Cumhuriyeti*

ÖZBEKİSTAN

Başkenti Taşkent olan Özbekistan'ın nüfusu 31,2 milyon civarındadır. Zengin yer altı kaynaklarına sahip olan Özbekistan'dan altın, doğal gaz, alüminyum, kömür ve mermer çıkarılır. Ülke ekonomisinde tarım ve hayvancılık da önemli yer tutar.

Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye'dir. Ülkemiz Özbekistan ile arasındaki iş birliğini her alanda geliştirmeye büyük önem vermektedir (Görsel 7.11). Bu nedenle Özbekistan'la olan ikili ticaret hacmimiz her geçen yıl artmaktadır. Özbekistan'da başta inşaat, tekstil, gıda, otelcilik ve ilaç olmak üzere çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren 700 kadar Türk firması bulunmaktadır.

Görsel 7.11: Özbekistan ile Türkiye arasındaki dostluğu simgeleyen bir resim

Türkiye, Özbekistan'a dokuma ürünleri, motorlu kara taşıtları, temizlik ve gıda maddeleri ile mobilya ve inşaat malzemeleri ihraç eder. Buna karşılık Özbekistan'dan yağlı tohumlar, pamuk ipliği, bakır, mineral yağlar ve yakıtlar alır.

TİKA'dan Özbekistan'a Turizm ve Otelcilik Eğitimi

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Turizmi Geliştirme Devlet Kurulu iş birliğinde Buhara'da Turizm Otelcilik Eğitimi düzenlendi.

Buhara Turizm Kolejinde bir hafta süren eğitimin sonunda katılımcılara sertifikaları törenle teslim edildi. Büyük ilgi gören sertifika töreninde TİKA Taşkent Program Koordinatörü ve T.C. Milli Eğitim Bakanlığı uzmanları tarafından 140 katılımcıya sertifikaları dağıtıldı.

Özbekistan Turizmi Geliştirme Devlet Kurulu Eğitim Dairesi Başkan Yardımcısı Nataliya İvonina eğitim programının düzenlenmesinden büyük memnuniyet duyduklarını ifade ederek katılımcıların önemli bir deneyim kazandığını söyledi.

İnternet Haberi (6)

185

Görsel 6 *Özbekistan Cumhuriyeti*

TÜRKMENİSTAN

Nüfusu 5,4 milyon olan Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'tır (Görsel 7.10).

Görsel 7.10: Aşkabat'tan bir görünüm

Ortak tarihi, dili, inancı ve kültürü paylaşan Türkiye ile Türkmenistan arasında dengeli, karşılıklı saygı ve iş birliği anlayışına dayalı bir ilişki vardır. Türkiye-Türkmenistan iş birliği dış politika, ticaret ve ekonomi, kültür ve eğitim başta olmak üzere her alanda olumlu bir seyir izlemektedir.

Türkmenistan'da yaşayan 9 bine yakın vatandaşımız iki kardeş halk arasında önemli bir kültür köprüsü oluşturmaktadır. Türkmenistan vatandaşları turizm ve ticaret amacıyla ülkemizi ziyaret etmektedir. Ayrıca binlerce Türkmen öğrenci üniversitelerimizde öğrenim görmektedir.

Türkmenistanlı Öğrenciler Bayrak Bayramını Kutladılar

Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesinde öğrenim gören Türkmenistanlı öğrenciler ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasının 25. yılını ve Türkmenistan Bayrak Bayramı'nı kutladılar.

Atatürk Kongre ve Kültür Merkezinde düzenlenen etkinlikte konuşan Türkmenistan Büyükelçiliği Başkâtibi Murat Akmammedov, "'Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde 7 bine yakın Türkmenistanlı öğrencimiz eğitim görüyor." dedi.

Akmammedov konuşmasını "2016 yılı bağımsızlığımızın 25. yıl dönümüdür. Ayrıca 19 Şubat bizim Bayrak Bayramımızdır. Bugünü en içten duygularımla kutluyor ve Türkmen ile Türk bayraklarının daima yan yana olması dileğiyle sizlere teşekkür ediyorum." sözleriyle tamamladı.

İnternet Haberi (5)

Türkiye'de öğrenim gören Türkmenistanlı öğrencilerin iki ülke arasındaki ilişkilere katkıları neler olabilir?

Türk iş adamları, bağımsızlığını kazandığı ilk günlerden itibaren Türkmenistan'ın kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Türkmenistan, Türk firmalarının Orta Asya'da en fazla proje üstlendikleri ülkedir. Türkiye Türkmenistan'a çeşitli makineler, elektrikli araçlar, aydınlatma ürünleri, ısıtma malzemeleri, mobilya, demir-çelik, temizlik ve gıda maddeleri ihraç eder. Buna karşılık Türkmenistan'dan halı, kilim, pamuk, pamuk ürünleri, petrol, mineral yağlar ve yakıtlar, plastik malzemeler ve elektrik enerjisi satın alır.

184

Görsel 7 *Kırgızistan Cumhuriyeti*

KIRGIZİSTAN

Nüfusu 6 milyon olan Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'tir (Görsel 7.12). Türkiye'nin Kırgızistan ile ilişkileri ilk günden itibaren olumlu bir seyir izlemektedir. İki ülke arasında 1997 yılında Ebedî Dostluk ve İş Birliği Antlaşması imzalanmış ve cumhurbaşkanları düzeyinde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilerek ilişkilerde büyük ilerlemeler sağlanmıştır (Görsel 7.13).

Türkiye, Kırgızistan'a tekstil ürünleri, çeşitli makineler, gıda maddeleri, sıhhi tesisat, ısıtma malzemeleri, kâğıt ve mobilya ihracatı yapmaktadır. Kırgızistan'dan ise ham deri, pamuk ve ipek ithal etmektedir.

Görsel 7.12: Bişkek'ten bir görünüm

Görsel 7.13: Türk-Kırgız dostluğunu simgeleyen bir resim

Kırgızistan'da Yuryevka Köyü Temiz İçme Suyuna Kavuştu

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Kırgızistan'ın kuzeyindeki Yuryevka köyünün temiz içme suyu ihtiyacını karşılayan bir projeyi tamamladı.

Kırgızistan'ın Çüy İlinin Yuryevka köyünde 4500 kişi yaşıyor. Köyde su şebekesinin eskimesi nedeniyle köy halkı temiz içme suyuna erişim sıkıntısı yaşamaktaydı. TİKA tarafından gerçekleştirilen projeyle 1400 metre uzunluğundaki su borusu çekilerek kuyular temizlendi. Kuyuların içindeki 10 vana yenilendi. Bir ay içerisinde tamamlanan proje sonucunda köylülerin evlerine içme suyu sağlandı.

İnternet Haberi (7)

186

Görsel 8 *Kazakistan Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti*

KAZAKİSTAN

Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri arasında en geniş yüz ölçümüne sahip ülke olan Kazakistan'ın başkenti Astana'dır (Görsel 7.14). Nüfusu 18 milyon olan Kazakistan'ın yer altı kaynakları doğal gaz, petrol ve kömürdür.

Görsel 7.14: Astana'dan bir görünüm

Türkiye ile Kazakistan arasında ekonomik ve ticari alanda çeşitli antlaşmalar yapılmıştır. Türk girişimciler Kazakistan'da özellikle gıda, ilaç, kimya, inşaat, otelcilik ve imalat sektörlerinde yatırımlar yapmışlardır.

Kazakistan, Türk Cumhuriyetleri içinde en fazla ithalat ve ihracat yaptığımız ülke konumundadır. Türkiye bu ülkeye elektrikli makine ve cihazlar, motorlu kara taşıtları, gıda ürünleri, konfeksiyon ürünleri, seramik, temizlik maddeleri ve mobilya ihraç eder. Buna karşılık Kazakistan'dan doğal gaz, petrol, mineral yakıt ve yağlar ile demir-çelik ürünleri, pamuk ve hayvan yemi satın alır.

Kazakistan ile ilişkilerimiz eğitim ve kültür hayatında da devam etmektedir. Bu alanda atılan en önemli adım 1993 yılında Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinin kurulması olmuştur. Merkezi Kazakistan'ın Türkistan şehrinde bulunan üniversitenin kuruluş amacı Türk dili konuşan devlet ve topluluklara mensup öğrencileri bir çatı altında eğitmektir.

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

Ülkemizde "Yavru Vatan" olarak adlandırılan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 15 Kasım 1983'te kurulmuştur (Görsel 7.15). Başkenti Lefkoşa olan KKTC'de 200 binin üzerinde Türk yaşamaktadır. Türkiye, Kıbrıs Türkleriyle olan tarihî ve kültürel bağları nedeniyle KKTC'ye büyük önem vermektedir. Ülkemiz başta siyasi, askerî ve ekonomik konular olmak üzere her alanda bu Türk devletini desteklemektedir.

Görsel 7.15: KKTC Bayrağı

Türkiye son olarak 2015 yılında tamamladığı KKTC Su Temin Projesi'ni devreye sokmuştur. Bu proje kapsamında denizin 250 m derinliğine döşenen 80 km'lik boru hattıyla Mersin'den Kıbrıs'a su taşınması mümkün olabilmiştir. Böylece Kıbrıs Türklerinin içme ve sulama suyu sorununa kalıcı bir çözüm bulunmuştur.

Türkiye'nin KKTC'ye ihracatında ilk sırayı petrol ürünleri almaktadır. Demir-çelik ürünleri, çimento, çeşitli inşaat malzemeleri, mobilya ve ilaç diğer önemli ihraç mallarıdır. İthalatımızı ise başta turunçgiller ve peynir olmak üzere çeşitli tarım ve hayvancılık ürünleri oluşturmaktadır.

187

Görsel 4, 5, 6, 7 ve 8'de sırasıyla Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkmenistan Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti hakkında bilgi verilmiştir. Ülkelerin nüfus bilgilerini, başkentlerini, ekonomik faaliyetlerini ve ülkemiz ile olan ilişkilerini tanıtan bilgiler öğrencilere sunulmuştur. Her Türk Cumhuriyeti ile ilgili aktarılan bilgiler görseller ve haber örnekleri ile desteklenerek öğrenciler için somutlaştırılmaya özen gösterilmiştir.

4.2. Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Bulunan Kazanımlar ve Ders Kitaplarında Yer Verilişi

Güncel Sosyal Bilgiler dersi müfredat programı incelendiğinde 5. Sınıf kazanımları içerisinde Türk Dünyası konusunu kapsayan iki adet kazanım bulunmaktadır. Kazanımların ikisi de yedinci öğrenme alanı olan "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanında bulunmaktadır. Türk Dünyası ile ilişkilendirilen kazanımlar şunlardır:

- *"5.7.2. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerde iletişim ve ulaşım teknolojisinin etkisini tartışır."*
- *"5.7.4. Çeşitli ülkelerde bulunan ortak miras ögelerine örnekler verir."*

Beşinci sınıflara ait kazanımlarda doğrudan Türk Cumhuriyetlerini barındıran bir kazanım bulunmasada Türk Dünyası ile doğrudan ilişkilendirebileceğimiz bilgiler mevcuttur. Bu araştırmada 5. Sınıf öğrencilere Sosyal Bilgiler dersi kapsamında okutulan iki farklı ders kitabı değerlendirilmiştir. Kitapların ilki Ömer Faruk Evirgen, Suna Öztürk ve Jülide Özkan tarafından kaleme alınan ve Millî Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanmış olan ders kitabıdır. İkinci ders kitabı ise Seçil Büket Harut tarafından kaleme alınan ve ATA yayıncılık tarafından basımı gerçekleşen 5.sınıf Sosyal Bilgiler dersi ders kitabıdır.

MEB tarafından hazırlanan ders kitabı incelendiğinde Küresel Bağlantılar öğrenme alanı "Küresel Etkileşim" şeklinde isimlendirilmiştir. Türk Dünyası ile ilişkilendirilen kazanımlar ise "Ticaret ve Teknoloji" ile "İnsanlığın Ortak Mirası" ünitelerinde yer almıştır. İlk kazanım kapsamında Ticaret ve Teknoloji ünitesine bakıldığında ulaşılan bilgi şu şekilde belirtilebilir:

Görsel 9 *Demir-İpek Yolu projesi*

Demir İpek Yolu Projesi Hız Kazanıyor

Çin ile Avrupa ülkelerini hizmete açılan demiryolu ile birbirine bağlayan çağdaş 'Demir İpek Yolu'' projesi hız kazanıyor. Çin, Belarus, Almanya, Kazakistan, Moğolistan, Polonya ve Rusya, Çin-Avrupa demiryolu hattının geliştirilmesi için bir anlaşma imzaladı.

Türkiye de proje bağlamında Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattını inşa çalışmalarını sürdürüyor. Ulaştırma ve Altyapı Bakanı, geçen ocak ayında yaptığı açıklamada, Çin'den Avrupa'ya yapılacak nakliyenin Türkiye üzerinden yapılmasının süre ve maliyet açısında daha avantajlı olduğunu dile getirmişti. Bakan, "Çin'den bir yükü İngiltere'ye, Almanya'ya, Fransa'ya göndermek yaklaşık 45-62 gün sürüyor. Çağdaş İpek Yolu'nun Türkiye ayağı sayesinde bu süre 12-15 güne düşecek. Yaklaşık dörtte biri kadar bir zamanda yük istenilen adrese ulaştırılmış olacak." demişti.

Genel Ağ haberi, 26 Nisan 2017 (Düzenlenmiştir.)

Türk Dünyası konusu kapsamında Görsel 9'da yer verilen gazete haberi ile Türkistan coğrafyası, ülkemiz ve Avrupa ülkeleri için ekonomik ve diplomatik anlamda büyük önem taşıyan proje hakkında bilgi verilmiştir. Tarihi ipek yolunun, demir yolu ulaşımı vasıtasıyla yeniden canlandırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda kardeş ülkemiz Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü topraklarından başlayarak, ülkemizde Kars topraklarına kadar uzanacak olan demir yolu hakkında öğrencilere bilgi aktarılarak Türkistan coğrafyasının önemi de vurgulanmıştır. İkinci kazanım kapsamında ders kitabında yer alan İnsanlığın Ortak Mirası ünitesi incelendiğinde yer alan bilgi şu şekilde belirtilebilir:

Görsel 10 *Oğuz Kağan Destanı kitap kapağı*

Görsel 10'da Türk kültürünün ortak tarihini anlatan ve edebi mirasımızın en temel örneklerinden olan Oğuz Kağan Destanı'nın görseline yer verilmiştir. Öğrencilere Türk kültürünün edebiyat alanındaki etkisi öğrencilere tanıtılmıştır. Türk medeniyetinin tanıtımı hedeflenmiştir.

ATA yayıncılık tarafından hazırlanan ders kitabında Küresel Bağlantılar öğrenme alanı "Bu Dünya Hepimizin" ismiyle yer almıştır. Türk Dünyası konusuna dair müfredat programında yer alan iki kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımlar sırasıyla "İletişim ve Ulaşımın Ticarete Etkisi" ünitesi ile "Geçmişten Geleceğe Armağan: Ortak Miras" ünitesinde öğrencilere edindirilmeye çalışılmıştır. İlk kazanım kapsamında "İletişim ve Ulaşımın Ticarete Etkisi" ünitesi incelendiğinde ulaşılan bilgi şu şekilde belirtilebilir:

Görsel 11 *BTK Demir Yolu Hattı*

HABER

7.12 Demir İpek Yolu Projesi'nin AçılışTöreni

"Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demir Yolu Hattı" Azerbaycan'da düzenlenen törenle açıldı.

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanı yaptığı açıklamada, "Demir İpek Yolu" olarak adlandırılan Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Projesi'nin Türkiye için büyük önem taşıdığını söyledi (Görsel 7.12). Projeyle Londra'dan kalkan bir trenin Pekin'e kadar kesintisiz gidebileceğini belirten Bakan, Demir İpek Yolu'nun güzergâhtaki ülkelere ve bölgeye çok ciddi katkı sağlayacağını söyledi. Hatta Orta Doğu'yu Marmaray üzerinden Avrupa'ya bağlayan demir yolu ağı sayesinde Türkiye'nin Asya, Kafkasya ve Avrupa ülkeleri arasında ulaşımı daha kolay olacak. Bakü-Tiflis-Kars demir yolu bağlantısıyla uluslararası taşıma potansiyeli yıllık 50 milyon tona ulaşacak. Hattın hizmete açılmasıyla 1 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük taşınabilecek. Bakan, hattın bölgenin ekonomisini canlandıracağını ve ürünlerin hedef pazarlara erişmesine imkân sağlayacağını vurgulayarak projenin Kars, Ardahan, Iğdır, Ağrı, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane ve Bayburt gibi illerin gelişimine katkı sağlayacağını söyledi.

Genel ağdan düzenlenerek alınmıştır (30.11.2017).

Görsel 11'de yer verilen haber örneğinde "Demir İpek Yolu" olarak isimlendirilen proje anlatılmıştır. Türkistan coğrafyasının ve ülkemiz coğrafyasının jeopolitik öneminin artmasını sağlayan, Bakü'den başlayarak ülkemize ulaşan demir yolu projesi görsel ile desteklenerek öğrencilere aktarılmıştır. İkinci kazanım kapsamında "Geçmişten Geleceğe Armağan: Ortak Miras" ünitesi incelendiğinde ulaşılan bilgi şu şekilde belirtilebilir:

Görsel 12 *Dede Korkut Destanı*

Görsel 12'de Türk milletinin kültüründe ve edebiyatında çok kıymetli olan ve günümüzde de nesillerden nesillere aktarılmaya devam eden Dede Korkut Hikayeleri kitabının görseline yer verilmiştir. Ayrıca görsel kısa bir bilgi ile de desteklenmiştir. Türk edebiyatının tanıtımında yer verilen bilgiler büyük öneme sahiptir.

4.3. Altıncı Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Bulunan Kazanımlar ve Ders Kitaplarında Yer Verilişi

2018 Sosyal Bilgiler Müfredat Programı içerisinde bulunan 6. Sınıf öğrenme alanları ile kazanımlar değerlendirildiğinde Türk Dünyası konusunu kapsayan 5 adet kazanımın yer aldığı tespit edilmiştir. Kazanımlardan üç tanesi "Kültür ve Miras" öğrenme alanında yer almaktadır. İki tanesi de "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanında yer almaktadır. Tespit edilen kazanımlar şu şekilde sıralanabilir:

- *"6.2.1. Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur."*
- *"6.2.3. Türklerin İslamiyet'i kabulleri ile birlikte siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda meydana gelen değişimleri fark eder."*
- *"6.2.4. Türklerin Anadolu'yu yurt edinme sürecini XI. ve XIII. yüzyıllar kapsamında analiz eder."*
- *"6.7.1. Ülkemizin Türk Cumhuriyetleri ve komşu devletlerle olan kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerini analiz eder."*

- *"6.7.3. Ülkemizin sahip olduğu siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel özelliklere bağlı olarak uluslararası alanda üstlendiği rolleri analiz eder."*

Kazanımlar incelendiğinde, öğrencilere Türk kültürünü ve tarihini öğretebilmeyi hedefleyen kazanımların yer aldığı görülmektedir. Ayrıca 4. Sınıftan itibaren tanıtılmaya gayret edilen, egemenliklerini kazanmış Türk devletler tanıtılmıştır. Bu devletler ile ülkemizin kültürel, ekonomik ve diplomatik alanlardaki etkileşimi de öğrencilere öğretilmesi hedeflenmiştir.

Araştırma kapsamında 6. sınıf öğrencilerine Sosyal Bilgiler dersi kapsamında okutulmakta olan iki farklı ders kitabı ele alınmıştır. Kitaplardan ilki, Erhan Şahin tarafından kaleme alınan ve ANADOL yayıncılık tarafından basımı gerçekleşen ders kitabıdır. İkinci kitap ise Cengiz Yıldırım, Hayriye Kuru, Fatih Kaplan ve Mukaddes Yılmaz tarafından kaleme alınan ve 2019 yılında MEB tarafından basımı gerçekleşen ders kitabıdır. Araştırmada ilk olarak beş kazanım ANADOL yayıncılık tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında değerlendirilmiş, ardından ise kazanımlar MEB tarafından basımı gerçekleşen ders kitabı kapsamında değerlendirilmiştir. ANADOL yayıncılık tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında ilk kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- Ders kitabında ilk üç kazanımın yer aldığı "Kültür ve Miras" öğrenme alanı "Tarihe Yolculuk" şeklinde isimlendirilmiştir. İlk kazanım ise "Orta Asya'da Kurulan İlk Türk Devletleri" ünitesinde öğrencilere edindirilmeye gayret edilmiştir. Ardından kurulan her bir devletin tarihi ve kültürü hakkında bilgiler sunulmuştur.

Görsel 13 *Orta Asya fiziki haritası*

ORTA ASYA'DA KURULAN İLK TÜRK DEVLETLERİ

Hazırlık Çalışması

Geçmiş dönemlerde insanlar, bir bölgeyi yerleşim yeri olarak tercih ederken nelere dikkat etmiş olabilirler? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Türklerin ilk ana yurdu Orta Asya olarak bilinmektedir. Türkler, doğuda Kingan Dağları, batıda Hazar Denizi, güneyde Hindukuş Dağları ve Karanlık Dağları, kuzeyde ise Sibirya'ya kadar uzanan coğrafi alanda devletler kurarak yaşamıştır.

Görseli Yorumlayalım

5. sınıfta haritadaki renkleri yorumlayarak yeryüzü şekillerini açıklamayı öğrenmiştiniz. Aşağıda verilen haritadaki renkleri yorumlayarak Orta Asya'da Türklerin yaşadığı coğrafyanın özelliklerinin ve buradaki yaşam şekillerinin nasıl olabileceğini tahmin etmeye çalışınız. Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

H.2.1

Asya Kıtası Fiziki Haritası

Orta Asya, karasal iklimin hâkim olduğu ve dağlarla çevrili bir bölgedir. Bu bölge, geniş düzlükler ve yüksek platolardan oluşmaktadır. Bu bölgede sert karasal iklim özelliklerinin görülmesi ve bozkır alanların hâkim olması Türklerin yaşayışı ve ekonomik faaliyetleri üzerinde etkiliydi. Coğrafi şartların zorlu-

40

İlk olarak Görsel 13'de Türklerin anayurdu olan Orta Asya coğrafyası hakkında öğrencilere ön bilgi sunulmuştur. Bu bilgiler fiziki harita ile desteklenmiştir. Verilen harita bölge coğrafyasının tanıtımını sağlamaktadır.

Görsel 14 *Asya Hun Devleti*

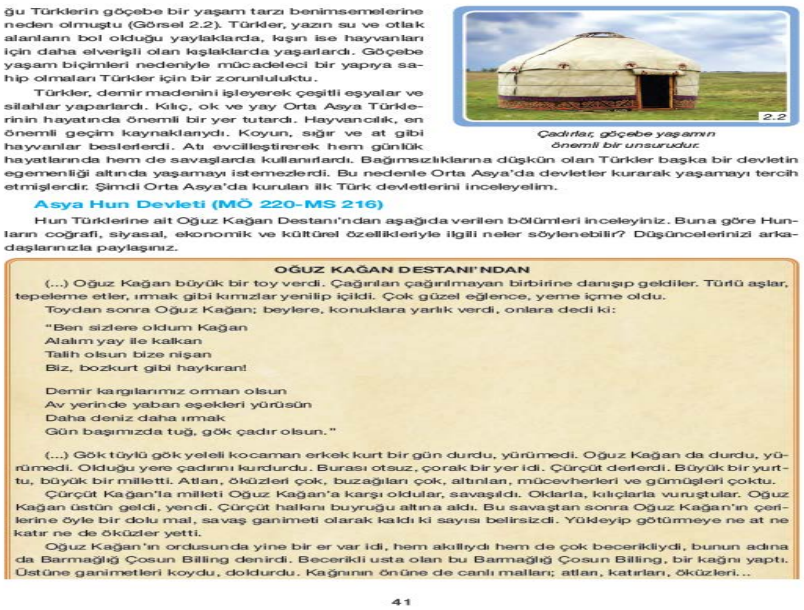

ğu Türklerin göçebe bir yaşam tarzı benimsemelerine neden olmuştu (Görsel 2.2). Türkler, yazın su ve otlak alanların bol olduğu yaylaklarda, kışın ise hayvanları için daha elverişli olan kışlaklarda yaşarlardı. Göçebe yaşam biçimleri nedeniyle mücadeleci bir yapıya sahip olmaları Türkler için bir zorunluluktu.

Türkler, demir madenini işleyerek çeşitli eşyalar ve silahlar yaparlardı. Kılıç, ok ve yay Orta Asya Türklerinin hayatında önemli bir yer tutardı. Hayvancılık, en önemli geçim kaynaklarıydı. Koyun, sığır ve at gibi hayvanlar beslerlerdi. Atı evcilleştirerek hem günlük hayatlarında hem de savaşlarda kullanırlardı. Bağımsızlıklarına düşkün olan Türkler başka bir devletin egemenliği altında yaşamayı istemezlerdi. Bu nedenle Orta Asya'da devletler kurarak yaşamayı tercih etmişlerdir. Şimdi Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerini inceleyelim.

2.2

Çadırlar, göçebe yaşamın önemli bir unsuruydu.

Asya Hun Devleti (MÖ 220-MS 216)

Hun Türklerine ait Oğuz Kağan Destanı'ndan aşağıda verilen bölümleri inceleyiniz. Buna göre Hunların coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özellikleriyle ilgili neler söylenebilir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

OĞUZ KAĞAN DESTANI'NDAN

(...) Oğuz Kağan büyük bir toy verdi. Çağırılan çağırılmayan birbirine danışıp geldiler. Türlü aşlar, tepeleme etler, ırmak gibi kımızlar yenilip içildi. Çok güzel eğlence, yeme içme oldu.

Toydan sonra Oğuz Kağan; beylere, konuklara yarlık verdi, onlara dedi ki:

"Ben sizlere oldum Kağan
Alalım yay ile kalkan
Talih olsun bize nişan
Biz, bozkurt gibi haykıran!

Demir kargılarımız orman olsun
Av yerinde yaban eşekleri yürüsün
Daha deniz daha ırmak
Gün başımızda tuğ, gök çadır olsun."

(...) Gök tüylü gök yeleli kocaman erkek kurt bir gün durdu, yürümedi. Oğuz Kağan da durdu, yürümedi. Olduğu yere çadırını kurdurdu. Burası otsuz, çorak bir yer idi. Çürçüt derlerdi. Büyük bir yurttu, büyük bir milletti. Atları, öküzleri çok, buzağıları çok, altınları, mücevherleri ve gümüşleri çoktu.

Çürçüt Kağan'la milleti Oğuz Kağan'a karşı oldular, savaşıldı. Oklarla, kılıçlarla vuruştular. Oğuz Kağan üstün geldi, yendi. Çürçüt halkını buyruğu altına aldı. Bu savaştan sonra Oğuz Kağan'ın çerilerine öyle bir dolu mal, savaş ganimeti olarak kaldı ki sayısı belirsizdi. Yükleyip götürmeye ne at ne katır ne de öküzler yetti.

Oğuz Kağan'ın ordusunda yine bir er var idi, hem akıllıydı hem de çok becerikliydi, bunun adına da Barmağlığ Çosun Billing denirdi. Becerikli usta olan bu Barmağlığ Çosun Billing, bir kağnı yaptı. Üstüne ganimetleri koydu, doldurdu. Kağnının önüne de canlı malları; atları, katırları, öküzleri...

41

Ön bilginin ardından öğrencilere Görsel 14'teTürkler tarafından uzun zaman boyunca benimsenen yaşam tarzı anlatılmıştır. Günümüzde de bazı Türk boyları tarafından yaşatılmaya devam eden göçebe yaşam tarzı hakkında öğrencilere bilgi verilmiştir. Ayrıca bu bilgilerin öğrenciler için daha somut hale gelmesini sağlamak adına kıl çadır göreli sunulmuştur.

Görsel 15 *Asya Hun Devleti haritası*

Canlı hayvan olarak ne bulduysa ele geçeni koşturdu. O canlı mallar, bu cansız ganimetleri çekip götürdüler. Görenlerin hepsi şaşıp kaldılar. Herkes, daha çok kağnı yaptı. Görenler, kağnılar gitmekte iken "kanga kanga kangalıg" diye sesleniyorlardı. Bunun için Barmağlığ Çosun Billing'in yaptığı nesnenin adı kağnı olup kaldı.

Oğuz Kağan, kağnıları görünce katıla katıla güldü, dedi ki: "Kanga kanga ile cansızı canlı yürüttü, Kangalığ da sana ad oldu, bu adı kağnı böylece belirtsin." dedi; orada da durmadı, yürüyüp gitti. (...)

Mustafa Necati Sepetçioğlu, ***"Karşılaştırmalı Türk Destanları"*** (Düzenlenmiştir.)

Bilinen ilk Türk devleti (Harita 2.2) Orta Asya'da Hunlar tarafından kuruldu. Devletin bilinen ilk hükümdarı Teoman'dır. Teoman, dağınık hâldeki Türk boylarını kendi yönetimi altında toplayarak siyasi birliği sağladı. Bu dönemde en çok Çinliler ile mücadele edildi. Çinliler, Hun akınlarını durdurmak ve kuzey sınırlarını güvence altına almak amacıyla Çin Seddi'ni inşa ettiler.

Teoman'dan sonra devletin başına geçen Mete Han (Görsel 2.3) döneminde Hunlar en parlak günlerini yaşadı. Ülkede bozulan siyasi birlik yeniden sağlandı. Ülkeye ikili teşkilat getirildi. Bu sistemde devletin doğusunu hükümdar, batısını ise hükümdara bağlı olan "yabgu" unvanı verilen hükümdar ailesinden biri yönetirdi. Bu sayede hükümdarın ülkeyi yönetmesi kolaylaşırdı. Metehan döneminde Çinlilerle mücadele edilerek İpek Yolu'nun kontrolü ele geçirildi ve Çin vergiye bağlandı. Bu sayede devlet siyasi ve ekonomik olarak güçlendi. Ordu, onluk sisteme göre teşkilatlandırıldı. Disiplinli ordu sistemi sayesinde çevresindeki devletlere üstünlük sağladı.

2.3

Mete Han (temsili)

Asya Hun Devleti Haritası (MÖ 220–MS 216)

42

Görsel 14 ve 15'te Türklerin ataları olan Asya Hun Devleti'nin tarihi anlatılmıştır. Türk edebiyatında çok kıymetli bir yeri olan Oğuz Kağan Destanı örnek bir parça ile öğrencilere tanıtılmıştır. Ve hem Asya Hun Devleti'nin sınırlarını öğrencilerin daha iyi öğrenmesi hem de harita okuryazarlığı becerilerinin gelişmesi amacıyla idari sınırları gösteren bir haritaya yer verilmiştir.

Görsel 16 *Kavimler Göçü*

Asya Hun Devleti, Mete Han'ın ölümünün ardından bir süre daha gücünü devam ettirdi. Çinli prenseslerle yapılan evlilikler Asya Hun Devleti açısından olumsuz sonuçlar doğurmaya başladı. Bu evliliklerle beraber Çinliler, Asya Hun Devleti içinde rahatça dolaşmaya başlayarak Türkler arasında yıkıcı ve bölücü faaliyetlerde bulundular. Türk boylarını birbirine düşürdüler. Yaşanan iç çatışmalar, kuraklık ve çeşitli olumsuz iklim faktörleri gibi unsurlar da bunlara eklenince devlet, kısa zamanda parçalandı. Asya Hun Devleti MS 48 yılında Kuzey ve Güney Hun Devleti olmak üzere ikiye ayrıldı. Güney Hunları 216 yılında Çin hâkimiyetine girdi. Kuzey Hunları da batıya doğru göç etti ve Kavimler Göçü'ne neden oldu.

Hayvancılık, Hunların en önemli geçim kaynaklarındandı. Yetiştirdikleri hayvanların derisini ve yünlerini giysi yapmak için kullandılar. Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılarda, o dönemlerden kalma halı ve kilim örneklerine rastlanmıştır. Orta Asya'da sözlü edebiyat çok gelişmişti. Savlar (atasözü), koşuk adı verilen şiirler ve destanlar yaygındı. Hayatını kaybedenler için sagular (ağıt) söylenir, yuğ adı verilen cenaze törenleri düzenlenirdi.

Kavimler Göçü

Asya Hun Devleti'nin dağılmasının ardından Hun Türkleri, Kafkaslar üzerinden Avrupa'nın içlerine göç etmeye başladılar. Hunların bir kısmı Balamir Kağan önderliğinde Karadeniz'in kuzeyine geldiler. O dönemde Karadeniz'in kuzeyi ile Doğu Avrupa'da Ostrogotlar, Vizigotlar ve Vandallar gibi birçok kavim bulunmaktaydı. Hunların gelmesiyle bölgede tutunamayan kavimler, batıya doğru göç etmeye başladılar. Bu kavimler, önlerine çıkan diğer kavimlerin de bulundukları yerleri bırakarak göç etmelerine neden oldular. Avrupa kavimlerinin yıllarca süren bu yer değiştirme olayı **Kavimler Göçü** olarak adlandırıldı. Aşağıda verilen haritayı (Harita 2.3) inceleyiniz.

Türklerin Orta Asya'dan Göç Yolları Haritası

Kavimler Göçü sonucunda, Avrupa uzun süre kargaşalıklar içinde kaldı. Avrupa'daki kavimlerin kaynaşması sonucu yeni milletler (İspanyollar, Fransızlar, Almanlar, İngilizler vb.) ortaya çıktı. Böylece günümüz Avrupa'sının temelleri atıldı. İlk Çağ kapandı, Orta Çağ başladı. Roma İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu ve Batı Roma İmparatorluğu olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında yıkıldı. Diğer adı Bizans Devleti olan Doğu Roma İmparatorluğu ise İstanbul'un Fethi'ne kadar varlığını sürdürdü. Avrupa'da merkezî krallıklar zayıfladı. Oluşan yönetim boşlukları sonucunda Feodali-

43

Görsel 16'da İlk Çağ'ın kapanmasını ve Orta Çağ'ın başlamasını sağlayan Kavimler Göçü hakkında öğrencilere tarihi bilgiler aktarılmıştır. Ayrıca öğrencilerin Orta Asya'yı ve Kavimler Göç'ünün güzergahını görmelerini sağlayan bir haritaya yer verilmiştir. Bilgilerin kalıcılığı hedeflenmiştir.

Görsel 17 *Ergenekon Destanı örneği*

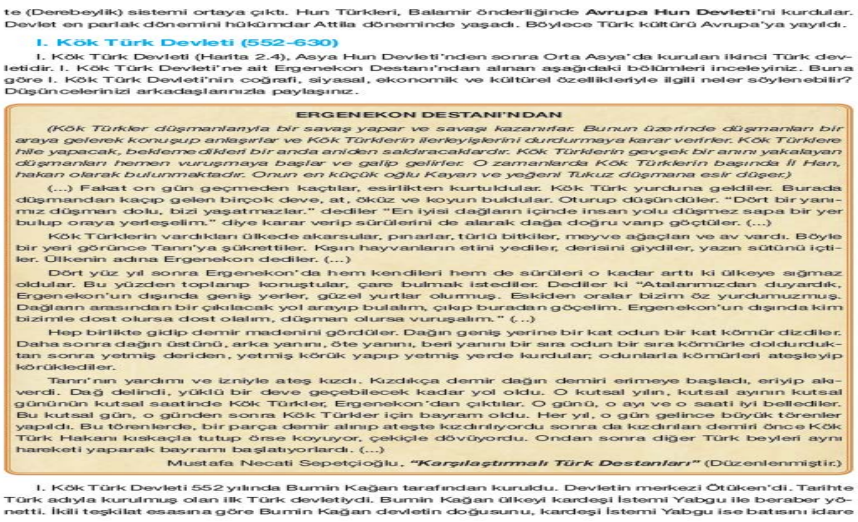

te (Derebeylik) sistemi ortaya çıktı. Hun Türkleri, Balamir önderliğinde **Avrupa Hun Devleti**'ni kurdular. Devlet en parlak dönemini hükümdar Attila döneminde yaşadı. Böylece Türk kültürü Avrupa'ya yayıldı.

I. Kök Türk Devleti (552-630)

I. Kök Türk Devleti (Harita 2.4), Asya Hun Devleti'nden sonra Orta Asya'da kurulan ikinci Türk devletidir. I. Kök Türk Devleti'ne ait Ergenekon Destanı'ndan alınan aşağıdaki bölümleri inceleyiniz. Buna göre I. Kök Türk Devleti'nin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özellikleriyle ilgili neler söylenebilir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

ERGENEKON DESTANI'NDAN

(Kök Türkler düşmanlarıyla bir savaş yapar ve savaş kazanırlar. Bunun üzerinde düşmanları bir araya gelerek konuşup anlaşırlar ve Kök Türklerin ilerleyişlerini durdurmaya karar verirler. Kök Türklere hile yapacak, beklenmedikleri bir anda aniden saldıracaklardır. Kök Türklerin gevşek bir anını yakalayan düşmanları hemen vuruşmaya başlar ve galip gelirler. O zamanlarda Kök Türklerin başında İl Han, hakan olarak bulunmaktadır. Onun en küçük oğlu Kayan ve yeğeni Tukuz düşmana esir düşer.)

(...) Fakat on gün geçmeden kaçtılar, esirlikten kurtuldular. Kök Türk yurduna geldiler. Burada düşmandan kaçıp gelen birçok deve, at, öküz ve koyun buldular. Oturup düşündüler. "Dört bir yanımız düşman dolu, bizi yaşatmazlar." dediler "En iyisi dağların içinde insan yolu düşmez sapa bir yer bulup oraya yerleşelim." diye karar verip sürülerini de alarak dağa doğru vanp göçtüler. (...)

Kök Türklerin vardıkları ülkede akarsular, pınarlar, türlü bitkiler, meyve ağaçları ve av vardı. Böyle bir yeri görünce Tanrı'ya şükrettiler. Kışın hayvanların etini yediler, derisini giydiler, yazın sütünü içtiler. Ülkenin adına Ergenekon dediler. (...)

Dört yüz yıl sonra Ergenekon'da hem kendileri hem de sürüleri o kadar arttı ki ülkeye sığmaz oldular. Bu yüzden toplanıp konuştular, çare bulmak istediler. Dediler ki "Atalarımızdan duyardık, Ergenekon'un dışında geniş yerler, güzel yurtlar olurmuş. Eskiden oralar bizim öz yurdumuzmuş. Dağların arasından bir çıkılacak yol arayıp bulalım, çıkıp buradan göçelim. Ergenekon'un dışında kim bizimle dost olursa dost olalım, düşman olursa vuruşalım." (...)

Hep birlikte gidip demir madenini gördüler. Dağın geniş yerine bir kat odun bir kat kömür dizdiler. Daha sonra dağın üstünü, arka yanını, öte yanını, beri yanını bir sıra odun bir sıra kömürle doldurduktan sonra yetmiş deriden, yetmiş körük yapıp yetmiş yerde kurdular; odunlarla kömürleri ateşleyip körüklediler.

Tanrı'nın yardımı ve izniyle ateş kızdı. Kızdıkça demir dağın demiri erimeye başladı, eriyip akıverdi. Dağ delindi, yüklü bir deve geçebilecek kadar yol oldu. O kutsal yılın, kutsal ayının kutsal gününün kutsal saatinde Kök Türkler, Ergenekon'dan çıktılar. O günü, o ayı ve o saati iyi belleditler. Bu kutsal gün, o günden sonra Kök Türkler için bayram oldu. Her yıl, o gün gelince büyük törenler yapıldı. Bu törenlerde, bir parça demir alınıp ateşte kızdırılıyordu sonra da kızdırılan demiri önce Kök Türk Hakanı kıskaçla tutup örse koyuyor, çekiçle dövüyordu. Ondan sonra diğer Türk beyleri aynı hareketi yaparak bayramı başlatıyorlardı. (...)

Mustafa Necati Sepetçioğlu, ***"Karşılaştırmalı Türk Destanları"*** (Düzenlenmiştir.)

I. Kök Türk Devleti 552 yılında Bumin Kağan tarafından kuruldu. Devletin merkezi Ötüken'di. Tarihte Türk adıyla kurulmuş olan ilk Türk devletiydi. Bumin Kağan ülkeyi kardeşi İstemi Yabgu ile beraber yönetti. İkili teşkilat esasına göre Bumin Kağan devletin doğusunu, kardeşi İstemi Yabgu ise batısını idare

44

Görsel 17'de Ergenekon Destanı örneğinde Kök Türk Devlet'i dönemi anlatılmıştır. Yaşanan baskılar, siyasi mücadeleler ve yaşanan göçlerin nedenlerinden bahsedilirken Anadolu topraklarının ekonomik ve coğrafi avantajlarına değinilmiştir. Devletin tarihi destandan alınan metin örneği ile zenginleştirilmiştir.

Görsel 18 *Kök Türk devlet haritası*

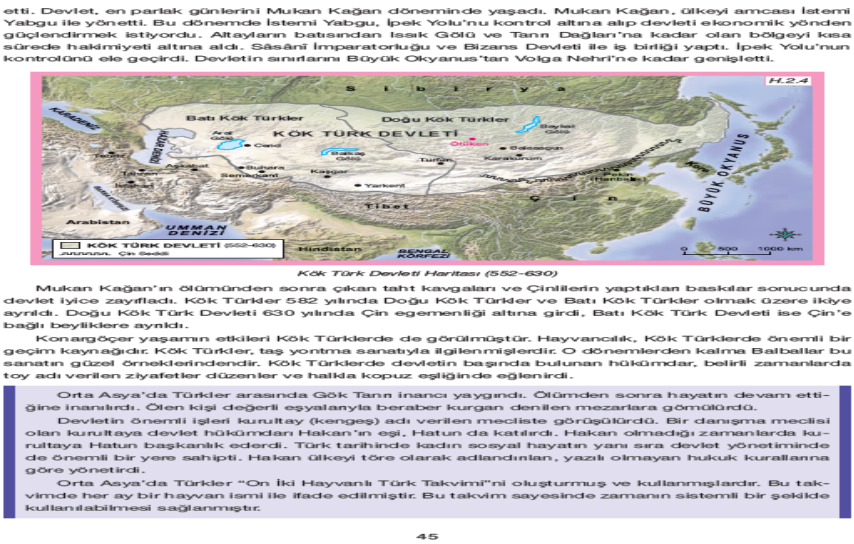

etti. Devlet, en parlak günlerini Mukan Kağan döneminde yaşadı. Mukan Kağan, ülkeyi amcası İstemi Yabgu ile yönetti. Bu dönemde İstemi Yabgu, İpek Yolu'nu kontrol altına alıp devleti ekonomik yönden güçlendirmek istiyordu. Altayların batısından Issık Gölü ve Tanrı Dağları'na kadar olan bölgeyi kısa sürede hâkimiyeti altına aldı. Sâsânî İmparatorluğu ve Bizans Devleti ile iş birliği yaptı. İpek Yolu'nun kontrolünü ele geçirdi. Devletin sınırlarını Büyük Okyanus'tan Volga Nehri'ne kadar genişletti.

Kök Türk Devleti Haritası (552-630)

Mukan Kağan'ın ölümünden sonra çıkan taht kavgaları ve Çinlilerin yaptıkları baskılar sonucunda devlet iyice zayıfladı. Kök Türkler 582 yılında Doğu Kök Türkler ve Batı Kök Türkler olmak üzere ikiye ayrıldı. Doğu Kök Türk Devleti 630 yılında Çin egemenliği altına girdi, Batı Kök Türk Devleti ise Çin'e bağlı beyliklere ayrıldı.

Konargöçer yaşamın etkileri Kök Türklerde de görülmüştür. Hayvancılık, Kök Türklerde önemli bir geçim kaynağıdır. Kök Türkler, taş yontma sanatıyla ilgilenmişlerdir. O dönemlerden kalma Balballar bu sanatın güzel örneklerindendir. Kök Türklerde devletin başında bulunan hükümdar, belirli zamanlarda toy adı verilen ziyafetler düzenler ve halkla kopuz eşliğinde eğlenirdi.

Orta Asya'da Türkler arasında Gök Tanrı inancı yaygındı. Ölümden sonra hayatın devam ettiğine inanılırdı. Ölen kişi değerli eşyalarıyla beraber kurgan denilen mezarlara gömülürdü.

Devletin önemli işleri kurultay (kenges) adı verilen mecliste görüşülürdü. Bir danışma meclisi olan kurultaya devlet hükümdarı Hakan'ın eşi, Hatun da katılırdı. Hakan olmadığı zamanlarda kurultaya Hatun başkanlık ederdi. Türk tarihinde kadın sosyal hayatın yanı sıra devlet yönetiminde de önemli bir yere sahipti. Hakan ülkeyi töre olarak adlandırılan, yazılı olmayan hukuk kurallarına göre yönetirdi.

Orta Asya'da Türkler "On İki Hayvanlı Türk Takvimi"ni oluşturmuş ve kullanmışlardır. Bu takvimde her ay bir hayvan ismi ile ifade edilmiştir. Bu takvim sayesinde zamanın sistemli bir şekilde kullanılabilmesi sağlanmıştır.

45

Görsel 18'de Kök Türk Devleti haritası ile devletin doğu ve batı şeklinde ikiye ayrılması gösterilmiştir. Çin Seddi'nin sınırları harita üzerinde vurgulanmıştır. Ayrıca devletin tarihi ile ilgili bilgi metni sunulmuştur.

Görsel 19 *II. Kök Türk Devleti*

II. Kök Türk (Kutluk) Devleti (682-745)

Orhun Yazıtları (Görsel 2.4), Türk tarihinin önemli kaynaklarından biridir. Bilge Kağan'ın; kendisi, kardeşi Kül Tigin ve vezirleri Tonyukuk adına diktirmiş olduğu yazıtlar Türklerin geçmişi hakkında bizlere bilgiler vermektedir. Kök Türk Abideleri olarak da bilinen Orhun Yazıtları 38 harfli Kök Türk Alfabesi kullanılarak yazılmıştır. Orhun Yazıtları günümüzde Moğolistan sınırları içinde bulunmaktadır. Orhun Yazıtları'nda Türklerin ekonomik, sosyal ve siyasi hayatları ile ilgili bilgilerden bahsedilmiştir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından Orhun Yazıtları'nın bulunduğu yer "Orhun Müzesi" hâline getirilmiştir. Orhun Yazıtları'na göre Kök Türk Devleti yıkılmış ve Türkler elli yıl kadar Çin esareti altında yaşamıştır. Esaretten kurtulan Türkler **II. Kök Türk Devleti**'ni kurmuştur.

2.4

Orhun Yazıtları, Moğolistan

Orhun Yazıtları'ndan verilen aşağıdaki bölümleri inceleyiniz. Buna göre II. Kök Türk Devleti'nin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özellikleriyle ilgili neler söylenebilir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

ORHUN YAZITLARI'NDAN (Kül Tigin Yazıtı, Güney Yüzü)

(...) Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken Ormanı'nda otursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung Ovası'na kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e ulaşmama az kaldı. Batıda İnci Nehri'ni geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken Ormanı'ndan daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken Ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış. Yaklaştırıp konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. (...)

ORHUN YAZITLARI'NDAN (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Yüzü)

(...) Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vazgeç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hâle soktun. Silahlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi? (...)

Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte aşsız, dışta elbisesiz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmadım. (...)

Muharrem Ergin, ***"Orhun Abideleri"*** (Düzenlenmiştir.)

Görsel 19'da II. Kök Türk Devleti anlatımının başında Orhun Yazıtlarının görseli ve Türk Dünyası için aktif rol oynayan TİKA Başkanlığı'nın katkısı anlatılmıştır. Ardından Orhun Abidelerinden verilen metin örneği ile devlet yöneticilerin bir sonraki hakana verdiği nasihat ve deneyimlerden bahsedilmiştir. Bu da Türk devlet yöneticiliğinin anlaşılması için önemlidir.

Görsel 20 *Uygur Devleti*

Elli yıllık Çin esaretinin ardından Türkler, Kutluk Kağan önderliğinde birleşerek bağımsızlıklarını ilan ederler. Kutluk Kağan ve veziri Tonyukuk, devleti kısa süre içinde Ötüken merkez olmak üzere yeniden teşkilatlandırır. Böylece II. Kök Türk Devleti kurulmuş olur. Kutluk Kağan'a devleti derleyip toparlayan anlamına gelen "İlteriş" unvanı verilir. Kutluk Kağan'ın ölümünden sonra çocukları küçük olduğu için devleti kardeşi Kapgan Kağan yönetir. Kendisine tecrübeli devlet adamı Tonyukuk yardımcı olur.

II. Kök Türk Devleti en parlak dönemini Bilge Kağan (Görsel 2.5) zamanında yaşar. Tahta geçince ordunun başına kardeşi Kül Tigin'i, vezirliğe ise Tonyukuk'u getirir. Birbirlerine bağlı olan ve taht kavgalarına tutuşmayan bir yönetim oluşturan Bilge Kağan zamanında devlet güçlenir. Ülke sınırları oldukça genişler.

Bilge Kağan'ın ölümünden sonra ülke yönetimine gelenler başarılı olamazlar. Karluklar, Basmiller ve Uygurlar birleşerek II. Kök Türk Devleti'ne son verirler.

2.5

Bilge Kağan (temsili)

Uygur Devleti (745-840)

II. Kök Türk Devleti'nin yıkılmasından sonra Orta Asya'da Uygur Devleti (Harita 2.5) kuruldu. Sonraki sayfada Uygurlara ait Göç Destanı'ndan verilen bölümleri inceleyiniz. Buna göre Uygurların coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özellikleriyle ilgili neler söylenebilir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

H.2.5

Uygur Devleti Haritası (745-840)

47

Görsel 20'de II. Kök Türk Devleti'nin tarihine ve Bilge Kağan'ın temsili görseline yer verilmiştir. Uygur Devleti'nin anlatımında devletin sınırlarını gösteren harita kullanılmış. Verilen zaman cetveli İslam öncesi Türk devletlerinin kuruluş ve yıkılış tarihlerinin kronolojisinin öğrenimine katkı sunmaktadır.

Görsel 21 *Uygur Devleti metin örneği*

GÖÇ DESTANI'NDAN

(...) Han uyanınca ordusunu toplar, her ordunun başına bir kardeşini tayin eder; Moğolların, Kırgızların, Tangutların ve Çinlilerin üzerine seferlere yollar. Dört kardeşin dördü de seferden zaferle döner ve Orhun Vadisi'ni zengin ganimetlerle doldurur, bu arada Ordu-Balığ şehri de kurulmuş olur. (...)

(...) Fakat o zaman Uygurların dindar olmadıkları söylenirdi. Rahipleri vardı, Kam deniliyordu. Moğollar bu Kamlara çok önem verirlerdi. Ne zaman bir işe başlayacak olurlar ise bu Kamlara sorarlardı ve ona göre davranırlardı. Hastalarına bile Kamlar bakardı.

Uygurlar, Buğu Han zamanında Çin hükümdarına elçiler gönderdi, kendilerine Nom kitaplarını anlayan adamlar göndermesi için rica etti. Çinlilerin dinî kitapları Nom'dur. Çin'den Nom yöntemlerini anlayan adamlar gelince Kamlarla oturup konuştular, dinî kitaplarını gösterdiler; tartışmayı Kamlar kaybetti. Bu tartışmadan sonra Uygurlar Çin'den gelen yeni dini kabul ettiler. (Bu din Maniheizm'dir.) (...)

Mustafa Necati Sepetçioğlu, ***"Karşılaştırmalı Türk Destanları"*** (Düzenlenmiştir.)

Uygur Türkleri, Asya Hun Devleti'ne bağlı olarak Orhun ve Selenga nehirleri kıyısında yaşarlardı. Kutluk Bilge Kül Kağan tarafından kurulan devletin merkezi Karabalgasun'du. İslam devletlerinden biri olan Abbasilerle Çinliler arasında yapılan Talas Savaşı'nda Çinliler yenilince bundan yararlanan Uygurlar topraklarını genişlettiler. Bögü Kağan döneminde Çin karışıklık içindeydi. Çin'in içinde bulunduğu boşluktan yararlanmak isteyen Bögü Kağan Çin'in birçok şehrini işgal etti ve ganimetler kazandı. Bu dönemde Maniheizm dini, Uygurlar arasında etkisini göstermeye başladı ve devletin resmî dini hâline geldi. Maniheizm dini, et yemeyi ve savaşmayı yasaklıyordu. Bu nedenle Uygurların savaşçılık yetenekleri zamanla azaldı. Uygurlar, bu dinin etkisiyle yerleşik hayata geçtiler ve yerleşik hayata geçen ilk Türk devleti oldular. Bu durum Türklerin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamları üzerinde etkili oldu. Uygurlar kendi adlarıyla anılan Uygun Alfabesi'ni kullandılar (Görsel 2.6). Çinlilerden kâğıt ve matbaayı öğrenerek kitaplar yazdılar. Toprağı ekip biçerek tarım faaliyetlerine başladılar. Saray ve tapınaklar inşa ederek mimari alanda eserler yaptılar. Uygurlar, edebiyat ve sanat alanında önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. İbadetlerini yerine getirebilmek için yaptıkları mabetlere, kütüphaneler kurmuşlardır. O dönemlerde Uygurlarda, posta teşkilatı ve vergi sistemleri de mevcuttu. Uygurlar 840 yılında Kırgızların saldırıları sonucu yıkıldı.

Uygur Alfabesi'yle yazılmış bir metin

Görsel 21'de verilen Göç Destanı metin örneğinde devlet içerisinde benimsenen fetih sistemi, dini inanç sistemi, başkentin inşası anlatılmıştır. Devletin iç işleri ile beraber Çin ile olan ilişkilerden bahsedilmiştir. Uygur Devleti'nin medeniyete sunduğu katkılardan bir tanesi olan Uygur alfabesi görsel örneği ile öğrencilere tanıtılmıştır. ANADOL yayıncılık tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında ikinci kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

Görsel 22 *Türklerin İslamiyet'i kabulü*

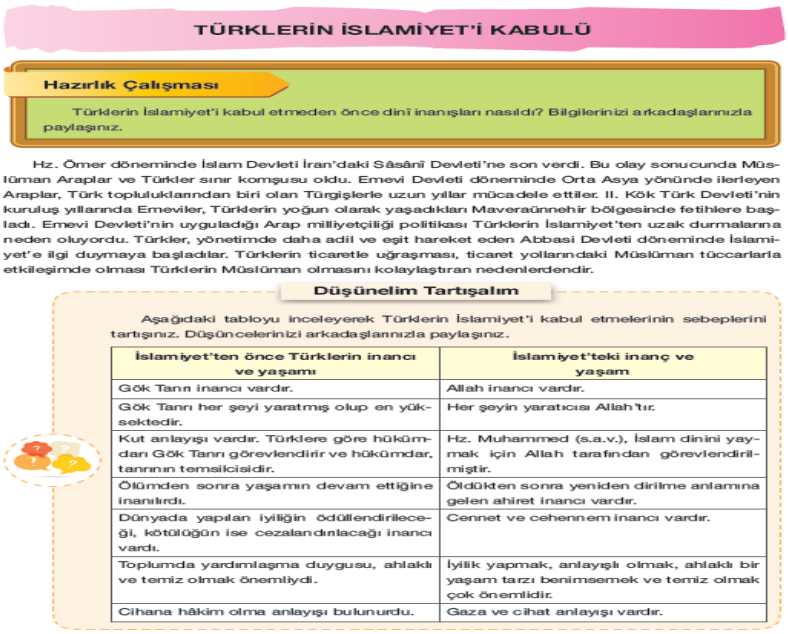

TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ

Hazırlık Çalışması

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önce dinî inanışları nasıldı? Bilgilerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Hz. Ömer döneminde İslam Devleti İran'daki Sâsânî Devleti'ne son verdi. Bu olay sonucunda Müslüman Araplar ve Türkler sınır komşusu oldu. Emevi Devleti döneminde Orta Asya yönünde ilerleyen Araplar, Türk topluluklarından biri olan Türgişlerle uzun yıllar mücadele ettiler. II. Kök Türk Devleti'nin kuruluş yıllarında Emeviler, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Maveraünnehir bölgesinde fetihlere başladı. Emevi Devleti'nin uyguladığı Arap milliyetçiliği politikası Türklerin İslamiyet'ten uzak durmalarına neden oluyordu. Türkler, yönetimde daha adil ve eşit hareket eden Abbasi Devleti döneminde İslamiyet'e ilgi duymaya başladılar. Türklerin ticaretle uğraşması, ticaret yollarındaki Müslüman tüccarlarla etkileşimde olması Türklerin Müslüman olmasını kolaylaştıran nedenlerdendir.

Düşünelim Tartışalım

Aşağıdaki tabloyu inceleyerek Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinin sebeplerini tartışınız. Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

İslamiyet'ten önce Türklerin inancı ve yaşamı	İslamiyet'teki inanç ve yaşam
Gök Tanrı inancı vardır.	Allah inancı vardır.
Gök Tanrı her şeyi yaratmış olup en yüksektedir.	Her şeyin yaratıcısı Allah'tır.
Kut anlayışı vardır. Türklere göre hükümdarı Gök Tanrı görevlendirir ve hükümdar, tanrının temsilcisidir.	Hz. Muhammed (s.a.v.), İslam dinini yaymak için Allah tarafından görevlendirilmiştir.
Ölümden sonra yaşamın devam ettiğine inanılırdı.	Öldükten sonra yeniden dirilme anlamına gelen ahiret inancı vardır.
Dünyada yapılan iyiliğin ödüllendirileceği, kötülüğün ise cezalandırılacağı inancı vardı.	Cennet ve cehennem inancı vardır.
Toplumda yardımlaşma duygusu, ahlaklı ve temiz olmak önemliydi.	İyilik yapmak, anlayışlı olmak, ahlaklı bir yaşam tarzı benimsemek ve temiz olmak çok önemlidir.
Cihana hâkim olma anlayışı bulunurdu.	Gaza ve cihat anlayışı vardır.

Türk milletinin İslamiyet'i kabulleri hakkında bilgi aktaran ikinci kazanım kapsamında ders kitabında "Türklerin İslamiyet'i Kabulü" ünitesine yer verilmiştir. Görsel 22'de ilk olarak yer verilen tablo ile öğrencilerin Türk milletinin İslam dinini benimsemeden önce nasıl bir yaşam tarzları olduğuna vurgu yapılmıştır. İslam dininde insanların inançlarının neler olduğunu karşılaştırmaları ve değerlendirmeleri sağlanmıştır.

Görsel 23 *İslam dininin kültürel etkisi metin örneği*

Emevi Devleti ve Kök Türklerin yıkılmasını fırsat bilen Çinliler, ticaret amacıyla kullanılan İpek Yolu'nu ele geçirmek için Orta Asya'da yayılmaya başladılar. Çinliler ile Abbasi Devleti artık komşu olmuşlardı. İki devlet arasında 751 yılında **Talas Savaşı** meydana geldi. Bu savaş sırasında Türkler, Abbasilere yardım ettiler. Türklerin yardımıyla Abbasi Devleti bu savaşı kazandı. Böylece Orta Asya'daki Çin tehlikesi ortadan kalktı. İslamiyet, Orta Asya ve Hindistan'a doğru yayılmaya başladı. Müslümanlar Çinlilerden kâğıt yapma tekniklerini öğrendi ve kültürel alanda gelişti.

Talas Savaşı sonrasında Abbasiler, Türkleri ordu ve devlet yönetiminde önemli görevlere getirdi. Abbasi halifesi Mutasım, Bağdat yakınlarında sadece Türklerin yaşaması için Samarra şehrini kurdurdu. Bu gelişmelerden sonra İslamiyet Türkler arasında hızla yayılmaya başladı.

İlk Türk-İslam Devletlerinde Kültür ve Medeniyet

Türkler Orta Asya'da yaşadıkları dönemler de dâhil olmak üzere askerliğe her zaman büyük önem vermiştir. Savaşlarda milleti oluşturan tüm fertler, düşmana karşı birlikte mücadele etmiştir. Türklerde ordu-millet anlayışı hâkim olmuştur. Askerlik bir meslek olarak görülmemiştir. Bu anlayış İslamiyet'in kabulünden sonra da devam etmiştir. Türkler İslamiyet'teki gaza ve cihat anlayışını benimseyerek İslam uğruna fetihlere öncülük etmiştir.

İslamiyet'in kabulüyle Türklerde göçebe yaşam tarzından yerleşik hayata geçiş hız kazanmıştır. Yeni şehirler inşa edilmiş, fethedilen şehirlerin gelişmesine katkı sağlanmıştır. Devleti yönetenler tarafından "Halka hizmet Hakk'a hizmettir." düşüncesi benimsenmiş; bu sayede imaret, han, hamam, kervansaray, türbe, cami, mescit, şifahane, bimarhane vb. yapılar inşa edilmiştir.

İslamiyet'in etkisiyle Türkler arasında kültürel değişimler hız kazandı. Dil, edebiyat ve sanat alanında yeni çalışmalar ortaya konuldu. Semerkant, Buhara, Taşkent ve Horasan gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehirler ilmî açıdan İslamiyet'i temsil etmeye başladı. Bu şehirlerde çeşitli ilim ve kültür merkezleri açıldı. İbn-i Sina (Görsel 2.10), İmam Buhârî, Birunî, Kâşgarlı Mahmut, Ahmet Yesevî ve Yusuf Has Hacip gibi bilim, din ve edebiyat alanlarında çalışmalar yapmış bilim insanları yetişti. Kültürel gelişme ve değişmelerin hızlı meydana geldiği İslam coğrafyasında toplum içinde din ve bilim insanları itibar görürdü. Ayrıca insanlar arasında sıkı bir yardımlaşma ve dayanışma vardı. Yardıma muhtaç kişilerin ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli hayır kurumları oluşturuldu.

2.10

İbn-i Sina (temsilî)

Türkler, İslam dünyasındaki iç çekişme ve kargaşa ortamına son vererek Müslümanları halifenin etrafında birleştirdiler. İlerleyen yıllarda Türkler İslam dünyasının koruyuculuğunu üstlendiler. Medrese, zaviye, cami, darüşşifa ve mescitler yaparak İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulundular. Bu amaçla Türkler, Nizamiye Medreselerini kurdular; burada bilim insanları, devlet adamları, mimarlar ve komutanlar yetiştirdiler.

Nev (yeni) ve ruz (gün) kelimelerinin birleşiminden oluşan nevruz sözcüğü "yeni gün" anlamını taşımaktadır. On iki Hayvanlı Türk Takvimi'nde de yer alan Nevruz, Türklerde çok eskiden beri bilinmekte ve her yıl 21 Mart'ta törenlerle yılbaşı olarak kutlanmaktadır. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da Nevruz'u kutlamaya devam etmişlerdir. Ayrıca İslamiyet'in kabulüyle Türklerde dinî bayramlar da kutlanmaya başlanmıştır. Dinî bayramlar birlik ve beraberliğin gelişmesine katkı sağlamış, sosyal yapının güçlenmesinde etkili olmuştur.

Görsel 23'te Türk milletinin İslam dinini nasıl kabul ettikleri ile ilgili tarihi bilgiler öğrencilere sunulmuştur. İslam dini ile beraber meydana gelen kültürel ve medeniyet alanındaki değişiklikler ile ilgili bilgi metni sunulmuştur. Sunulan bilgiler görsel ile zenginleştirilmiştir.

Görsel 24 *Karahanlılar Devleti*

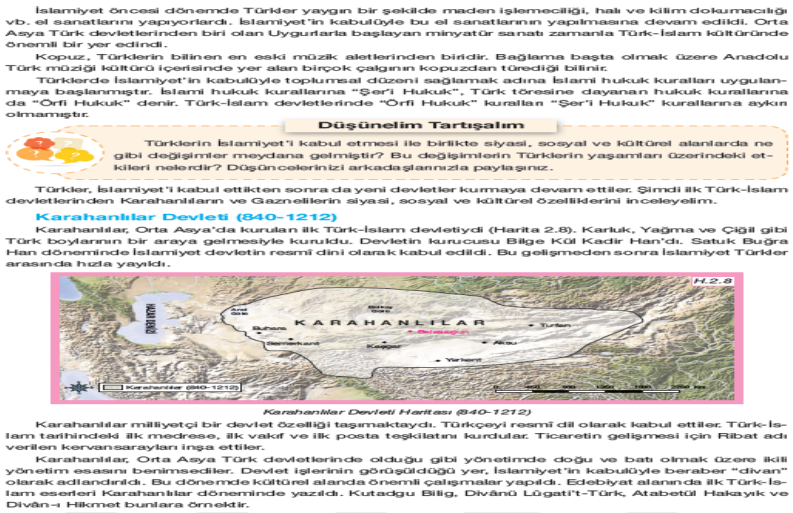

İslamiyet öncesi dönemde Türkler yaygın bir şekilde maden işlemeciliği, halı ve kilim dokumacılığı vb. el sanatlarını yapıyorlardı. İslamiyet'in kabulüyle bu el sanatlarının yapılmasına devam edildi. Orta Asya Türk devletlerinden biri olan Uygurlarla başlayan minyatür sanatı zamanla Türk-İslam kültüründe önemli bir yer edindi.

Kopuz, Türklerin bilinen en eski müzik aletlerinden biridir. Bağlama başta olmak üzere Anadolu Türk müziği kültürü içerisinde yer alan birçok çalgının kopuzdan türediği bilinir.

Türklerde İslamiyet'in kabulüyle toplumsal düzeni sağlamak adına İslami hukuk kuralları uygulanmaya başlanmıştır. İslami hukuk kurallarına "Şer'i Hukuk", Türk töresine dayanan hukuk kurallarına da "Örfi Hukuk" denir. Türk-İslam devletlerinde "Örfi Hukuk" kuralları "Şer'i Hukuk" kurallarına aykırı olmamıştır.

Düşünelim Tartışalım

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ile birlikte siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ne gibi değişimler meydana gelmiştir? Bu değişimlerin Türklerin yaşamları üzerindeki etkileri nelerdir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da yeni devletler kurmaya devam ettiler. Şimdi ilk Türk-İslam devletlerinden Karahanlıların ve Gaznelilerin siyasi, sosyal ve kültürel özelliklerini inceleyelim.

Karahanlılar Devleti (840-1212)

Karahanlılar, Orta Asya'da kurulan ilk Türk-İslam devletiydi (Harita 2.8). Karluk, Yağma ve Çiğil gibi Türk boylarının bir araya gelmesiyle kuruldu. Devletin kurucusu Bilge Kül Kadir Han'dı. Satuk Buğra Han döneminde İslamiyet devletin resmî dini olarak kabul edildi. Bu gelişmeden sonra İslamiyet Türkler arasında hızla yayıldı.

H.2.8

Karahanlılar Devleti Haritası (840-1212)

Karahanlılar milliyetçi bir devlet özelliği taşımaktaydı. Türkçeyi resmî dil olarak kabul ettiler. Türk-İslam tarihindeki ilk medrese, ilk vakıf ve ilk posta teşkilatını kurdular. Ticaretin gelişmesi için Ribat adı verilen kervansarayları inşa ettiler.

Karahanlılar, Orta Asya Türk devletlerinde olduğu gibi yönetimde doğu ve batı olmak üzere ikili yönetim esasını benimsediler. Devlet işlerinin görüşüldüğü yer, İslamiyet'in kabulüyle beraber "divan" olarak adlandırıldı. Bu dönemde kültürel alanda önemli çalışmalar yapıldı. Edebiyat alanında ilk Türk-İslam eserleri Karahanlılar döneminde yazıldı. Kutadgu Bilig, Divânü Lügati't-Türk, Atabetül Hakayık ve Divân-ı Hikmet bunlara örnektir.

Görsel 24'te Karahanlıların devlet tarihinden ziyade medeniyet tarihi aktarılmıştır. İlk posta teşkilatı, ilk vakıf, ilk kervansaray ve divan kültürünü Türklerin Karahanlı Devlet'i ile benimsendiği bilgisi verilmiştir. Verilen bilgiler harita kullanımı ile desteklenmiştir.

Görsel 25 *Gazneliler Devlet tarihi*

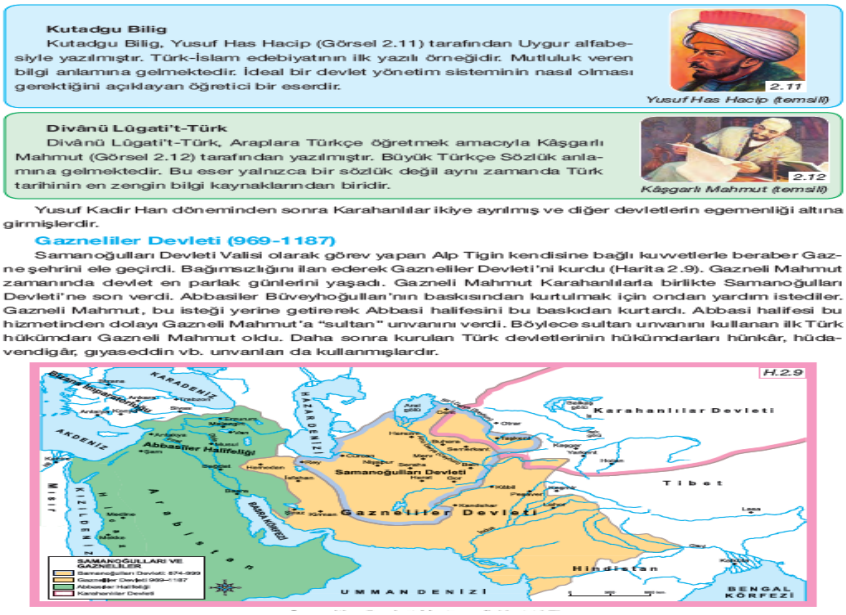

Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacip (Görsel 2.11) tarafından Uygur alfabesiyle yazılmıştır. Türk-İslam edebiyatının ilk yazılı örneğidir. Mutluluk veren bilgi anlamına gelmektedir. İdeal bir devlet yönetim sisteminin nasıl olması gerektiğini açıklayan öğretici bir eserdir.

2.11

Yusuf Has Hacip (temsili)

Divânü Lügati't-Türk

Divânü Lügati't-Türk, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla Kâşgarlı Mahmut (Görsel 2.12) tarafından yazılmıştır. Büyük Türkçe Sözlük anlamına gelmektedir. Bu eser yalnızca bir sözlük değil aynı zamanda Türk tarihinin en zengin bilgi kaynaklarından biridir.

2.12

Kâşgarlı Mahmut (temsili)

Yusuf Kadir Han döneminden sonra Karahanlılar ikiye ayrılmış ve diğer devletlerin egemenliği altına girmişlerdir.

Gazneliler Devleti (969-1187)

Samanoğulları Devleti Valisi olarak görev yapan Alp Tigin kendisine bağlı kuvvetlerle beraber Gazne şehrini ele geçirdi. Bağımsızlığını ilan ederek Gazneliler Devleti'ni kurdu (Harita 2.9). Gazneli Mahmut zamanında devlet en parlak günlerini yaşadı. Gazneli Mahmut Karahanlılarla birlikte Samanoğulları Devleti'ne son verdi. Abbasiler Büveyhoğulları'nın baskısından kurtulmak için ondan yardım istediler. Gazneli Mahmut, bu isteği yerine getirerek Abbasi halifesini bu baskıdan kurtardı. Abbasi halifesi bu hizmetinden dolayı Gazneli Mahmut'a "sultan" unvanını verdi. Böylece sultan unvanını kullanan ilk Türk hükümdarı Gazneli Mahmut oldu. Daha sonra kurulan Türk devletlerinin hükümdarları hünkâr, hüdavendigâr, gıyaseddin vb. unvanları da kullanmışlardır.

H.2.9

Görsel 25'te İlk Türk İslam eserlerinden olan Kutadgu Bilig ve Divanü Lügatit Türk hakkında bilgiler sunulmuştur. Gazneliler Devleti hakkında ise bilgi sunulurken devlete altın çağını yaşatan Gazneli Mahmud dönemi üzerinden anlatılmıştır. Konunun anlatımı devletin idari sınırlarını gösteren harita ile desteklenmiştir.

Görsel 26 *Biruni metin örneği*

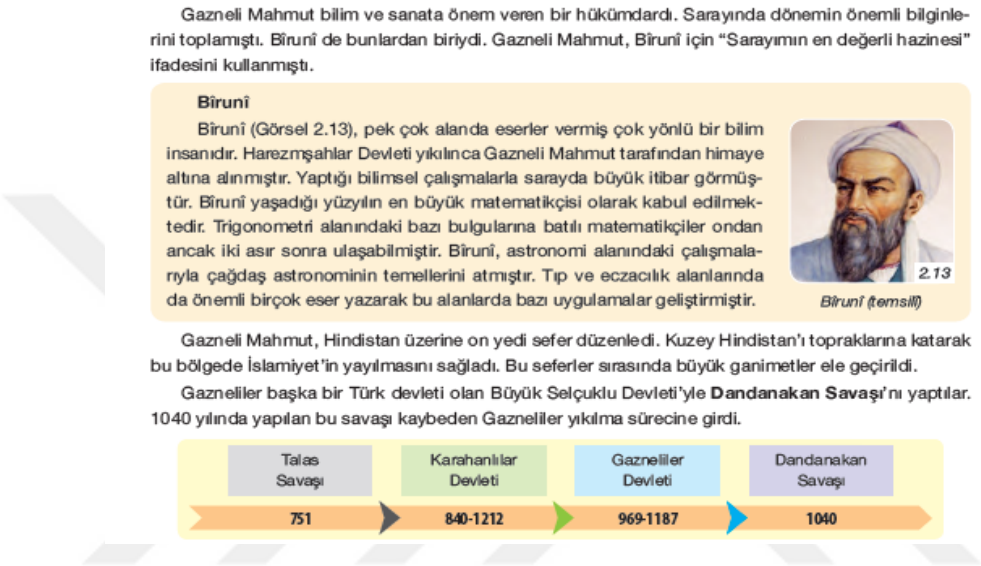

Gazneli Mahmut bilim ve sanata önem veren bir hükümdardı. Sarayında dönemin önemli bilginlerini toplamıştı. Bîrunî de bunlardan biriydi. Gazneli Mahmut, Bîrunî için "Sarayımın en değerli hazinesi" ifadesini kullanmıştı.

Bîrunî

Bîrunî (Görsel 2.13), pek çok alanda eserler vermiş çok yönlü bir bilim insanıdır. Harezmşahlar Devleti yıkılınca Gazneli Mahmut tarafından himaye altına alınmıştır. Yaptığı bilimsel çalışmalarla sarayda büyük itibar görmüştür. Bîrunî yaşadığı yüzyılın en büyük matematikçisi olarak kabul edilmektedir. Trigonometri alanındaki bazı bulgularına batılı matematikçiler ondan ancak iki asır sonra ulaşabilmiştir. Bîrunî, astronomi alanındaki çalışmalarıyla çağdaş astronominin temellerini atmıştır. Tıp ve eczacılık alanlarında da önemli birçok eser yazarak bu alanlarda bazı uygulamalar geliştirmiştir.

2.13

Bîrunî (temsil)

Gazneli Mahmut, Hindistan üzerine on yedi sefer düzenledi. Kuzey Hindistan'ı topraklarına katarak bu bölgede İslamiyet'in yayılmasını sağladı. Bu seferler sırasında büyük ganimetler ele geçirildi.

Gazneliler başka bir Türk devleti olan Büyük Selçuklu Devleti'yle **Dandanakan Savaşı**'nı yaptılar. 1040 yılında yapılan bu savaşı kaybeden Gazneliler yıkılma sürecine girdi.

Talas Savaşı	Karahanlılar Devleti	Gazneliler Devleti	Dandanakan Savaşı
751	840-1212	969-1187	1040

Görsel 26'da Gazneliler Devlet'i döneminde ilim ve bilime verilen önem Biruni üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Biruni hakkında bilgi kutucuğu ve görsel sunulmuştur. Talas Savaşı'ndan Dandanakan Savaşına kadar olan dönem kronoloji cetveli ile gösterilmiştir. ANADOL yayıncılık tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında üçüncü kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- Siyasi ve coğrafi nedenler dolayısıyla Türk milletinin yurt olarak Anadolu'yu seçmelerinin nedenlerinden bahsedilmiştir. Bu sürecin anlatıldığı üçüncü kazanım ders kitabında "Yeni Yurt Anadolu" ünitesi kapsamında yer almıştır. Her bir devletin tarihi tek tek açıklanmıştır.

Görsel 27 *Büyük Selçuklu Devleti*

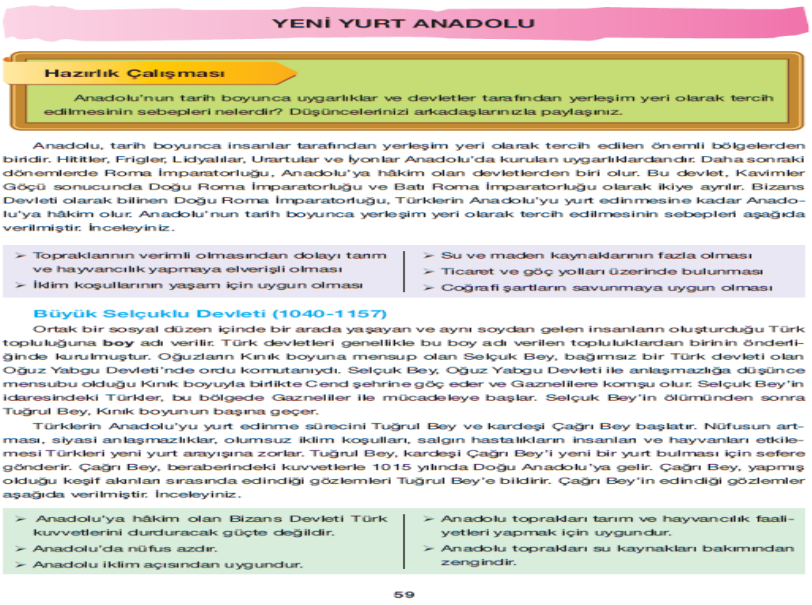

YENİ YURT ANADOLU

Hazırlık Çalışması

Anadolu'nun tarih boyunca uygarlıklar ve devletler tarafından yerleşim yeri olarak tercih edilmesinin sebepleri nelerdir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Anadolu, tarih boyunca insanlar tarafından yerleşim yeri olarak tercih edilen önemli bölgelerden biridir. Hititler, Frigler, Lidyalılar, Urartular ve İyonlar Anadolu'da kurulan uygarlıklardandır. Daha sonraki dönemlerde Roma İmparatorluğu, Anadolu'ya hâkim olan devletlerden biri olur. Bu devlet, Kavimler Göçü sonucunda Doğu Roma İmparatorluğu ve Batı Roma İmparatorluğu olarak ikiye ayrılır. Bizans Devleti olarak bilinen Doğu Roma İmparatorluğu, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesine kadar Anadolu'ya hâkim olur. Anadolu'nun tarih boyunca yerleşim yeri olarak tercih edilmesinin sebepleri aşağıda verilmiştir. İnceleyiniz.

- Topraklarının verimli olmasından dolayı tarım ve hayvancılık yapmaya elverişli olması
- İklim koşullarının yaşam için uygun olması
- Su ve maden kaynaklarının fazla olması
- Ticaret ve göç yolları üzerinde bulunması
- Coğrafi şartların savunmaya uygun olması

Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157)

Ortak bir sosyal düzen içinde bir arada yaşayan ve aynı soydan gelen insanların oluşturduğu Türk topluluğuna **boy** adı verilir. Türk devletleri genellikle bu boy adı verilen topluluklardan birinin önderliğinde kurulmuştur. Oğuzların Kınık boyuna mensup olan Selçuk Bey, bağımsız bir Türk devleti olan Oğuz Yabgu Devleti'nde ordu komutanıydı. Selçuk Bey, Oğuz Yabgu Devleti ile anlaşmazlığa düşünce mensubu olduğu Kınık boyuyla birlikte Cend şehrine göç eder ve Gaznelilere komşu olur. Selçuk Bey'in idaresindeki Türkler, bu bölgede Gazneliler ile mücadeleye başlar. Selçuk Bey'in ölümünden sonra Tuğrul Bey, Kınık boyunun başına geçer.

Türklerin Anadolu'yu yurt edinme sürecini Tuğrul Bey ve kardeşi Çağrı Bey başlatır. Nüfusun artması, siyasi anlaşmazlıklar, olumsuz iklim koşulları, salgın hastalıkların insanları ve hayvanları etkilemesi Türkleri yeni yurt arayışına zorlar. Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı Bey'i yeni bir yurt bulması için sefere gönderir. Çağrı Bey, beraberindeki kuvvetlerle 1015 yılında Doğu Anadolu'ya gelir. Çağrı Bey, yapmış olduğu keşif alanları sırasında edindiği gözlemleri Tuğrul Bey'e bildirir. Çağrı Bey'in edindiği gözlemler aşağıda verilmiştir. İnceleyiniz.

- Anadolu'ya hâkim olan Bizans Devleti Türk kuvvetlerini durduracak güçte değildir.
- Anadolu'da nüfus azdır.
- Anadolu iklim açısından uygundur.
- Anadolu toprakları tarım ve hayvancılık faaliyetleri yapmak için uygundur.
- Anadolu toprakları su kaynakları bakımından zengindir.

59

Görsel 27'de Türkler tarafından yurt edinilen Anadolu topraklarının avantajlarının öğrenciler tarafından fark edilmesi amaçlanmıştır. Daha önceki ünitelerde bu konuyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu Anadolu toprakları üzerinden anlatılmıştır.

Görsel 28 *Büyük Selçuklu Devleti tarihi*

Tuğrul Bey ve Çağrı Bey, Anadolu'nun yurt edinmek amacıyla uygun bir yer olduğuna karar verirler. Tuğrul Bey, Nişabur şehrinde adına hutbe okutarak devletin bağımsızlığını ilan eder (1040). Bunun üzerine Gazneli hükümdarı Sultan Mesut, büyük bir ordu ile Tuğrul Bey ve Çağrı Bey önderliğindeki ordunun üzerine yürür. İki kuvvet 1040 yılında Dandanakan adı verilen yerde karşı karşıya gelir. Yapılan savaşı Selçuklular kazanır. Dandanakan Savaşı'ndan sonra Tuğrul Bey, sultan unvanıyla hükümdar ilan edilir. Bu savaşla birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin resmen kurulduğu kabul edilir.

Tuğrul Bey döneminde Anadolu'ya düzenli bir şekilde askerî seferler yapıldı. Bu seferler ile Bizansılların savunma gücü zayıfladığı için ileride yapılacak fetihlere ve yurt edinme çalışmalarına zemin hazırlandı. Tuğrul Bey, Selçuklu beylerinden olan İbrahim Yınal ve Kutalmış komutasındaki orduyu Anadolu'ya gönderdi. Günümüzde Erzurum sınırları içinde bulunan Pasinler Ovası'nda Büyük Selçuklu ordusu ile Bizans ordusu karşı karşıya geldi. Türklerin tarihte Bizanslılarla ilk kez karşı karşıya geldiği 1048 yılında yapılan savaşta Bizans ordusu mağlup edildi. **Pasinler Savaşı**'nın kazanılması ile Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladı.

Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Alp Arslan (Görsel 2.14), adına hutbe okuttu ve sultanlığını ilan ederek devletin başına geçti. Alp Arslan, Anadolu üzerine seferler düzenleyerek Kars ve Ani Kalesi'ni ele geçirdi. Bizans Devleti imparatoru IV. Romanos Diogenes (Roman Diyojen), yaklaşan Selçuklu tehlikesinin farkına vararak bazı tedbirler aldıysa da başarılı olamadı. IV. Romanos Diogenes ve imparatorluğun ileri gelenleri, yaptıkları görüşmelerden sonra Selçukluları Anadolu'dan tamamen atmak gerektiği hususunda fikir birliğine vardılar. Bunun üzerine toplayabildikleri bütün kuvvetlerle sefere çıktılar. Bizans ordusunun içerisinde çok sayıda paralı asker de bulunmaktaydı. Büyük Selçuklu Devleti ordusu ile Bizans Devleti ordusu günümüzde Muş sınırları içinde yer alan Malazgirt Ovası'nda 26 Ağustos 1071 yılında karşı karşıya geldiler. Bizans ordusunda askerlik yapan Uz ve Peçenek Türklerinin Büyük Selçuklu Devleti'nin tarafına geçmesiyle Bizans ordusu dağıldı. Ordusunu komuta etme olanağının kalmadığını gören IV. Romanos Diogenes, yakın birlikleriyle kaçmaya kalktıysa da bunun imkânsız olduğunu gördü. IV. Romanos Diogenes yaralı olarak yakalandı. Tüm dünya tarihi için bir dönüm noktası niteliğinde olan bu mücadele sonunda zafer kazanan büyük Türk komutanı Alp Arslan ile IV. Romanos Diogenes arasında antlaşma yapıldı. Anadolu tarihinin en büyük savaşlarından biri olan **Malazgirt Savaşı** Türklerin zaferiyle sonuçlandı. Böylece Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış oldu. Bu savaştan sonra Anadolu'nun Türkleşme süreci hızlandı. Bizans Devleti'nin Anadolu üzerindeki otoritesi zayıfladı.

2.14

Sultan Alp Arslan (temsili)

Malazgirt Savaşı gibi pek çok savaşta Türk devletleri tarafından uygulanmış olan Turan Taktiği (Görsel 2.15) Türklerin savaşlarda başarılı olmasını sağlamış nedenlerden biridir. Hilal Taktiği olarak da bilinen bu savaş yönteminde ordu savaş alanında merkez, sağ ve sol olmak üzere üç kısma ayrılırdı. Önce her üç kısım da düşmana saldırırdı. Sonra merkez kısım kaçar gibi yaparak geri çekilirdi. Daha sonra da sağ ve sol kısımlar düşmanı sararak çember içine alırdı. Bu taktik sayesinde az sayıda askerle çok sayıda düşmanın mağlup edilebilmesi sağlanmıştır.

2.15

60

Görsel 28'de Büyük Selçuklu Devleti döneminde kazanılan önemli zaferlere yer verilmiştir. Devlet tarihi anlatılırken öğrencilerin tanımaları için devlete altın çağını yaşatmış olan Sultan Alparslan'ın temsili resmine yer verilmiştir. Türk devletleri tarafından önemli fetihlerde başarı sağlayan "Tuğran Taktiği" görsel ve metin kutucuğu ile anlatılmıştır.

Görsel 29 *Anadolu'da kurulan ilk Türk Beylikleri*

Anadolu'da Kurulan İlk Türk Beylikleri

Sultan Alp Arslan, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun fethi için komutanlarından bazılarını görevlendirdi. Bu komutanlar kısa zaman içinde Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyerek Anadolu'daki Bizans şehirlerini ele geçirmeye başladılar. Ele geçirilen topraklara Türk boyları yerleştirildi ve Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı beylikler kuruldu (Harita 2.10). Şimdi Türklerin Anadolu'yu yurt edinme sürecinde etkili olan bu beylikleri öğrenelim.

H.2.10

KARADENİZ

EGE DENİZİ

AKDENİZ

Anadolu'da Kurulan İlk Türk Beylikleri Haritası (1072-1409)

Saltuklular (1072-1202)

Büyük Selçuklu Devleti komutanlarından Ebu'l Kasım Saltuk tarafından Erzurum çevresinde kuruldu. Saltuklular, Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliğiydi. Haçlılar ve Gürcülere karşı başarıyla mücadele ederek Anadolu'nun korunmasına katkıda bulundular. Mama Hatun Külliyesi (Görsel 2.16), Erzurum Kale Camisi, Emir Saltuk Türbesi Saltuklulardan günümüze kalan eserlerdir.

2.16

Mama Hatun Külliyesi, Erzincan

Danişmentliler (1080-1178)

Büyük Selçuklu Devleti komutanlarından Danişment Ahmet Gazi tarafından Sivas, Tokat ve Niksar çevresinde kuruldu. Haçlı seferlerine karşı savaşarak Anadolu'nun Türk yurdu olarak kalmasına katkı sağladılar. Anadolu Türk siyasi birliğinin sağlanması konusunda mücadele verdiler. Anadolu'da kurulan ilk medrese olan Yağıbasan Medresesi (Görsel 2.17) bu beylik döneminde yapıldı.

2.17

Yağıbasan Medresesi, Tokat

Mengücekler (1080-1228)

Büyük Selçuklu Devleti komutanlarından Mengücek Gazi tarafından Erzincan ve çevresinde kuruldu. Gürcüler ve Rumlara karşı mücadele ettiler. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Görsel 2.18) bu dönemden günümüze kalan en önemli eserdir. Bu cami taş işçiliğinden dolayı UNESCO tarafından Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır.

2.18

Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Sivas

61

Görsel 29'da Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri hakkında genel bir bilgi ve beyliklerin sınırlarını gösteren bir haritaya yer verilmiştir. Her bir beyliğin bulunduğu ilde sunduğu eserlere örnekler verilmiştir. Kültürel mirasın tanınması için örnekler bulundurulmuştur.

Görsel 30 *Anadolu'nun yurt edinilmesi metin örneği*

Artuklular (1102-1409)

Büyük Selçuklu Devleti komutanlarından Artuk Gazi ve oğulları tarafından Güneydoğu Anadolu'da kuruldu. Haçlılarla mücadele ederek Anadolu'yu koruduar. Hasankeyf, Mardin ve Harput kollarına ayrıldılar. Anadolu'da kurulan beylikler içinde en uzun ömürlü olanıydı. Malabadi Köprüsü (Görsel 2.19), Mardin Hatuniye Medresesi, Diyarbakır Ulu Cami Artuklulardan günümüze kalan eserlerdir.

2.19 *Malabadi Köprüsü, Diyarbakır*

Çaka Beyliği (1081-1093)

Bizans'a düzenlenen akınlar sırasında esir düştükten sonra kurtulan Çaka Bey (Görsel 2.20) tarafından İzmir ve çevresinde kurulmuştur. Bu beylik denizcilik faaliyetleriyle bilinmektedir. Çaka Bey öncülüğünde kurulan donanma, Bizans ve Haçlılara karşı mücadele etmiştir. Çaka Bey, ilk Türk donanmasını kuran ve ilk deniz komutanı olan Türk beyi olarak kabul edilmektedir.

2.20 *Çaka Bey (temsili)*

Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir. İnceleyiniz.

- Anadolu'da fethedilen yerlerdeki halkın batıya göç etmesinde etkili oldular. Bu sayede doğudan gelen Türkmenler boşalan bölgelere yerleştiler. Bu durum Anadolu'daki Türk nüfusunun artmasına katkı sağladı.
- Bizans, Ermeni ve Gürcülerle mücadele ederek Türklerin yeni yurdunu korudular.
- Anadolu'daki şehirleri imar ederek geliştirdiler ve bununla yetinmeyip yeni yerleşim alanları kurdular.
- Anadolu'daki yerleşim yerlerine Türkçe isimler verdiler.
- Anadolu'da Türk-İslam kültürünün yayılmasını sağladılar.
- İslamiyet'in Anadolu'ya yayılmasında etkili oldular.
- Anadolu üzerinden geçen Haçlı ordularının ağır kayıplar vermesinde Türkiye Selçuklu Devleti ile birlikte önemli rol oynadılar.

Sultan Alp Arslan'ın vefatından sonra 1072 yılında yerine oğlu Sultan Melikşah (Görsel 2.21) geçti. Sultan Melikşah Dönemi'nde Anadolu'ya yapılan akınlar devam etti. Bu sayede Anadolu'nun İznik'e kadar büyük bölümünün fethedilmesi sağlandı. Sultan Melikşah Dönemi, Büyük Selçuklu Devleti'nin en güçlü dönemi olmuştur. Sultan Melikşah Dönemi sonrasında yaşanan bazı gelişmeler sonucu Büyük Selçuklu Devleti zayıfladı. Büyük Selçuklu Devleti'nin son hükümdarı Sultan Sencer Dönemi'nde 1141 yılında Karahitaylarla **Katvan Savaşı** yapıldı. Bu savaşı kaybeden Büyük Selçuklu Devleti yıkılma sürecine girdi. 1157 yılında Sultan Sencer'in vefatı ile Büyük Selçuklu Devleti yıkıldı.

2.21 *Sultan Melikşah (temsili)*

62

Görsel 30'da Anadolu'da kurulan beyliklerin sunduğu katkılar maddeler halinde sıralanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılış süreci anlatılırken dönemin hakanı olan Sultan Melikşah'ın temsili görseline yer verilmiştir. Görsel bilgi metni ile zenginleştirilmiştir.

Görsel 31 *Türkiye Selçuklu Devleti*

Nizâmülmülk

Nizâmülmülk (Görsel 2.22), Büyük Selçuklu Devleti'nde Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşah dönemlerinde vezir olarak görev yapmıştır. Nizâmülmülk, vezirlik görevinde bulunduğu dönemde devlet işleyişinde sistemli bir yapının sürdürülebilmesi, düzen ve asayişin sağlanabilmesi açısından etkili olmuş önemli bir devlet adamıdır.

Nizâmülmülk, kendi adıyla anılan Nizamiye Medreseleri'nin kurulmasını sağlamıştır. Bu medreselerde hem İslamî ilimler hem de pozitif bilimler okutulmuş ve önemli ilim adamları yetiştirilmiştir.

2.22 *Nizâmülmülk (temsili)*

Türkiye Selçuklu Devleti (1077-1308)

Selçuklu hanedanından olan Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Anadolu'ya yapılan fetih akınlarına katılan beylerden biridir. Süleyman Şah, Bizans Devleti'ndeki taht kavgaları ve iç karışıklıklardan yararlanıp Konya, Kütahya ve Afyon'u ele geçirerek batı yönünde fetihlere devam etti. İznik ve çevresini (Görsel 2.23) de alarak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurdu (Harita 2.11). Devletin merkezini İznik yaptı. Kısa sürede ülke sınırlarını Suriye'ye kadar genişletti.

2.23 *İznik, Bursa*

Türkiye Selçuklu Devleti Haritası (1077-1308)

63

Görsel 31'de devlet yönetiminde etkili olan, medrese kültürünü yaygınlaştıran Nizamülmülk'ün temsili görseline ve bilgisine yer verilmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde başkent seçilen İznik'in nasıl alındığı bilgisi verilirken şehrin tanınması amacıyla görseline de yer verilmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti hakkında sunulan bilgiler devletin komşu devletler ile sınırlarını gösteren harita kullanımı ile desteklenmiştir.

Görsel 32 *Türkiye Selçuklu Devleti tarihi*

Türkiye Selçuklu Devleti, Haçlı seferlerine karşı mücadele ederek Anadolu'nun Türk yurdu olarak kalmasında önemli katkıda bulundu. Haçlı seferleri sırasında Türklerin batıya doğru ilerleyişi bir süre durdu. Bunu fırsat bilen Bizans Devleti Türkleri Anadolu'dan çıkarmak için harekete geçti.

Türkiye Selçuklu Devleti ile Bizans Devleti günümüzde Eğirdir Gölü yakınlarında bulunan Miryokefalon Vadisi'nde 1176 yılında karşı karşıya geldi. İki ordu arasında yapılan **Miryokefalon Savaşı**'nı Türkiye Selçuklu Devleti kazandı. Bu savaşın kazanılması ile Anadolu kesin olarak Türk yurdu hâline geldi. Bizans Devleti'nin Anadolu'yu Türklerden geri alma ümitleri bu savaşla birlikte sona erdi.

Düşünelim Tartışalım

Öğrendiklerinizden yola çıkarak aşağıda verilen soruları cevaplayınız. Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

- Anadolu nasıl Türk yurdu hâline gelmiştir?
- Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesinde Pasinler, Malazgirt ve Miryokefalon savaşlarının etkileri nelerdir?

Görseli Yorumlayalım

Aşağıda Türkiye Selçuklu Devleti Dönemi'nde Anadolu'da inşa edilen mimari eserlerden bazıları verilmiştir. Görselleri ve alt yazılarını inceleyerek bu eserlerin hangi amaçlarla yapıldığını tahmin etmeye çalışınız. Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

2.24 Gevher Nesibe Şifahanesi ve Tıp Medresesi, Kayseri

2.25 Cemaleddin Ferruh Darüşşifası, Çankırı

2.26 Alaeddin Camii, Konya

2.27 II. Kılıçarslan Kervansarayı, Aksaray

Büyük Selçuklu Devleti	Pasinler Savaşı	Malazgirt Savaşı	Türkiye Selçuklu Devleti	Miryokefalon Savaşı
1040	1048	1071	1077	1176

64

Görsel 32'de "Düşünelim-Tartışalım" bölümünde verilen bilgilerin tekrarını hedefleyen sorular yöneltilmiştir. İkinci etkinlikte ise medrese, darüşşifa, cami ve kervansarayların faaliyetlerinin öğrenimini hedefleyen etkinlik oluşturulmuştur. Büyük Selçuklu Devleti ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin anlatımı kronoloji cetveli ile tamamlanmıştır.

ANADOL yayıncılık tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında dördüncü kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir: Dördüncü ve beşinci kazanımların bulunduğu "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanı ders kitabında "Uluslararası İlişkilerimiz" ismiyle yer almıştır. Dördüncü kazanım ders kitabında "Türk Cumhuriyetleri ve Komşu Ülkelerle İlişkiler" ünitesi kapsamında yer almıştır.

Görsel 33 *Türkiye Cumhuriyeti'nin komşuları*

TÜRK CUMHURİYETLERİ VE KOMŞU ÜLKELERLE İLİŞKİLER

Hazırlık Çalışması

Ülkemize komşu olan devletlerden hangilerini biliyorsunuz? Bilgilerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Millî Dış Politika İlkeleri

Ülkeler arasında kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik yönden çeşitli ilişkiler vardır. Ülkeler birbirleriyle olan ilişkilerini, belirledikleri dış politika esaslarına göre yürütürler. Ülkemizin Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde belirlediği millî dış politika ilkeleri aşağıda verilmiştir. İnceleyiniz.

Devletlerin eşitliği: Uluslararası ilişkilerde devletler siyasi olarak eşittir.
Karşılıklılık (mütekabiliyet): Uluslararası ilişkilerde karşılıklı güven ve saygı esastır.
Komşu devletlerle barış içinde yaşama: Komşularımızla ve bütün devletlerle iyi geçinmek esastır.
Yurtta barış dünyada barış: Yurtta ve dünyada barış ortamına katkıda bulunmak gereklidir.
Tam bağımsızlık: Millî sınırlar içinde bağımsız yaşamak esastır.

Görseli Yorumlayalım

Aşağıdaki görsellerde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan ve Özbekistan'ın ülke bayrakları verilmiştir. Bu bayraklarda da ülkemizin bayrağındaki gibi ay ve yıldızın kullanıldığı dikkatinizi çekti mi? Sizce bunun sebebi ne olabilir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

7.2 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
7.3 Azerbaycan
7.4 Özbekistan

Türkler, Orta Asya'dan dünyanın çeşitli yerlerine göç ederek yeni yurtlar edinmiştir. Dünya'nın çeşitli yerlerine Orta Asya'dan göç başladığında, bazı Türk toplulukları Orta Asya ve çevresinde yaşamlarını sürdürmeyi tercih etmiştir. Türkler göç ettikleri yerlerde özellikle Anadolu, Kafkasya ve Balkanlar'da yeni devletler kurmuştur. Bu devletlerden biri de 29 Ekim 1923 yılında Anadolu toprakları üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Günümüzde ülkemizden başka yerlerde de yaşamlarını sürdüren Türkler bulunmaktadır. Ayrıca 25 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte Orta Asya ve Kafkasya'da birçok devlet bağımsızlığını ilan etmiştir. SSCB'nin çatısı altında yaşayan soydaşlarımız da bağımsızlıklarını ilan ederek kendi devletlerini kurmuştur. Bu devletler, Türk Cumhuriyetleri olarak adlandırılmaktadır.

242

Görsel 33'te Türkiye Cumhuriyeti'nin idaresinde dış politikada belirlenen beş temel politika ve bu politikaların kısa kısa açıklamalarına yer verilmiştir. "Görseli Yorumlayalım" etkinliğinde Türk Cumhuriyetleri arasındaki temel milli bağların fark ettirilmesi hedeflenmiştir. "Türk Cumhuriyetleri" kavramı açıklanmıştır.

Görsel 34 *TİKA ve TÜRKSOY metin örneği*

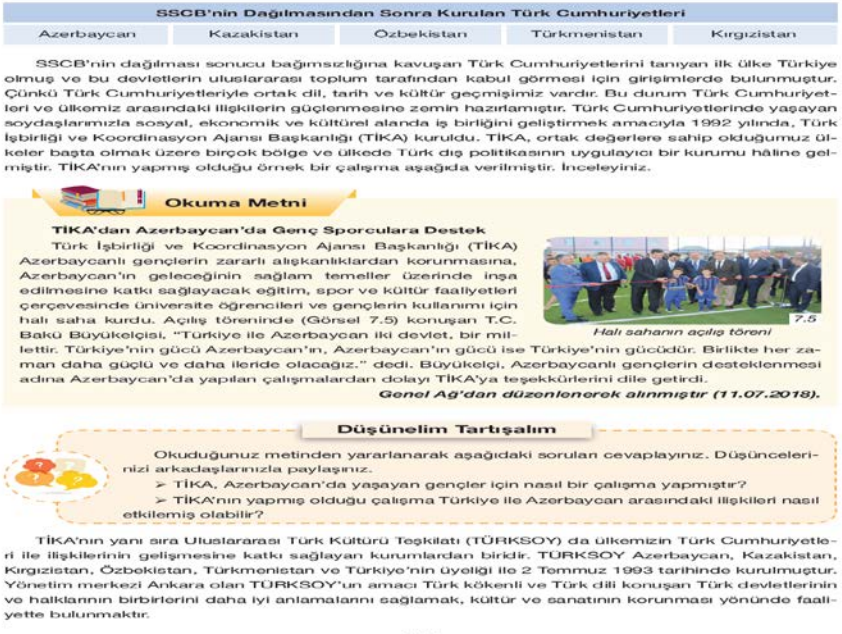

SSCB'nin Dağılmasından Sonra Kurulan Türk Cumhuriyetleri

Azerbaycan	Kazakistan	Özbekistan	Türkmenistan	Kırgızistan

SSCB'nin dağılması sonucu bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke Türkiye olmuş ve bu devletlerin uluslararası toplum tarafından kabul görmesi için girişimlerde bulunmuştur. Çünkü Türk Cumhuriyetleriyle ortak dil, tarih ve kültür geçmişimiz vardır. Bu durum Türk Cumhuriyetleri ve ülkemiz arasındaki ilişkilerin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan soydaşlarımızla sosyal, ekonomik ve kültürel alanda iş birliğini geliştirmek amacıyla 1992 yılında, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) kuruldu. TİKA, ortak değerlere sahip olduğumuz ülkeler başta olmak üzere birçok bölge ve ülkede Türk dış politikasının uygulayıcı bir kurumu hâline gelmiştir. TİKA'nın yapmış olduğu örnek bir çalışma aşağıda verilmiştir. İnceleyiniz.

Okuma Metni

TİKA'dan Azerbaycan'da Genç Sporculara Destek

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) Azerbaycanlı gençlerin zararlı alışkanlıklardan korunmasına, Azerbaycan'ın geleceğinin sağlam temeller üzerinde inşa edilmesine katkı sağlayacak eğitim, spor ve kültür faaliyetleri çerçevesinde üniversite öğrencileri ve gençlerin kullanımı için halı saha kurdu. Açılış töreninde (Görsel 7.5) konuşan T.C. Bakü Büyükelçisi, "Türkiye ile Azerbaycan iki devlet, bir millettir. Türkiye'nin gücü Azerbaycan'ın, Azerbaycan'ın gücü ise Türkiye'nin gücüdür. Birlikte her zaman daha güçlü ve daha ileride olacağız." dedi. Büyükelçi, Azerbaycanlı gençlerin desteklenmesi adına Azerbaycan'da yapılan çalışmalardan dolayı TİKA'ya teşekkürlerini dile getirdi.

7.5 Halı sahanın açılış töreni

Genel Ağ'dan düzenlenerek alınmıştır (11.07.2018).

Düşünelim Tartışalım

Okuduğunuz metinden yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız. Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

- TİKA, Azerbaycan'da yaşayan gençler için nasıl bir çalışma yapmıştır?
- TİKA'nın yapmış olduğu çalışma Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri nasıl etkilemiş olabilir?

TİKA'nın yanı sıra Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) da ülkemizin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayan kurumlardan biridir. TÜRKSOY Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin üyeliği ile 2 Temmuz 1993 tarihinde kurulmuştur. Yönetim merkezi Ankara olan TÜRKSOY'un amacı Türk kökenli ve Türk dili konuşan Türk devletlerinin ve halklarının birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlamak, kültür ve sanatının korunması yönünde faaliyette bulunmaktır.

243

Görsel 34'te SSCB'nin dağılması ile bağımsızlık kazanan beş Türk Cumhuriyeti'nin isimleri sıralanmıştır. Verilen okuma metninde TİKA'nın Türk Dünyası için yaptığı faaliyetlerden bir tanesi daha haber örneği ile açıklanmıştır. TİKA gibi Türk Cumhuriyetleri'nin gelişmesini amaçlayan ve altı Türk Cumhuriyeti'nin katkısı ile kurulmuş olan TÜRKSOY hakkında da öğrencilere bilgiler sunulmuştur.

Görsel 35 *Türk Cumhuriyetleri ile olan bağlar*

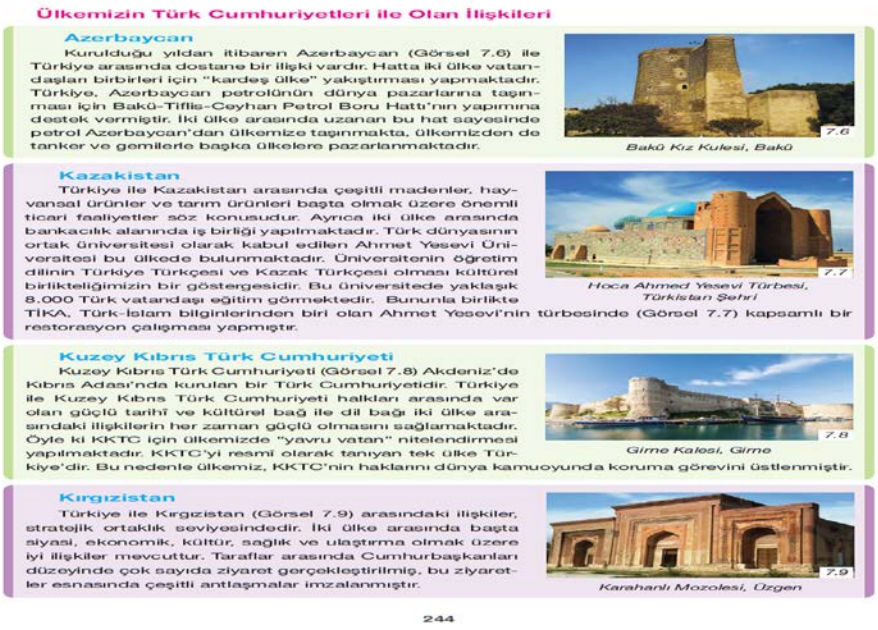

Ülkemizin Türk Cumhuriyetleri ile Olan İlişkileri

Azerbaycan

Kurulduğu yıldan itibaren Azerbaycan (Görsel 7.6) ile Türkiye arasında dostane bir ilişki vardır. Hatta iki ülke vatandaşları birbirleri için "kardeş ülke" yakıştırması yapmaktadır. Türkiye, Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına taşınması için Bakû-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın yapımına destek vermiştir. İki ülke arasında uzanan bu hat sayesinde petrol Azerbaycan'dan ülkemize taşınmakta, ülkemizden de tanker ve gemilerle başka ülkelere pazarlanmaktadır.

7.6 Bakû Kız Kulesi, Bakû

Kazakistan

Türkiye ile Kazakistan arasında çeşitli madenler, hayvansal ürünler ve tarım ürünleri başta olmak üzere önemli ticari faaliyetler söz konusudur. Ayrıca iki ülke arasında bankacılık alanında iş birliği yapılmaktadır. Türk dünyasının ortak üniversitesi olarak kabul edilen Ahmet Yesevi Üniversitesi bu ülkede bulunmaktadır. Üniversitenin öğretim dilinin Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi olması kültürel birlikteliğimizin bir göstergesidir. Bu üniversitede yaklaşık 8.000 Türk vatandaşı eğitim görmektedir. Bununla birlikte TİKA, Türk-İslam bilginlerinden biri olan Ahmet Yesevi'nin türbesinde (Görsel 7.7) kapsamlı bir restorasyon çalışması yapmıştır.

7.7 Hoca Ahmed Yesevi Türbesi, Türkistan Şehri

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (Görsel 7.8) Akdeniz'de Kıbrıs Adası'nda kurulan bir Türk Cumhuriyetidir. Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti halkları arasında var olan güçlü tarihî ve kültürel bağ ile dil bağı iki ülke arasındaki ilişkilerin her zaman güçlü olmasını sağlamaktadır. Öyle ki KKTC için ülkemizde "yavru vatan" nitelendirmesi yapılmaktadır. KKTC'yi resmî olarak tanıyan tek ülke Türkiye'dir. Bu nedenle ülkemiz, KKTC'nin haklarını dünya kamuoyunda koruma görevini üstlenmiştir.

7.8 Girne Kalesi, Girne

Kırgızistan

Türkiye ile Kırgızistan (Görsel 7.9) arasındaki ilişkiler, stratejik ortaklık seviyesindedir. İki ülke arasında başta siyasi, ekonomik, kültür, sağlık ve ulaştırma olmak üzere iyi ilişkiler mevcuttur. Taraflar arasında Cumhurbaşkanları düzeyinde çok sayıda ziyaret gerçekleştirilmiş, bu ziyaretler esnasında çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır.

7.9 Karahanlı Mozolesi, Özgen

244

Görsel 35'te Azerbaycan, Kazakistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Kırgızistan'ın Türkiye ile olan idari, ekonomik ve kültürel ilişkileri açıklanmıştır. Her ülkede yer alan birer tarihi eserin görseli ile konunun anlatımı desteklenmiştir. Verilen bilgiler ile görseller ortak kimliğin ve tarihin fark edilmesini hedeflemektedir.

Görsel 36 *Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri*

Türkmenistan

Türkiye, Türkmenistan'ın (Görsel 7.10) bağımsızlığını ilk tanıyan ve burada ilk büyükelçilik açan ülkedir. İki ülke arasında başta dış politika, ticaret, kültür ve eğitim olmak üzere her alanda ilişkiler iyi düzeydedir. Her yıl çok sayıda Türkmen vatandaşı ülkemize turizm ve ticaret amacıyla gelmektedir. Bununla beraber binlerce Türkmen öğrenci ülkemiz üniversitelerinde eğitim görmektedir.

Turabek Khanum Türbesi, Daşoğuz

Özbekistan

Türkiye, Özbekistan (Görsel 7.11) ile arasındaki iş birliğinin her alanda gelişimine büyük önem vermektedir. İki ülke arasında kültür, bilim, eğitim, spor ve turizm alanlarında iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi her geçen yıl artmaktadır.

Tilla-Kari Medresesi, Semerkand

Görsel 36'da Türkmenistan ve Özbekistan'ın Türkiye Cumhuriyeti ile olan bağları bilgi metni ile anlatılmıştır. Sunulan bilgiler imar faaliyetleri örneği ile açıklanmıştır. Bilgiler görseller ile zenginleştirilmiştir.

ANADOL yayıncılık tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında beşinci kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir: Ülkemizin sahip olduğu jeostratejik önemin ve uluslararası arenada sahip olduğumuz coğrafi konumun avantajlarının öğrencilere aktarılması hedeflenmiştir. Bu hedefi içeren beşinci kazanım ders kitabında "Ülkemizin Üstlendiği Uluslararası Roller" ünitesinde yer almıştır.

Görsel 37 *Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı*

ÜLKEMİZİN ÜSTLENDİĞİ ULUSLARARASI ROLLER

Hazırlık Çalışması

Ülkemizin dünya üzerinde bulunduğu göreceli konumunun ülkemize sağladığı yararlar nelerdir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Bir ülke, coğrafi konumundan dolayı elde ettiği ekonomik, siyasi, askerî ve kültürel güçle dış siyasetini oluşturup yönlendirebilir. Buna bir ülkenin **jeopolitik konumu** adı verilir. Ülkemizin dünya üzerinde bulunduğu konum ülkemize bazı avantajlar sağlamıştır.

Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yaklaştığı konumda bulunmaktadır. Bu nedenle dünyanın önemli geçiş yolları ülkemizde bulunmakta ve ülkemiz, bu üç kıta arasında bir köprü görevi görmektedir. Türkiye, petrol ve doğal gaz kaynaklarının büyük bir bölümünü elinde bulunduran Orta Doğu ve Asya ülkelerine yakın bir konumdadır (Görsel 7.24). Ülkemizin bu konumu Asya ve Avrupa kıtaları arasında petrol ve doğal gaz sevkiyatının ülkemiz üzerinden yapılmasına olanak sağlamaktadır. Örneğin Azerbaycan'ın Bakü şehrinde çıkarılan petrol, boru hatları sayesinde Gürcistan'ın Tiflis şehrinden geçerek Ceyhan'a (Adana) ulaşır. Petrol, buradan limanlarda tanker gemilere yüklenerek diğer ülkelere gönderilir. Ülkemiz de bu sayede ekonomik olarak kazanç elde eder.

Ülkemiz petrol ve doğal gaz boru hatlarının geçtiği stratejik bir konumda bulunmaktadır.

Görsel 37'de kardeş ülkemiz Azerbaycan topraklarından başlayan petrol boru hattı tanıtılmıştır. Bu hat Gürcistan'dan geçen ve en son ülkemize ulaşmaktadır. Petrolün taşınmasını sağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı ile ilgili öğrencilere kısa bir bilgi verilmiş ve bir adet görsel sunulmuştur. MEB tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında ilk kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- 6. sınıflara Sosyal Bilgiler dersi kapsamında okutulan ders kitabında "Kültür ve Miras" öğrenme alanı "Tarihe Yolculuk" ismiyle yer almıştır. İlk kazanım ise ders kitabında "Türklerin Anayurdu Orta Asya" ismiyle öğrencilere edindirilmeye çalışılmıştır. Bilgilerin edindirilmesinde görsellerden yararlanılmıştır.

Görsel 38 *Türklerin anayurdu Orta Asya*

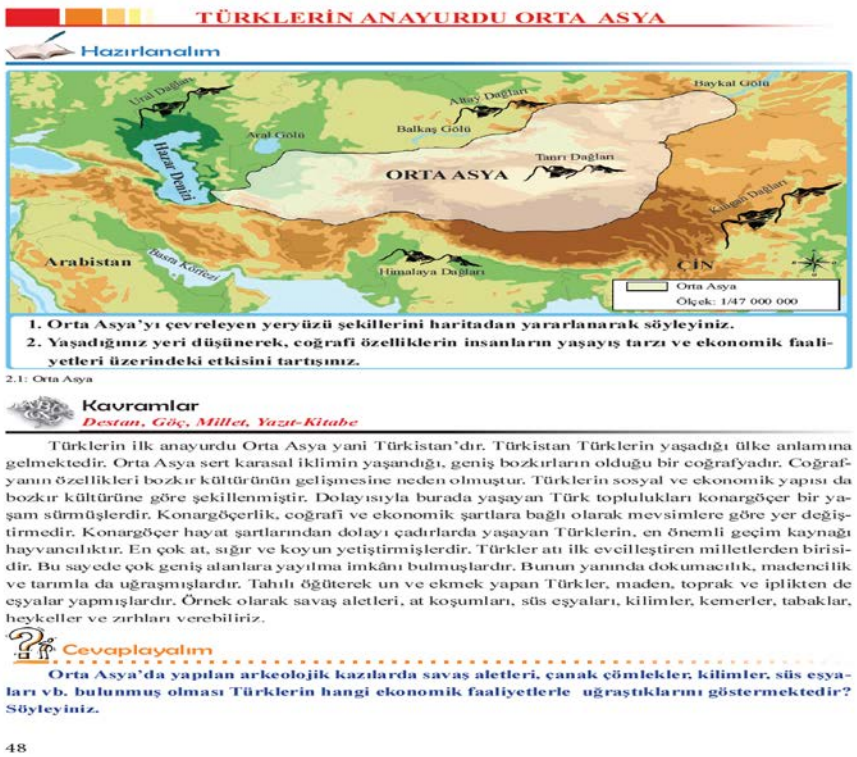
TÜRKLERİN ANAYURDU ORTA ASYA

Hazırlanalım

1. Orta Asya'yı çevreleyen yeryüzü şekillerini haritadan yararlanarak söyleyiniz.
2. Yaşadığımız yeri düşünerek, coğrafi özelliklerin insanların yaşayış tarzı ve ekonomik faaliyetleri üzerindeki etkisini tartışınız.

2.1: Orta Asya

Kavramlar

Destan, Göç, Millet, Yazıt-Kitabe

Türklerin ilk anayurdu Orta Asya yani Türkistan'dır. Türkistan Türklerin yaşadığı ülke anlamına gelmektedir. Orta Asya sert karasal iklimin yaşandığı, geniş bozkırların olduğu bir coğrafyadır. Coğrafyanın özellikleri bozkır kültürünün gelişmesine neden olmuştur. Türklerin sosyal ve ekonomik yapısı da bozkır kültürüne göre şekillenmiştir. Dolayısıyla burada yaşayan Türk toplulukları konargöçer bir yaşam sürmüşlerdir. Konargöçerlik, coğrafi ve ekonomik şartlara bağlı olarak mevsimlere göre yer değiştirmedir. Konargöçer hayat şartlarından dolayı çadırlarda yaşayan Türklerin, en önemli geçim kaynağı hayvancılıktır. En çok at, sığır ve koyun yetiştirmişlerdir. Türkler atı ilk evcilleştiren milletlerden birisidir. Bu sayede çok geniş alanlara yayılma imkânı bulmuşlardır. Bunun yanında dokumacılık, madencilik ve tarımla da uğraşmışlardır. Tahılı öğüterek un ve ekmek yapan Türkler, maden, toprak ve iplikten de eşyalar yapmışlardır. Örnek olarak savaş aletleri, at koşumları, süs eşyaları, kilimler, kemerler, tabaklar, heykeller ve zırhları verebiliriz.

Cevaplayalım

Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılarda savaş aletleri, çanak çömlekler, kilimler, süs eşyaları vb. bulunmuş olması Türklerin hangi ekonomik faaliyetlerle uğraştıklarını göstermektedir? Söyleyiniz.

48

İlk olarak Görsel 38'de öğrencilere Türkistan coğrafyasını gösteren bir fiziki harita sunularak bu bölgenin coğrafi özelliklerinin belirtilmesi ve coğrafi özelliklerin yaşam tarzı üzerindeki etkisinin kavranması hedeflenmiştir. Türkistan coğrafyasının genel özellikleri, Türklerin temel sosyal yapısı hakkında genel bir çerçeve çizen bilgilere yer verilmiştir. Sunulan bilgiler arkeolojik çalışmalar sonucunda ulaşılan kalıntıların görselleri ile desteklenmiştir.

Görsel 39 *Konargöçer yaşam okuma parçası etkinliği*

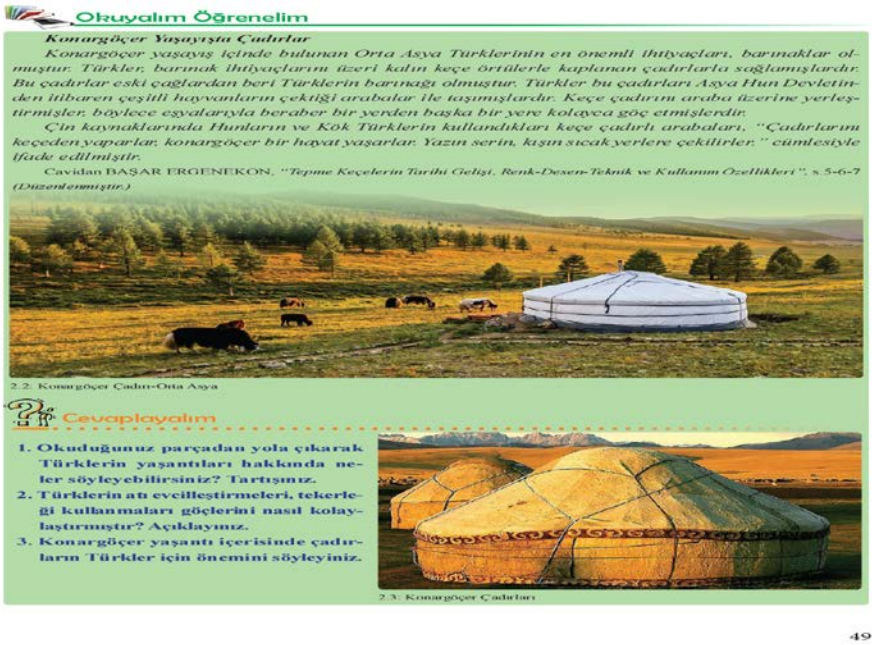

Okuyalım Öğrenelim

Konargöçer Yaşayışta Çadırlar

Konargöçer yaşayış içinde bulunan Orta Asya Türklerinin en önemli ihtiyaçları, barınaklar olmuştur. Türkler, barınak ihtiyaçlarını üzeri kalın keçe örtülerle kaplanan çadırlarla sağlamışlardır. Bu çadırlar eski çağlardan beri Türklerin barınağı olmuştur. Türkler bu çadırları Asya Hun Devletinden itibaren çeşitli hayvanların çektiği arabalar ile taşımışlardır. Keçe çadırını araba üzerine yerleştirmişler, böylece eşyalarıyla beraber bir yerden başka bir yere kolayca göç etmişlerdir.

Çin kaynaklarında Hunların ve Kök Türklerin kullandıkları keçe çadırlı arabaları, "Çadırlarını keçeden yaparlar, konargöçer bir hayat yaşarlar. Yazın serin, kışın sıcak yerlere çekilirler." cümlesiyle ifade edilmiştir.

Cavidan BAŞAR ERGENEKON, "Tepme Keçelerin Tarihi Gelişi, Renk-Desen-Teknik ve Kullanım Özellikleri", s.5-6-7 (Düzenlenmiştir.)

2.2: Konargöçer Çadırı-Orta Asya

Cevaplayalım

1. Okuduğunuz parçadan yola çıkarak Türklerin yaşantıları hakkında neler söyleyebilirsiniz? Tartışınız.
2. Türklerin atı evcilleştirmeleri, tekerleği kullanmaları göçlerini nasıl kolaylaştırmıştır? Açıklayınız.
3. Konargöçer yaşantı içerisinde çadırların Türkler için önemini söyleyiniz.

2.3: Konargöçer Çadırları

49

Görsel 39'a gelindiğinde Türklerin yaşam tarzı hakkında bilgiler verilmiştir. Öğrencilerin konargöçer yaşamı daha iyi kavrayabilmelerini sağlayacak okuma parçasına ve kıl çadır görseline yer verilmiştir. Verilen metin ve görseller tarih okuryazarlığı becerisini edindirmeyi de amaçlamaktadır.

Görsel 40 *Asya Hun Devleti metin örneği*

Asya Hun Devleti (MÖ 220-MS 216)

2.4: Asya Hun Devleti

Ünlü Hun hükümdarı Mete Han'ın anlatımıyla Asya Hun Devleti'ni öğrenelim.

Babam Teoman, Orta Asya'da kurulan ve ilk Türk devleti olarak bilinen Asya Hun Devleti'nin ilk hükümdarıdır. Merkezimiz, Orta Asya'daki Orhun ve Selenga ırmakları arasında bulunan ve kutsal sayılan Ötüken'dir. Çinlilerle İpek Yolu için mücadele etmiştir. Babam Teoman'ın sürekli akınlar düzenlemesi üzerine Çinliler, bu akınları durdurmak için Çin Seddi'ni inşa etmişlerdir.

Benim zamanımda Hunlar en güçlü dönemlerini yaşadılar. Dağınık hâlde yaşayan Türkleri bir çatı altında topladım. Orduda ilk defa onlu sistemi ben kurdum ve ordumu bu sisteme göre oluşturdum. Bu sisteme göre en büyük askerî birlik on bin kişiden oluşan tümendi. Tümenleri on, yüz ve bin kişiden oluşan birliklere ayırdım ve başka devletlere de örnek oldum. İpek Yolu'nun denetimini ele geçirdim. (İpek Yolu, Çin'den Avrupa'ya uzanan bir ticaret yoludur.) İpek Yolu'nun denetimini sağlayarak Hun ekonomisini güçlendirdim. Ayrıca Çin topraklarının büyük bir kısmını ele geçirdim ve Çin'i vergiye bağladım. Ancak kalabalık Çin nüfusu içinde Türklerin millî kültürlerini kaybederek yok olmalarını önlemek amacıyla bu topraklara Türkleri yerleştirmedim.

Komisyon tarafından yazılmıştır.

Mete Han'ın ölümünden sonra Çin entrikaları sonucu başlayan taht kavgaları devleti zayıflatmış, MS 48'de Hunlar, Kuzey ve Güney Hunları olmak üzere ikiye bölünmüştür. Güney Hunları 216 yılında Çin hâkimiyetine girmiş, Kuzey Hunları ise batıya doğru göç ederek Avrupa'da **Kavimler Göçü**'ne neden olmuştur. Avrupa'ya gelen Hunlar burada Avrupa Hun Devleti'ni kurmuştur.

2.5: Çin Seddi

50

Görsel 40'ta Asya Hun Devleti'nin anlatımına ilk olarak devletin sınırları gösteren haritanın ve devletin bayrağının kullanımı ile başlanmıştır. Devletin tarihi ile ilgili bilgiler devletin hakanı Mete Han'ın anlatımı şeklinde oluşturulan okuma parçası ile anlatılmıştır. Ayrıca tarihte dönüm noktası olan Kavimler Göç'ünden bahsedilmiştir.

Görsel 41 *Oğuz Kağan Destanı okuma metni*

2

Devlet yönetiminde Asya Hun Devleti ikili teşkilat kullanmıştır. Hakanın devleti daha kolay yönetmesi için ülke toprakları doğu ve batı olarak iki yönetim bölümüne ayrılmıştır. Doğu bölümünün idaresinin başında hakan bulunurken batıda da hanedanın bir üyesi bulunmaktadır. Bu üyeye de "yabgu" denir. İkili teşkilat olumsuz yanı ise devlet zayıfladığında devletin kısa sürede yıkılmasını kolaylaştırmasıdır. Devlet güçlü iken faydalı olan sistem, devlet zayıflamaya başlayınca taht kavgalarına neden olmuştur.

Türklerde asker ve askerlik her zaman önemli olmuş, askerlik bir meslek olarak görülmemiş, ordu-millet anlayışıyla hareket edilmiştir. Millet savaşlara topyekün katılmıştır. Ordu onlu sisteme göre teşkilatlanmış olup çoğu atlı birliklerden meydana gelmiştir. Bu birliklere hakan komuta etmiştir. Başlıca silahları ok, yay, kılıç, mızrak, kalkan, gürz vb. olmuştur.

Sözlü edebiyat Orta Asya'da çok gelişmiştir. Yaşam biçimlerini anlatan savlar (atasözü), ölenler için söylenen sagular (ağıt), koşuk adı verilen şiirler ve meşhur destanları vardır. (Destanlar eski zamanlarda toplumların başından geçen olayların abartılı bir şekilde anlatıldığı edebi eserlerdir.) Özellikle baş kahramanının üzerine dikkat çekilen destanlara ilk örnekleri Türkler vermiştir. Bu örneklerden biri de Hun Türklerine ait olan Oğuz Kağan Destanı'dır.

Okuyalım Öğrenelim

Oğuz Kağan Destanı

...Yurda dönmüş olan Oğuz, altı oğlu ile bir gün ava gitti. Oğulları altın bir yay ile üç altın ok buldular. Bunları paylaştırması için babalarına getirdiler. Babaları Oğuz Han yayı üçe parçalayıp büyük üç oğluna, üç altın oku da küçük üç oğluna verdi. Şöyle karar verdi: Kendilerine yay verdiği üç oğlunun soyundan geleceklere BOZOK densin (Bozok: parçalamak, bozmak). Kendilerine ok verdiği diğer üç oğlunun soyundan geleceklere ÜÇOK densin (Üçok: Üç tane ok). Buyurdu ki, bundan sonra oğullarından kim gelirse beraberce kılsınlar: "Biz hepimiz bir soydanız" deyip orduda kendi yerini ve rütbesini bilsinler. Orduda yay verdiklerim sağ kolu, ok verdiklerim sol kolu teşkil etsin. Zira yay hakan gibi hükmeder ok ise ona tabi olur. Onların yurdunu da buna benzer şekilde ayırıp tayin etti. Bu toy da herkesin önünde sözünü bu şekilde tamamlayıp buyurdu ki: "Ben öldükten sonra yerim, tahtım ve yurt, oğlum Kün Han'ındır."

Zeki Velidi TOGAN, "*Oğuz Destanı*", s.48 (Düzenlenmiştir.)

2.6: Oğuz Kağan Destanı Temsili Resim

Cevaplayalım

Yukarıdaki metinden yola çıkarak Hun Türklerinin siyasi yaşantıları hakkında neler söyleyebilirsiniz? Tartışınız.

51

Görsel 41'de devlet yönetiminin temel esasları, askeri yapılanması ve edebiyat alanında yaşanan gelişmeler birer paragraf ile anlatılmıştır. Asya Hun Devlet tarihi anlatılmıştır. Devlet hakkında her dönemde temel kaynaklar arasında kabul edilen Oğuz Kağan Destanına ait metin örneğine yer verilmiştir.

Görsel 42 *Kavimler Göçü haritası*

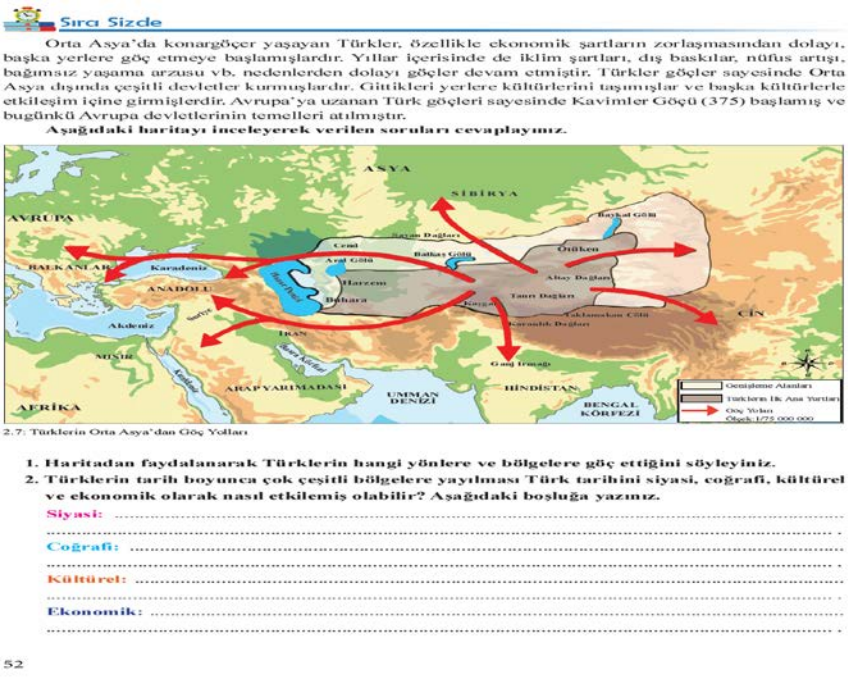

Sıra Sizde

Orta Asya'da konargöçer yaşayan Türkler, özellikle ekonomik şartların zorlaşmasından dolayı, başka yerlere göç etmeye başlamışlardır. Yıllar içerisinde de iklim şartları, dış baskılar, nüfus artışı, bağımsız yaşama arzusu vb. nedenlerden dolayı göçler devam etmiştir. Türkler göçler sayesinde Orta Asya dışında çeşitli devletler kurmuşlardır. Gittikleri yerlere kültürlerini taşımışlar ve başka kültürlerle etkileşim içine girmişlerdir. Avrupa'ya uzanan Türk göçleri sayesinde Kavimler Göçü (375) başlamış ve bugünkü Avrupa devletlerinin temelleri atılmıştır.

Aşağıdaki haritayı inceleyerek verilen soruları cevaplayınız.

2.7: Türklerin Orta Asya'dan Göç Yolları

1. **Haritadan faydalanarak Türklerin hangi yönlere ve bölgelere göç ettiğini söyleyiniz.**
2. **Türklerin tarih boyunca çok çeşitli bölgelere yayılması Türk tarihini siyasi, coğrafi, kültürel ve ekonomik olarak nasıl etkilemiş olabilir? Aşağıdaki boşluğa yazınız.**

Siyasi: .....

Coğrafi: .....

Kültürel: .....

Ekonomik: .....

52

Görsel 42'de ise dünya tarihimizde çok önemli bir yere sahip olan Kavimler Göçü hakkında öğrencilere kısa bir bilgi sunulmuştur. Göç güzergahını gösteren bir haritaya yer verilmiştir. Ardından yöneltilen sorular bilgilerin pekiştirilmesini hedeflemektedir.

Görsel 43 *Kültürün ilmek ilmek işlendiği kilim örneği görselleri*

Okuyalım Öğrenelim

Pazırık Halısı

Dünyanın en eski halılarından biri olan Pazırık Halısı, MÖ III. yüzyılda Asya Hun Türkleri tarafından dokunduğu kabul edilmektedir. Rus arkeolog C.I. Rudenko tarafından 1947-1949 yılları arasında Sibirya'da Altay Dağları eteklerinde, Türklere ait olan Pazırık kurganındaki oda şeklinde olan mezardan çıkarılmıştır. Oda mezarının içine su dolup buzullaşması sonucu bugüne kadar gelmiştir. Günümüzde ise Leningrad Ermitaj Müzesinde (Rusya) sergilenmektedir. Halı yaklaşık olarak 1.89x2 m ebatında olup, yün malzeme ve Türk düğüm tekniği ile (Gördes düğümü) dokunmuştur. Halıda hayvan figürleri ile bitkisel ve geometrik motifler kullanılmıştır. Günümüzde Niğde'de tekrar dokunan Pazırık Halısı, Niğde Valiliğinde sergilenmeye başlamıştır.

Genel Ağ haberi 10/07/2018 (Düzenlenmiştir.)

2.9: Pazırık Halısı-Leningrad Ermitaj Müzesi-Rusya

Bayat Kilimi

Türkiye'nin patentli ilk ve tek kilimi Bayat Kilimi'dir. Afyonkarahisar'ın Bayat ilçesinde bitki köklerinden faydalanıp iplere renk vererek, çeşitli desenlerle en güzel kilim örneklerini dokumayı başarmışlar. İlçede açılan kilim atölyeleri ile genç kızlar ve ev hanımları hem kilim sanatını öğreniyorlar hem de dokuyarak para kazanıyorlar. Bayat kilimleri sayesinde unutulmaya yüz tutmuş kilimlere yeniden canlılık kazandırılıyor. Bayat kilimleri koyun yününden dokunuyor.

Genel Ağ haberi 10/07/2018 (Düzenlenmiştir.)

2.10: Bayat Kilimi-Afyonkarahisar

Cevaplayalım

1. **Pazırık Halısı, Türk kültürünün hangi alanında bize bilgi vermektedir? Söyleyiniz.**
2. **Her iki dokuma görselini inceleyerek benzerlik ve farklılıkları nelerdir? Söyleyiniz.**
3. **İki haberden yola çıkarak Türk kültürünün sürekliliği hakkında neler söyleyebilirsiniz? Tartışınız.**

54

Görsel 43'te Türk milletinin kültürü hakkında bilgiler aktarılmıştır. Türk kültüründe çok değerli iki örnek olan Pazırık Halısı ve Bayat Kilimi hakkında öğrencilere bilgi aktarılmıştır. Aktarılan bilgiler görseller ile zenginleştirilmiştir.

Görsel 44 *I. Kök Türk Devleti*

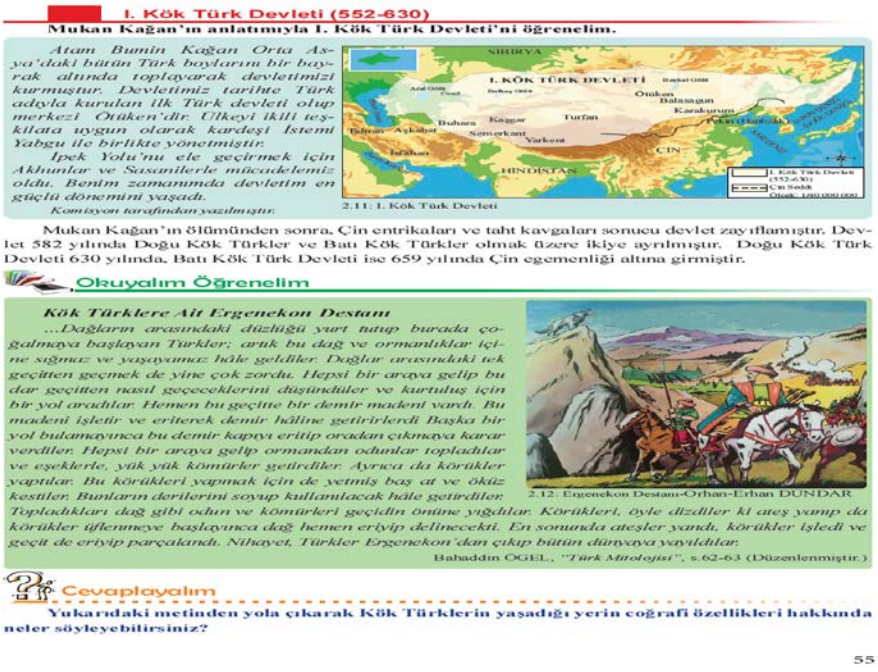

I. Kök Türk Devleti (552-630)

Mukan Kağan'ın anlatımıyla I. Kök Türk Devleti'ni öğrenelim.

Atam Bumin Kağan Orta Asya'daki bütün Türk boylarını bir bayrak altında toplayarak devletimizi kurmuştur. Devletimiz tarihte Türk adıyla kurulan ilk Türk devleti olup merkezi Ötüken'dir. Ülkeyi ikili teşkilata uygun olarak kardeşi İstemi Yabgu ile birlikte yönetmiştir.

İpek Yolu'nu ele geçirmek için Akhunlar ve Sasanilerle mücadelemiz oldu. Benim zamanımda devletim en güçlü dönemini yaşadı.

Komisyon tarafından yazılmıştır.

2.11: I. Kök Türk Devleti

Mukan Kağan'ın ölümünden sonra, Çin entrikaları ve taht kavgaları sonucu devlet zayıflamıştır. Devlet 582 yılında Doğu Kök Türkler ve Batı Kök Türkler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Doğu Kök Türk Devleti 630 yılında, Batı Kök Türk Devleti ise 659 yılında Çin egemenliği altına girmiştir.

Okuyalım Öğrenelim

Kök Türklere Ait Ergenekon Destanı

...Dağların arasındaki düzlüğü yurt tutup burada çoğalmaya başlayan Türkler; artık bu dağ ve ormanlıklar içine sığmaz ve yaşayamaz hâle geldiler. Dağlar arasındaki tek geçitten geçmek de yine çok zordu. Hepsi bir araya gelip bu dar geçitten nasıl geçeceklerini düşündüler ve kurtuluş için bir yol aradılar. Hemen bu geçitte bir demir madeni vardı. Bu madeni işletir ve eriterek demir hâline getirirlerdi. Başka bir yol bulamayınca bu demir kapıyı eritip oradan çıkmaya karar verdiler. Hepsi bir araya gelip ormandan odunlar topladılar ve eşeklerle, yük yük kömürler getirdiler. Ayrıca da körükler yaptılar. Bu körükleri yapmak için de yetmiş baş at ve öküz kestiler. Bunların derilerini soyup kullanılacak hâle getirdiler. Topladıkları dağ gibi odun ve kömürleri geçidin önüne yığdılar. Körükleri, öyle dizdiler ki ateş yanıp da körükler üflenmeye başlayınca dağ hemen eriyip delinecekti. En sonunda ateşler yandı, körükler işledi ve geçit de eriyip parçalandı. Nihayet, Türkler Ergenekon'dan çıkıp bütün dünyaya yayıldılar.

Bahaddin ÖGEL, *"Türk Mitolojisi"*, s.62-63 (Düzenlenmiştir.)

2.12: Ergenekon Destanı-Orhan-Erhan DUNDAR

Cevaplayalım

Yukarıdaki metinden yola çıkarak Kök Türklerin yaşadığı yerin coğrafi özellikleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

55

Görsel 44'te I. Kök Türk Devleti öğrenciler için öğretici nitelikte olan okuma parçası ile anlatılmaya başlamıştır. Harita ve Ergenekon Destanı'ndan alınan alıntı ve görsel ile zenginleştirilerek öğrencilere öğretilmeye çalışılmıştır. Devletin haritası ve bayrağı sunulmuştur.

Görsel 45 *II. Kök Türk Devleti metin örneği*

II. Kök Türk Devleti (Kutluk Devleti) (682-745)

Bilge Kağan'ın anlatımıyla II. Kök Türk Devleti'ni öğrenelim.

Atam Kutluk Kağan, Çin esaretine isyan ederek 682 yılında II. Kök Türk Devleti'ni kurmuştur. Kutluk Kağan, Türkleri bir araya getirip devleti tekrar kurduğu için İlteriş (ili yani devleti derleyen, toparlayan) unvanını almıştır. Onlu vezir Tonyukuk bu dönemde Kutluk Kağan'ın en büyük yardımcısı ve destekçisi olmuştur. Benim zamanımda II. Kök Türk Devleti en güçlü dönemini yaşadı. Devlet yönetiminde kardeşim Kül Tigin ve vezirim Tonyukuk'un desteğini aldım. Benim dönemimdeki bu iş birliği millet ve devlette dirliği getirdi. Devletimiz, gücüne erişilmez bir imparatorluk hâline geldi. Çin'i baskı altına alarak, bütün Türk boylarının birliktelğini sağladım.

Komisyon tarafından yazılmıştır.

2.13: Kutluk Devleti

Bilge Kağan'ın ölümünden sonra devlet zayıflayarak, birer Türk boyu olan Karluk, Basmıl ve Uygurların saldırıları sonucu yıkılmıştır.

Kutluk Devleti yıkılsa da yüzyıllar öncesinden Türk tarihine ışık tutan, atalarımızın sesini duyuran, Türklere vasiyetlerini ulaştıran **Kök Türk Abideleri**'ni (Orhun Kitabeleri) bırakmışlardır. Türkler tarihte ilk defa kendilerine ait olan 38 harfli Kök Türk Alfabesi'ni kullanmışlar ve Kök Türk Abideleri'ni bu alfabeye göre yazmışlardır.

Türk tarihinin ve edebiyatının ilk yazılı belgeleri olan Orhun Abideleri, Bilge Kağan, Kül Tigin ve vezir Tonyukuk adına dikilmiştir. Bilge Kağan ve Kül Tigin anıtları Yollug Tigin'e yazdırılmıştır. Günümüzde Moğolistan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kitabelerde Türklerin siyasi, sosyal ve ekonomik yaşayışları, bağımsızlıklarını kazanmak için yaptıkları mücadeleler ve yönetim anlayışları anlatılmıştır. Devlet adamları ile halkın karşılıklı görevlerinden, vatan sevgisinden, yaşam tarzlarından, sanat anlayışları ve geleneklerinden bahsedilmiştir. Türk milletinin diğer milletlerden gelecek tehlikelere karşı daima uyanık olmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Bunu Duydunuz mu?

Moğolistan'da abidelerin bulunduğu alan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından Orhun Müzesi hâline getirilmiştir.

56

II. Kök Türk Devleti ise Görsel 45'te yer alan Bilge Kağan'ın anlatımı şeklinde oluşturulan okuma parçası ile anlatılmıştır. Bilgi metni devletin idari sınırlarını gösteren harita ile desteklenmiştir. Devletin bayrağını tanıtılmıştır.

Görsel 46 *Orhun Kitabeleri*

Sıra Sizde

Orhun Yazıtlarından Kesitler (Bilge Kağan Yazıtından)

"Türk, Oğuz beyleri, milleti işit: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vazgeç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı seni beslemiş olan kağanına, hür olan iyi iline karşı hata ettin. Silahlılar nereden gelip seni dağıttılar? Mızraklılar nereden gelip seni sürdüler? Mukaddes Ötüken ormanının milleti, dağıldın ve gittin.

Çin milletinin ipeği yumuşak sözü tatlı imiş. Tatlı sözle, ipek kumaşla aldatır kendisine yaklaştırırmış. Yaklaştırdıktan sonra kötü şeyleri düşünürmüş. Tatlı sözle, ipek kumaşla aldanıp Türk milleti öldün. O yere doğru gidersen daha çok öleceksin. Ancak Ötüken'de oturup kervan gönderirsen hiçbir sıkıntı yoktur. Ötüken ormanında otururşan ebediyyen il tutarsın.

Ben Bilge Kağan Tanrı buyruğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım. Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti."

Muharrem ERGİN, *"Orhun Abideleri,"* s.73 (Düzenlenmiştir.)

2.14: Orhun Abideleri ve Kök Türk Alfabesi-Moğolistan

1. Metinde Bilge Kağan Türk milletine hangi öğütleri veriyor? Söyleyiniz.
2. Metinden yola çıkarak Türkler hangi ekonomik faaliyetleri yapmaktadır? Söyleyiniz.
3. Orhun Yazıtlarının Türk tarihi açısından önemi nedir? Açıklayınız.

57

Görsel 46'da ise Türk milleti hakkında zengin tarihi, kültürel ve siyasi bilgiler sunan Orhun Abide'lerinden bahsedilmiştir. Okuma parçası ve görseller ile öğrencilere anlatılmıştır. Ayrıca öğrenciler için Kök Türk Alfabesi örneğine yer verilmiştir.

Görsel 47 *Gök Tanrı İnancı metin örneği*

2

Türkler arasında "Gök Tanrı inancı" yaygındı. Gök Tanrı'yı hem gök hem Tanrı anlamlarına gelen bir yücelik sıfatı olan "Tengri" kelimesiyle ifade ederlerdi. Orta Asya'da Türkler ölümden sonra hayatın devam ettiğine inanır, bundan dolayı ölen kişi kıymetli eşyalarıyla beraber "kurgan" adı verilen mezarlara gömülürdü. Ölen kişinin arkasından "yuğ" adı verilen cenaze töreni yapılırdı. Mezarların etrafına ölen kişinin öldürdüğü düşman sayısı kadar "balbal" dikilirdi.

2.15: Balballar-Moğolistan

Görsel 48 *Kurultay örneği*

Hükümdarlar, ülkeyi töre denilen yazısız hukuk kurallarına göre yönetirlerdi. Devlet yapısında hukukun üstünlüğü hâkimdi. Hukuk kuralları ilk kez Uygurlar Dönemi'nde yazılı hâle getirildi. Töre ile kişi hak ve topluluk menfaatlerinin çatışmasını önleyerek, toplum düzenini sağlayabilmek, hükümdarda yüksek yönetici kabiliyeti isteyen bir durumdu. Hükümdarın cesareti ve askeri bakımdan yeterliliği yanında tedbirli, ihtiyatlı ve ileri görüşlü (bilge) olması da gerekiyordu. Hukuk kurallarına uymayan suçlular oldukça ağır bir şekilde cezalandırılırdı. Soygun, hırsızlık ve hayvan kaçırma kesinlikle yasaktı. Ele geçirilen soyguncu, suçüstü yakalanan hırsız öldürülür, aile fertlerinin özgürlükleri kısıtlanırdı. Ciddi bir tehlike ile karşılaşmadıkça ok-yay kullanmak yasaktı. Barış zamanında başkasına kılıç çekmenin cezası da ölümdü. Hafif suçlular on günü geçmemek üzere hapsedilirdi.

Önemli meseleler **kurultay**'da **(kengeş, toy)** görüşülür, son sözü hakan söylerdi. Kurultay bir danışma meclisiydi. Hatun, Hakan'ın eşi olup devlet yönetiminde söz sahibiydi. Kurultayda Hakan'ın yanında oturur, Hakan olmadığı zaman kurultaya başkanlık ederdi. Türklerde toplumun en küçük parçası aile idi. Aileler birleşip boyları, boylar birleşip budunu (kavim), budunlar birleşip devleti meydana getirirdi. Sınıf farklılıkları ve kölelik yoktu. İhtiyaç sahibi ailelere her zaman devlet yardım ederdi. Tek eşli evlilik vardı. Kadın hem devlet yönetiminde hem de sosyal hayatta önemli bir role sahipti.

2.16: Kurultay Temsili Resim, Emine Demet DUMAN, Sulu Boya Tablo

Cevaplayalım

1. Yukarıdaki görselde neler görüyorsunuz? Söyleyiniz.
2. Hakan bir emir vereceği zaman "Hakan ve Hatun buyuruyor ki!" diye başlardı. Hakanın kullandığı bu ifadeden yola çıkarak Türklerde devlet yönetiminde kadının rolünü açıklayınız.

60

Görsel 47 ve 48'de Türk milleti tarafından uzun yıllar boyunca benimsenmiş olan Gök Tanrı inancı hakkında bilgi verilmiştir. Gök Tanrı inancı verilen görsel ile desteklenmiştir. Ayrıca kut anlayışı, Türk töresi ve kurultay hakkında da öğrencilere bilgiler sunulmuştur.

Görsel 49 *Uygur Devleti tarihi*

Uygur Devleti (745-840)

Kutluk Bilge Kül Kağan'ın anlatımıyla Uygur Devleti'ni öğrenelim.

Uygur Devleti'ni II. Kök Türk Devleti'ne son vererek kurdum. Başkentimiz Karabalgasun' dur. Ölümümle beraber devletin başına oğlum Moyençor geçti. Oğlum Moyençor bütün Türk boylarını bir bayrak altında birleştirerek, Çin'e akınlar yapmaya başlamıştır. Bu arada ülkemin batısında Araplar ve Çinliler arasında 751 yılında yapılan Talas Savaşı'nı Karluk Türklerinin desteğiyle Müslüman Araplar kazanmıştır. Savaşı kaybeden Çinliler, Orta Asya'dan çekilmiş, bu bölgeye Müslüman Araplar hâkim olmuştur. Moyençor'dan sonra tahta geçen oğlu Bögü Kağan zamanında Uygurlar, Mani dinini benimsemiştir. Mani dini canlı öldürmeyi, et yemeyi vb. yasaklamıştır. Yerleşik hayata geçen Türkler zamanla hayvancılığı bırakmışlar ve savaşçılık özelliklerini kaybetmişlerdir. Bütün bu sebeplerden dolayı devletim zayıflamış, 840 yılında bir Türk boyu olan Kırgızlar tarafından yıkılmıştır.

Komisyon tarafından yazılmıştır.

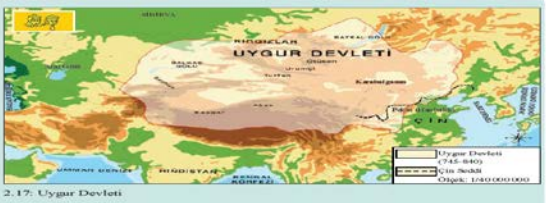

2.17: Uygur Devleti

Sosyal ve ekonomik hayatta en önemli değişimi yerleşik hayata geçen Uygurlar'da görmekteyiz. Etrafını surlarla çevirdikleri şehirler kurmuşlar, saray, ev ve tapınaklar inşa ederek mimaride çok ilerlemişler kalıcı mimari eserler yapmışlardır. Minyatür sanatında ileri giden Uygur Türkleri Türk-İslam minyatür sanatına kaynaklık etmişlerdir. Yerleşik hayata geçtikleri için tarım ön plana çıkmıştır. Tarım ve ticaretle uğraşan Uygurlar, dokumacılık ve demircilik de yapmışlardır. Uygurlar tarihte bilinen 18 harfli ikinci Türk alfabesi olan Uygur Alfabesi'ni kullanmışlardır. Uygurlar, kâğıt ve matbaayı Çinlilerden öğrenip kullanmışlardır. Diğer Türk devletlerinin, Arapların ve Avrupalıların da öğrenmesini sağlamışlardır.

2.18: Uygur Alfabesiyle Yazılmış Bir Metin

Cevaplayalım

Uygurları, Hunlar ve Kök Türklerden ayıran ekonomik, dinî ve kültürel özellikleri nelerdir? Söyleyiniz.

61

Görsel 50 *Türeyiş Destanı metin örneği*

Okuyalım Öğrenelim

Uygurlara Ait Türeyiş Destanı

Bir gün iki ağacın arasına, gökten bir ışık inmişti. Bunun üzerine iki yandaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladı. Bu durumu gören Uygurlar ise içlerinde büyük bir saygı duyarak oraya doğru yaklaştılar. Bütün boylar, reisleriyle beraber bu garip şeyi görmek için yerlerini bırakıp koşmuşlardı. Yaklaştıklarında gördüler ki ışıklar içinde çocuklar yatıyor. Saygı ile diz çöküp selam verdiler. Çocukları alarak dışarı çıktılar. Beslenip büyütülmeleri için sütannelerine ve dadılara verdiler. Her fırsatta onlara saygı gösteriyorlar ve ikramda bulunuyorlardı. Çocuklar artık büyüyüp konuşmaya başlayınca Uygurlardan anne ve babalarını sordular. Onlar da o iki ağacı gösterdiler. Çocuklar ağaçları görünce onlara tıpkı evladın babasına gösterdiği saygıyı gösterdiler. Ağaçların karşısında diz çöktüler ve yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip şöyle dediler:

"Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar böyle olurlar ve anne ile babalarına saygı gösterirler. Ömrünüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz de devamlı olsun!" O bölgelerde yaşayan bütün kavimler, bu çocuklara hükümdar oğullarıymış gibi saygı gösterdiler. Her birine birer ad koydular. Bu çocuklardan Bögü-Tegin, gerek güzelliği gerekse boyu posu, sabrı, iradesi, ileriyi görüşü bakımından diğerlerinden daha farklıydı. Ayrıca bütün milletlerin dillerini ve yazılarını da biliyordu. Uygurlar, onun Han olarak seçilmesi üzerinde birleşti ve büyük şenlikler yaparak onu Hanlık tahtına oturttular. O, memleketi adaletle döşedi ve zulüm sahifelerini kapadı. Onun etrafındaki adamlar, askerleri, atları ve halkı gittikçe çoğalmaya başladı.

Bahattin ÖGEL, *"Türk Mitolojisi"*, s.74-75 (Düzenlenmiştir.)

2.19: Türeyiş Destanı Temsili Resim-İstanbul, Askeri Müze

Cevaplayalım

Yukarıdaki metinden yola çıkarak Uygurların kültürel özellikleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

62

Görsel 49 ve 50'de bulunan okuma parçası, harita ve Türeyiş Destanı'ndan alınan örnek bir alıntı ile Uygur Devleti hakkında öğrencilere bilgi aktarılmıştır. Ayrıca ek öğrenmeler sağlamak isteyen ve merak eden öğrenciler içinde Uygur alfabesini gösteren bir görsele yer verilmiştir. Bilgilerin aktarımında devletin bayrağı ve haritası da kullanılmıştır. MEB tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında ikinci kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- Türk milletinin İslam dini ile tanışmasını, kabulünü ve yaşam biçiminde meydana gelen değişikliklerin öğrenciler tarafından öğrenilmesini hedefleyen ikinci kazanım ders kitabında "Türkler İslamiyet ile Tanışıyor" ünitesinde yer almıştır. İslam dininin bulunduğu coğrafya harita kullanımı ile desteklenmiştir. Verilen bilgiler öğrencilere sorulan sorular ile pekiştirilmesi hedeflenmiştir.

Görsel 51 *Türklerin İslamiyet ile tanışması*

TÜRKLER İSLAMİYET İLE TANIŞIYOR

Hazırlanalım

AVRUPA
BİZANS İMP.
KARADENİZ
ANADOLU
AKDENİZ
FİLİSTİN
ABBASİ DEVLETİ
Bağdat
Basra
Aral Gölü
Taşkent
Semerkant
HORASAN
Medine
Mekke
AFRİKA
Yemen
UMMAN DENİZİ

1. Abbasiler ile Türklerin Horasan bölgesinde sınır komşusu olması, Türk-Arap ilişkilerini nasıl etkilemiş olabilir? Tartışınız.
2. Türklerin Müslüman olmadan önceki inançları hakkında neler biliyorsunuz? Söyleyiniz.

2.29: Abbasi Devleti

Kavramlar
Bimarhane, Ribat, Sultan

Türklerin Müslümanlarla komşu olmaları Hz. Ömer Dönemi'nde başlamıştır. Hz. Osman Dönemi'nde, Türk topraklarına akınlar yapılmış, Emeviler Dönemi'nde ilişkiler devam etse de Talas Savaşı Türk tarihi için bir dönüm noktası olmuştur.

Orta Asya'da Kök Türk Devleti yıkılmış, siyasi otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu siyasi boşluktan faydalanmak isteyen Araplar ve Çinliler Batı Türkistan için mücadeleye başlamışlardır. Abbasiler ve Çinliler arasındaki bu mücadele Talas Savaşı'na (751) neden olmuştur. Abbasiler bu savaşta Çin'e karşı Türklerle ittifak kurmuş ve Türklerin desteği ile büyük bir zafer kazanmıştır. Zaferden sonra Araplar ve Türkler arasında başlayan dostluk ve iyi ilişkiler sayesinde Türkler İslam dinini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Böylece Türkistan coğrafyasında İslamiyet'in yayılmasıyla Batı Türkistan Çin egemenliğine girmekten kurtulmuş ve Türk-İslam tarihi başlamıştır. Bununla birlikte Müslümanlar kâğıt, matbaa, barut, pusula vb. buluşları Çinlilerden öğrenerek dünyaya yayılmasına aracılık etmişlerdir.

Cevaplayalım

Talas Savaşı'nın dinî, kültürel ve siyasi sonuçlarını söyleyiniz.

72

Görsel 51'de Türk milletinin İslam dini ile nasıl tanıştığı hakkında öğrencilere bilgi sunulmuştur. Ayrıca daha önceki ünitede anlatılmış olan Abbasi Devleti ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Devletin ve etrafındaki sınır komşularını gösteren bir haritaya yer verilerek konular arasında anlamlı bir bütünlüğün oluşması sağlanmıştır.

Görsel 52 *Karahanlılar Devleti tarihi metin parçası*

Talas Savaşı'ndan sonra Türkler Müslüman olmaya başladılar. Türklerin Müslüman olmasını kolaylaştıran nedenleri inceleyelim.

- Abbasilerin eşitlikçi ve anlayışlı bir politika uygulaması
- Türklerdeki Gök Tanrı inancı ile İslamiyet'teki Allah inancının birbirine benzemesi
- Türklerdeki cennet-cehennem kavramlarının İslamiyet'te karşılığını bulması
- Türklerdeki ölümden sonra hayata inanışın, İslamiyet'teki ahiret inancına uyması
- Türklerdeki dünyaya hâkim olma düşüncesi, İslamiyet'teki cihat anlayışına benzemesi
- Türklerdeki kurban kesmenin İslamiyet'te de olması
- Türklerde yasak olan hırsızlık, yalan söyleme, zina vb. olumsuz davranışların İslam dininde de haram sayılması
- Ticaretle uğraşan Türklerin, ticaret yolları üzerindeki Müslüman tüccarlarla etkileşim içerisinde olması

Karahanlılar (840-1212)

Türklerin Müslüman olmaya başlaması siyasi alanda bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişime uğrayarak Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devletini Satuk Buğra Han'ın anlatımıyla öğrenelim.

Karluk, Yağma ve Çigil boylarının Uygur Devleti'ni yıkmasıyla atam Bilge Kul Kadir Han tarafından 840 yılında kurulmuştur. Kurulan devletimizin merkezi Balasagun'dur. Devletim, Orta Asya'da Müslümanlığı kabul eden ilk Türk devleti olmuştur.

Müslümanlığı kabul ederek Abdülkerim Satuk Buğra Han adını aldım, devletin resmî dinini İslamiyet olarak kabul ettim. Bu durum topraklarımda yaşayan Türk boylarının İslamlaşmasını ve İslamiyet'in kısa sürede yayılmasını kolaylaştırdı. Devletim en parlak zamanını Yusuf Kadir Han Dönemi'nde yaşamıştır. O'nun vefatıyla başlayan taht kavgaları sonucu devletimiz ikiye bölünmüştür. Doğu Karahanlılar'a Karahitaylar, Batı Karahanlılar'a Harzemşahlar son vermiştir.

KARAHANLILAR
Balasagun
Turfan
Buhara
Kaşgar
Aksu
Semerkant
Yarkent
ÇİN

2.30: Karahanlılar

Komisyon tarafından yazılmıştır.

Cevaplayalım

Karahanlıların İslam dinini resmî din olarak ilan etmesinin, Türk-İslam tarihi açısından önemini açıklayınız.

73

Görsel 52'de Talas Savaşı ile Türklerin İslam dinini benimsemeleri arasındaki ilişkilendirme maddeler halinde sıralanmıştır. Ve bu sayfada harita ile okuma metni aracılığıyla öğrencilere Karahanlılar Devleti hakkında bilgiler aktarılmıştır. Verilen bilgi metni devletin hakanı anlatımı ile sunulmuştur.

Görsel 53 *Gazneliler Devleti*

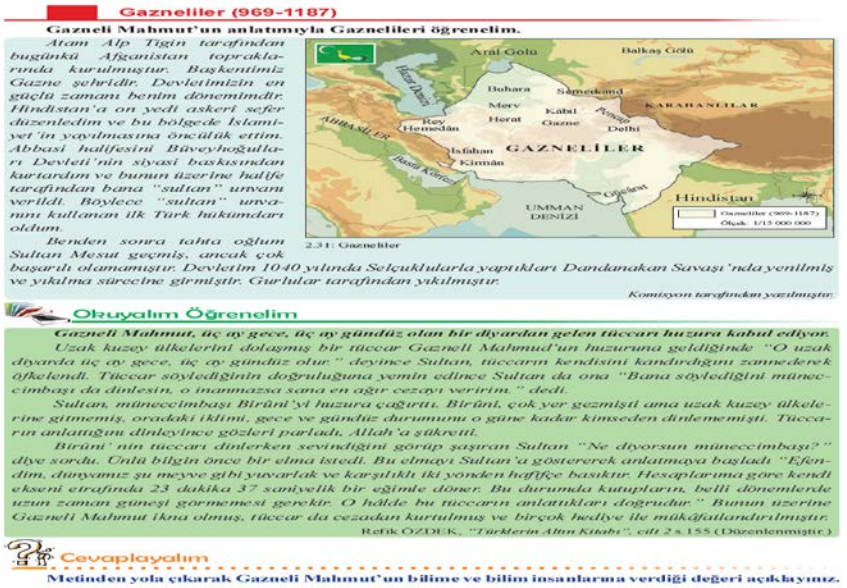

Gazneliler (969-1187)

Gazneli Mahmut'un anlatımıyla Gaznelileri öğrenelim.

Atam Alp Tigin tarafından bugünkü Afganistan topraklarında kurulmuştur. Başkentimiz Gazne şehridir. Devletinizin en güçlü zamanı benim dönemimdir. Hindistan'a on yedi askerî sefer düzenledim ve bu bölgede İslamiyet'in yayılmasına öncülük ettim. Abbasi halifesini Büveyhoğulları Devleti'nin siyasi baskısından kurtardım ve bunun üzerine halife tarafından bana "sultan" unvanı verildi. Böylece "sultan" unvanını kullanan ilk Türk hükümdarı oldum.

Benden sonra tahta oğlum Sultan Mesut geçmiş, ancak çok başarılı olamamıştır. Devletim 1040 yılında Selçuklularla yaptıkları Dandanakan Savaşı'nda yenilmiş ve yıkılma sürecine girmiştir. Gurlular tarafından yıkılmıştır.

Komisyon tarafından yazılmıştır.

2.31: Gazneliler

Okuyalım Öğrenelim

Gazneli Mahmut, üç ay gece, üç ay gündüz olan bir diyardan gelen tüccarı huzura kabul ediyor.

Uzak kuzey ülkelerini dolaşmış bir tüccar Gazneli Mahmud'un huzuruna geldiğinde "O uzak diyarda üç ay gece, üç ay gündüz olur" deyince Sultan, tüccarın kendisini kandırdığını zannederek öfkelendi. Tüccar söylediğinin doğruluğuna yemin edince Sultan da ona "Bana söylediğini münecimbaşı da dinlesin, o onaylarsa sana en ağır cezayı veririm." dedi.

Sultan, münecimbaşı Birûnî'yi huzura çağırtır. Birûnî, çok yer gezmişti ama uzak kuzey ülkelerine gitmemiş, oradaki iklimi, gece ve gündüz durumunu o güne kadar kimseden dinlememişti. Tüccarın anlattığını dinleyince gözleri parladı. Allah'a şükretti.

Birûnî'nin tüccarı dinlerken sevindiğini görüp şaşıran Sultan "Ne diyorsun münecimbaşı?" diye sordu. Ünlü bilgin önce bir elma istedi. Bu elmayı Sultan'a göstererek anlatmaya başladı "Efendim, dünyamız şu meyve gibi yuvarlak ve karşılıklı iki yönden hafifçe basıktır. Hesaplarıma göre kendi ekseni etrafında 23 dakika 37 saniyelik bir eğimle döner. Bu durumda kutupların, belli dönemlerde uzun zaman güneşi görmemesi gerekir. O hâlde bu tüccarın anlattıkları doğrudur." Bunun üzerine Gazneli Mahmut ikna olmuş, tüccar da cezadan kurtulmuş ve birçok hediye ile mükâfatlandırılmıştır.

Refik OZDEK, "Türklerin Altın Kitabı", cilt 2 s.155 (Düzenlenmiştir.)

Cevaplayalım

Metinden yola çıkarak Gazneli Mahmut'un bilime ve bilim insanlarına verdiği değeri açıklayınız.

74

Görsel 54 *İlk Türk-İslam kültür anlatımı metin örneği*

İlk Türk-İslam Devletlerinde Kültür ve Medeniyet

Türkler kendi zengin kültür ve medeniyetlerini İslamiyet ile harmanlayarak Türk-İslam medeniyetini oluşturdular. Türk-İslam medeniyetinin oluşumu belirli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Karahanlılar zamanında geçiş dönemini yaşamış, Gaznelilerle gelişme göstermiş, Selçuklular Dönemi'nde olgunluk safhasına ulaşmıştır.

Karahanlılar, İslamiyet'i resmî din olarak benimsemiş ancak devlet yönetiminde İslamiyet öncesi döneme ait Kut, devletin hanedanın ortak malı sayılması, ikili yönetim vb. anlayışları devam ettirmişlerdir. Eskiden olduğu gibi hükümdarlara "han, hakan, kağan" denilmiş, Gaznelilerle birlikte hükümdara "sultan" unvanı verilmiştir. Sonraki Türk hükümdarları bunun yanında hünkâr, hüdavendigâr, giyaseddin vb. unvanlar kullanmışlardır.

Türk devletleri tarih boyunca askerliğe önem vermiştir. Bu anlayış, İslamiyet'in kabulünden sonra da önemini korumaya devam etmiş, Türkler hiçbir zaman ordu-millet bilincini kaybetmemiştir. Karahanlılar ordu yapılanmasında onlu sisteme devam etmiş, Türk olmayanlara orduda yer vermemiştir. Gaznelilerin, Karahanlıların aksine ordu teşkilatlarında yabancı askerlere görev vermeleri, devletin kısa sürede yıkılmasına neden olmuştur.

2.32: Dandanakan Savaşı Temsili Tablo-İstanbul, Harbiye Askeri Müze, Efkan SINAN

Cevaplayalım

Ordu-millet anlayışının Türk devletlerine askeri açıdan katkıları nelerdir? Açıklayınız.

İslamiyet'in kabulü Türklerin yerleşik hayata geçişinde etkili olmuştur. İslamiyet öncesi Orta Asya'da konargöçer olarak yaşayan Türkler, İslamiyet ile beraber şehir hayatına uyum sağlamışlardır. Bu durum mimari alandaki gelişmelere katkı sağlamış, "Halka hizmet Hakk'a hizmettir." düşüncesiyle hareket eden yöneticiler, han, hamam, kervansaray, türbe, cami, mescit, hastane vb. yapılar inşa etmişlerdir.

75

Görsel 53 ve 54'te Gazneliler Devleti hakkında görsel, harita ve okuma metni ile zenginleştirilmiş bilgiler öğrencilere aktarılmıştır. İslamiyet'in Türkler tarafından kabulü ile oluşturulan Türk-İslam medeniyeti açıklanmıştır. Kültür ve medeniyetin anlatımı görsel kullanımı ile somutlaştırılması hedeflenmiştir.

Görsel 55 *İslam dininin sosyal hayata yansımaları*

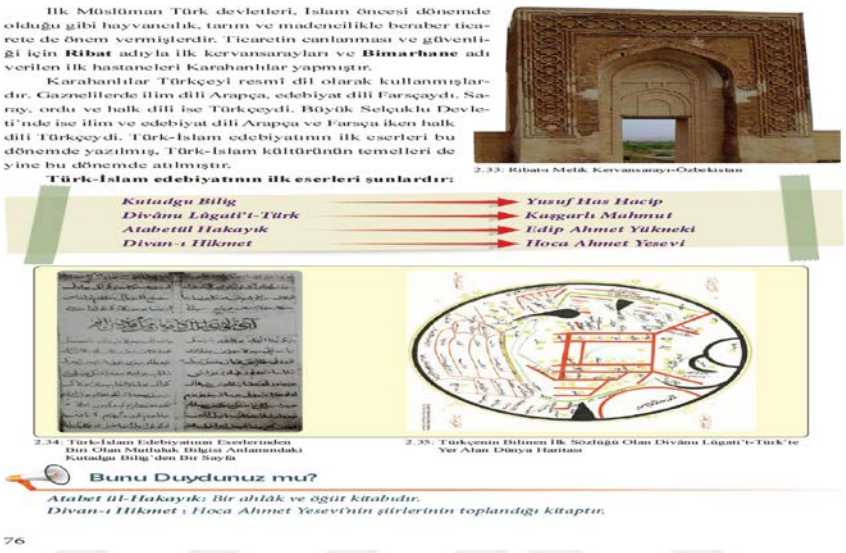

İlk Müslüman Türk devletleri, İslam öncesi dönemde olduğu gibi hayvancılık, tarım ve madencilikle beraber ticarete de önem vermişlerdir. Ticaretin canlanması ve güvenliği için **Ribat** adıyla ilk kervansarayları ve **Bimarhane** adı verilen ilk hastaneleri Karahanlılar yapmıştır.

Karahanlılar Türkçeyi resmî dil olarak kullanmışlardır. Gaznelilerde ilim dili Arapça, edebiyat dili Farsçaydı. Saray, ordu ve halk dili ise Türkçeydi. Büyük Selçuklu Devleti'nde ise ilim ve edebiyat dili Arapça ve Farsça iken halk dili Türkçeydi. Türk-İslam edebiyatının ilk eserleri bu dönemde yazılmış, Türk-İslam kültürünün temelleri de yine bu dönemde atılmıştır.

2.33: Ribat-ı Melik Kervansarayı-Özbekistan

Türk-İslam edebiyatının ilk eserleri şunlardır:

Kutadgu Bilig	*Yusuf Has Hacip*
Divânu Lügati't-Türk	*Kaşgarlı Mahmut*
Atabetül Hakayık	*Edip Ahmet Yükneki*
Divan-ı Hikmet	*Hoca Ahmet Yesevi*

2.34: Türk-İslam Edebiyatının Eserlerinden Dini Olan Mutluluk Bilgisi Anlamındaki Kutadgu Bilig'den Bir Sayfa

2.35: Türkçenin Bilinen İlk Sözlüğü Olan Divânu Lügati't-Türk'te Yer Alan Dünya Haritası

Bunu Duydunuz mu?

Atabet ül-Hakayık: Bir ahlâk ve öğüt kitabıdır.
Divan-ı Hikmet : Hoca Ahmet Yesevi'nin şiirlerinin toplandığı kitaptır.

76

Görsel 55'te Türk milletinin İslam dinini benimsemesi ile beraber sosyal yaşamda meydana gelen değişiklikler anlatılmıştır. Değişiklikleri yansıtacak olan "Bimarhane" ve "Ribat" görsel ile desteklenerek öğrencilere sunulmuştur. Ayrıca edebiyat alanında yazılmış olan Türk-İslam eserleri hakkında da öğrencilere bilgi verilmiştir.

Görsel 56 *İslamiyet'in yansımaları metin örneği*

İslam dini, Karahanlılar aracılığıyla Orta Asya'ya, Gazneliler aracılığıyla Hindistan'a kadar yayılmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle beraber İslami hukuk kuralları uygulanmaya başlanmıştır. İslami hukuk kurallarına "Şer'i Hukuk", Türk töresine dayanan hukuk kurallarına da "Örfî Hukuk" denilmektedir. "Örfî Hukuk" kuralları "Şer'i Hukuk" kurallarına aykırı olmamıştır.

İlk Türk-İslam devletleri eğitim ve bilimin gelişmesi için gayret göstermişlerdir. Hükümdarlar, bilim insanlarını destekleyerek bilimsel çalışmalarında onlara her türlü imkânı sunmuşlardır. Gazne hükümdarı Sultan Mahmut'un bilim insanı Birûnî için kullandığı "sanayının en değerli hazinesi" ifadesi bu durumun en güzel örneğidir. Bu dönemin iki ünlü âlimi İbn-i Sînâ ve Biruni'nin eserleri Doğu'da ve Batı'da yüzlerce yıl ders kitabı olarak okutulmuştur.

Türklerde İslamiyet öncesi dönemde var olan halı ve kilim dokumacılığı, el sanatları, maden işlemeciliği vb. sanatlar İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Uygurlarla başlayan minyatür sanatına Türk-İslam kültüründe de önem verilmiştir. İslamiyet öncesi dönemde önemli bir sanat dalı olan heykel sanatı ise İslamiyet'in etkisiyle zayıflamıştır.

Türklerin en eski müzik aleti kopuzdur. İslamiyet ile beraber tasavvuf müziği gelişmiştir. Ayrıca İslamiyet ile beraber kutlamaya başladığımız dinî bayramlar Türk kültürünün zenginleşmesine, sosyal toplum yapısının güçlenmesine, birlik ve beraberliğin artmasına vesile olmuştur.

2.36: İbnu Sînâ Temsili Resim

2.37: VIII. Yüzyıl Uygur Mani Dinine Ait Bir Minyatür-Berlin Müzesi, Almanya

Cevaplayalım

İslamiyetle beraber Türklerin sosyal ve kültürel alanda yaşadıkları değişimler nelerdir? Söyleyiniz.

77

Görsel 56'da İslam dininin hukuk, eğitim, bilim ve sanat alanındaki yansımaları hakkında bilgi metni sunulmuştur. Sunulan bilgiler görseller ve örnekler ile öğrencilere anlatılmıştır. Dönemin önemli ilim insanı olan İbn-i Sina'nın görseli yer almıştır.

Görsel 57 *Nevruz Bayramı kutlamaları*

TARİHE YOLCULUK

Türklerin bayramı olan Nevruz, yılın ilk günü kabul ettikleri 21 Mart'ta çeşitli etkinliklerle kutlanır. Nevruz **yeni gün** anlamına gelir. Türklerin Ergenekon'dan çıkışını ve aynı zamanda baharın gelişini kutladığımız bir bayramdır. Nevruz Bayramı'nın Anadolu'da ve Türk kültürünün yayıldığı bölgelerde son derece köklü ve zengin bir geçmişi vardır. On iki Hayvanlı Türk takviminde de yer alan Nevruz, Türklerde çok eskiden beri bilinmekte ve törenlerle kutlanmaktadır.

2.38: Nevruz Kutlaması

Görsel 57'de Türk milleti tarafından uzun yıllar kutlanmış olan ve bugün de coşkuyla kutlanmaya devam eden Nevruz Bayramı hakkında öğrencilere bilgi verilmiştir. Nevruz Bayramı kutlamalarına dair görsel sunulmuştur. Bayramın önemine özellikle vurgu yapılmıştır. MEB tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında üçüncü kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- Türk milletinin Anadolu coğrafyasına göç etmelerinin nedenlerinin kavranmasını hedeflemekte olan üçüncü kazanım öğrencilere sunulmuştur. Ardından bu coğrafyada kurulan Türk devletlerinin öğrenciler tarafından öğrenilmesini hedeflenmiştir. Üçüncü kazanım ders kitabında "Yeni Yurt Anadolu" ünitesinde anlatılmıştır.

Görsel 58 *Yeni yurt Anadolu*

2

YENİ YURT ANADOLU

Hazırlanalım

Ben Çağrı Bey. Benden öncekiler ganimet ve keşif için Anadolu'ya akınlar yapmıştır. Ben ise sadece ganimet ve keşif için gelmedim. Aynı zamanda ...

Çağrı Bey'in yukarıdaki konuşmasını nasıl tamamlayabilirsiniz? Söyleyiniz.

2.39: Çağrı Bey Temsili Resim

Kavramlar

Akın, Anayurt, Fetih, Sefer

Anadolu'nun elverişli iklim koşullarına ve verimli topraklara sahip olması, burayı bir cazibe merkezi hâline getirmiştir. Anadolu, geçmişten bugüne kadar Doğu ve Batı medeniyetleri arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Bu durum Anadolu'ya sürekli olarak akınların düzenlenmesine dolayısıyla da Anadolu'yu birçok devletin ele geçirmek istemesine neden olmuştur.

Anadolu'yu tanıma, bölgeye İslam dinini yayma ve Anadolu'yu yurt edinme amaçlı akınlar yapan Çağrı Bey'dir.

Bunu Duydunuz mu?

Yerleşme amacı taşımayan akınlar → *Hun ve Sibir Türklerinin akınları*

Yerleşme amacı ile yapılan akınlar → *Selçuklu Türklerinin akınları*

79

Görsel 58'de öğrencilerin konu hakkında ilgilerini ve meraklarını arttırmak amacıyla ilk olarak bir görsel ile etkinliğe yer verilmiştir. Ardından ise Anadolu'nun neden yurt olarak tercih edildiği açıklanmıştır. Ardından bölgenin birçok devlet tarafından tercih edildiği hakkında bilgi verilmiştir.

Görsel 59 *Büyük Selçuklu Devleti metin örneği*

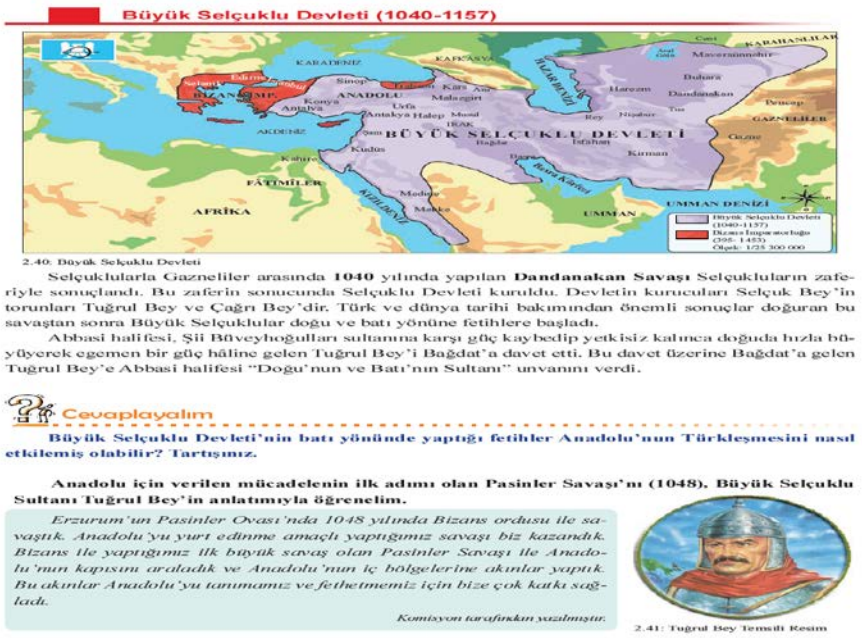

Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157)

2.40: Büyük Selçuklu Devleti

Selçuklularla Gazneliler arasında **1040** yılında yapılan **Dandanakan Savaşı** Selçukluların zaferiyle sonuçlandı. Bu zaferin sonucunda Selçuklu Devleti kuruldu. Devletin kurucuları Selçuk Bey'in torunları Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'dir. Türk ve dünya tarihi bakımından önemli sonuçlar doğuran bu savaştan sonra Büyük Selçuklular doğu ve batı yönüne fetihlere başladı.

Abbasi halifesi, Şii Büveyhoğulları sultanına karşı güç kaybedip yetkisiz kalınca doğuda hızla büyüyerek egemen bir güç hâline gelen Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti. Bu davet üzerine Bağdat'a gelen Tuğrul Bey'e Abbasi halifesi "Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı" unvanını verdi.

Cevaplayalım

Büyük Selçuklu Devleti'nin batı yönünde yaptığı fetihler Anadolu'nun Türkleşmesini nasıl etkilemiş olabilir? Tartışınız.

Anadolu için verilen mücadelenin ilk adımı olan Pasinler Savaşı'nı (1048), Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in anlatımıyla öğrenelim.

Erzurum'un Pasinler Ovası'nda 1048 yılında Bizans ordusu ile savaştık. Anadolu'yu yurt edinme amaçlı yaptığımız savaşı biz kazandık. Bizans ile yaptığımız ilk büyük savaş olan Pasinler Savaşı ile Anadolu'nun kapısını araladık ve Anadolu'nun iç bölgelerine akınlar yaptık. Bu akınlar Anadolu'yu tanımamız ve fethetmemiz için bize çok katkı sağladı.

Komisyon tarafından yazılmıştır.

2.41: Tuğrul Bey Temsili Resim

80

Görsel 60 *Büyük Selçuklu Devleti çift başlı kartal sembolü*

Bunu Duydunuz mu?

2.42: Büyük Selçuklu Devleti'nde Kullanılan Çift Başlı Kartal Figürü-Konya

Çift başlı kartal, güç ve kudretin sembolüdür. Doğunun ve batının hâkimiyetini sembolize eder. Türkler çift başlı kartal sembolünü Orta Asya kültüründen tüm dünyaya göçler ve fetihler yoluyla taşımıştır.

2.43: Sultan Alparslan Temsili Resim

Tuğrul Bey'in ölümü üzerine Çağrı Bey'in oğlu **Sultan Alparslan** tahta geçti. Sultan Alparslan, devlet düzenini sağlar sağlamaz Bizans'ın doğudaki en güçlü kalesi olan **Ani Kalesi**'ni ele geçirdi **(1064).**

Şimdi de Sultan Alparslan'ın anlatımıyla Malazgirt Savaşı'nı öğrenelim.

Abbasi halifeliğini tehdit eden Mısır Fâtımî Devleti'ne karşı sefere hazırlandığım sırada Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in (Romen Diyojen) Anadolu'nun doğusuna ilerlediğini öğrendim. Şam'a doğru ilerlemekten vazgeçtim ve ordumla geri döndüm.

Görsel 61 *Fetih taktikleri ve sonuçları*

TARİHE YOLCULUK

*Malazgirt Ovası'nda karşılaştığımız Romen Diyojen komutasındaki Bizans ordusu sayıca bizden güçlü idi. Benim komutanlığımda uyguladığımız **Turan Taktiği** ile düşmanı ağır bir yenilgiye uğrattık **(1071)**. Yurt edinmeye başladığımız Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması açısından bir dönüm noktası olan **Malazgirt Savaşı**'nı kazanmamız şu sonuçlara yol açtı:*

- *Anadolu'nun kapıları biz Türklere tamamen açıldı.*
- *Anadolu Türk yurdu olmaya başladı.*
- *Bizans Avrupa'dan yardım istedi ve Haçlı Seferleri başladı.*
- ***Türkiye Tarihi** başladı.*
- *Anadolu'da Birinci Beylikler Dönemi başladı. Çaka Beyliği, Saltuklular, Mengücekliler, Danişmentliler, Artuklular vb. beylikler kuruldu.*

Komisyon tarafından yazılmıştır.

2.44: Sultan Alparslan ve Ordusu Temsili Resim

Cevaplayalım

"26 Ağustos 1071, Türklerin Anadolu'ya geliş tarihi değil; Türklerin Anadolu'ya hâkim oluş tarihidir." ifadesinden yola çıkarak Anadolu'yu yurt edinme süreci ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?

Bunu Duydunuz mu?

2.45: Turan Taktiği

"Turan Taktiği" olarak da bilinen "Hilal Taktiği", savaşta düşmanı çevreleyerek az kuvvetle çok sayıda düşmanı mağlup etmeyi amaçlayan askeri savaş taktiğidir. Savaş alanında merkez, sağ ve sol olmak üzere üç kısma ayrılan ordu önce düşmana saldırır, sonra merkez kısmı kaçar gibi geri çekilir, sağ ve sol kanatlar da düşmanı sararak çember içine alır ve imha ederdi.

Görsel 62 *Sultan Melikşah dönemi metin örneği*

Okuyalım Öğrenelim

Savaş Esiri İmparatora Sultan Alparslan'ın Nezaketi

Malazgirt Savaşı sonrasında Bizans İmparatoru Romen Diyojen, Büyük Selçuklu hükümdarı Alparslan'a esir düşmüştür. İmparator Romen Diyojen'i savaşı kazanan Büyük Selçuklu hükümdarının huzuruna getirirler ve aralarında şu konuşma geçer:

Alparslan: *"Eğer ben senin önüne esir olarak getirilseydim bana ne yapardın?"*

Romen Diyojen: *"Ya öldürürdüm ya da zincire vurup Konstantinopolis sokaklarında gezdirtirdim."*

Alparslan: *"Ben ise seni affediyor ve serbest bırakıyorum."*

Sultan Alparslan ona makul bir nezaketle muamele eder ve savaştan önce de yaptığı gibi barış antlaşması önerir; öldürüleceğini düşünen Romen Diyojen'i serbest bırakır ve İstanbul'a dönmesine izin verir. Ancak Diyojen'in esir düştüğü haberini alan Bizans yeni imparatorunu seçmiştir. Alparslan'ın gösterdiği nezaket ve olgunluğu Bizans, eski hükümdarına göstermez ve onu hapseder.

Osman TURAN, *"Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi"*, s.282-283 (Düzenlenmiştir.)

Sultan Alparslan'ın ölümü üzerine **Sultan Melikşah** tahta geçti **(1072).** Bizans'ın, Malazgirt Savaşı'ndan sonra anlaşmaya uymaması üzerine Anadolu'ya akınlar hızlandırıldı ve İzmit'e kadar olan yerler fethedildi.

Melikşah Dönemi, devletin sınırlarının doğuda Orta Asya'dan batıda Marmara ve Ege Denizi'ne, kuzeyde Aral Gölü'nden güneyde Umman Denizi'ne kadar genişlediği **en parlak ve güçlü dönem** oldu.

Sultan Melikşah'tan sonra gelişen bazı olaylar Selçuklu Devleti'ni zayıflattı. Sultan Sencer Dönemi'nde Karahitaylarla yapılan **Katvan Savaşı**'nda yenilen Büyük Selçuklu Devleti yıkılma sürecine girdi. Son hükümdar Sultan Sencer'in 1157'de ölümü ile Büyük Selçuklu Devleti yıkılarak tarih sahnesinden çekildi.

Okuyalım Öğrenelim

Bir Devre Damga Vuran Devlet Adamı (Nizâmülmülk)

Dandanakan Savaşı'ndan sonra Selçuklu Devleti'nin hizmetine giren Nizâmülmülk, Selçuklu Sultanları Alparslan ve Melikşah Dönemi'nde görev yapmıştır.

Nizâmülmülk, Sultan Alparslan'ın vefatıyla Melikşah'ın tahta geçmesinde, düzen ve asayişin korunmasında ve devletin en parlak dönemini yaşamasında etkili olmuştur.

Selçuklu veziri Nizâmülmülk, XI. yüzyılın ikinci yarısında kendi adını taşıyan Nizamiye Medreseleri'ni kurmuştur. Medreseler gerek kuruluşu gerekse yetiştirdiği ilim adamlarıyla büyük öneme sahiptir. Medreselerde İslamî ilimler ve pozitif bilimler okutulmuştur.

Feridun ESER, *"Türk İslam Medeniyetinin Yıldızları"*, s.97 (Düzenlenmiştir.)

2.46: Nizamülmülk Temsili Resim

Cevaplayalım

Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu Devleti'ne katkıları nelerdir? Açıklayınız.

83

Görsel 59, 60, 61 ve 62'de Büyük Selçuklu Devleti tarihi açıklanmıştır. Görsellerin ve okuma parçalarının kullanımına önem verilmiştir. Anlatılan bilgiler küçük etkinlikler ile pekiştirilmiştir.

Görsel 63 *Anadolu Beylikleri haritası*

2.47: Sultan Alparslan Temsili Resim

Cevaplayalım

Sultan Alparslan beylerine verdiği bu emirle neyi amaçlamıştır? Tartışınız.

Anadolu'nun fethine katılan beyler, aldıkları yerlerde birer beylik kurdular. **Anadolu'da kurulan ilk Türk Beylikleri'nden olan Saltuklular, Danişmentliler, Mengücekliler, Artuklular ve Çaka Beyliği hakkında kısaca bilgi edinelim.**

2.48: Anadolu'da Kurulan İlk Türk Beylikleri Haritası

84

Görsel 64 *Saltuklular ve Danişmentliler*

Saltuklular (1072-1202)

Ebulkasım Saltuk tarafından Erzurum ve çevresinde kuruldu. Ermeni ve Gürcülerle mücadele ederek Türklerin Anadolu'ya yerleşmesini sağladı. Anadolu'da kurulan **ilk Türk beyliği**dir. Günümüze kadar gelen Saltuklu eserleri; **Erzurum Kale Camisi, Mama Hatun Külliyesi ve Emir Saltuk Türbesi**'dir.

2.49: Üç Kümbetler-Erzurum: Üç kümbetten en büyüğünün Emir Saltuk'a ait olduğu ve 12. yüzyılın sonların-da yapıldığı kabul edilmektedir.

Danişmentliler (1080-1178)

Danişment Ahmet Gazi tarafından Sivas, Tokat, Kayseri, Amasya, Malatya ve çevresinde kurul-muştur. Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri içerisinde **en güçlü beylik**tir. Tokat Niksar'da bulunan Yağıbasan Medresesi Anadolu'daki **ilk medrese**dir.

2.50: Yağıbasan Medresesi-Niksar-Tokat: Danişment Beyliği'nden Nizamettin Yağıbasan tarafından yaptırılmıştır.

Bunu Duydunuz mu?

Türbe : *Genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı*
Kümbet : *Damı koni veya piramit biçiminde olan, yuvarlak veya köşeli yapı*
Cami : *Müslümanların ibadet etmek için toplandıkları yer*
Külliye : *Bir caminin çevresinde cami ile birlikte kurulmuş medrese, imaret, sebil, kitaplık, hastane vb. yapıların bütünü*

85

Görsel 65 *Mengücekliler ve Artuklular*

Mengücekliler (1080-1228)

Emir Mengücek tarafından Erzincan, Kemah, Divriği ve Karahisar'da kurulan Türk beyliği-dir. **Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası** en önemli eserleridir. Sivas Divriği'de bulunan bu tarihî eser **UNESCO** tarafından 1985 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır. Divriği Ulu Cami, Anadolu'da-ki **ilk külliye**dir.

2.51: Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası-Sivas: Sivas'ın Mengüceklilerin yönetimi altında olduğu dönemde Ahmet Şah ve eşi Turan Melek tarafından cami ile birlikte 1228-1229 yıllarında yaptırılmıştır.

Artuklular (1102-1409)

Alparslan'ın komutanı Artuk Bey'in torunları tarafından Harput, Diyarbakır, Mardin ve çevresinde kurulmuştur. Üç kola ayrılan beylikten kalan eserler **Malabadi Köprüsü (Diyarbakır), Mardin Hatu-niye Medresesi, Diyarbakır Ulu Cami**dir.

2.52: Malabadi Köprüsü-Diyarbakır: Timurtaş bin İlgazi tarafından Artukoğulları Dönemi'nde inşa ettirilmiştir.

86

Görsel 66 *Türkiye Selçuklu Devleti metin örneği*

Çaka Beyliği (1081-1093)

Çaka Bey tarafından İzmir ve çevresinde kurulmuştur. **Denizcilikle uğraşan ilk beyliktir.** Çaka Bey de **ilk Türk denizcisidir.**

- Anadolu'yu imar eden beylikler, Türk İslam kültürünü Anadolu'ya taşımışlar ve yaptıkları mimari eserlerle Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunmuşlardır.
- Anadolu'daki küçük yerleşim yerlerini büyük Türk şehirleri hâline getirmişlerdir.
- Başta Bizans ve Haçlılar olmak üzere Türk yurdunu saldırılara karşı korumuşlardır.

Türkiye (Anadolu) Selçuklu Devleti (1077-1308)

Türkiye Selçuklu Devleti, **Malazgirt Savaşı**'ndan sonra kurulan Anadolu beyliklerinden birisi iken diğer beyliklerle mücadele edip topraklarını genişletmiş ve Anadolu'nun hâkimiyetini ele geçirmişti. Büyük Selçuklu hükümdar ailesinden Kutalmışoğlu Süleyman Şah (I. Süleyman Şah), 1075'te İznik'i ele geçirdi. 1077 yılında da İznik'i başkent yaparak Türkiye Selçuklu Devleti'ni resmen kurdu.

2.53: Türkiye Selçuklu Devleti Haritası

1071 yılında Malazgirt Savaşı'yla Anadolu'nun kapısını açan Büyük Selçuklu Devleti, Bizans'ın Anadolu üzerindeki hâkimiyetini ortadan kaldırmıştı. Bunun üzerine Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olmak kaydıyla Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devleti, Danişmentliler, Mengücekliler, Artuklular, Saltuklular ve Çaka Beyliği kurulmuştu. Bizans, aldığı mağlubiyetlere rağmen Anadolu'dan vazgeçmemiş, Anadolu'yu yeniden ele geçirmek amacıyla mücadeleye devam etmişti.

87

Görsel 63, 64, 65 ve 66'da Anadolu'da kurulmuş olan Türk Beylikleri anlatılmıştır. Ayrıca her beyliğin Anadolu medeniyetine sağlamış oldukları katkılar görseller ile öğrencilere anlatılmıştır. Her bir beyliğin tarihe sunduğu imar faaliyetleri açıklanmıştır.

Görsel 67 *Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesi*

Bizans, Türkleri Anadolu'dan atmak amacıyla yeniden harekete geçti. Hazırladığı büyük ordu ile Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan yönetimindeki Türk ordusu, Miryokefalon'da mücadele etti. **Miryokefalon Savaşı**'nda (1176) zafere ulaşan Türklerin Anadolu'daki hâkimiyetleri kesinleşirken Bizans'ın Anadolu'yu alma ümidi sona erdi. Bizans'ın savunmaya, Türklerin taarruza geçtiği zaferin ardından Avrupalılar artık Anadolu'ya Türkiye demeye başladı.

2.54: Miryokefalon Savaşı Temsili Tablo-İstanbul, Harbiye Askeri Müze, Efkan SİNAN

Cevaplayalım

Malazgirt Savaşı ile Miryokefalon Savaşı'nı Anadolu'nun Türk yurdu olmasına katkıları açısından karşılaştırarak değerlendiriniz.

Alâeddin Keykubat Dönemi'nde, Celaleddin Harzemşah'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait Ahlat'a saldırması üzerine iki Türk hükümdarı karşı karşıya geldi. **Yassı Çemen Savaşı** (1230) sonucunda Celaleddin Harzemşah yenildi. Bir yıl sonra Celaleddin Harzemşah'ın ölümüyle Harzemşah Devleti yıkıldı ve Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğollar komşu oldu.

Yassı Çemen Savaşı ile oluşan Moğol tehlikesi yeni bir dönemin başlamasına Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğollar'ın **Kösedağ Savaşı**'nda (1243) karşı karşıya gelmesine neden oldu. Savaşı Moğollar kazandı. Türkiye Selçuklu Devleti yıkılış sürecine girdi, Anadolu'daki siyasi birlik bozuldu ve İkinci Beylikler Dönemi'ne girildi.

88

Görsel 66 ve 67'de Anadolu Selçuklu Devleti anlatılmıştır. Konuya harita ile başlanarak öğrencilerin devletin sınırlarını daha iyi kavramaları sağlanmıştır. Ayrıca uzamsal zekâ alanı baskın olan ve görseller ile daha iyi öğrenebilen öğrenciler için de konuya dair görsele yer verilmiştir.

Görsel 68 *Haçlı Seferleri*

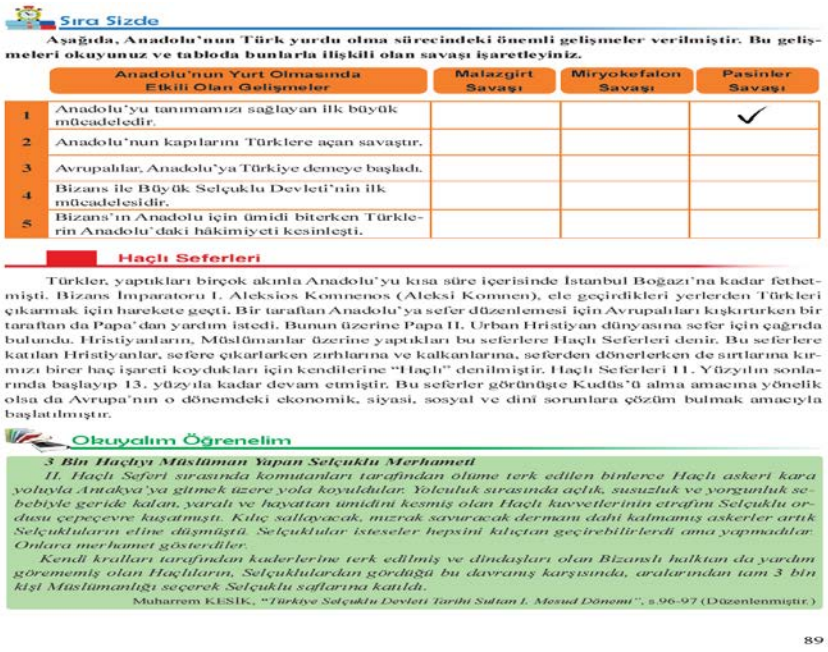

Sıra Sizde

Aşağıda, Anadolu'nun Türk yurdu olma sürecindeki önemli gelişmeler verilmiştir. Bu gelişmeleri okuyunuz ve tabloda bunlarla ilişkili olan savaşı işaretleyiniz.

	Anadolu'nun Yurt Olmasında Etkili Olan Gelişmeler	Malazgirt Savaşı	Miryokefalon Savaşı	Pasinler Savaşı
1	Anadolu'yu tanımamızı sağlayan ilk büyük mücadeledir.			✓
2	Anadolu'nun kapılarını Türklere açan savaştır.			
3	Avrupalılar, Anadolu'ya Türkiye demeye başladı.			
4	Bizans ile Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk mücadelesidir.			
5	Bizans'ın Anadolu için ümidi biterken Türklerin Anadolu'daki hâkimiyeti kesinleşti.			

Haçlı Seferleri

Türkler, yaptıkları birçok akınla Anadolu'yu kısa süre içerisinde İstanbul Boğazı'na kadar fethetmişti. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (Aleksi Komnen), ele geçirdikleri yerlerden Türkleri çıkarmak için harekete geçti. Bir taraftan Anadolu'ya sefer düzenlemesi için Avrupalıları kışkırtırken bir taraftan da Papa'dan yardım istedi. Bunun üzerine Papa II. Urban Hristiyan dünyasına sefer için çağrıda bulundu. Hristiyanların, Müslümanlar üzerine yaptıkları bu seferlere Haçlı Seferleri denir. Bu seferlere katılan Hristiyanlar, sefere çıkarlarken zırhlarına ve kalkanlarına, seferden dönerlerken de sırtlarına kırmızı birer haç işareti koydukları için kendilerine "Haçlı" denilmiştir. Haçlı Seferleri 11. Yüzyılın sonlarında başlayıp 13. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu seferler görünüşte Kudüs'ü alma amacına yönelik olsa da Avrupa'nın o dönemdeki ekonomik, siyasi, sosyal ve dini sorunlara çözüm bulmak amacıyla başlatılmıştır.

Okuyalım Öğrenelim

3 Bin Haçlıyı Müslüman Yapan Selçuklu Merhameti

II. Haçlı Seferi sırasında komutanları tarafından ölüme terk edilen binlerce Haçlı askeri kara yoluyla Antakya'ya gitmek üzere yola koyuldular. Yolculuk sırasında açlık, susuzluk ve yorgunluk sebebiyle geride kalan, yaralı ve hayatları ümidini kesmiş olan Haçlı kuvvetlerinin etrafını Selçuklu ordusu çepeçevre kuşatmıştı. Kılıç sallayacak, mızrak savuracak dermanı dahi kalmamış askerler artık Selçukluların eline düşmüştü. Selçuklular isteseler hepsini kılıçtan geçirebilirlerdi ama yapmadılar. Onlara merhamet gösterdiler.

Kendi kralları tarafından kaderlerine terk edilmiş ve dindaşları olan Bizanslı halktan da yardım görememiş olan Haçlıların, Selçuklulardan gördüğü bu davranış karşısında, aralarından tam 3 bin kişi Müslümanlığı seçerek Selçuklu saflarına katıldı.

Muharrem KESİK, *"Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi"*, s.96-97 (Düzenlenmiştir.)

89

Görsel 69 *Haçlı Seferleri okuma parçaları*

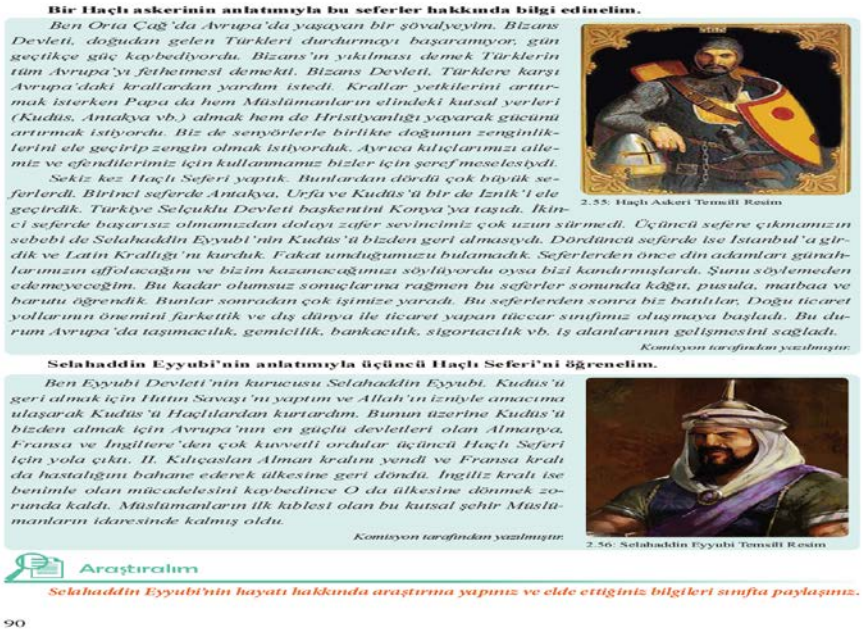

Bir Haçlı askerinin anlatımıyla bu seferler hakkında bilgi edinelim.

Ben Orta Çağ'da Avrupa'da yaşayan bir şövalyeyim. Bizans Devleti, doğudan gelen Türkleri durdurmayı başaramıyor, gün geçtikçe güç kaybediyordu. Bizans'ın yıkılması demek Türklerin tüm Avrupa'yı fethetmesi demekti. Bizans Devleti, Türklere karşı Avrupa'daki krallardan yardım istedi. Krallar yetkilerini arttırmak isterken Papa da hem Müslümanların elindeki kutsal yerleri (Kudüs, Antakya vb.) almak hem de Hristiyanlığı yayarak gücünü artırmak istiyordu. Biz de şehirlerle birlikte doğunun zenginliklerini ele geçirip zengin olmak istiyorduk. Ayrıca kılıçlarımızı ailemiz ve efendilerimiz için kullanmamız bizler için şeref meselesiydi.

Sekiz kez Haçlı Seferi yaptık. Bunlardan dördü çok büyük seferlerdi. Birinci seferde Antakya, Urfa ve Kudüs'ü bir de İznik'i ele geçirdik. Türkiye Selçuklu Devleti başkentini Konya'ya taşıdı. İkinci seferde başarısız olmamızdan dolayı zafer sevincimiz çok uzun sürmedi. Üçüncü sefere çıkmamızın sebebi de Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü bizden geri almasıydı. Dördüncü seferde ise İstanbul'a girdik ve Latin Krallığı'nı kurduk. Fakat umduğumuzu bulamadık. Seferlerden önce din adamları günahlarımızın affolacağını ve bizim kazanacağımızı söylüyordu oysa bizi kandırmışlardı. Şunu söylemeden edemeyeceğim. Bu kadar olumsuz sonuçlarına rağmen bu seferler sonunda kâğıt, pusula, matbaa ve barutu öğrendik. Bunlar sonradan çok işimize yaradı. Bu seferlerden sonra biz batılılar, Doğu ticaret yollarının önemini farkettik ve dış dünya ile ticaret yapan tüccar sınıfımız oluşmaya başladı. Bu durum Avrupa'da taşımacılık, gemicilik, bankacılık, sigortacılık vb. iş alanlarının gelişmesini sağladı.

2.55: Haçlı Askeri Temsili Resim

Komisyon tarafından yazılmıştır.

Selahaddin Eyyubi'nin anlatımıyla üçüncü Haçlı Seferi'ni öğrenelim.

Ben Eyyubi Devleti'nin kurucusu Selahaddin Eyyubi. Kudüs'ü geri almak için Hattin Savaşı'nı yaptım ve Allah'ın izniyle amacıma ulaşarak Kudüs'ü Haçlılardan kurtardım. Bunun üzerine Kudüs'ü bizden almak için Avrupa'nın en güçlü devletleri olan Almanya, Fransa ve İngiltere'den çok kuvvetli ordular üçüncü Haçlı Seferi için yola çıktı. II. Kılıçaslan Alman kralını yendi ve Fransa kralı da hastalığını bahane ederek ülkesine geri döndü. İngiliz kralı ise benimle olan mücadelesini kaybedince O da ülkesine dönmek zorunda kaldı. Müslümanların ilk kıblesi olan bu kutsal şehir Müslümanların idaresinde kalmış oldu.

2.56: Selahaddin Eyyubi Temsili Resim

Komisyon tarafından yazılmıştır.

Araştıralım

Selahaddin Eyyubi'nin hayatı hakkında araştırma yapınız ve elde ettiğiniz bilgileri sınıfta paylaşınız.

90

Görsel 68 ve 69'da okuma parçaları ile öğrencilere Haçlı Seferleri hakkında bilgi verilmiştir. Haçlı seferleri dönemin önemli isimlerinin anlatımı şeklinde oluşturulan bilgi metinleri ile anlatılmıştır. Sunulan bilgiler görselleri ile desteklenmiştir.

Görsel 70 *Türkiye Selçuklu dönemi tarihi eserleri*

Türkiye Selçuklu Devleti, her alanda en gelişmiş dönemini Alâeddin Keykubad zamanında yaşamıştır. Türkiye Selçuklularının XII. Yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'da oluşturdukları güven ortamı, Anadolu'yu kültür ve medeniyet merkezi hâline getirmiştir. Ayrıca Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya gelen Türkmenler arasında yazar, şair ve bilim insanlarının bulunması bu coğrafyada kültürel hayatın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

2.57: Gök Medrese-Sivas: Türkiye Selçuklu Sultanı III. Giyaseddin Keyhüsrev Dönemi vezirlerinden Sahip Ata Ali b. Hüseyin tarafından 1271 yılında yaptırılmıştır.

Türkiye Selçuklu yöneticileri bilim ve kültürün gelişmesi için gayret göstermiştir. Bu amaçla Selçuklu sultanları, vezir ve emirleri birçok medrese ile darüşşifa inşa ettirmiştir. Anadolu'daki bu yapılardan bazıları Konya'daki Sultan Alaeddin Keykubat Darüşşifası, Amasya Darüşşifası ve Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ile Konya'daki İnce Minareli Medrese, Kırşehir'deki Cacabey Medresesi ve Erzurum'daki Yakutiye Medresesidir.

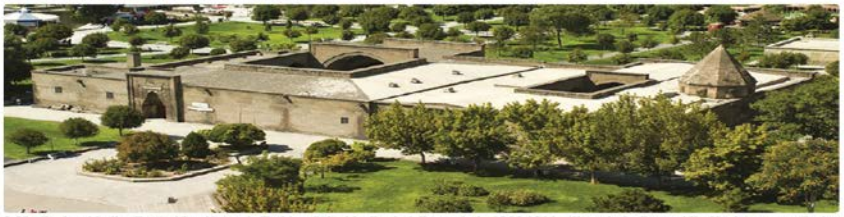

2.58: Gevher Nesibe Darüşşifası-Kayseri: Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde 1205-1206 yıllarında I. Giyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırılmıştır.

92

Görsel 71 *Medrese ve kervansaray metin örnekleri*

Bu medreselerde İslami ilimler ve pozitif bilimler okutulurdu. İslam ülkelerinden birçok âlim, Anadolu'daki bu medreselere gelip ders verirdi. Medreseler genellikle merkezinde cami, etrafında hamam, şifahane (hastane), kütüphane gibi yapıların olduğu külliye adı verilen yapı topluluğunun içerisinde bulunurdu. Bunlar da birer ilim irfan yuvasıydı. İmar edilen bu yapılar Anadolu'nun kültür hayatının gelişmesinde önemli katkılarda bulundu.

Cevaplayalım

Türkiye Selçuklularının inşa ettikleri bu eserler Anadolu'yu yurt edinme sürecinde kültürel hayata hangi katkılarda bulunmuştur? Açıklayınız.

Anadolu'nun yurt edinilmesi sürecine katkısı olan diğer önemli eserler kervansaraylardı. Anadolu'dan eskiden beri Kral Yolu gibi önemli ticaret yolları geçerdi. Ancak Haçlı Seferleri'nin sürdüğü savaş ortamında ticaret olumsuz etkilendi. Ticareti yeniden canlandırmak için Türkiye Selçukluları ticaret yollarının güvenliğini sağladılar. Kervanların konaklaması için kervansaraylar yaptırdılar.

2.59: Sultan Hanı (Kervansaray)-Aksaray: Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde 1229 yılında I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır.

Bu kervansaraylarda kalan tüccarların dinlenme, beslenme, sağlık ve temizlik ihtiyaçları üç gün boyunca ücretsiz olarak karşılanırdı. Kervansarayların içinde odalar, mescit, hamam, çeşme gibi bölümler ile hekim, veteriner, nalbant ve hayvanların bakımını yapan görevliler bulunurdu. Türkiye Selçukluları ticaret yollarında zarara uğrayan tüccarların kayıplarını karşılayarak ilk sigorta uygulamasını hayata geçirdiler. Tüccarları yolculukları boyunca rahat ettirmek ve her türlü tehlikeden korumak için önlemler aldılar.

93

Görsel 72 *Anadolu Sufi ve düşünürleri örnekleri*

Türkiye Selçuklularının Anadolu'ya yerleştirdiği Türkmenler kısa sürede Anadolu'daki kültürel yapıyı değiştirmiştir. Türkmenlerin yerleştirilmesinde uygulanan iskân politikası, Türkmenlerin yaşam tarzları ve kültürleriyle bölgeyi Türkleştirmesi ve İslamlaştırmasında etkili olmuştur.

Anadolu'ya gelen Türkler Anadolu'da birçok sosyal ve kültürel teşkilatlar kurmuştur. Bunlardan biri de çeşitli meslek gruplarını bir araya getiren ve bir esnaf teşkilatı olan Ahi Teşkilatı'dır. Ahi Evran ve kurmuş olduğu Ahi Teşkilatı, Anadolu toprakları üzerinde barış ve huzurun tesisinde önemli roller üstlenmiştir.

Anadolu'nun yurt edinilmesinde mutasavvıflar etkili olmuştur. Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî, Hacı Bektaşı Veli, Yunus Emre vb. sufiler ile Ahi Evran ve Nasreddin Hoca gibi düşünürler Anadolu Türklüğünün Moğol istilası nedeniyle zor günler geçirdiği dönemde eserleri ve samimi sohbetleriyle halka yol gösterdiler. İslam dininin özünü Anadolu insanına aktararak milletimizin birliğini ve bütünlüğünü korumasında önemli rol oynadılar.

AHİ EVRAN

2.60: Ahi Evran Heykeli-Kırşehir

2.61: Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî Temsili Resim

2.62: Hacı Bektaşı Veli Temsili Resim

2.63: Yunus Emre Temsili Resim

Araştıralım

Türkiye Selçuklu Devleti Dönemi'nde Anadolu'nun yurt edinilmesinde Anadolu insanının sevgi, birlik ve kardeşlik duyguları etrafında toplayan sufi ve düşünürleri araştırınız. Araştırma sonucunu sınıfta paylaşınız.

94

Görsel 70, 71 ve 72'de Anadolu Selçuklu Devleti'nin bu coğrafyaya mimari alanda sağlamış oldukları katkılar örnekler ve görseller ile anlatılmıştır. Bu toprakların Türk milleti tarafından yurt olarak benimsenmesinde etkili olan mutasavvıflara örnek verilmiştir. Verilen örnekler görseller ile desteklenmiştir. MEB tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında dördüncü kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- Müfredat programında Türk Dünyasına dair bulunan dördüncü ve beşinci kazanımlar "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanında yer almaktadır. Bu öğrenme alanı ders kitabında "Uluslararası İlişkilerimiz" şeklinde isimlendirilmiştir. Dördüncü kazanım ders kitabında "Milli Dış Politikamız" ünitesinde öğrencilere kazandırılmaya çalışılmıştır.

Görsel 73 *Milli dış politikamız*

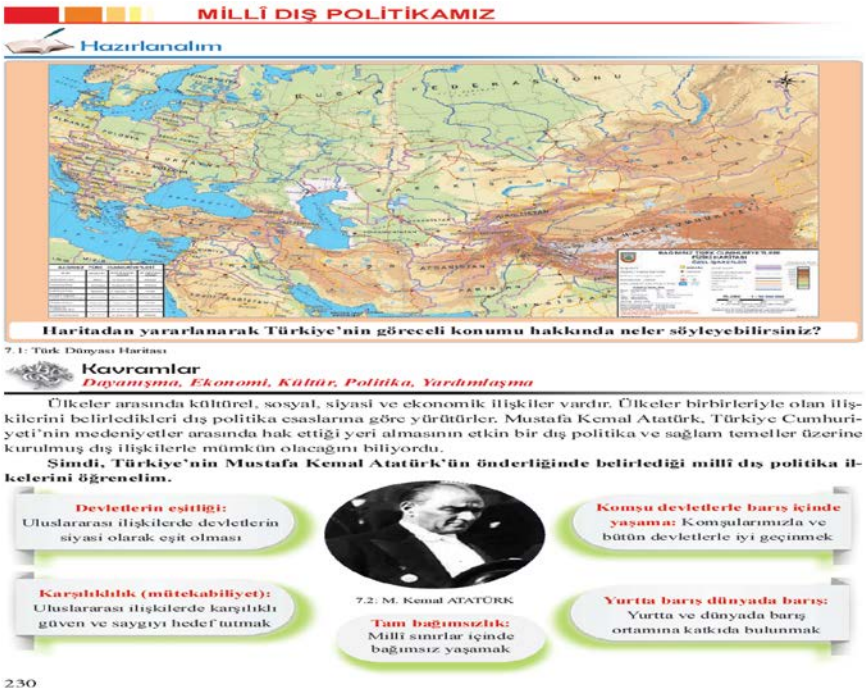

MİLLÎ DIŞ POLİTİKAMIZ

Hazırlanalım

Haritadan yararlanarak Türkiye'nin göreceli konumu hakkında neler söyleyebilirsiniz?

7.1: Türk Dünyası Haritası

Kavramlar

Dayanışma, Ekonomi, Kültür, Politika, Yardımlaşma

Ülkeler arasında kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkiler vardır. Ülkeler birbirleriyle olan ilişkilerini belirledikleri dış politika esaslarına göre yürütürler. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin medeniyetler arasında hak ettiği yeri almasının etkin bir dış politika ve sağlam temeller üzerine kurulmuş dış ilişkilerle mümkün olacağını biliyordu.

Simdi, Türkiye'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde belirlediği millî dış politika ilkelerini öğrenelim.

Devletlerin eşitliği: Uluslararası ilişkilerde devletlerin siyasi olarak eşit olması

Karşılıklılık (mütekabiliyet): Uluslararası ilişkilerde karşılıklı güven ve saygıyı hedef tutmak

7.2: M. Kemal ATATÜRK

Tam bağımsızlık: Millî sınırlar içinde bağımsız yaşamak

Komşu devletlerle barış içinde yaşama: Komşularımızla ve bütün devletlerle iyi geçinmek

Yurtta barış dünyada barış: Yurtta ve dünyada barış ortamına katkıda bulunmak

230

Görsel 73'te ilk olarak konuya Türk Dünyası haritası ile başlanarak ön hazırlık sağlanmıştır. Ardından Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politikamızda benimsenmesini önerdiği ilkeler şematik olarak anlatılmıştır. Türkiye'nin konumunun belirlenen politikalardaki etkisi ise harita kullanımı ile açıklanmıştır.

Görsel 74 *Ulu Önder Mustafa Kemal dönemi dış politika*

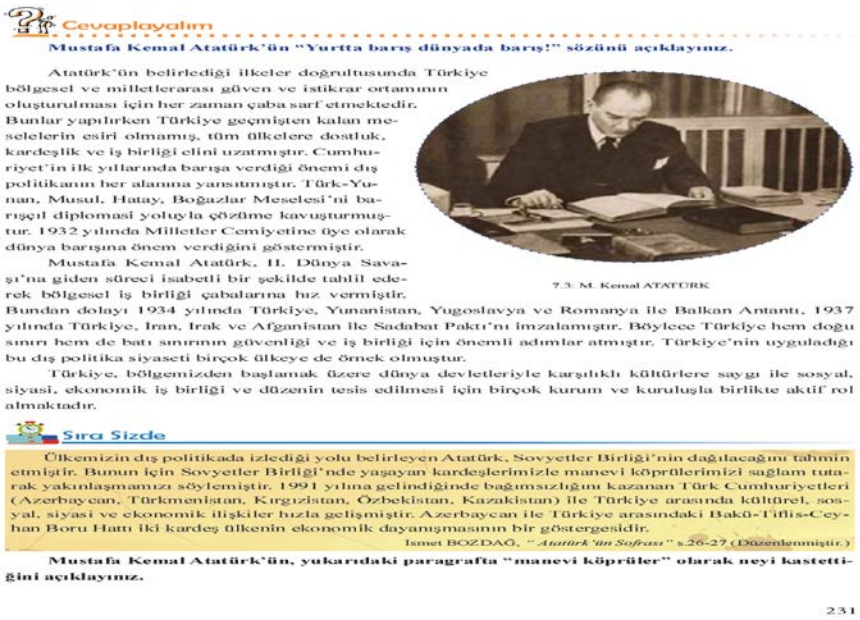

Cevaplayalım

Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta barış dünyada barış!" sözünü açıklayınız.

Atatürk'ün belirlediği ilkeler doğrultusunda Türkiye bölgesel ve milletlerarası güven ve istikrar ortamının oluşturulması için her zaman çaba sarf etmektedir. Bunlar yapılırken Türkiye geçmişten kalan meselelerin esiri olmamış, tüm ülkelere dostluk, kardeşlik ve iş birliği elini uzatmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında barışa verdiği önemi dış politikanın her alanına yansıtmıştır. Türk-Yunan, Musul, Hatay, Boğazlar Meselesi'ni barışçıl diplomasi yoluyla çözüme kavuşturmuştur. 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olarak dünya barışına önem verdiğini göstermiştir.

7.3: M. Kemal ATATÜRK

Mustafa Kemal Atatürk, II. Dünya Savaşı'na giden süreci isabetli bir şekilde tahlil ederek bölgesel iş birliği çabalarına hız vermiştir. Bundan dolayı 1934 yılında Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile Balkan Antantı, 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paktı'nı imzalamıştır. Böylece Türkiye hem doğu sınırı hem de batı sınırının güvenliği ve iş birliği için önemli adımlar atmıştır. Türkiye'nin uyguladığı bu dış politika siyaseti birçok ülkeye de örnek olmuştur.

Türkiye, bölgemizden başlamak üzere dünya devletleriyle karşılıklı kültürlere saygı ile sosyal, siyasi, ekonomik iş birliği ve düzenin tesis edilmesi için birçok kurum ve kuruluşla birlikte aktif rol almaktadır.

Sıra Sizde

Ülkemizin dış politikada izlediği yolu belirleyen Atatürk, Sovyetler Birliği'nin dağılacağını tahmin etmiştir. Bunun için Sovyetler Birliği'nde yaşayan kardeşlerimizle manevi köprülerimizi sağlam tutarak yakınlaşmamızı söylemiştir. 1991 yılına gelindiğinde bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan) ile Türkiye arasında kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkiler hızla gelişmiştir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı iki kardeş ülkenin ekonomik dayanışmasının bir göstergesidir.

İsmet BOZDAĞ, *"Atatürk'ün Sofrası"* s.26-27 (Düzenlenmiştir.)

Mustafa Kemal Atatürk'ün, yukarıdaki paragrafta "manevi köprüler" olarak neyi kastettiğini açıklayınız.

231

Görsel 74'te Cumhuriyet döneminde uluslararası arenada gerçekleştirilen adımlar anlatılmıştır. Gerçekleştirilen politikalar bilgi metni ile sunulmuştur. Ardından Ulu Önder Mustafa Kemal'in görseline yer verilmiştir.

Görsel 75 *TİKA ve TÜRKSOY okuma metni*

Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerimizin gelişmesinde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) vb. teşkilatların katkıları çoktur.

Okuyalım Öğrenelim

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)

TİKA 24 Ocak 1992 yılında T.C. Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak kurulmuştur. Kuruluş amacı özellikle Türk dilinin konuşulduğu ülkeler, komşu ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerle ekonomik, sosyal, kültürel iş birliği oluşturmaktır. TİKA yurt dışında Türkçe öğretimini destekler. TİKA Türkoloji Projesi buna örnektir. TİKA, Orhun Anıtları'nın bölgedeki olumsuz koşullardan korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla Orhun Müzesi'ni inşa etmiştir. Özellikle Türk Cumhuriyetlerinden hem okumak hem de staj yapmak için gelen öğrenciler TİKA projeleri sayesinde karşılıklı eğitim ve öğretim almaktadırlar.

Genel Ağ haberi 11/12/2017 (Düzenlenmiştir)

7.4: TİKA Logosu

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)

TÜRKSOY Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin üyeliği ile 2 Temmuz 1993 tarihinde kurulmuştur. TÜRKSOY' un amacı Türk kökenli ve Türk dili konuşan Türk devletleri ve halklarının birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlamak, kültür ve sanatının korunması, yeniden canlandırılması ve gelişmesi yönünde faaliyette bulunmaktır. Resmi dili Türkçe, yönetim merkezi Ankara'dır.

TÜRKSOY'un faaliyetlerine asil üye ülkelerin dışında, Rusya Federasyonu içinde yer alan altı Özerk Cumhuriyet (Altay, Başkurdistan, Hakasya, Saha (Yakutistan), Tataristan ve Tuva) ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gözlemci olarak katılmaktadırlar.

Genel Ağ haberi 11/12/2017 (Düzenlenmiştir)

7.5: TÜRKSOY Logosu

Cevaplayalım

TİKA ve TÜRKSOY'un Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerimize katkıları nelerdir? Açıklayınız.

Ülkemiz barışçıl dış politikasını sınır komşuları ile de devam ettirmektedir. Sınır komşumuz olan devletler; Yunanistan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan'a bağlı Nahcivan Özerk Cumhuriyeti, Iran, Irak ve Suriye'dir. Komşumuz olan devletlerle kültürel, sosyal ve ticari ilişkilerimiz oldukça fazladır. Ülkemizde sınır illerimizde bulunan gümrük kapılarındaki hareketlilik, illerimizin ekonomisini ve kültürünü olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum, Türkiye'nin komşu ülkelerle yürüttüğü barışçıl politikanın bir sonucudur.

232

Görsel 75'te soydaşlarımız olan Türk Devletleri ile bağlarımızın güçlendirilmesi ve ilişkilerimizin arttırılması amacıyla kurulmuş olan teşkilatlar hakkında bilgi verilmiştir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı yani TİKA ile Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı yani TÜRKSOY hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bilgiler kuruluşların logosu ile desteklenmiştir.

Görsel 76 *Ahmet Yesevi Üniversitesi*

7.6: Ahmet Yesevi Üniversitesi-Kazakistan

Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkiye ve Kazakistan Cumhuriyetlerinin özerk statüye sahip, ortak devlet üniversitesidir. 6 Haziran 1991 tarihinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa bir süre önce Türkistan Devlet Üniversitesi olarak temelleri atılmıştır. İki ülke hükûmetleri arasında, Türkistan şehrinde Uluslararası Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi 31 Ekim 1992 yılında kurulmuştur.

Üniversitenin temel görevi, "Orta Asya'nın ilim ve kültür merkezi olan tarihî Türkistan şehrini kalkındırmak" olarak belirlenmiştir. Ahmet Yesevi Üniversitesi Türkiye ile Kazakistan arasında kültür köprüsü görevi yapmaktadır. Üniversitelerde karşılıklı olarak binlerce öğrenci eğitim-öğretim görmektedir. Türkiye Türkçesiyle Uzaktan Eğitim Programlarının (TÜRTEP) koordinasyonu da Ankara'daki birimlerinden yürütülmektedir. Türkistan Uzaktan Eğitim Fakültesinin eğitim dili Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesidir.

Görsel 76'da Kazakistan Devleti ile ülkemiz arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek, kültür bağlarını güçlendirmek ve eğitim alanında işbirliği amacıyla gerçekleştirilen faaliyetler açıklanmıştır. Bu amaçla açılmış olan Ahmet Yesevi Üniversitesi görsel kullanımı ile anlatılmıştır. Ardından Türkiye Türkçesiyle Uzaktan Eğitim Programları yani TÜRTEP öğrencilere tanıtılmıştır.

Görsel 77 *TUİK 2018 Verileri*

Ülkemizin Türk Cumhuriyetleriyle olan ekonomik ilişkileri her geçen gün gelişmektedir. Ülkemizden çok sayıda iş insanı, bu ülkelerde yatırım yapmaktadır. Bu sayede ticaret ve iş birliği imkânları geliştirilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine ihraç (dış satım) ettiği ürünler; makine ve elektrikli cihazlar, gıda maddeleri, mobilya, dayanıklı tüketim malları, plastik ürünler, hazır giyim vb. dir. İthal (dış alım) ettiği ürünler; petrol, doğal gaz, alüminyum, ipek, ham deri vb. dir.

TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE İHRACAT VE İTHALAT VERİLERİ

TÜİK 2018

İhracat Verileri/TL	
Azerbaycan	7.800.306.02
Özbekistan	5.033.593.70
Kazakistan	3.678.068.23
Türkmenistan	2.471.530.32
Kırgızistan	1.995.007.12

TÜİK 2018

İthalat Verileri/TL	
Azerbaycan	2.003.502.86
Özbekistan	4.208.433.05
Kazakistan	7.777.659.53
Türkmenistan	1.380.663.55
Kırgızistan	250.439.18

Görsel 77'de ülkemiz ile Türk devletleri arasındaki ticari bağlarımıza dikkat çekilmiştir. Ticareti belirtmek amacıyla öğrencilere ihracat ile ithalat ürünleri ve miktarları sunulmuştur. Ancak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne yer verilmemiş olması dikkat çekicidir. MEB tarafından hazırlanan ders kitabı kapsamında beşinci kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- Ülkemizin bulunduğu özel ve matematik konumun önemine vurgu yapılması hedeflenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası diplomaside sahip olduğu önemin öğrenciler tarafından kavranmasını hedeflenmektedir. Bu amaçla oluşturulan beşinci kazanım ders kitabında "Türkiye Beklenilendir" ünitesi kapsamında ele alınmıştır.

Görsel 78 *Türk Dünyası taşımacılık metin parçası*

7

Ülkemiz bulunduğu konum itibariyle petrol ve doğal gaz zengini Orta Doğu ülkeleri ile Avrupa'daki tüketici pazarları arasında stratejik bir konuma sahiptir. Türkiye enerji ihracatı yapan doğu ülkeleri ile ithalatçı batı ülkelerinin enerji yollarının kesişim noktasında yer almaktadır. Türkiye, uluslararası boru hatları ile enerji ihtiyacını karşılayarak gelir sağlamakla birlikte kaynakların taşınmasına aracılık ederek stratejik önemini artırmaktadır. Uluslararası boru hattı projeleriyle Orta Asya, Hazar ve Orta Doğu bölgelerinin petrol ve doğal gazını Avrupa'ya ulaştıran Türkiye'nin önemi daha da artacaktır.

7.18: Türkiye Doğal Gaz Boru Hatları Haritası

Cevaplayalım

Petrol ve doğal gaz projeleri için söylenen "boru hattından barış hattına" ifadesi ile ne anlatılmak istenmektedir? Tartışınız.

Okuyalım Öğrenelim

BTK Trenleri Milli Yük Vagonlarıyla Dünyanın Yükünü Taşıyor

30 Ekim 2017 tarihinde işletmeye açılan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demir yolu hattına talep her geçen gün artmaktadır. "Milli Tren Projesi" kapsamında üretilen yeni nesil milli yük vagonlarının bu hatta kullanılması ise yük taşımacılığının daha etkin ve verimli yapılmasını sağlamaktadır.

Bugüne kadar BTK demir yolu hattında, ülkemizden Kazakistan'a gübre ve inşaat malzemesi, Kazakistan'dan ülkemize tahıl ve yem taşıması yapıldı. Bölge ülkelerinin yanı sıra Avrupa demir yolu idare ve şirketlerinin ilgisini çeken Bakü- Tiflis- Kars demir yolu hattı için en son Avusturya ile iş birliği yapıldı.

Genel Ağ haberi 25/01/2018 (Düzenlenmiştir.)

7.19: BTK Demir Yolu Proje Toplantısı

245

Görsel 78'de ilk olarak Türkistan coğrafyasından ülkemize uzanan ve doğal gazın taşınmasını sağlayan proje ile ilgili bilgi verilmiştir. Bakü-Tiflis-Erzurum hattı harita üzerinden öğrencilere anlatılmıştır. Yine aynı sayfada Türk Dünyası ile ülkemiz arasında ticareti geliştiren demir yolu projesi olan Bakü-Tiflis-Kars hattı haber örneği ile öğrencilere anlatılmıştır.

Görsel 79 *TDV haber örneği*

Okuyalım Öğrenelim

Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bulunan ve uzun zamandır kapalı olan Şehitlik Camisi'nde tadilat işlemleri tamamlanarak ibadete açıldı.

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) tarafından 1996'da yaptırılan ve 2009'da tadilat için kapatılan Şehitlik Camisi yeniden ibadete açıldı. Türk Şehitliği'nin de içinde bulunduğu Şehitler Hıyabanı (iki yanı ağaçlı yol) nın yanı başındaki camide, Müslümanlar daha önce olduğu gibi bugün de ibadetlerini yapabilecekler.

Azerbaycan Milli Meclisi ve Savunma Bakanlığı binalarının yakınındaki Şehitlik Camisi, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'yü 1918'de Ermeni ve Bolşevik çetelerin işgalinden kurtaran Kafkas İslam Ordusu şehitleri anısına inşa edilmiştir.

Genel Ağ haberi 25/01/2018 (Düzenlenmiştir.)

7.22: Şehitlik Camisi-Bakü

247

Görsel 79'da Türk Dünyası ile ülkemiz arasında sadece ticari veya siyasi bağların değil, manevi bağların da güçlü olduğunun en güzel örneğini öğrencilere sunan haber örneğine yer verilmiştir. Haber örneğinde Türkiye Diyanet Vakfı'nın faaliyetine yer verilmiştir. Haber örneği görsel ile zenginleştirilmiştir.

4.4. Yedinci Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Bulunan Kazanımlar ve Ders Kitabında Yer Verilişi

2018 Sosyal Bilgiler Müfredat Programı içerisinde bulunan 7. sınıf öğrenme alanları ile kazanımlar değerlendirildiğinde Türk Dünyası konusunu kapsayan 7 adet kazanımın yer aldığı tespit edilmiştir. Kazanımlardan beş tanesi "Kültür ve Miras" öğrenme alanında yer alırken, iki tanesi de "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanında yer almaktadır. Tespit edilen kazanımlar şu şekilde maddelenebilir:

- *"7.2.1. Osmanlı Devleti'nin siyasi güç olarak ortaya çıkış sürecini ve bu süreci etkileyen faktörleri açıklar."*
- *"7.2.2. Osmanlı Devleti'nin fetih siyasetini örnekler üzerinden analiz eder."*
- *"7.2.3. Avrupa'daki gelişmelerle bağlantılı olarak Osmanlı Devleti'ni değişime zorlayan süreçleri kavrar."*
- *"7.2.4. Osmanlı Devleti'nde ıslahat hareketleri sonucu ortaya çıkan kurumlardan hareketle toplumsal ve ekonomik değişim hakkında çıkarımlarda bulunur."*
- *"7.2.5. Osmanlı kültür, sanat ve estetik anlayışına örnekler verir."*
- *"7.7.1. Türkiye'nin üyesi olduğu uluslararası kuruluşlara örnekler verir."*
- *"7.7.2. Türkiye'nin ilişkide olduğu ekonomik bölge ve kuruluşları tanır."*

Kazanımlar incelendiğinde Kültür ve Miras öğrenme alanında, 6. sınıfta anlatılmış olan ilk Türk devletleri, Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin ardından Türk milletinin tarihine imza atan Osmanlı Devleti'nin tarihi, kültürü ve medeniyeti hakkında da öğrenciler bilgi sahibi kılınmaya çalışılmıştır. Küresel Bağlantılar öğrenme alanında ise ülkemizin ve Türk Devletleri'nin uluslararası diplomasideki konumu hakkında öğrencilerin bilgi sahibi olmaları hedeflenmiştir. Araştırma kapsamında 7. sınıf öğrencilerine Sosyal Bilgiler dersi kapsamında okutulmakta olan, Hikmet Azer tarafından kaleme alınan ve EKOYAY yayıncılık tarafından basımı gerçekleşen ders kitabı ele alınmıştır. Ders kitabı kapsamında ilk kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- İlk beş kazanımın yer aldığı “Kültür ve Miras” öğrenme alanı ders kitabında “Türk Tarihinde Yolculuk” şeklinde isimlendirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin ortaya çıkışını ve kuruluş dönemini konu edinen ilk kazanım ise ders kitabında “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu” başlığı kapsamında yer almıştır. Devletin kuruluşu ile ilgili bilgi metinleri kullanılmıştır.

Görsel 80 *Osmanlı Devleti’nin kuruluş tarihi*

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Türkler hangi nedenlerle Anadolu'yu yurt edinmişlerdir? Geçen yıl öğrendiğiniz bilgileri dikkate alarak açıklayınız.

11. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da (Türkistan) yaşayan Türk boyları Büyük Selçuklu Devleti'nin yönlendirmesiyle Anadolu'ya göç etmeye başladılar. 1071'de Büyük Selçuklu Devleti'nin Malazgirt Savaşı'nda Bizans İmparatorluğu'nu (Doğu Roma) mağlup etmesiyle Anadolu, Türklerin güvenle yerleşebilecekleri bir yurt hâline geldi. 15. yüzyıla kadar Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk boylarının göçleri devam etti. Anadolu'ya göç eden Türk boylarından biri de Kaylardı. Osmanlı Devleti'ni kuracak olan aile bu boya mensuptu. Kaylar, Oğuz Türklerinin 24 boyundan biridir. Kayı kuvvetli, sağlam anlamına gelmektedir. Günümüzde ülkemizin birçok yerinde Kayı başta olmak üzere Oğuz boylarının izlerini ve isimlerini taşıyan yerleşim yeri bulunmaktadır. İşte bu yerlerden biri:

Gaziantep'te Kayı Boyu İzleri...

Gaziantep'in İslahiye ilçesinde bulunan eski mezarlarda Oğuzların 24 boyundan biri olan Kayı boyuna ait izler bulundu *(Görsel 2.2)*. Mezarlardaki ok ve yay sembolleri, mezarların Kayı boyuna ait olma ihtimalini kuvvetlendirdi. Bu mezarlar, Kayı boyunun Anadolu'ya ilk girdiği bölgelerden birinin İslahiye olabileceği görüşünü desteklediyor.

Genel ağ haberi, 1 Şubat 2016 (Düzenlenmiştir)

Görsel 2.2

Sizce Kayıların ok ve yayı sembol olarak kullanmalarının sebebi nedir?

Yukarıdaki haberde Kayıların Anadolu'da iz bıraktığı yerlerden birini öğrendiniz. Kaylar haberde yer aldığı gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerine yayıldılar. Kayıların bir bölümü ise günümüzde Bitlis ili içinde yer alan Ahlat'a, ardından Türkiye Selçuklu Devleti tarafından Ankara'nın Karacadağ yöresine yerleştirildi. Daha sonra Bizans İmparatorluğu sınırında yer alan ve günümüzde Bilecik ve Kütahya illeri içindeki Söğüt ve Domaniç kendilerine yurt olarak verildi. Bu dönemde Kayıların başında Ertuğrul Gazi bulunuyordu *(Görsel 2.3)*. 13. yüzyılda Anadolu'daki siyasi durumu Ertuğrul Gazi'nin anlatımıyla öğrenelim.

Görsel 2.3: Ertuğrul Gazi (Temsili)

Boyumuz Kayı'nın bağlı olduğu Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı Alâeddin Keykubad, beni Bizans İmparatorluğu'na karşı gaza ve cihat yapmam ve bu devletin topraklarını fethetmem için görevlendirdi. Bizans, bu dönemde eski gücünü yitirmişti. Toprakları daralmış, İstanbul, Edirne, Bursa ve İznik gibi şehirlerden ibaret bir devlet hâline gelmişti. Bizans İmparatoru, topraklar üzerindeki otoritesini kaybetmişti. Bizans'ın şehir ve kasabalarını yöneten tekfurlar imparatorun emirlerini çoğu zaman yerine getirmiyorlardı. Tekfurlar yönettikleri yerlerdeki halktan ağır vergiler alıyorlardı. Bu nedenle Bizans topraklarında yaşayan halk yönetimden memnun değildi. Yerleşmiş olduğumuz Söğüt ve Domaniç'te Bizans halkı ile yan yana yaşıyorduk. Onlara karşı da Türklere gösterdiğim gibi adaletli bir yönetim gösteriyordum. Onların da güvenliğini sağlıyor ve pazarlarda serbestçe mallarını satmalarına izin veriyordum.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1243'te Kösedağ Savaşı'nda Moğollara yenilmesi Anadolu'daki siyasi yapıyı değiştirdi. Türkiye Selçuklu Devleti gün geçtikçe zayıflamaya başladı. Anadolu'nun ortasında ve doğusunda Moğol baskısı arttı. Bu baskıdan kaçan Türk boyları Anadolu'nun batısına yerleşerek Türk beylikleri kurdular. Böylece Anadolu'da Türk siyasi birliği parçalandı ve II. Beylikler Dönemi başladı. Bu dönemde Karamanoğulları, Germiyanoğulları, Candaroğulları, Aydınoğulları gibi çok sayıda beylik kuruldu.

Kayıların Bizans'a karşı akınlar yaptığını duyan ve Moğol baskısından kaçan çok sayıda gazinin gelmesiyle askeri gücüm arttı. Artık Bizans sınırında dikkate alınması gereken bir güç hâline gelmiştik.

36

Görsel 80’de ilk olarak Türk milletinin Türkistan coğrafyasından Anadolu topraklarına göç etmeleri hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Ardından ise okuma parçası aracılığıyla Ertuğrul Gazi dönemi anlatılmıştır. Ayrıca bu dönemde Anadolu’nun mevcut diplomatik durumu ile ilgili öğrencilere bilgi sunulmuştur.

Görsel 81 *Osman Bey dönemi*

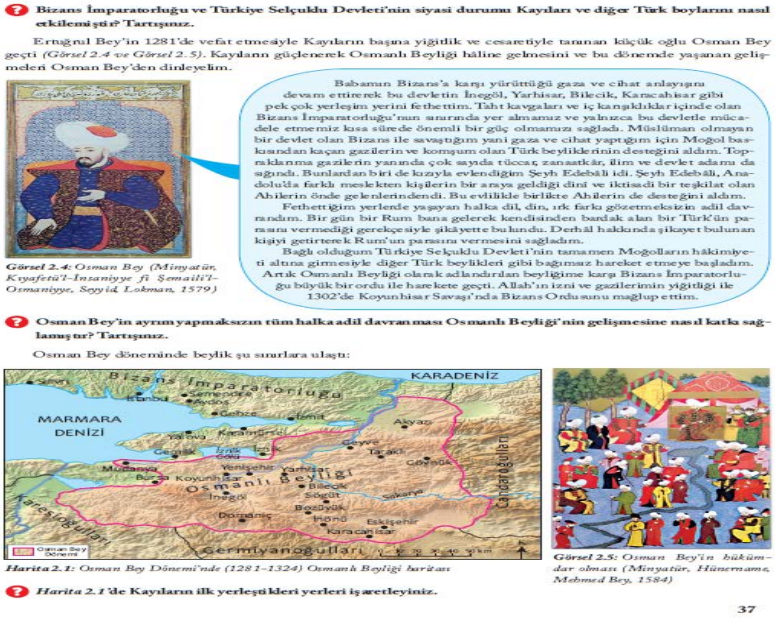

Bizans İmparatorluğu ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi durumu Kayıları ve diğer Türk boylarını nasıl etkilemiştir? Tartışınız.

Ertuğrul Bey'in 1281'de vefat etmesiyle Kayıların başına yiğitlik ve cesaretiyle tanınan küçük oğlu Osman Bey geçti *(Görsel 2.4 ve Görsel 2.5)*. Kayıların güçlenerek Osmanlı Beyliği hâline gelmesini ve bu dönemde yaşanan gelişmeleri Osman Bey'den dinleyelim.

Babamın Bizans'a karşı yürüttüğü gaza ve cihat anlayışını devam ettirerek bu devletin İnegöl, Yarhisar, Bilecik, Karacahisar gibi pek çok yerleşim yerini fethettim. Taht kavgaları ve iç karışıklıklar içinde olan Bizans İmparatorluğu'nun sınırında yer almamız ve yalnızca bu devletle mücadele etmemiz kısa sürede önemli bir güç olmamızı sağladı. Müslüman olmayan bir devlet olan Bizans ile savaştığım yani gaza ve cihat yaptığım için Moğol baskınından kaçan gazilerin ve komşum olan Türk beyliklerinin desteğini aldım. Topraklarıma gazilerin yanında çok sayıda tüccar, zanaatkâr, ilim ve devlet adamı da sığındı. Bunlardan biri de kızıyla evlendiğim Şeyh Edebâli idi. Şeyh Edebâli, Anadolu'da farklı meslekten kişilerin bir araya geldiği dinî ve iktisadî bir teşkilat olan Ahîlerin önde gelenlerindendi. Bu evlilikle birlikte Ahîlerin de desteğini aldım.

Fethettiğim yerlerde yaşayan halka dil, din, ırk farkı gözetmeksizin adil davrandım. Bir gün bir Rum bana gelerek kendisinden bardak alan bir Türk'ün parasını vermediği gerekçesiyle şikâyette bulundu. Derhâl hakkında şikayet bulunan kişiyi getirterek Rum'un parasını vermesini sağladım.

Bağlı olduğum Türkiye Selçuklu Devleti'nin tamamen Moğolların hâkimiyeti altına girmesiyle diğer Türk beylikleri gibi bağımsız hareket etmeye başladım. Artık Osmanlı Beyliği olarak adlandırılan beyliğime karşı Bizans İmparatorluğu büyük bir ordu ile harekete geçti. Allah'ın izni ve gazilerimin yiğitliği ile 1302'de Koyunhisar Savaşı'nda Bizans Ordusunu mağlup ettim.

Görsel 2.4: Osman Bey (Minyatür, Kıyafetü'l-İnsaniyye fi Şemaili't-Osmaniyye, Seyyid Lokman, 1579)

Osman Bey'in ayrım yapmaksızın tüm halka adil davranması Osmanlı Beyliği'nin gelişmesine nasıl katkı sağlamıştır? Tartışınız.

Osman Bey döneminde beylik şu sınırlara ulaştı:

Harita 2.1: Osman Bey Dönemi'nde (1281–1324) Osmanlı Beyliği haritası

Görsel 2.5: Osman Bey'in hükümdar olması (Minyatür, Hünername, Mehmed Bey, 1584)

Harita 2.1'de Kayıların ilk yerleştikleri yerleri işaretleyiniz.

37

Görsel 81'de okuma parçası vasıtasıyla öğrencilere Osman Bey dönemi anlatılmıştır. Anadolu'nun idari yapısı, beyliğin sınırları ve gerçekleştirilen askeri faaliyetler hakkında bilgi verilmiştir. Sunulan bilgiler Osmanlı Beyliği'nin sınırlarını gösteren harita ve görseller ile desteklenmiştir.

Görsel 82 *Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi etkinliği*

Osmanlı Devleti'nin ne zaman ve hangi olaydan sonra kurulduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Âşık Paşazâde Tarihi'ne göre Türkiye Selçuklu Devleti'nin tamamen Moğolların hâkimiyeti altına girmesinden sonra Osman Bey, 1299'da Karacahisar'da adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili farklı bir görüşe sahip olan tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık ise devletin 1302'de Koyunhisar Savaşı'ndan sonra kurulduğunu kabul etmektedir.

Görsel 2.6: Şeyh Edebâli'nin Osman Bey'i bey ilan etmesi tablosu (Askeri Müze, İstanbul)

Etkinlik Zamanı

Metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız. Cevaplarınızı defterinize yazınız.

Osman Bey'in bağımsızlığını ilanı Âşık Paşazâde Tarihi'nde şöyle anlatılmaktadır:

Osman Bey'in Karacahisar'ı almasından sonra çok sayıda insanın gelip yerleşmesiyle Karacahisar kısa zamanda mamur oldu. Halk, Dursun Fakih'ten buraya kadı tayin etmesini ve cuma namazı kılınmasını istedi. Dursun Fakih, bu isteği Osman Bey'e iletti. Osman Bey "Ne gerekiyorsa yapılsın." deyince Dursun Fakih: "Hanım! Sultandan izin almak gerektir." dedi. Bunun üzerine Osman Bey:

"Bu şehri kendi kılıcımla aldım, sultanın bunda ne dahli var ki ondan izin alalım, ona sultanlık veren Allah bana da hanlık verdi. Eğer mînneti şu sancaksa ben, kendi sancağımı kaldırarak düşmanlarla uğraştım. Eğer o, ben Selçuk hanedanındanım derse ben de Gökalp nesliyim. Eğer bu vilayete ben onlardan önce geldim derse Süleyman Şah dedem onlardan daha önce geldi." dedi. Halk, bu sözlerden razı oldu. Kadılık ve hatiplik Dursun Fakih'e verildi. Cuma hutbesi Karacahisar'da okundu.

*Âşık Paşazâde Dervîş Ahmed Âşıkî, **Âşık Paşazâde Tarihi**, s. 59–60 (Düzenlenmiştir.)*

Tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık devletin 1302'de Koyunhisar Savaşı'ndan sonra kurulduğunu şöyle açıklamaktadır:

Bir imparatorluk ordusuna karşı kazanılan Koyunhisar Savaşı, Osman'ı bölgede karizmatik bir bey durumuna getirmiştir. Çağdaş kaynak Pachymeres (Pakimeres) onun bu zaferle şöhretinin Kastamonu bölgesine kadar yayıldığını ve gazilerin onun bayrağı altına koşuştuklarını kaydeder. Bu zafer Osman'a bir hanedan kurucusu karizması kazandırmış, kendisinden sonra oğlu Orhan itirazsız beylik tahtına geçmiştir. Biz 1302 tarihini Osmanlı hanedanının, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kesin kuruluş tarihi olarak kabul edebiliriz.

*Halil İnalcık, **Devlet-i Âliyye Osmanlı Tarihi Üzerine Araştırmalar I**, s. 17 (Düzenlenmiştir.)*

1. İlk metinde geçen "sultan" ifadesiyle hangi devletin hükümdarından bahsedilmektedir?
2. İlk metne göre hükümdarlık sembolleri nelerdir?
3. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili farklı görüşlerin olmasının sebebi nedir?
4. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili hangi görüşü benimsediniz? Neden?

38

Görsel 82'de Osmanlı Devleti'nin kuruluşu kısa bir bilgi ve görsel ile öğrencilere anlatılmıştır. Verilen görsel dönemin coğrafyası, motifleri ve idari anlayışı ile ilgili bilgi vermektedir. Ardından sunulan etkinlik bölümü ile öğrencilerin çıkarımda bulunmaları hedeflenmiştir.

Görsel 83 *Orhan Bey dönemi*

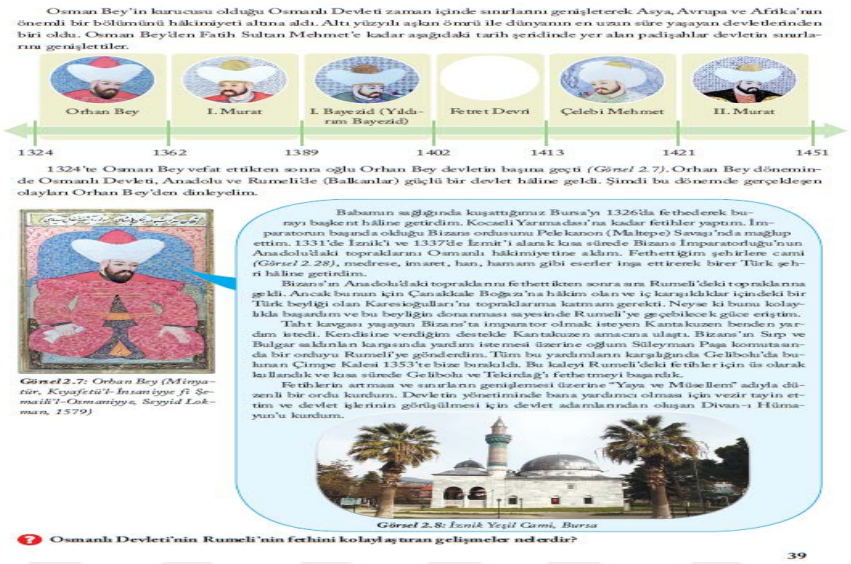
Osman Bey'in kurucusu olduğu Osmanlı Devleti zaman içinde sınırlarını genişleterek Asya, Avrupa ve Afrika'nın önemli bir bölümünü hâkimiyeti altına aldı. Altı yüzyılı aşkın ömrü ile dünyanın en uzun süre yaşayan devletlerinden biri oldu. Osman Bey'den Fatih Sultan Mehmet'e kadar aşağıdaki tarih şeridinde yer alan padişahlar devletin sınırlarını genişlettiler.

Orhan Bey | I. Murat | I. Bayezid (Yıldırım Bayezid) | Fetret Devri | Çelebi Mehmet | II. Murat

1324 1362 1389 1402 1413 1421 1451

1324'te Osman Bey vefat ettikten sonra oğlu Orhan Bey devletin başına geçti *(Görsel 2.7)*. Orhan Bey döneminde Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli'de (Balkanlar) güçlü bir devlet hâline geldi. Şimdi bu dönemde gerçekleşen olayları Orhan Bey'den dinleyelim.

Görsel 2.7: Orhan Bey (Minyatür, Kıyafetü'l-İnsaniyye fi Şemaili'l-Osmaniyye, Seyyid Lokman, 1579)

Babamın sağlığında kuşattığımız Bursa'yı 1326'da fethederek burayı başkent hâline getirdim. Koca Eli Yarımadası'na kadar fetihler yaptım. İmparatorun başında olduğu Bizans ordusunu Pelekanon (Maltepe) Savaşı'nda mağlup ettim. 1331'de İznik'i ve 1337'de İzmit'i alarak kısa sürede Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki topraklarını Osmanlı hâkimiyetine aldım. Fethettiğim şehirlere cami *(Görsel 2.28)*, medrese, imaret, han, hamam gibi eserler inşa ettirerek birer Türk şehri hâline getirdim.

Bizans'ın Anadolu'daki topraklarını fethettikten sonra sıra Rumeli'deki topraklarına geldi. Ancak bunun için Çanakkale Boğazı'na hâkim olan ve iç karışıklıklar içindeki bir Türk beyliği olan Karesioğulları'nı topraklarıma katmam gerekti. Neyse ki bunu kolaylıkla başardım ve bu beyliğin donanması sayesinde Rumeli'ye geçebilecek güce eriştim.

Taht kavgası yaşayan Bizans'ta imparator olmak isteyen Kantakuzen benden yardım istedi. Kendisine verdiğim destekle Kantakuzen amacına ulaştı. Bizans'ın Sırp ve Bulgar saldırıları karşısında yardım istemesi üzerine oğlum Süleyman Paşa komutasında bir orduyu Rumeli'ye gönderdim. Tüm bu yardımların karşılığında Gelibolu'da bulunan Çimpe Kalesi 1353'te bize bırakıldı. Bu kaleyi Rumeli'deki fetihler için üs olarak kullandık ve kısa sürede Gelibolu ve Tekirdağ'ı fethetmeyi başardık.

Fetihlerin artması ve sınırların genişlemesi üzerine "Yaya ve Müsellem" adıyla düzenli bir ordu kurdum. Devletin yönetiminde bana yardımcı olması için vezir tayin ettim ve devlet işlerinin görüşülmesi için devlet adamlarından oluşan Divan-ı Hümayun'u kurdum.

Görsel 2.8: İznik Yeşil Cami, Bursa

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'nin fethini kolaylaştıran gelişmeler nelerdir?

39

Görsel 83'de ilk olarak oluşturulan kronoloji cetveli ile kuruluş döneminde iktidarda bulunan padişahlar ve her padişahın iktidar dönemini gösteren tarihler öğrencilere sunulmuştur. Ardından ise görseller ve okuma parçası ile Orhan Bey dönemi öğrencilere anlatılmıştır. Döneme ait imar faaliyetine örnek verilmiştir.

Görsel 84 *I. Murat dönemi*

Orhan Bey Dönemi'nde Osmanlı Beyliği'nin ulaştığı sınırları *(Harita 2.2)* Osman Bey dönemindeki sınırlarla karşılaştırarak inceleyiniz.

KARADENİZ

Harita 2.2: Orhan Bey Dönemi'nde (1324–1362) Osmanlı Devleti haritası

Görsel 2.9: Orhan Bey'in Bizans'ın yay hediye etmesi (Minyatür, Hünername, Ali Çelebi, 1584)

Boğazlar bölgesinin fethedilmesi Osmanlı Devleti'ne neler kazandırmıştır?

Orhan Bey'den sonra Osmanlı tahtına geçen I. Murat *(Görsel 2.10)*, Rumeli'de gaza ve cihat yapmayı sürdürdü. Bu dönemde Rumeli'de Bulgaristan ve Sırbistan içlerine seferler düzenlenirken Anadolu'da da Osmanlı Devleti topraklarını genişlemeye devam etti. Şimdi I. Murat'ı dinleyerek döneminde Osmanlı Devleti'nin nasıl bir siyasi güce ulaştığını öğrenelim.

Görsel 2.10: I. Murat (Minyatür, Kıyafetü'l-İnsaniyye fi Şemaili'l-Osmaniyye, Seyyid Lokman, 1579)

Tahta çıktıktan sonra Rumeli'nin fethine devam ederek Bizans ve Bulgar ordularını 1363'te Sazlıdere Savaşı'nda mağlup ettim. Ardından Edirne'yi fethederek burayı hem devletime başkent hem de Rumeli'deki fetihler için bir üs hâline getirdim. Ticaret yolları üzerindeki Edirne'yi almam Osmanlı ticaretinin gelişmesini de sağladı.

Ordularının ilerleyişi karşısında Bulgar, Sırp, Eflak gibi Balkanlar'daki krallıklar birleşerek Haçlı orduları meydana getirdiler. Amaçları Osmanlı'yı Rumeli'den atmaktı. Haçlı orduları karşısında muzaffer olan ordum 1371'de Çirmen ve 1389'da I. Kosova savaşlarını kazandı. Böylece Bulgar ve Sırp krallıkları Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul etti.

Oğlum Bayezid'i Germiyanoğlu beyinin kızı ile evlendirdim. Germiyanoğlu beyi, çeyiz olarak Kütahya ve çevresini devletime bıraktı. İyi ilişkiler içinde olduğum bir başka beylik olan Hamitoğulları Beyliği'nden de Akşehir ve çevresini satın aldım. Böylece Anadolu'nun önemli bir bölümüne hâkim oldum.

Rumeli'de fetihlerin artmasıyla Yaya ve Müsellemler yetersiz kaldı. Bunun üzerine asker olarak yetiştirmek üzere savaş esirlerinden ve Hristiyan ailelerin erkek çocuklarından seçtiklerimizi önce Türk ailelere verdik. Bu çocukların kaldıkları ailelerde Türk âdet ve gelenekleri ile İslam dininin esaslarını öğrenmelerini sağladık. Daha sonra da bunları Kapıkulu Ocağına alarak asker ihtiyacımızın bir bölümünü karşıladık *(Görsel 2.11)*.

Görsel 2.11: Kapıkulu Ocağı için toplanan çocuklar (Temsili)

40

Görsel 84'te ilk olarak Orhan Bey döneminde devletin ulaştığı sınırları gösteren bir haritaya yer verilmiştir. Ardından okuma parçası ve görseller ile I. Murat dönemi gerçekleştirilen fetih hareketleri anlatılmıştır. Yapılan faaliyetler hakkında öğrencilere bilgi verilmiştir.

Görsel 85 *Osmanlı Devleti kuruluş dönemi mimari örnekler*

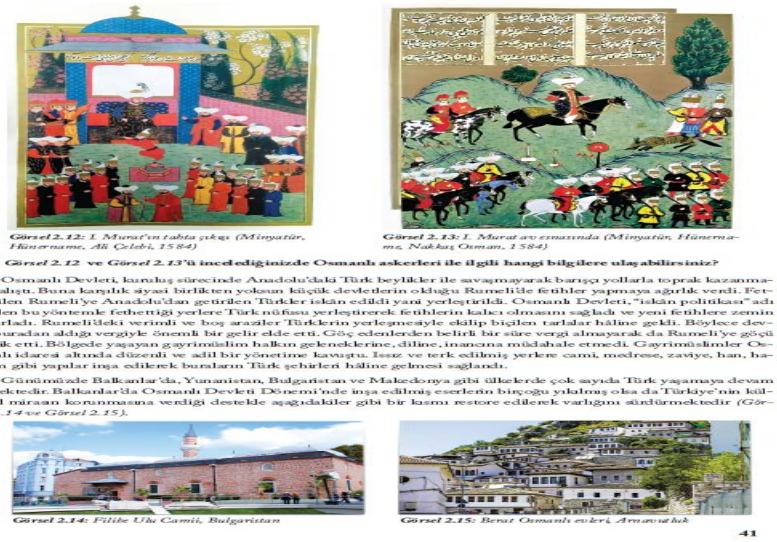

Görsel 2.12: I. Murat'ın tahta çıkışı (Minyatür, Hünername, Ali Çelebi, 1584)

Görsel 2.13: I. Murat avı esnasında (Minyatür, Hünername, Nakkaş Osman, 1584)

Görsel 2.12 ve Görsel 2.13'ü incelediğinizde Osmanlı askerleri ile ilgili hangi bilgilere ulaşabilirsiniz?

Osmanlı Devleti, kuruluş sürecinde Anadolu'daki Türk beylikler ile savaşmayarak barışçı yollarla toprak kazanmaya çalıştı. Buna karşılık siyasi birlikten yoksun küçük devletlerin olduğu Rumeli'de fetihler yapmaya ağırlık verdi. Fethedilen Rumeli'ye Anadolu'dan getirilen Türkler iskân edildi yani yerleştirildi. Osmanlı Devleti, "iskân politikası" adı verilen bu yöntemle fethettiği yerlere Türk nüfusu yerleştirerek fetihlerin kalıcı olmasını sağladı ve yeni fetihlere zemin hazırladı. Rumeli'deki verimli ve boş araziler Türklerin yerleşmesiyle dikip biçilen tarlalar hâline geldi. Böylece devlet buradan aldığı vergiyle önemli bir gelir elde etti. Göç edenlerden belirli bir süre vergi almayarak da Rumeli'ye göçü teşvik etti. Bölgede yaşayan gayrimüslim halkın geleneklerine, diline, inancına müdahale etmedi. Gayrimüslimler Osmanlı idaresi altında düzenli ve adil bir yönetime kavuştu. İssiz ve terk edilmiş yerlere cami, medrese, zaviye, han, hamam gibi yapılar inşa edilerek burâların Türk şehirleri hâline gelmesi sağlandı.

Günümüzde Balkanlar'da, Yunanistan, Bulgaristan ve Makedonya gibi ülkelerde çok sayıda Türk yaşamaya devam etmektedir. Balkanlar'da Osmanlı Devleti Dönemi'nde inşa edilmiş eserlerin birçoğu yıkılmış olsa da Türkiye'nin kültürel mirasın korunmasına verdiği destekle aşağıdakiler gibi bir kısmı restore edilerek varlığını sürdürmektedir *(Görsel 2.14 ve Görsel 2.15)*.

Görsel 2.14: Filibe Ulu Camii, Bulgaristan

Görsel 2.15: Benat Osmanlı evleri, Arnavutluk

41

Görsel 85'te Osmanlı Devleti tarafından kuruluş döneminde benimsenen dış politika ve fetih politikası hakkında öğrencilere bilgi verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin sanat ve mimari alanda ülkelere sağlamış olduğu katkılar açıklanmıştır. Bu faaliyetler görseller ve örnekler ile desteklenmiştir.

Görsel 86 *Yıldırım Bayezid dönemi*

I. Murat'ın I. Kosova Savaşı'nda şehit edilmesinden sonra yerine oğlu Yıldırım Bayezid *(Görsel 2.17)* geçti. Bayezid, "yıldırım" lakabını hak edecek şekilde hem Rumeli'de hem de Anadolu'da kısa sürede önemli fetihler gerçekleştirdi. Bakalım Yıldırım Bayezid bizlere padişah olduğu dönemle ilgili neler anlatacak?

Görsel 2.17: Yıldırım Bayezid (Minyatür, Kıyafetü'l-İnsaniyye fi Şemaili'l-Osmaniyye, Seyyid Lokman, 1579)

Rumeli'de fetihler yaparken Anadolu'daki Türk beyliklerinin devletime karşı ittifak yaptığını öğrenince Anadolu'ya geçerek Türk beyliklerinin birçoğuna son verdim. Böylece Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devleti'nden sonra siyasi birliği sağladım. Rumeli'de Eflak, Macar ve Bulgar gibi krallıkları bize karşı kışkırtan Bizans İmparatorluğu'na son vermek ve Anadolu ile Rumeli topraklarımız arasında bütünlüğü sağlamak için İstanbul'u kuşattım. Avrupa'da Macarların önderliğinde bir Haçlı ordusu topraklarımıza girerek Niğbolu Kalesi'ni kuşattı. Bunun üzerine İstanbul kuşatmasını kaldırarak ordumla Haçlılar üzerine yürüdüm *(Görsel 2.18)*. 1396'da gerçekleşen Niğbolu Savaşı zaferimizle sonuçlandı. Bu zaferle Bulgar Krallığı, Osmanlı topraklarının içine alındı. Bu savaşta ele edilen ganimetlerle Bursa'da Ulucami'yi inşa ettirdim.

İstanbul'u yeniden kuşattım ancak bu sefer de doğudan Anadolu'ya giren Timur ve ordusu nedeniyle kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldım. Orta Asya'da (Türkistan) güçlü bir devlet kurmuş olan Timur, sınırlarını genişletmek ve üstünlüğünü bize kabul ettirmek istiyordu. Ordumla Anadolu'ya geçerek 1402'de Timur'la Ankara Savaşı'nda karşılaştık. Ordum içerisinde yer alan Anadolu beylikleri askerlerinin savaşta Timur'un safına geçmesiyle savaşı kaybettim. Vezirlerimin kaçma teklifini kabul etmeyerek sonuna kadar çarpıştım ancak esir düşmekten kurtulamadım.

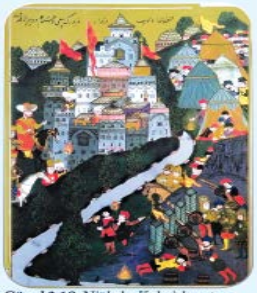

Görsel 2.18: Niğbolu Kalesi kuşatması (Minyatür, Hünername, Nakkaş Osman, 1584)

Osmanlı Devleti'ne karşı Haçlı seferlerinin düzenlenmesinin sebebi nedir?

43

Görsel 86'da Yıldırım Bayezid döneminin tarihi ve gerçekleştirilen fetih faaliyetleri hakkında görseller ve okuma parçası ile öğrencilere bilgi verilmiştir. Dönemin tarihi Yıldırım Bayezid'in anlatımı şeklinde hazırlanan okuma parçası ile öğrencilere sunulmuştur. Yıldırım Bayezid'in temsili görseline de yer verilmiştir.

Görsel 87 *Çelebi Mehmet dönemi*

Görsel 87'de bir önceki sayfada anlatılmış olan Yıldırım Bayezid dönemi ile ilgili bireyleri zenginleştiren, devletin o dönemde ulaşmış olduğu sınırları gösteren bir haritaya yer verilmiştir. Ayrıca bu sayfada görseller ve okuma metni ile öğrencilere Çelebi Mehmet dönemi anlatılmıştır. Fetret Devri hakkında bilgi verilmiştir.

Görsel 88 *II. Murat dönemi*

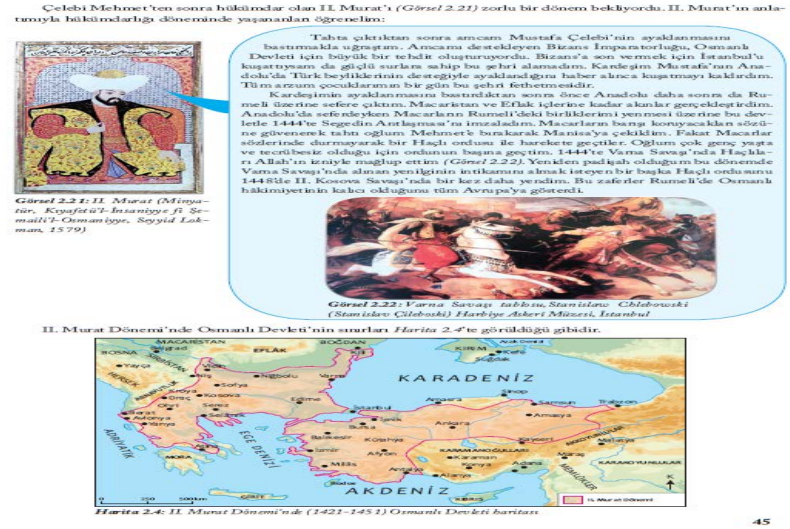

Görsel 88'de II. Murat dönemi okuma parçası ve görseller ile öğrencilere anlatılmıştır. Bu dönem II Murat Han'ın anlatımı şeklinde oluşturulan bilgi metni ile anlatılmıştır. Dönemin sınırları verilen harita ile gösterilmiştir.

Görsel 89 *Osmanlı Devleti ordu yapılanması*

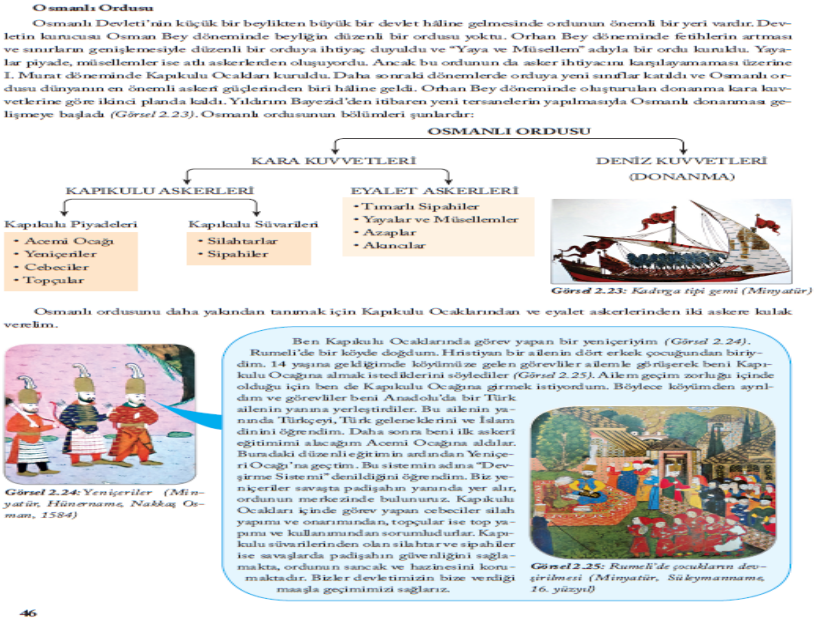

Görsel 90 *Osmanlı Devleti askeri birlikleri*

Görsel 89 ve 90'da şema, okuma parçaları ve görseller ile öğrencilere Osmanlı Devleti'nde ordu yapılanması ile ilgili bilgi verilmiştir. Her bir ordu kuvvetleri askerlerin anlatımı ile öğrencilere sunulmuştur. Ardından verilen okuma metni ve sorular ile konunun öğretimi hedeflenmiştir.

Görsel 91 *Osmanlı Devleti toplumsal ve ekonomik yapı*

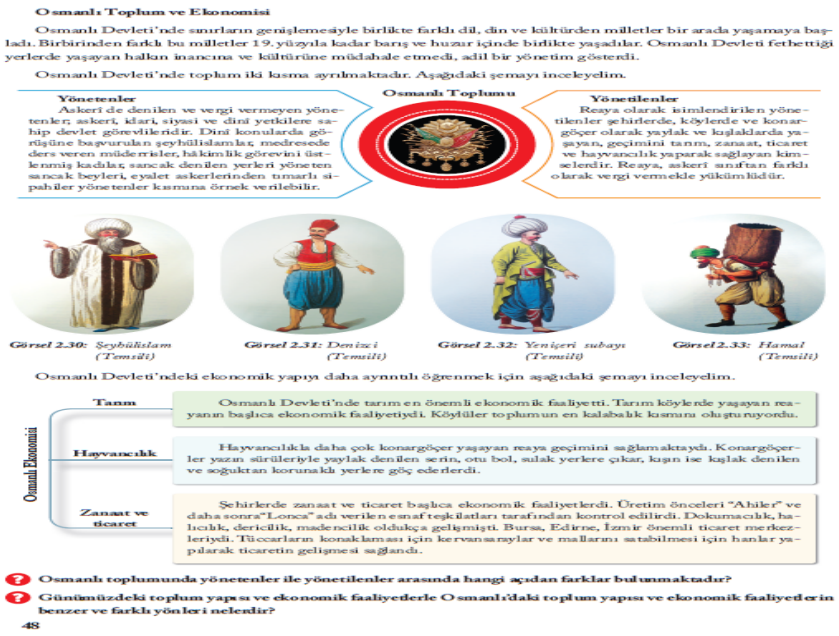

Osmanlı Toplum ve Ekonomisi

Osmanlı Devleti'nde sınırların genişlemesiyle birlikte farklı dil, din ve kültürden milletler bir arada yaşamaya başladı. Birbirinden farklı bu milletler 19. yüzyıla kadar barış ve huzur içinde birlikte yaşadılar. Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde yaşayan halkın inancına ve kültürüne müdahale etmedi, adil bir yönetim gösterdi.

Osmanlı Devleti'nde toplum iki kısma ayrılmaktadır. Aşağıdaki şemayı inceleyelim.

Osmanlı Toplumu

Yönetenler
Askerî de denilen ve vergi vermeyen yönetenler; askerî, idarî, siyasî ve dinî yetkilere sahip devlet görevlileridir. Dinî konularda görüşüne başvurulan şeyhülislamlar; medresede ders veren müderrisler, hâkimlik görevini üstlenmiş kadılar, sancak denilen yerleri yöneten sancak beyleri, eyalet askerlerinden tımarlı sipahiler yönetenler kısmına örnek verilebilir.

Yönetilenler
Reaya olarak isimlendirilen yönetilenler şehirlerde, köylerde ve konargöçer olarak yaylak ve kışlaklarda yaşayan, geçimini tarım, zanaat, ticaret ve hayvancılık yaparak sağlayan kimselerdir. Reaya, askerî sınıftan farklı olarak vergi vermekle yükümlüdür.

Görsel 2.30: Şeyhülislam (Temsilî)

Görsel 2.31: Denizci (Temsilî)

Görsel 2.32: Yeniçeri subayı (Temsilî)

Görsel 2.33: Hamal (Temsilî)

Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik yapıyı daha ayrıntılı öğrenmek için aşağıdaki şemayı inceleyelim.

Osmanlı Ekonomisi

Tarım — Osmanlı Devleti'nde tarım en önemli ekonomik faaliyetti. Tarım köylerde yaşayan reayanın başlıca ekonomik faaliyetiydi. Köylüler toplumun en kalabalık kısmını oluşturuyordu.

Hayvancılık — Hayvancılıkla daha çok konargöçer yaşayan reaya geçimini sağlamaktaydı. Konargöçerler yazın sürüleriyle yaylak denilen serin, otu bol, sulak yerlere çıkar, kışın ise kışlak denilen ve soğuktan korunaklı yerlere göç ederlerdi.

Zanaat ve ticaret — Şehirlerde zanaat ve ticaret başlıca ekonomik faaliyetlerdi. Üretim önceleri "Ahiler" ve daha sonra "Lonca" adı verilen esnaf teşkilatları tarafından kontrol edilirdi. Dokumacılık, hacılık, dericilik, madencilik oldukça gelişmişti. Bursa, Edirne, İzmir önemli ticaret merkezleriydi. Tüccarların konaklaması için kervansaraylar ve mallarını satabilmesi için hanlar yapılarak ticaretin gelişmesi sağlandı.

Osmanlı toplumunda yönetenler ile yönetilenler arasında hangi açıdan farklar bulunmaktadır?

Günümüzdeki toplum yapısı ve ekonomik faaliyetlerle Osmanlı'daki toplum yapısı ve ekonomik faaliyetlerin benzer ve farklı yönleri nelerdir?

48

Görsel 91'de ise Osmanlı Devleti'nde toplumsal yapısı anlatılmıştır. Ekonomik faaliyetler şema, görseller ve bilgi kutucukları ile öğrencilere anlatılmıştır. Devletin tuğrası da verilen görsel ile gösterilmiştir. Ders kitabı kapsamında ikinci kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- Osmanlı Devleti döneminde benimsenmiş olan fetih politikasının öğrenciler tarafından kavranmasını hedeflenmiştir. Bu hedefin öğrenimi amacıyla oluşturulan ikinci kazanım ders kitabında "Osmanlı Devleti'nin Fetih Siyaseti" başlığı kapsamında yer almıştır. Gerçekleştirilen fetih faaliyetleri sırasıyla anlatılmıştır.

Görsel 92 *Osmanlı fetih siyaseti*

OSMANLI DEVLETİ'NİN FETİH SİYASETİ

Devletlerin tarih boyunca ticaret yollarının geçtiği yollara hâkim olmak istemelerinin nedenleri neler olabilir?

14. yüzyılın başlarında küçük bir beylik olan Osmanlı, kısa süre içerisinde Bizans İmparatorluğu'na ve Avrupa'daki devletlere karşı önemli zaferler kazanan güçlü bir siyasi güç hâline geldi. Bu başarıda Osmanlı Devleti'nin sistemli bir fetih siyaseti izlemesinin payı büyüktü. Ertuğrul Gazi'den itibaren Osmanlı sultanları gaza ve cihat anlayışına bağlı hareket ederek fetihler gerçekleştirdiler. İslam dinini korumak ve yaymak amacıyla yapılan savaş anlamına gelen gaza ve cihadı dinî bir görev kabul ettiler. Bu doğrultuda Anadolu'daki Müslüman Türk beylikleri yerine daha çok Bizans ve Balkanlar'daki Hristiyan devletlerle mücadele ettiler. Osmanlı padişahları da bu anlayış doğrultusunda gazi unvanını kullandılar. Osmanlı padişahlarının gaza ve cihada verdiği önemi aşağıdaki örneklerde görebiliriz.

I. Murat, Rumeli'deki bir sefer dönüşünde Karamanoğlu Beyliği'nin saldırısından haberdar olduğunda şunları söylemiştir:

"Şu ahmak zalimin yaptığı işleri görün. Ben din gayretiyle Allah yolunda, bir aylık mesafede düşman içine girdim, önümü gece gündüz gazaya verdim, çok mihnet ve bela çektim. Hâlbuki o gelip Müslümanları yağma etti. Ey Gaziler! Ben nasıl cihadı bırakıp Müslümanlara kılıç çekeyim."

*Mehmed Neşrî, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi**, C. I, s.215–217 (Düzenlenmiştir.)*

***Görsel 2.38:** I. Murat'ın tahta çıkışı (Hünername, Ali Çelebi, 1584)*

Fatih Sultan Mehmet ile Trabzon seferinde yanında bulunan Uzun Hasan'ın annesi Sara Hatun arasında şu konuşma geçmiştir:

Sara Hatun: "Hey oğul! Bir Trabzon için bunca zahmet çekmek nedendir?" dedi. Padişah cevap verdi: "Ana! Bu zahmet din yolunadır ki ahirette Allah'ın yanına varınca mahcup olmayalım. Zira bizim elimizde İslam kılıcı vardır, eğer bu zahmete katlanmazsak bize gazi demek yalan olur." dedi.

*Âşık Paşazâde Dervîş Ahmed Âşıkî, **Âşık Paşazâde Tarihi**, s.240 (Düzenlenmiştir.)*

***Görsel 2.39:** Fatih'in komutasındaki Osmanlı ordusunun Belgrat Kalesi'ne hücumu (Hünername, Mehmed Bey, 1584)*

50

İlk olarak Görsel 92'de Osmanlı Devleti tarafından benimsenen fetih siyaseti ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir. Ardından ise gaza ve cihad anlayışı örnek okuma parçaları ve görseller ile öğrencilere anlatılmıştır. Verilen görseller dönemin anlayışı ile ilgili de bilgi vermektedir.

Görsel 93 *Osmanlı fetih hareketleri*

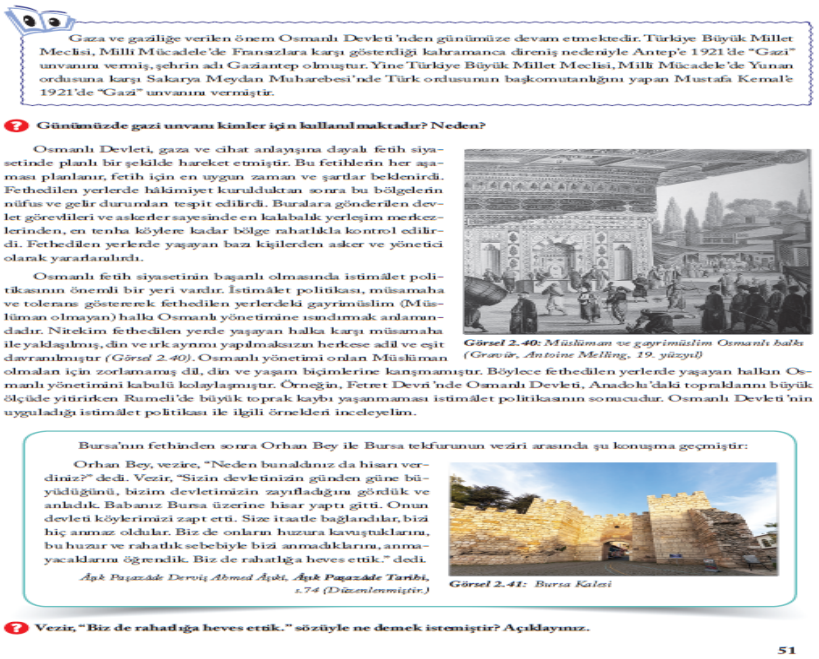

Gaza ve gaziliğe verilen önem Osmanlı Devleti'nden günümüze devam etmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millî Mücadele'de Fransızlara karşı gösterdiği kahramanca direniş nedeniyle Antep'e 1921'de "Gazi" unvanını vermiş, şehrin adı Gaziantep olmuştur. Yine Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millî Mücadele'de Yunan ordusuna karşı Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunun başkomutanlığını yapan Mustafa Kemal'e 1921'de "Gazi" unvanını vermiştir.

Günümüzde gazi unvanı kimler için kullanılmaktadır? Neden?

Osmanlı Devleti, gaza ve cihat anlayışına dayalı fetih siyasetinde planlı bir şekilde hareket etmiştir. Bu fetihlerin her aşaması planlanır, fetih için en uygun zaman ve şartlar beklenirdi. Fethedilen yerlerde hâkimiyet kurulduktan sonra bu bölgelerin nüfus ve gelir durumları tespit edilirdi. Buralara gönderilen devlet görevlileri ve askerler sayesinde en kalabalık yerleşim merkezlerinden, en tenha köylere kadar bölge rahatlıkla kontrol edilirdi. Fethedilen yerlerde yaşayan bazı kişilerden asker ve yönetici olarak yararlanılırdı.

***Görsel 2.40:** Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı halkı (Gravür, Antoine Melling, 19. yüzyıl)*

Osmanlı fetih siyasetinin başarılı olmasında istimâlet politikasının önemli bir yeri vardır. İstimâlet politikası, müsamaha ve tolerans göstererek fethedilen yerlerdeki gayrimüslim (Müslüman olmayan) halkı Osmanlı yönetimine ısındırmak anlamındadır. Nitekim fethedilen yerde yaşayan halka karşı müsamaha ile yaklaşılmış, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın herkese adil ve eşit davranılmıştır *(Görsel 2.40)*. Osmanlı yönetimi onları Müslüman olmaları için zorlamamış dil, din ve yaşam biçimlerine karışmamıştır. Böylece fethedilen yerlerde yaşayan halkın Osmanlı yönetimini kabulü kolaylaşmıştır. Örneğin, Fetret Devri'nde Osmanlı Devleti, Anadolu'daki topraklarını büyük ölçüde yitirirken Rumeli'de büyük toprak kaybı yaşanmaması istimâlet politikasının sonucudur. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı istimâlet politikası ile ilgili örnekleri inceleyelim.

Bursa'nın fethinden sonra Orhan Bey ile Bursa tekfurunun veziri arasında şu konuşma geçmiştir:

Orhan Bey, vezire, "Neden bunaldınız da hisarı verdiniz?" dedi. Vezir, "Sizin devletinizin günden güne büyüdüğünü, bizim devletimizin zayıfladığını gördük ve anladık. Babanız Bursa üzerine hisar yaptı gitti. Onun devleti köylerimizi zapt etti. Size itaatle bağlandılar, bizi hiç anmaz oldular. Biz de onların huzura kavuştuklarını, bu huzur ve rahatlık sebebiyle bizi anmadıklarını, anmayacaklarını öğrendik. Biz de rahatlığa heves ettik." dedi.

*Âşık Paşazâde Dervîş Ahmed Âşıkî, **Âşık Paşazâde Tarihi**, s.74 (Düzenlenmiştir.)*

***Görsel 2.41:** Bursa Kalesi*

Vezir, "Biz de rahatlığa heves ettik." sözüyle ne demek istemiştir? Açıklayınız.

51

Görsel 94 *Osmanlı fetih hareketleri metin örneği*

Selânik'in 1430'da fethine şahit olan rahip Anagnostis, eserinde, Venedik işgali altındaki Selânik halkının Venediklilerin baskısından dolayı çektiği ızdırabı anlattıktan sonra halkın Türkleri bir kurtarıcı gibi karşıladığını belirtmektedir. Ayrıca Anagnostis, Selânik'in fethinin ardından II. Murat'ın *(Görsel 2.42)* şehrin ileri gelenlerinden esir düşenlerin fidyelerini bizzat ödediğini, şehrin iman için teşebbüse geçtiğini, halka din konusunda tam bir serbestlik tanıdığını, kimin evi elinden alındıysa ona evinin geri verilmesini sağladığını, daha önce Venedik baskısı nedeniyle kaçanları Selânik'e çağırdığını da ilâve etmektedir.

Macar tarihçisi Lajos Fekete (Layos Fekete), Türk idaresindeki Macaristan'da iktisadî hayatı anlatırken Osmanlı idarecilerinin herkese iş ve kazanç serbestliği tanıdığını, din ve dil farkı gözetmeden halkın iyi muamele ve himaye gördüğünü belirtmiştir.

Müzteba Ilgürel, "İstimâlet" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.23, s.362 (Düzenlenmiştir.)

***Görsel 2.42:** II. Murat (Gravür, Demetrius Cantemir, The History of Ottoman Empire, 1734)*

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere haklar vermesinin devlete siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan ne gibi yararları olmuştur? Tartışınız.

Etkinlik Zamanı

Metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız. Cevaplarınızı defterinize yazınız.

Osmanlı istimâlet politikasının asıl dikkat çekici neticeleri Rumeli fetihlerinde ortaya çıkar. Edirne'nin alınmasından sonra gelişen fetihlerin sadece kılıçla değil, yerli Hristiyan halkın himaye edilip haklarının iadesi, onlara dinî serbestlik tanınması ve vergi muafiyeti sağlanması gibi ısındırıcı bir politika sonucunda gerçekleştiği bilinmektedir. Eskisine oranla daha güvenli bir hayata ve koruma altına alınmış haklara sahip olan Gayrimüslim tebaa ile uzun yıllar boyunca çok büyük problemler ortaya çıkmamıştır. Osmanlıların asırlarca Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da tutunabilme sebepleri bunlardır. Özellikle eski yönetimlerin baskısından ve ağır yüklerinden kurtulan Balkan köylüleri Osmanlıları kurtarıcı gibi görmüşlerdir. Balkanlar'da İslamiyet'in yayılmasında da istimâlet politikasının büyük rolü vardır.

Kalıcı Osmanlı fetihleri çeşitli safhalardan geçerek gerçekleşmekteydi. Halil İnalcık'a göre fethedilen yer önce vergiye bağlanır, bunu alışma dönemi takip ederdi. Daha sonra halkın memnun olmadığı yerli hanedanın barışçı yollarla bertaraf edilmesine sıra gelirdi. Ancak eski idarî uygulamalar bütünüyle ve ani bir şekilde kaldırılmayıp Osmanlı sistemiyle uyumlu hâle getirilirdi. Dinî kurumlar ve gelenekler korunurdu. Böylece öteden beri baskı altındaki halk, bu uygulamalar sayesinde Osmanlı tebaasıyla uyum sağlar ve Osmanlılık kavramı etrafında birleşirdi.

Müzteba Ilgürel, "İstimâlet" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.23, s.362 (Düzenlenmiştir.)

1. Osmanlı Devleti, halkı kendi idaresine ısındırmak için neler yapmıştır?
2. Fethedilen yerlerde eski yönetimin uygulamaları neden hemen kaldırılmamıştır?
3. Günümüzde Balkanlar'da yaşayan milletlerin kültürel özelliklerini korumuş olmalarının sebebi nedir?

52

Görsel 93 ve 94'te Osmanlı Devleti'nin bulunduğu dönemde üç kıtaya hâkim olmasını ve barışçıl şekilde insanların bir arada yaşamalarının sağlandığı "İstimalet Politikası" hakkında bilgi verilmiştir. Verilen bilgiler görseller ve okuma parçaları da kullanılarak zenginleştirilmiştir. Benimsenen politikalar hakkında edinilen bilgiler bugünü anlamayı ve dün-bugün bağlantısını sağlamaktadır.

Görsel 95 *Osmanlı Devleti Millet Sistemi*

Osmanlı Devleti, üç kıtaya yayılmış toprakları üzerinde yaşayan farklı ırktan ve dinden insanları, birlikte, huzur ve barış içerisinde uzun süre yönetmiştir. Osmanlı Devleti, bu birlik ve beraberliği tarihi boyunca uyguladığı müsamaha, adalet, farklı din, dil ve milletlere karşı saygı ile oluşturduğu millet sistemi sayesinde sağlamıştır. Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında bulunan topluluklara inançlarına göre örgütleyip yönetmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurduğu bu sisteme "millet sistemi" denilmiştir. Millet, günümüzdeki anlamından farklı olarak aynı inanca bağlı toplulukları ifade etmek için kullanılmıştır.

Osmanlı toplumu başlıca dört milletten meydana gelmekteydi. Bunlar; Müslümanlar, Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudilerdir. Osmanlı sınırları içinde yaşayan Sırp, Rum, Bulgar gibi topluluklar Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinden olduğu için bir millet kabul edilmişlerdir. Türk, Arap, Arnavut ve Boşnaklar ise Müslüman milletini oluşturan unsurlardır. Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudiler gayrimüslim milletleri oluştururdu. Bu milletlerin başında Osmanlı padişahına bağlı din görevlileri bulunurdu. Osmanlı Devleti gayrimüslim halkın sosyal ve kültürel yaşamına müdahale etmemiş, onların eğitim ve din gibi konularda kendi kurallarını alabilmelerine imkân sağlamıştır. Millet sistemi sayesinde Osmanlı Devleti, çeşitli inançtan toplulukların yan yana yaşamaları konusunda tarihi bir örnek durumundadır. Her dinden topluluk yan yana ibadet etme ve kendi kültürel kimliklerini koruma imkânı bulabilmiştir *(Görsel 2.43, Görsel 2.44 ve Görsel 2.45)*. Bu sayede inanç ve kültürlerini günümüze kadar taşıyabilmişlerdir.

***Görsel 2.43:** Ermeni Tacir (Gravür, Thomas Artus, Histoire des Turcs, 1662)*

***Görsel 2.44:** Rum köylü kadını (Gravür, Thomas Artus, Histoire des Turcs, 1662)*

***Görsel 2.45:** Ev giysili Türk kadını (Thomas Artus, Histoire des Turcs, 1662)*

Etkinlik Zamanı

Metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız. Cevaplarınızı defterinize yazınız.

Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı, fetih siyaseti ve adalet prensiplerine dayanıyordu. Buna göre hükümdar adaletli olursa halk emniyet içerisinde serbestçe sosyal ve ekonomik faaliyette bulunabilirdi. Böylece üretimde artış kaydedilirdi. Üretim artışı vergi gelirinin artmasını ve dolayısıyla devletin zenginleşmesini sağlardı. Zenginleşen devlet, daha güçlü ordular besler ve yeni ülkeler fethedebilirdi. Fethedilen yerlerde de adaletli olunursa... şeklinde devam eden bu sisteme daire-i adalet denilirdi.

Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, s.111 (Düzenlenmiştir.)

1. Fetih ve adalet arasındaki ilişkiyi açıklayınız.
2. Yönetimin adaletli olmasının sonuçları neler olabilir? Açıklayınız.

53

Görsel 95'te "Millet Sistemi" hakkında görseller ile desteklenerek öğrencilere bilgi verilmiştir. Toplumda bulunan insanların giyim kültürü görseller ile anlatılmıştır. Farklı milletlerin bir arada yaşamalarının nasıl sağlandığına vurgu yapılmıştır.

Görsel 96 *II. Mehmet dönemi*

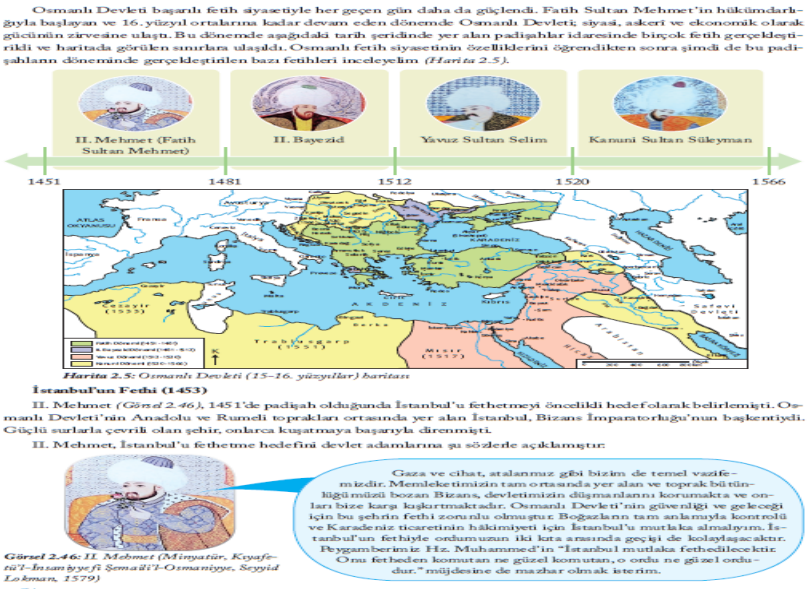

Osmanlı Devleti başarılı fetih siyasetiyle her geçen gün daha da güçlendi. Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığıyla başlayan ve 16. yüzyıl ortalarına kadar devam eden dönemde Osmanlı Devleti; siyasi, askeri ve ekonomik olarak gücünün zirvesine ulaştı. Bu dönemde aşağıdaki tarih şeridinde yer alan padişahlar idaresinde birçok fetih gerçekleştirildi ve haritada görülen sınırlara ulaşıldı. Osmanlı fetih siyasetinin özelliklerini öğrendikten sonra şimdi de bu padişahların döneminde gerçekleştirilen bazı fetihleri inceleyelim *(Harita 2.5)*.

II. Mehmet (Fatih Sultan Mehmet) — II. Bayezid — Yavuz Sultan Selim — Kanuni Sultan Süleyman

1451 — 1481 — 1512 — 1520 — 1566

Harita 2.5: Osmanlı Devleti (15–16. yüzyıllar) haritası

İstanbul'un Fethi (1453)

II. Mehmet *(Görsel 2.46)*, 1451'de padişah olduğunda İstanbul'u fethetmeyi öncelikli hedef olarak belirlemişti. Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli toprakları ortasında yer alan İstanbul, Bizans İmparatorluğu'nun başkentiydi. Güçlü surlarla çevrili olan şehir, onlarca kuşatmaya başarıyla direnmişti.

II. Mehmet, İstanbul'u fethetme hedefini devlet adamlarına şu sözlerle açıklamıştır:

> Gaza ve cihat, atalarımız gibi bizim de temel vazifemizdir. Memleketimizin tam ortasında yer alan ve toprak bütünlüğü müzü bozan Bizans, devletimizin düşmanlarını korumakta ve onları bize karşı kışkırtmaktadır. Osmanlı Devleti'nin güvendiği ve geleceği için bu şehrin fethi zorunlu olmuştur. Boğazların tam anlamıyla kontrolü ve Karadeniz ticaretinin hâkimiyeti için İstanbul'u mutlaka almalıyım. İstanbul'un fethiyle ordumuzun iki kıta arasında geçişi de kolaylaşacaktır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in "İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur." müjdesine de mazhar olmak isterim.

Görsel 2.46: II. Mehmet (Minyatür, Kıyafetü'l-İnsaniyyefi Şemaili'l-Osmaniyye, Seyyid Lokman, 1579)

54

Görsel 97 *İstanbul'un Fethi*

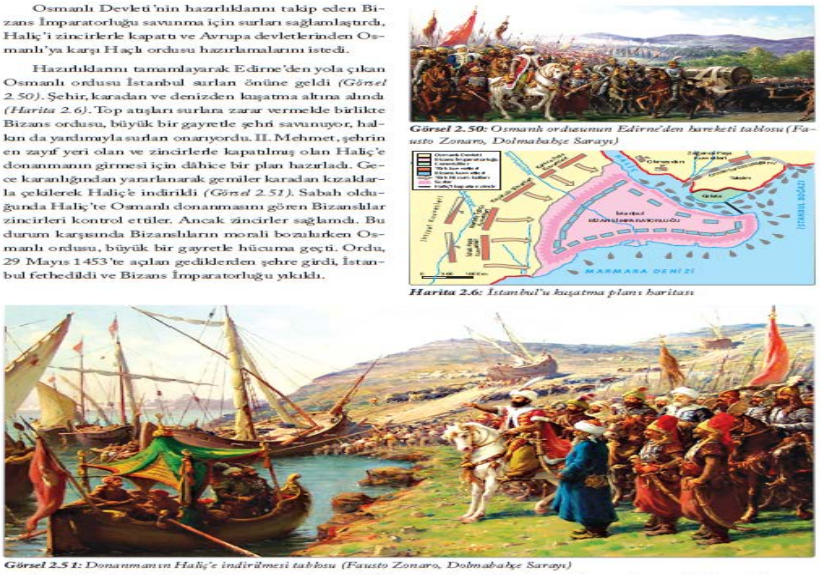

Osmanlı Devleti'nin hazırlıklarını takip eden Bizans İmparatorluğu savunma için surları sağlamlaştırdı, Haliç'i zincirlerle kapattı ve Avrupa devletlerinden Osmanlı'ya karşı Haçlı ordusu hazırlamalarını istedi.

Hazırlıklarını tamamlayarak Edirne'den yola çıkan Osmanlı ordusu İstanbul surları önüne geldi *(Görsel 2.50)*. Şehir, karadan ve denizden kuşatma altına alındı *(Harita 2.6)*. Top atışları surlara zarar vermekle birlikte Bizans ordusu, büyük bir gayretle şehri savunuyor, halkın da yardımıyla surları onarıyordu. II. Mehmet, şehrin en zayıf yeri olan ve zincirlerle kapatılmış olan Haliç'e donanmanın girmesi için dâhice bir plan hazırladı. Gece karanlığından yararlanarak gemiler karadan kızaklarla çekilerek Haliç'e indirildi *(Görsel 2.51)*. Sabah olduğunda Haliç'te Osmanlı donanmasını gören Bizanslılar zincirleri kontrol ettiler. Ancak zincirler sağlamdı. Bu durum karşısında Bizanslıların morali bozulurken Osmanlı ordusu, büyük bir gayretle hücuma geçti. Ordu, 29 Mayıs 1453'te açılan gediklerden şehre girdi, İstanbul fethedildi ve Bizans İmparatorluğu yıkıldı.

Görsel 2.50: Osmanlı ordusunun Edirne'den hareketi tablosu (Fausto Zonaro, Dolmabahçe Sarayı)

Harita 2.6: İstanbul'u kuşatma planı haritası

Görsel 2.51: Donanmanın Haliç'e indirilmesi tablosu (Fausto Zonaro, Dolmabahçe Sarayı)

İstanbul'un fethiyle "Fatih" unvanını alan II. Mehmet, korku içinde Ayasofya'ya toplanmış halka, canlarına ve hürriyetlerine asla zarar verilmeyeceğini, emniyet içerisinde evlerine gidebileceklerini söyledi. Ortodoks Hristiyanlara din ve vicdan hürriyeti tanıyarak onları koruduğu ve başlarına yeni bir patrik yani din görevlisi tayin etti. Şehirden kaçmış halkın geri dönmeleri için onlardan bir süre vergi alınmayacağını duyurdu. Bizans askerlerinden esir düşenler daha sonra serbest bırakıldı.

56

Görsel 98 *Mısır'ın Fethi*

Başkent hâline getirilen şehirde son dönemlerde nüfus azalmış, şehir harap bir duruma düşmüştü. Fatih Sultan Mehmet *(Görsel 2.52)* İstanbul'da cami, saray, medrese, bedesten, han, hamam gibi yapılar inşa ettirdi, Anadolu'dan Türk nüfusun İstanbul'a göçünü teşvik ederek şehrin Türkleşmesini sağladı.

İstanbul'un fethinden sonra istimâlet politikası ve millet sistemi uygulanmış mıdır? Neden?

İstanbul'un fethiyle Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli topraklarının arasında bütünlük sağlandı. Boğazların kontrolü tamamen Osmanlı Devleti'ne geçti. Böylece bölge ticaretinde Osmanlı Devleti daha etkin bir güç hâline geldi. İstanbul'un fethinin dünya tarihi açısından da önemli sonuçları olmuştur. İstanbul'dan ayrılan Bizanslı bilim insanları İtalya'ya giderek Rönesans'ın gelişmesine destek vermişlerdir.

Akdeniz ticaretinin büyük oranda Müslümanların eline geçmesi Avrupa'da yeni ticaret yollarının aranmasına ve coğrafi gelişmelere neden olmuştur. Bu konularda "Avrupa'daki Gelişmeler ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri" konusunda daha ayrıntılı bilgi sahibi olacaksınız.

Görsel 2.52: Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a girişi tablosu (İtalyan ressam Fausto Zonaro, Dolmabahçe Sarayı)

Etkinlik Zamanı

II. Mehmet'in 54. sayfadaki sözlerinden hareketle İstanbul'un fethinin sonuçlarını yazınız.

Mısır'ın Fethi (1517)

Yavuz Sultan Selim, padişahlığı döneminde İran ve Mısır üzerine seferler düzenleyerek *(Görsel 2.53)* devletin sınırlarını doğu ve güney yönünde genişletti. İlk seferini, İran'da kurulmuş olan ve Anadolu'ya egemen olmak isteyen Safeviler üzerine yaptı. 1514'te Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı ordusu Safevi ordusunu mağlup etti. Böylece Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun doğusundaki hâkimiyeti güçlendi.

Osmanlı Devleti Safeviler ile mücadele ederken Memlük Devleti de Osmanlı Devleti'ne karşı Safeviler ile ittifak yaptı. Memlükler, Mısır ve Suriye'ye hâkim güçlü bir devletti. Mısır, Hindistan'dan Akdeniz'e uzanan Baharat Yolu'nun Avrupa'ya açılan kapısı durumundaydı. Ancak Portekiz bölgede etkili bir güç hâline gelmişti. Hindistan'dan Mısır'a mal sevkiyatı durmuş, ticaretin kontrolü Portekiz'e geçmişti. Portekiz baskısından bunalan halk, Osmanlı'dan yardım istiyordu. Bu gelişmeler üzerine Yavuz Sultan Selim, Mısır Seferi hazırlıklarına başladı.

Görsel 2.53: Yavuz Sultan Selim Mısır Seferi'nde (Minyatür, Hünername, Mehmed Bursevi, 1584)

Görsel 96, 97 ve 98'de 1451-1566 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan padişahlar ve iktidar yılları kronoloji cetveli ile öğrencilere anlatılmıştır. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet dönemi bilgi kutusu ile anlatılmıştır. İstanbul'un fethi harita, görsel ve okuma parçası kullanılarak öğrencilere sunulmuştur.

Görsel 99 *Yavuz Sultan Selim dönemi*

Mısır Seferi'nde yaşananları Yavuz Sultan Selim'den *(Görsel 2.54)* dinleyelim.

Görsel 2.54: Yavuz Sultan Selim (Minyatür, Kıyafetü'l-İnsaniyye fi Şemaili't-Osmaniyye, Seyyid Lokman, 1579)

Tüm dostluk girişimlerime rağmen Memlüklerin Safevilerle ittifak yapması Mısır Seferi'ni zorunlu kıldı. Bunun üzerine ordumun Kayseri'de toplanmasını emrettim. Memlük sultanını oyalamak için ona elçi göndererek bu seferin Safeviler üzerine yapıldığını bildirdim. Böylece onların hazırlık yapmalarını önlemek istedim. Sefer için hafif toplar hazırlatarak ordumla İstanbul'dan hareket ettim. Donanma da Suriye'ye doğru yola koyuldu. Yolda Memlüklere gönderdiğim elçilerin hapsedildiğini öğrendim. Bana gelen Memlük elçisine "Efendine söyle, Mercidabık'ta karşıma çıksın." dedim. Gaziantep yakınlarında yapılan Mercidabık Savaşı'nı kısa sürede Allah'ın izniyle kazandım (1516) *(Görsel 2.55)*. Böylece Suriye topraklarını fethettim. Memlük hükümdarına Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesi şartıyla barış yapmayı teklif ettim. Ancak o, Osmanlı ordusunun çölü aşıp Mısır'ı fethetmeye cesaret edemeyeceğini düşündüğü için barış teklifimi kabul etmedi. Bunun üzerine gerekli hazırlıkları yaparak son derece disiplinli olan ordumla geçilemez denilen Sina Çölü'nü rahatlıkla geçtim. Bu arada Memlük ordusu Avrupa'dan 200 kadar top alarak hazırlıklarını tamamlamış bizleri bekliyordu. Memlük ordusunun savaş düzenini öğrendikten sonra araziyi inceleyip yandan bir saldırı yapmaya karar verdim. Bu plan başarılı olursa Memlükler sabit olan toplarını da kullanamayacaklardı. Sabah saatlerinde başlattığım saldırı başarılı oldu. Ridaniye Savaşı planladığım gibi gerçekleşti. Akşam olduğunda savaş sonuçlandı, zafer ordumu nasip oldu (1517).

Görsel 2.55: Yavuz Sultan Selim'e, Memlük hükümdarının naaşının getirilmesi (Minyatür, Hünername, Mehmed Bey, 1584)

Mısır Seferi sonucunda Memlük Devleti yıkıldı; Suriye, Filistin, Mısır ve Mekke ile Medine'nin yer aldığı Hicaz fethedildi. Osmanlı Devleti, Memlüklerin yıkılması ile İslam dünyasının başlıca koruyucusu hâline geldi. Doğu Akdeniz ticaretinde Osmanlı Devleti'nin etkinliği arttı.

Yavuz Sultan Selim Mısır'ın fethi için izlediği siyaseti açıklayınız?

Etkinlik Zamanı

İstanbul'un fethi ile Mısır Seferi'ni karşılaştırarak benzer ve farklı yönlerini yazınız.

Benzerlikler	Farklılıklar

58

Yavuz Sultan Selim dönemi, gerçekleştirilen faaliyetler, Mısır'ın fethi okuma parçası ve görseller kullanılarak Görsel 98 ve 99'da detaylı şekilde öğrencilere anlatılmıştır. Yavuz Sultan Selim dönemi kendi anlatımı bilgi kutusu ile anlatılmıştır. Padişahın temsili görseline yer verilmiştir.

Görsel 100 *Kanuni Sultan Süleyman dönemi*

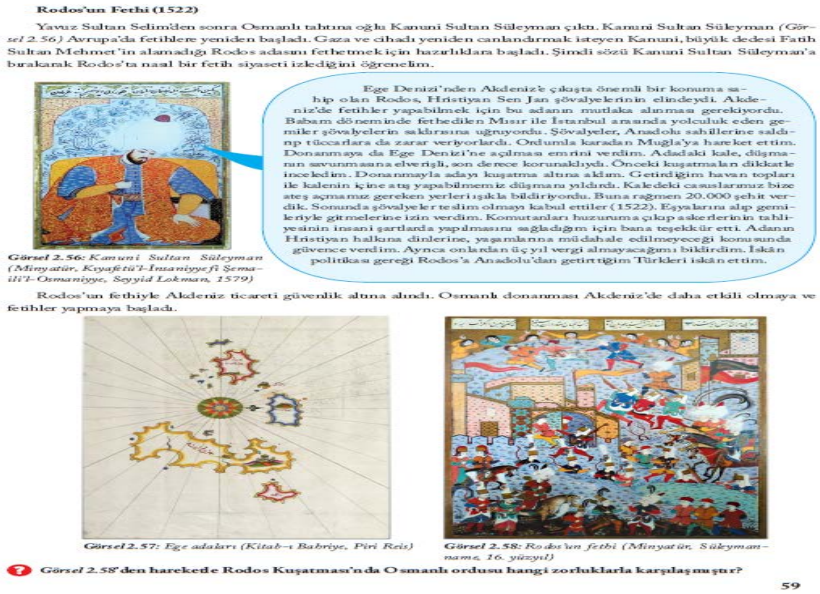

Rodos'un Fethi (1522)

Yavuz Sultan Selim'den sonra Osmanlı tahtına oğlu Kanuni Sultan Süleyman çıktı. Kanuni Sultan Süleyman *(Görsel 2.56)* Avrupa'da fetihlere yeniden başladı. Gaza ve cihadı yeniden canlandırmak isteyen Kanuni, büyük dedesi Fatih Sultan Mehmet'in alamadığı Rodos adasını fethetmek için hazırlıklara başladı. Şimdi sözü Kanuni Sultan Süleyman'a bırakarak Rodos'ta nasıl bir fetih siyaseti izlediğini öğrenelim.

Ege Denizi'nden Akdeniz'e çıkışta önemli bir konuma sahip olan Rodos, Hristiyan Sen Jan şövalyelerinin elindeydi. Akdeniz'de fetihler yapabilmek için bu adanın mutlaka alınması gerekiyordu. Babam döneminde fethedilen Mısır ile İstanbul arasında yolculuk eden gemiler şövalyelerin saldırısına uğruyordu. Şövalyeler, Anadolu sahillerine saldırıp tüccarlara da zarar veriyorlardı. Ordumla karadan Muğla'ya hareket ettim. Donanmaya da Ege Denizi'ne açılması emrini verdim. Adadaki kale, dilşmanın savunmasına elverişli, son derece korunaklıydı. Önceki kuşatmaları dikkatle inceledim. Donanmayla adayı kuşatma altına aldım. Getirdiğim havan topları ile kalenin içine atış yapabilmemiz düşmanı yıldırdı. Kaledeki casuslarımız bize ateş açmamız gereken yerleri ışıkla bildiriyordu. Buna rağmen 20.000 şehit verdik. Sonunda şövalyeler teslim olmayı kabul ettiler (1522). Eşyalarını alıp gemileriyle gitmelerine izin verdim. Komutanları huzuruma çıkıp askerlerinin tahliyesinin insani şartlarda yapılmasını sağladığım için bana teşekkür etti. Adanın Hristiyan halkına dinlerine, yaşamlarına müdahale edilmeyeceği konusunda güvence verdim. Ayrıca onlardan üç yıl vergi almayacağımı bildirdim. İskân politikası gereği Rodos'a Anadolu'dan getirttiğim Türkleri iskân ettim.

Görsel 2.56: Kanuni Sultan Süleyman (Minyatür, Kıyafetü'l-İnsaniyye fi Şemaili'l-Osmaniyye, Seyyid Lokman, 1579)

Rodos'un fethiyle Akdeniz ticareti güvenlik altına alındı. Osmanlı donanması Akdeniz'de daha etkili olmaya ve fetihler yapmaya başladı.

Görsel 2.57: Ege adaları (Kitab-ı Bahriye, Piri Reis)

Görsel 2.58: Rodos'un fethi (Minyatür, Süleymanname, 16. yüzyıl)

Görsel 2.58'den hareketle Rodos Kuşatması'nda Osmanlı ordusu hangi zorluklarla karşılaşmıştır?

59

Görsel 100'de Kanuni Sultan Süleyman dönemi ile Rodos Adası'nın fethedilmesi öğrencilere okuma parçası ve görseller kullanılarak anlatılmıştır. Padişahın temsili resmi sunulmuştur. Ders kitabı kapsamında üçüncü kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde sıralanabilir:

- Dünya tarihinde çok önemli etkileri olan ve Avrupa'da yaşanmaya başlayan gelişmelerin öğrenciler tarafından kavranmasını hedeflenmiştir. Üçüncü kazanım ders kitabında "Avrupa'daki Gelişmeler ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri" başlığı kapsamında öğrencilere sunulmuştur. Yaşanan gelişmelerin etkileri tek tek anlatılmıştır.

Görsel 101 *Coğrafi Keşifler metin örneği*

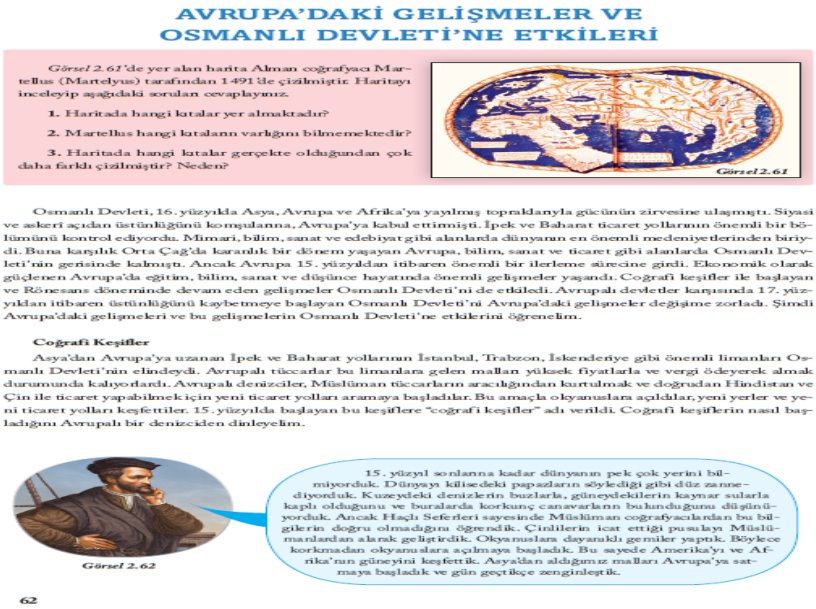

AVRUPA'DAKİ GELİŞMELER VE OSMANLI DEVLETİ'NE ETKİLERİ

Görsel 2.61'de yer alan harita Alman coğrafyacı Martellus (Martelyus) tarafından 1491'de çizilmiştir. Haritayı inceleyip aşağıdaki sorulan cevaplayınız.

1. Haritada hangi kıtalar yer almaktadır?
2. Martellus hangi kıtaların varlığını bilmemektedir?
3. Haritada hangi kıtalar gerçekte olduğundan çok daha farklı çizilmiştir? Neden?

Görsel 2.61

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda Asya, Avrupa ve Afrika'ya yayılmış topraklarıyla gücünün zirvesine ulaşmıştı. Siyasi ve askeri açıdan üstünlüğünü komşularına, Avrupa'ya kabul ettirmişti. İpek ve Baharat ticaret yollarının önemli bir bölümünü kontrol ediyordu. Mimari, bilim, sanat ve edebiyat gibi alanlarda dünyanın en önemli medeniyetlerinden biriydi. Buna karşılık Orta Çağ'da karanlık bir dönem yaşayan Avrupa, bilim, sanat ve ticaret gibi alanlarda Osmanlı Devleti'nin gerisinde kalmıştı. Ancak Avrupa 15. yüzyıldan itibaren önemli bir ilerleme sürecine girdi. Ekonomik olarak güçlenen Avrupa'da eğitim, bilim, sanat ve düşünce hayatında önemli gelişmeler yaşandı. Coğrafi keşifler ile başlayan ve Rönesans döneminde devam eden gelişmeler Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. Avrupalı devletler karşısında 17. yüzyıldan itibaren üstünlüğünü kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki gelişmeler değişime zorladı. Şimdi Avrupa'daki gelişmeleri ve bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne etkilerini öğrenelim.

Coğrafi Keşifler

Asya'dan Avrupa'ya uzanan İpek ve Baharat yollarının İstanbul, Trabzon, İskenderiye gibi önemli limanları Osmanlı Devleti'nin elindeydi. Avrupalı tüccarlar bu limanlara gelen malları yüksek fiyatlarla ve vergi ödeyerek almak durumunda kalıyorlardı. Avrupalı denizciler, Müslüman tüccarların aracılığından kurtulmak ve doğrudan Hindistan ve Çin ile ticaret yapabilmek için yeni ticaret yolları aramaya başladılar. Bu amaçla okyanuslara açıldılar, yeni yerler ve yeni ticaret yolları keşfettiler. 15. yüzyılda başlayan bu keşiflere "coğrafi keşifler" adı verildi. Coğrafi keşiflerin nasıl başladığını Avrupalı bir denizciden dinleyelim.

Görsel 2.62

15. yüzyıl sonlarına kadar dünyanın pek çok yerini bilmiyorduk. Dünyayı kilisedeki papazların söylediği gibi düz zannediyorduk. Kuzeydeki denizlerin buzlarla, güneydekilerin kaynar sularla kaplı olduğunu ve buralarda korkunç canavarların bulunduğunu düşünüyorduk. Ancak Haçlı Seferleri sayesinde Müslüman coğrafyacılardan bu bilgilerin doğru olmadığını öğrendik. Çinlilerin icat ettiği pusulayı Müslümanlardan alarak geliştirdik. Okyanuslara dayanıklı gemiler yaptık. Böylece korkmadan okyanuslara açılmaya başladık. Bu sayede Amerika'yı ve Afrika'nın güneyini keşfettik. Asya'dan aldığımız malları Avrupa'ya satmaya başladık ve gün geçtikçe zenginleştik.

62

İlk olarak Görsel 101'de 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yaşanmaya başlayan gelişmeler anlatılmıştır. Bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne etkileri ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir. Ardından coğrafi keşiflerin başlaması ve etkileri ile ilgili okuma metni ve görsel kullanılarak bilgi verilmiştir.

Görsel 102 *Coğrafi Keşifler haritası ve kaşifler*

Pusuların geliştirilmesi ve uzun okyanus yolculuklarına dayanıklı gemilerin yapılması coğrafi keşifleri kolaylaştırdı.

Görsel 2.63: Pusula (18. yüzyıl)

Görsel 2.64: Karavel tipinde gemi (15. yüzyıl)

Görsel 2.63 ve Görsel 2.64'teki gelişmeler coğrafi keşifleri nasıl kolaylaştırmıştır? Açıklayınız.

15. yüzyılda başlayan başlıca coğrafi keşifleri, *Harita 2.7*'yi ve haritanın altındaki açıklamaları dikkate alarak inceleyelim.

Harita 2.7: Başlıca coğrafi keşifler haritası (15. ve 16. yüzyıllar)

Görsel 2.65
Bartolomeu Dias (Bartelmi Diyaz)
Afrika'nın güney ucuna ulaşarak Ümit Burnu'nu keşfetti (1487).

Görsel 2.66
Kristof Colomb (Kristof Kolomb)
Amerika kıtasına ulaştı ancak burayı Hint adaları zannetti (1492). Americo Vespuçi (Amerika Vespuçi) adlı denizci burnun yeni bir kıta olduğunu açıkladı (1507).

Görsel 2.67
Vasco da Gama (Vasko dö Gama)
Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan'a ulaşan ilk Avrupalı denizci oldu (1498).

Görsel 2.68
Magellan (Macellan)
1519'da başladığı dünya turu ölümünün ardından yardımcısı Del Kano tarafından tamamlandı (1522). Böylece Dünya'nın yuvarlak olduğu kanıtlandı.

Sizce hangi keşif daha önemlidir? Neden?
Keşifler daha çok hangi yöne doğru olmuştur? Neden?
İpek ve Baharat yollarının konumunu düşündüğünüzde coğrafi keşifler Osmanlı Devleti'ni nasıl etkilemiştir? Açıklayınız.

63

Görsel 102'de Coğrafi Keşifler'in güzergahını gösteren bir haritaya yer verilmiştir. Ardından sırasıyla Bartolomeu Dias, Kristof Colomb, Vasco da Gama ve Magellan hakkında kısa kısa bilgi verilmiştir. Bilgiler görseller ile zenginleştirilmiştir.

Görsel 103 *Coğrafi Keşiflerin sonuçları*

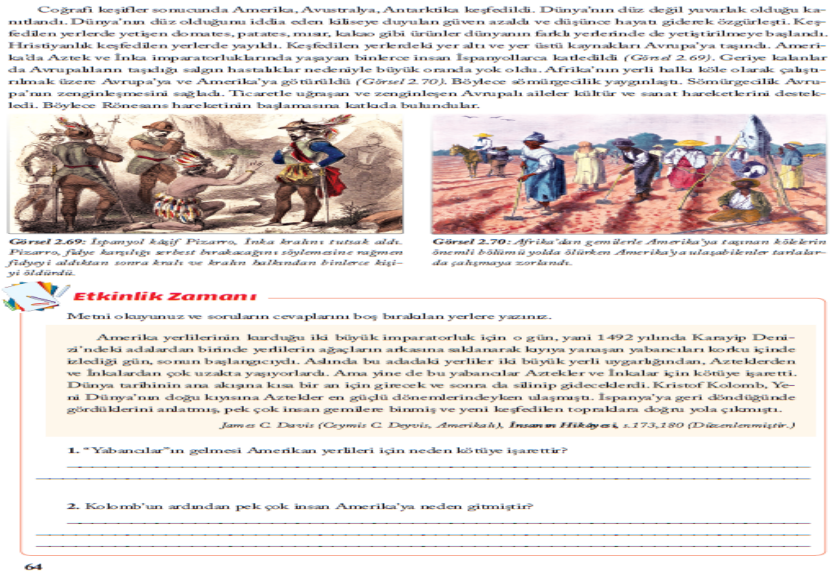

Coğrafi keşifler sonucunda Amerika, Avustralya, Antarktika keşfedildi. Dünya'nın düz değil yuvarlak olduğu kanıtlandı. Dünya'nın düz olduğunu iddia eden kilise ve kilise'ye duyulan güven azaldı ve düşünce hayatı gelerek özgürleşti. Keşfedilen yerlerde yetişen domates, patates, mısır, kakao gibi ürünler dünyanın farklı yerlerinde de yetiştirilmeye başlandı. Hristiyanlık keşfedilen yerlerde yayıldı. Keşfedilen yerlerdeki yer altı ve yer üstü kaynakları Avrupa'ya taşındı. Amerika'da Aztek ve İnka imparatorluklarında yaşayan binlerce insan İspanyollarca katledildi *(Görsel 2.69)*. Geriye kalanlar da Avrupalıların taşıdığı salgın hastalıklar nedeniyle büyük oranda yok oldu. Afrika'nın yerli halkı köle olarak çalıştırılmak üzere Avrupa'ya ve Amerika'ya götürüldü *(Görsel 2.70)*. Böylece sömürgecilik yaygınlaştı. Sömürgecilik Avrupa'nın zenginleşmesini sağladı. Ticaretle uğraşan ve zenginleşen Avrupalı aileler kültür ve sanat hareketlerini destekledi. Böylece Rönesans hareketinin başlamasına katkıda bulundular.

Görsel 2.69: *İspanyol kâşif Pizarro, İnka kralını tutsak aldı. Pizarro, fidye karşılığı serbest bırakacağını söylemesine rağmen fidyeyi aldıktan sonra kralı ve kralın halkından binlerce kişiyi öldürdü.*

Görsel 2.70: *Afrika'dan gemilerle Amerika'ya taşınan kölelerin önemli bölümü yolda ölürken Amerika'ya ulaşabilenler tarlalarda çalışmaya zorlandı.*

Etkinlik Zamanı

Metni okuyunuz ve soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız.

Amerika yerlilerinin kurduğu ilk büyük imparatorluk için o gün, yani 1492 yılında Karayip Denizi'ndeki adalardan birinde yerlilerin ağaçların arkasına saldanarak kıyıya yanaşan yabancıları korku içinde izlediği gün, sonun başlangıcıydı. Aslında bu adadaki yerliler ilk büyük yerli uygarlığından, Aztekler'den ve İnkalardan çok uzakta yaşıyorlardı. Ama yine de bu yabancılar Aztekler ve İnkalar için kötüye işaretti. Dünya tarihinin ana akışına kısa bir an için girecek ve sonra da silinip gideceklerdi. Kristof Kolomb, Yeni Dünya'nın doğu kıyısına Aztekler en güçlü dönemlerindeyken ulaşmıştı. İspanya'ya geri döndüğünde gördüklerini anlatmış, pek çok insan gemilere binmiş ve yeni keşfedilen topraklara doğru yola çıkmıştı.

*James C. Davis (Geymis C. Deyvis, Amerikalı), **İnsanın Hikâyesi**, s.173,180 (Düzenlenmiştir.)*

1. "Yabancılar"ın gelmesi Amerikan yerlileri için neden kötüye işarettir?

2. Kolomb'un ardından pek çok insan Amerika'ya neden gitmiştir?

64

Görsel 103'te Coğrafi Keşifler 'in sonuçları anlatılmıştır. Ardından Rönesans Hareketi'nin başlaması ve etkileri ile ilgili görseller de kullanılarak öğrencilere bilgi verilmiştir. Verilen görseller dönemin kavranması da büyük öneme sahip olmuştur.

Görsel 104 *Rönesans hareketi metin parçası*

Coğrafi keşifler Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkiledi. Akdeniz limanlarının önemini kaybetmeye başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin gelirleri azalmaya başladı. Bu durumu Osmanlı aydını Ömer Talib, 1625'te şöyle anlatıyor:

Şimdi Avrupalılar bütün dünyayı öğrendiler. Gemilerini her yere gönderiyorlar ve önemli limanları ele geçiriyorlar. Eskiden Hindistan ve Çin malları Süveyş'e (Mısır) gelir ve Müslümanlar tarafından bütün dünyaya dağıtırdı. Fakat şimdi bu mallar Portekiz, Felemenk (Hollanda) ve İngiliz gemileriyle Avrupa'ya taşınıyor ve oradan bütün dünyaya dağılıyor. Kendilerinin ihtiyaç duymadıkları şeyleri İstanbul'a ve diğer İslam ülkelerine getiriyorlar ve fiyatının beş katına satıp çok para kazanıyorlar. Bu nedenle İslam ülkelerinde altın ve gümüş azalmaktadır. Osmanlı Devleti, Yemen kıyılarını ve oradan geçen ticareti ele geçirmelidir; aksi hâlde çok geçmeden, Avrupalılar İslam ülkelerine hükmedeceklerdir.

*Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 112–113 (Düzenlenmiştir.)*

Coğrafi keşiflerin Osmanlı Devleti'ne etkileri nelerdir?

Rönesans

Coğrafi keşiflerle beraber 15. yüzyılda Avrupa'da bilim, edebiyat, güzel sanatlar ve mimari gibi alanlarda da önemli ilerlemeler başladı *(Görsel 2. 71)*. Rönesans (yeniden doğuş) olarak isimlendirilen bu dönemde Eski Yunan ve Roma eserleri yeniden keşfedilip incelendi. Coğrafi keşiflerin etkisiyle Avrupalılar dünyayı araştırma ve anlama çabası içine girdiler. Coğrafi keşifler sonucu öğrenilen bilgilerin kilise ve din görevlilerine duyulan güveni sarsması özgür düşünce ortamını güçlendirdi. Gerçeğe akılla ulaşılacağı düşüncesi gelişti, deney ve gözleme dayalı araştırmalar yaygınlaştı.

Görsel 2. 71: *Floransa Katedrali, İtalya*

Rönesans döneminin başlamasında Müslümanlardan öğrenilen kâğıt ve matbaanın geliştirilmesi ile çok sayıda kitabın basılması etkili oldu. Bu sayede bilginin yayılması hızlandı. Müslüman bilim insanlarının çalışmalarının Avrupalılar tarafından tercüme edilmesi de Rönesans'ın gelişmesinde etkili oldu. Coğrafi keşiflerle zenginleşen Avrupa'da sanatçıları destekleyen varlıklı insanlar ortaya çıktı. Bu sayede Shakespeare (Şekspir) *(Görsel 2. 72)*, Montaigne (Monteyn) *(Görsel 2. 73)*, Erasmus, Copernicus (Kopernik) *(Görsel 2. 74)*, Michelangelo (Mikelanj) gibi edebiyat, sanat, bilim ve mimari alanında önemli kişiler yetişti. Rönesans döneminde birçok şehir mimari eserlerle âdeta bir açık hava müzesine dönüştü.

Görsel 2.72

Görsel 2.73

Görsel 2.74

65

Görsel 104'te ilk olarak coğrafi keşiflerin Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Rönesans hareketinin ortaya çıkışı, ilerleyişi ve sonuçları ile ilgili öğrencilere bilgi verilmiştir. Bilgiler görseller ile desteklenmiştir.

Görsel 105 *Reform hareketi metin örneği*

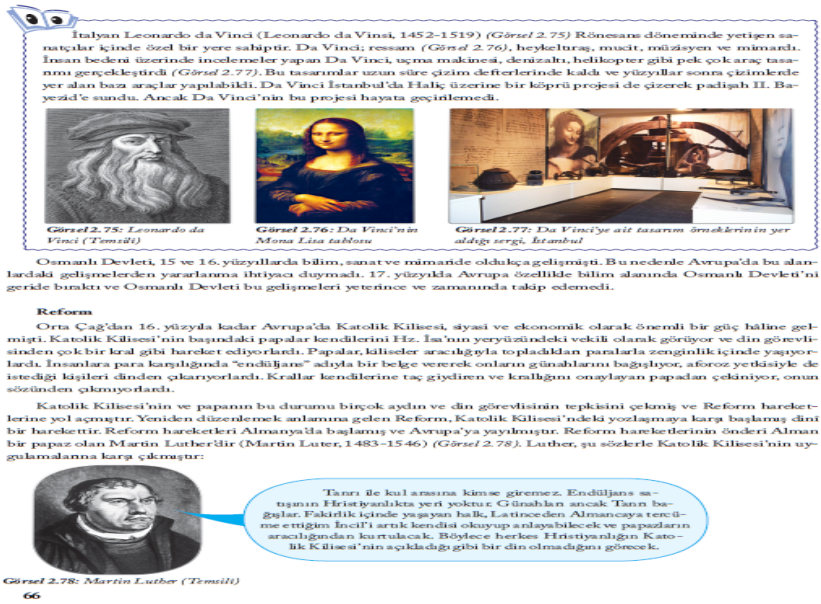

İtalyan Leonardo da Vinci (Leonardo da Vinsi, 1452-1519) *(Görsel 2.75)* Rönesans döneminde yetişen sanatçılar içinde özel bir yere sahiptir. Da Vinci; ressam *(Görsel 2.76)*, heykeltıraş, mucit, müzisyen ve mimardı. İnsan bedeni üzerinde incelemeler yapan Da Vinci, uçma makinesi, denizaltı, helikopter gibi pek çok araç tasarımı gerçekleştirdi *(Görsel 2.77)*. Bu tasarımlar uzun süre çizim defterlerinde kaldı ve yüzyıllar sonra çizimlerde yer alan bazı araçlar yapılabildi. Da Vinci İstanbul'da Haliç üzerine bir köprü projesi de çizerek padişah II. Bayezid'e sundu. Ancak Da Vinci'nin bu projesi hayata geçirilemedi.

Görsel 2.75: Leonardo da Vinci (Temsili)

Görsel 2.76: Da Vinci'nin Mona Lisa tablosu

Görsel 2.77: Da Vinci'ye ait tasarım örneklerinin yer aldığı sergi, İstanbul

Osmanlı Devleti, 15 ve 16. yüzyıllarda bilim, sanat ve mimaride oldukça gelişmişti. Bu nedenle Avrupa'da bu alanlardaki gelişmelerden yararlanma ihtiyacı duymadı. 17. yüzyılda Avrupa özellikle bilim alanında Osmanlı Devleti'ni geride bıraktı ve Osmanlı Devleti bu gelişmeleri yeterince ve zamanında takip edemedi.

Reform

Orta Çağ'dan 16. yüzyıla kadar Avrupa'da Katolik Kilisesi, siyasi ve ekonomik olarak önemli bir güç hâline gelmişti. Katolik Kilisesi'nin başındaki papalar kendilerini Hz. İsa'nın yeryüzündeki vekili olarak görüyor ve din görevlisinden çok bir kral gibi hareket ediyorlardı. Papalar, kiliseler aracılığıyla topladıkları paralarla zenginlik içinde yaşıyorlardı. İnsanlara para karşılığında "endülјans" adıyla bir belge vererek onların günahlarını bağışlıyor, aferoz yetkisiyle de istediği kişileri dinden çıkarıyorlardı. Krallar kendilerine taç giydiren ve krallığını onaylayan papadan çekiniyor, onun sözünden çıkmıyorlardı.

Katolik Kilisesi'nin ve papanın bu durumu birçok aydın ve din görevlisinin tepkisini çekmiş ve Reform hareketlerine yol açmıştır. Yeniden düzenlemek anlamına gelen Reform, Katolik Kilisesi'ndeki yozlaşmaya karşı başlamış dini bir harekettir. Reform hareketleri Almanya'da başlamış ve Avrupa'ya yayılmıştır. Reform hareketlerinin önderi Alman bir papaz olan Martin Luther'dir (Martin Luter, 1483-1546) *(Görsel 2.78)*. Luther, şu sözlerle Katolik Kilisesi'nin uygulamalarına karşı çıkmıştır:

Görsel 2.78: Martin Luther (Temsili)

66

Görsel 105'te Rönesans'ın Osmanlı Devleti'ne etkileri ile ilgili kısa bir bilgi verilmiştir. Bilgiler okuma parçası ve görseller ile desteklenmiştir. Ayrıca Reform hareketinin başlangıcı ile ilgili görsel ve okuma parçası kullanılarak bilgi verilmiştir.

Görsel 106 *Aydınlanma Çağı*

Luther'in ön ayak olduğu Reform hareketleri, Alman prensleri ile Katolik Kilisesi'nin desteklediği Roma-Germen İmparatorluğu'nu karşı karşıya getirdi. İki taraf arasında yıllar süren savaşlar oldu ve bu savaşlarda yüz binlerce insan öldü. Avrupa'da kanlı çatışmaların ardından Katolik Kilisesi'nin egemen olduğu topraklarında Protestanlık, Kalvenizm, Anglikanizm gibi yeni mezhepler ortaya çıktı. Papa ve din görevlileri eski etkinliklerini ve saygınlıklarını yitirdi. Eğitim ve öğretim kilisenin elinden alınarak laik eğitim sistemine geçildi. Katolik Kilisesi'nin etkisinin azalmasıyla özgür ve bilimsel düşünce ortamı gelişti.

Osmanlı ordusu Avrupa'nın Reform hareketleri nedeniyle iç karışıklıklar içinde olmasından yararlanarak Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde önemli fetihler yaptı. Avrupa'daki Hristiyan birliğinin parçalanmasını Haçlı birliğinin de parçalanması olarak gören Kanuni, Luther'in faaliyetlerini destekledi. Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Hristiyan halk üzerinde din görevlilerinin baskı kurmasına izin vermedi, halkın din ve inanç özgürlüğünü korudu. Bu nedenle Osmanlı Devleti içinde yaşayan Hristiyanlar arasında Reform benzeri hareketler görülmedi.

Aydınlanma Çağı

Avrupa'da Rönesans Dönemi ve Reform hareketleriyle birlikte düşünce hayatında ve bilim alanında önemli gelişmeler başladı. Düşünce özgürlüğünün önündeki engeller kalktı. Akıl, deney ve gözleme dayalı bilimsel düşünce gelişti. Bu nedenle Avrupa'da 17 ve 18. yüzyıllar Aydınlanma Çağı olarak isimlendirildi. Aydınlanma Çağı'nda bilgiye ancak olayların gözlemlenmesi ile ulaşılacağı ve her şeyden kuşku duyulması gerektiği düşüncesi kabul gördü. İnsanın aklını kullanması gerektiğini savunan bilim insanları Aydınlanma Çağı'nda bilim ve teknoloji alanında önemli yeniliklere imza attılar. Tıptan kimyaya bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler Sanayi İnkılabı'nın temelini oluşturdu. Aydınlanma Çağı düşünürleri siyaset, toplum, hukuk gibi alanlarda da fikirleriyle dünyayı etkilediler. Özgürlük, eşitlik, laiklik, insan hakları, demokrasi gibi düşüncelerin yayılmasını sağladılar. Avrupa'da sınıf farklılıklarına dayalı toplum yapısına ve krallık yönetimine karşı yapılan eleştiriler demokrasiye ve eşitliğe dayalı yönetimlerin yolunu açtı. Galileo (Galile), Locke (Luk), Newton (Nivtın) *(Görsel 2.79)*, Rousseau (Ruso) *(Görsel 2.80)*, Bacon (Beykın) *(Görsel 2.81)*, Descartes (Dekart) *(Görsel 2.82)*, Voltaire (Volter), Diderot (Didero) *(Görsel 2.83)*, Aydınlanma Çağı'nın önemli bilim insanları ve düşünürlerindendir. Bunların kitapları Türkçeye de çevrilmiştir.

Görsel 2.79: Newton (Temsili)

Görsel 2.80 *Görsel 2.81* *Görsel 2.82* *Görsel 2.83*

67

Görsel 106'da ilk olarak Reform hareketlerinin Osmanlı Devleti'ne etkisi açıklanmıştır. Ardından ise Aydınlanma Çağı'nın başlaması ve sonuçları hakkında öğrencilere görseller de kullanılarak bilgi verilmiştir. Döneme ait edebi eserlerin de görselleri sunulmuştur.

Görsel 107 *Sanayi İnkılabı ve etkileri*

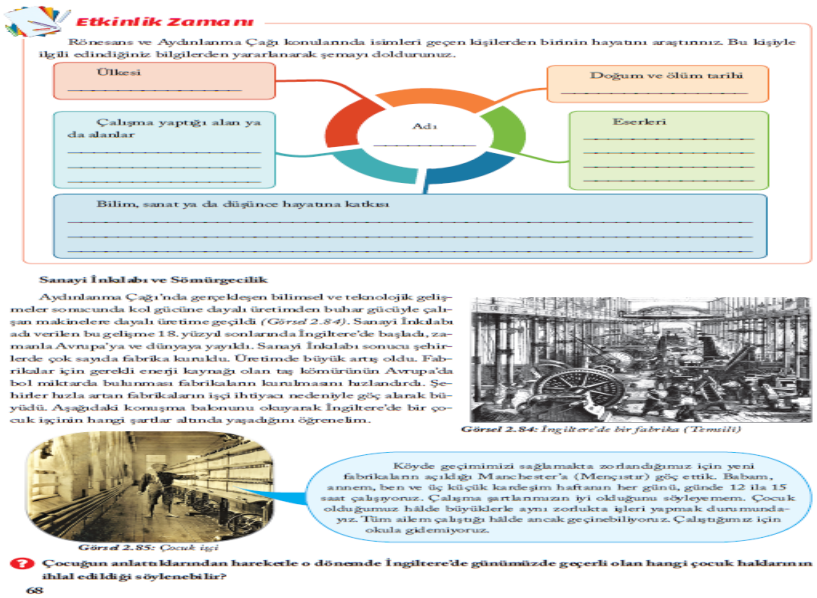

Etkinlik Zamanı

Rönesans ve Aydınlanma Çağı konularında isimleri geçen kişilerden birinin hayatını araştırınız. Bu kişiyle ilgili edindiğiniz bilgilerden yararlanarak şemayı doldurunuz.

Ülkesi
Doğum ve ölüm tarihi
Çalışma yaptığı alan ya da alanlar
Adı
Eserleri
Bilim, sanat ya da düşünce hayatına katkısı

Sanayi İnkılabı ve Sömürgecilik

Aydınlanma Çağı'nda gerçekleşen bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucunda kol gücüne dayalı üretimden buhar gücüyle çalışan makinelere dayalı üretime geçildi *(Görsel 2.84)*. Sanayi İnkılabı adı verilen bu gelişme 18. yüzyıl sonlarında İngiltere'de başladı, zamanla Avrupa'ya ve dünyaya yayıldı. Sanayi İnkılabı sonucu şehirlerde çok sayıda fabrika kuruldu. Üretimde büyük artış oldu. Fabrikalar için gerekli enerji kaynağı olan taş kömürünün Avrupa'da bol miktarda bulunması fabrikaların kurulmasını hızlandırdı. Şehirler hızla artan fabrikaların işçi ihtiyacı nedeniyle göç alarak büyüdü. Aşağıdaki konuşma balonunu okuyarak İngiltere'de bir çocuk işçinin hangi şartlar altında yaşadığını öğrenelim.

Görsel 2.84: İngiltere'de bir fabrika (Temsili)

Görsel 2.85: Çocuk işçi

Köyde geçimimizi sağlamakta zorlandığımız için yeni fabrikaların açıldığı Manchester'a (Mençıstır) göç ettik. Babam, annem, ben ve üç küçük kardeşim haftanın her günü, günde 12 ila 15 saat çalışıyoruz. Çalışma şartlarımızın iyi olduğunu söyleyemem. Çocuk olduğumuz hâlde büyüklerle aynı zorlukta işleri yapmak durumundayız. Tüm ailem çalıştığı hâlde ancak geçinebiliyoruz. Çalıştığımız için okula gidemiyoruz.

Çocuğun anlattıklarından hareketle o dönemde İngiltere'de günümüzde geçerli olan hangi çocuk hakkının ihlal edildiği söylenebilir?

68

Görsel 108 *Sanayi İnkılabının Osmanlı Devleti'ne etkileri*

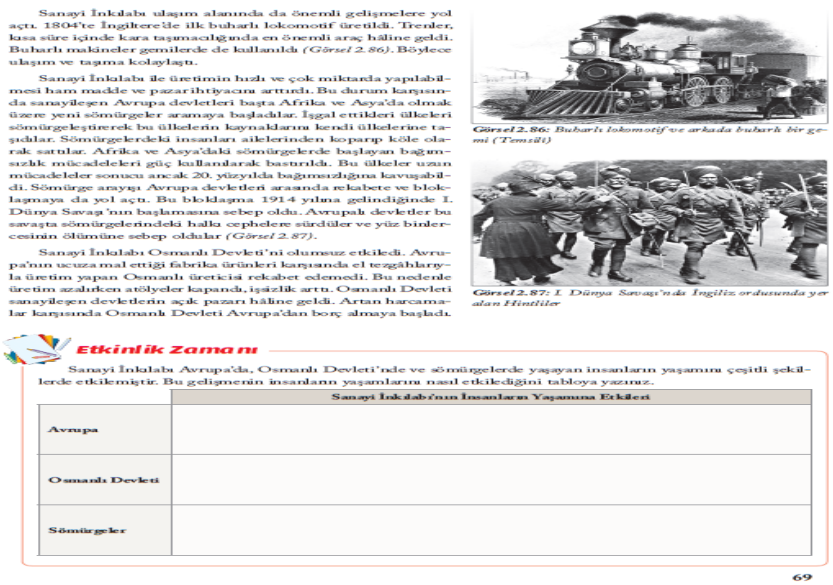

Sanayi İnkılabı ulaşım alanında da önemli gelişmelere yol açtı. 1804'te İngiltere'de ilk buharlı lokomotif üretildi. Trenler, kısa süre içinde kara taşımacılığında en önemli araç hâline geldi. Buharlı makineler gemilerde de kullanıldı *(Görsel 2.86)*. Böylece ulaşım ve taşıma kolaylaştı.

Sanayi İnkılabı ile üretimin hızı ve çok miktarda yapılabilmesi ham madde ve pazar ihtiyacını arttırdı. Bu durum karşısında sanayileşen Avrupa devletleri başta Afrika ve Asya'da olmak üzere yeni sömürgeler aramaya başladılar. İşgal ettikleri ülkeleri sömürgeleştirerek bu ülkelerin kaynaklarını kendi ülkelerine taşıdılar. Sömürgelerdeki insanları ailelerinden koparıp köle olarak sattılar. Afrika ve Asya'daki sömürgelerde başlayan bağımsızlık mücadeleleri güç kullanılarak bastırıldı. Bu ülkeler uzun mücadeleler sonucu ancak 20. yüzyılda bağımsızlığına kavuşabildi. Sömürge arayışı Avrupa devletleri arasında rekabete ve bloklaşmaya da yol açtı. Bu bloklaşma 1914 yılına gelindiğinde I. Dünya Savaşı'nın başlamasına sebep oldu. Avrupalı devletler bu savaşta sömürgelerindeki halkı cephelere sürdüler ve yüz binlerce insanın ölümüne sebep oldular *(Görsel 2.87)*.

Sanayi İnkılabı Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkiledi. Avrupa'nın ucuza mal ettiği fabrika ürünleri karşısında el tezgâhlarıyla üretim yapan Osmanlı üreticisi rekabet edemedi. Bu nedenle üretim azalırken atölyeler kapandı, işsizlik arttı. Osmanlı Devleti sanayileşen devletlerin açık pazarı hâline geldi. Artan harcamalar karşısında Osmanlı Devleti Avrupa'dan borç almaya başladı.

Görsel 2.86: Buharlı lokomotif ve arkada buharlı bir gemi (Temsili)

Görsel 2.87: I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusunda yer alan Hintliler

Etkinlik Zamanı

Sanayi İnkılabı Avrupa'da, Osmanlı Devleti'nde ve sömürgelerde yaşayan insanların yaşamını çeşitli şekillerde etkilemiştir. Bu gelişmenin insanların yaşamlarını nasıl etkilediğini tabloya yazınız.

	Sanayi İnkılabı'nın İnsanların Yaşamına Etkileri
Avrupa	
Osmanlı Devleti	
Sömürgeler	

69

Görsel 107 ve 108'de 18. yüzyılın sonlarına doğru başlamış olan Sanayi İnkılabı anlatılmıştır. Sömürgecilik faaliyetleri ve etkileri okuma parçası ile sunulmuştur. Bireylere aktarılan bilgiler uygun görseller kullanılarak öğrencilere anlatılmıştır.

Görsel 109 *Fransız Devriminin Osmanlı Devleti'ne etkileri*

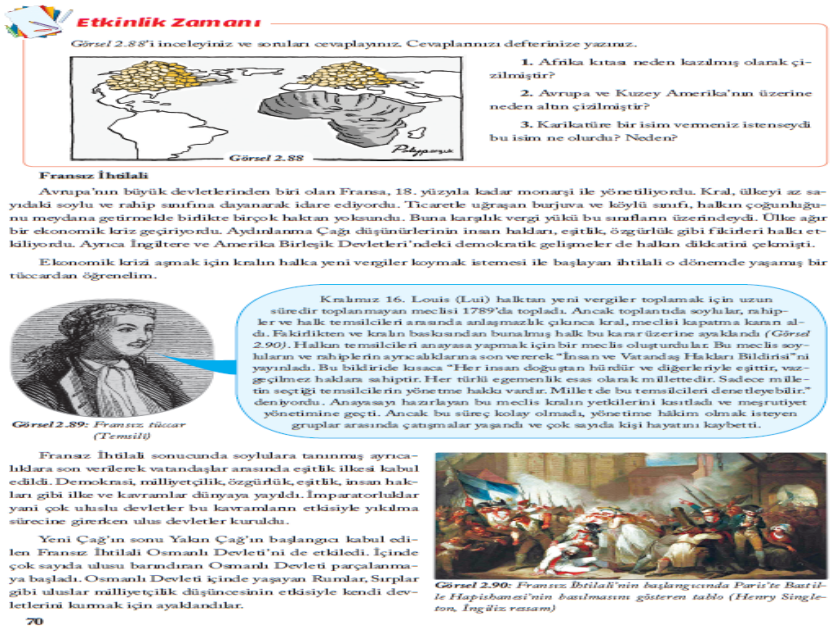

Etkinlik Zamanı

Görsel 2.88'i inceleyiniz ve soruları cevaplayınız. Cevaplarınızı defterinize yazınız.

Görsel 2.88

1. Afrika kıtası neden kazılmış olarak çizilmiştir?
2. Avrupa ve Kuzey Amerika'nın üzerine neden altın çizilmiştir?
3. Karikatüre bir isim vermeniz istenseydi bu isim ne olurdu? Neden?

Fransız İhtilali

Avrupa'nın büyük devletlerinden biri olan Fransa, 18. yüzyıla kadar monarşi ile yönetiliyordu. Kral, ülkeyi az sayıdaki soylu ve rahip sınıfına dayanarak idare ediyordu. Ticaretle uğraşan burjuva ve köylü sınıfı, halkın çoğunluğunu meydana getirmekle birlikte birçok haktan yoksundu. Buna karşılık vergi yükü bu sınıfların üzerindeydi. Ülke ağır bir ekonomik kriz geçiriyordu. Aydınlanma Çağı düşünürlerinin insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi fikirleri hâkim oluyordu. Ayrıca İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki demokratik gelişmeler de halkın dikkatini çekmişti.

Ekonomik krizi aşmak için kralın halka yeni vergiler koymak istemesi ile başlayan ihtilali o dönemde yaşamış bir tüccardan öğrenelim.

Görsel 2.89: Fransız tüccar (Temsilî)

Kralınız 16. Louis (Lui) halktan yeni vergiler toplamak için uzun süredir toplanmayan meclisi 1789'da topladı. Ancak toplantıda soylular, rahipler ve halk temsilcileri arasında anlaşmazlık çıkınca kral, meclisi kapatma kararı aldı. Fakirlikten ve kralın baskısından bunalmış halk bu karar üzerine ayaklandı *(Görsel 2.90)*. Halkın temsilcileri anayasa yapmak için bir meclis oluşturdular. Bu meclis soyluların ve rahiplerin ayrıcalıklarına son vererek "İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi"ni yayınladı. Bu bildiride kısaca "Her insan doğuştan hürdür ve diğerleriyle eşittir, vazgeçilmez hakların sahiptir. Her türlü egemenlik esas olarak millettedir. Sadece milletin seçtiği temsilcilerin yönetme hakkı vardır. Millet de bu temsilcileri denetleyebilir." deniyordu. Anayasayı hazırlayan bu meclis kralın yetkilerini kısıtladı ve meşrutiyet yönetimine geçti. Ancak bu süreç kolay olmadı, yönetime hâkim olmak isteyen gruplar arasında çatışmalar yaşandı ve çok sayıda kişi hayatını kaybetti.

Fransız İhtilali sonucunda soylulara tanınmış ayrıcalıklara son verilerek vatandaşlar arasında eşitlik ilkesi kabul edildi. Demokrasi, milliyetçilik, özgürlük, eşitlik, insan hakları gibi ilke ve kavramlar dünyaya yayıldı. İmparatorluklar yani çok uluslu devletler bu kavramların etkisiyle yıkılma sürecine girerken ulus devletler kuruldu.

Yeni Çağ'ın sonu Yakın Çağ'ın başlangıcı kabul edilen Fransız İhtilali Osmanlı Devleti'ni de etkiledi. İçinde çok sayıda ulusu barındıran Osmanlı Devleti parçalanmaya başladı. Osmanlı Devleti içinde yaşayan Rumlar, Sırplar gibi uluslar milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle kendi devletlerini kurmak için ayaklandılar.

Görsel 2.90: Fransız İhtilali'nin başlangıcında Paris'te Bastille Hapishanesi'nin basılmasını gösteren tablo (Henry Singleton, İngiliz ressam)

70

Görsel 109'da ise Fransız İhtilali ve Osmanlı Devleti'ne etkileri hakkında öğrencilere okuma parçası ve görseller kullanılarak bilgi verilmiştir. Verilen bilgiler dönemin önemli isimlerinin anlatımı ile sunulmuştur. Ders kitabı kapsamında dördüncü kazanım değerlendirildiğinde elde edilen bilgiler şu şekilde maddelenebilir:

- Dünyada yaşanan gelişmeleri takip edebilmek amacıyla Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen ıslahat hareketlerinin öğrenciler tarafından kavranmasını ve değerlendirilmesini hedefleyen dördüncü kazanım ders kitabında "Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri" başlığı kapsamında sunulmuştur. Görsel 110'da ilk olarak ıslahat hareketlerine neden ihtiyaç duyulduğu hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Görsel 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116 ve 117'de 18. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen ıslahatlar örneklendirilerek ve görseller kullanılarak açıklanmıştır.

Görsel 110 *Osmanlı Devleti Islahat Hareketleri*

OSMANLI DEVLETİ'NDE ISLAHAT HAREKETLERİ

Haberi okuyunuz ve soruları cevaplayınız.

PTT'nin 177. Kuruluş Yıl Dönümü

Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketinin (PTT AŞ) 177. kuruluş yıl dönümü çeşitli etkinliklerle kutlanmakta. 23 Ekim 1840'ta posta hizmetlerini yürütmek üzere temelleri atılan kurum günümüzde küresel bir marka hâline geldi. 177. kuruluş yıl dönümü kapsamında PTT AŞ Genel Müdürlüğü binası süslenecek ve İstanbul'da "PTT'nin Tarih Yolculuğu Metroda" konulu pul sergisi açılacak.

Görsel 2.91

Genel ağ haberi, 20 Ekim 2017 (Düzenlenmiştir.)

1. PTT hangi devlet döneminde hizmet vermeye başlamıştır?
2. Kurulduğu dönemde PTT, sizce haberleşmede halka hangi hizmetleri sunuyordu?

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonlarından itibaren siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda eski gücünü yitirmeye başladı. Önceki konudan hatırlayacağınız üzere coğrafi keşifler Osmanlı Devleti'nin ekonomisini olumsuz etkiledi. Ticaret eski canlılığını yitirdi, vergi geliri azaldı. İsraf arttı, devlet hazinesi boşaldı. Anadolu'da çıkan ayaklanmalar üretimin azalmasına neden oldu. Kapıkulu askerleri ekonomik durumu bahane ederek isyanlar çıkarırken padişah ve devlet görevlilerini değiştirmeye başladılar. Böylece devlet otoritesi sarsıntıya uğradı. Disiplini kaybolan ordu, özellikle Avrupa orduları karşısında yenilgiler almaya başladı ve fetihler durdu.

Padişah ve diğer yöneticiler devleti yeniden eski gücüne kavuşturmak amacıyla 17. yüzyıldan itibaren devletin yıkılışına kadar pek çok alanda ıslahat adı verilen yenilik ve düzenlemeler yaptılar. 17. yüzyılda ıslahatlar daha çok askeri alanda yapıldı. 18. yüzyıldan itibaren Avrupa örnek alınarak haberleşme, eğitim, ulaşım, bankacılık, basın-yayın gibi alanlarda yeni kurumlar meydana getirildi. Bu kurumlar toplumsal ve ekonomik olarak önemli değişimlere yol açtı. Şimdi ıslahatlar sonucu ortaya çıkan kurumlardan bazılarını daha yakından tanıyalım.

Osmanlı Devleti, 1718'de mağlup olduğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Pasarofça Antlaşması'nı imzaladı. Böylece bir barış dönemi başladı. Lale yetiştiriciliğinin bir tutku hâlini almasından dolayı bu dönem "Lale Devri" olarak isimlendirildi. Lale Devri aynı zamanda Avrupa'nın etkisinin başladığı ve önemli ıslahatların yapıldığı bir dönem oldu. Osmanlı Devleti Paris, Londra, Viyana gibi önemli Avrupa başkentlerine elçiler gönderdi. Bu elçiler Avrupa'daki kültür ve sanat etkinliklerini, bilimsel ve teknik gelişmeleri takip edip Osmanlı'ya aktardılar. 18. yüzyılın sonunda ise Osmanlı Devleti Avrupa başkentlerine kalıcı elçilikler açtı.

Görsel 2.92: Lale Devri padişahı III. Ahmet tablosu (Vanmour)

Görsel 2.93: Ayasofya'nın yanına Avrupa mimarisi etkisiyle Lale Devri'nde inşa edilen III. Ahmet Çeşmesi

Görsel 111 *Osmanlı Devleti Lale Devri*

Lale Devri'nde Paris'e elçi olarak Yirmisekiz Mehmet Çelebi gönderildi *(Görsel 2.94)*. Yirmisekiz Mehmet Çelebi, İstanbul'a döndüğünde devlet adamlarına Fransa'nın kültür, sanat, sanayi, ticaret ve eğitimi hakkında bilgiler verdi. Yanında çok sayıda mimari çizim ve çeşitli alanlarda yazılmış kitaplar getirdi. Bu çizimler örnek alınarak İstanbul'da köşkler, saraylar, çeşmeler yapıldı.

Görsel 2.94: Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi altındaki yazıda olağan üstü büyükelçi olarak tanıtan Paris'te yapılmış temsilî bir resmi

Yirmisekiz Mehmet Çelebi ile Paris'e giden oğlu Said Çelebi burada matbaaları dolaşmıştı. Said Çelebi, İstanbul'a dönüşünde İbrahim Müteferrika ile birlikte 1727'de ilk Türk matbaasını kurdu. O dönemde Osmanlı sınırları içinde Rumca, Ermenice gibi dillerde basım yapan matbaalar olmakla birlikte Türkçe eser basan bir matbaa yoktu. Açılan matbaada basılan ilk eserler genellikle tarih, coğrafya, dil ve askerlik alanındaydı. Bu kitaplar arasında Arapça-Türkçe bir sözlük olan "Vankulu Lügati", Amerika'nın keşfini anlatan "Tarih-i Hindi Garbi", Fransızlara Türkçe öğretmek amaçlı ve Latin harfli olan bir gramer kitabı yer alıyordu.

İlk basılan kitaplar arasında askerlik ile ilgili eserlerin olmasının sebepleri nelerdir? Tartışınız.

Matbaanın kurulmasından önce kitaplar, hattatlar tarafından elle yazılıyordu. Bu nedenle yeteri kadar kitap çoğaltılamıyordu. Matbaa sayesinde çok sayıda kitap basılabildi ve kitaplar ucuzladı *(Görsel 2.95)*. Böylece daha çok insan kitaplardan yararlanmaya başladı. Kütüphanelerin sayısı arttı *(Görsel 2.96)*. Bu sayede eğitim ve bilim gelişti.

Görsel 2.95: Tarih-i Hindi Garbi'nin bir sayfası

Görsel 2.96: III. Ahmet Kütüphanesi, İstanbul

Lale Devri'ndeki diğer bir önemli ıslahat Tulumbacı Ocağının kurulmasıdır. Osmanlı Devleti'nin birçok kenti gibi İstanbul için de yangın en büyük afetti. Yangınlarla mücadele edecek özel bir teşkilat olmadığı için evlerin genellikle ahşap olduğu İstanbul'da yangınlar kısa sürede yayılıyor, çok sayıda ailenin evsiz kalmasına yol açıyordu. Bunu önlemek için yeniçerilerden bir itfaiye bölüğü kuruldu. Yangınları söndürmek için de "tulumba" denilen bir araç kullanılmaya başlandı. Tulumbanın faydaları görülmeye başlayınca "Tulumbacı Ocağı" kuruldu. Tulumbacı Ocağı 19. yüzyılda "İtfaiye Teşkilatı" hâline getirildi. Tulumbacı Ocağının kurulmasıyla halkın korkulu rüyası olan yangınlar daha kısa sürede kontrol altına alınmaya başlandı, can ve mal kaybı azaldı.

Görsel 112 *Islahat hareketlerinin toplumsal etkileri*

Tulumbacı Ocağının toplumsal hayata etkileriyle ilgili aşağıdaki metni okuyalım.

Tulumbacılık hevesi öylesine yayıldı ki zamanımızın futbol kulüpleri ve taraftarları arasındaki rekabet, tulumbacı taraftarları arasındaki mücadeleler yanında sönük kalır *(Görsel 2.97)*. Tulumba mahallenin, semtin sembolü hâline geldi. Yangına giderken ve yangın dönüşü koşular, yangını umutturacak kadar iddialı oluyordu. "Yangın var!" cümlesi duyulunca hepsi koğuşlarına giderek esvaplarını, üniformalarını atıyorlar, dizliklerini çekip formalarını geçiriyorlar ve yalnayak tulumba sandığının kolu altına girerek yangına koşuyorlardı. Tulumbacılık şarkıları bile konu oldu:

Yangın olur biz yangına gideriz
Düz ovada keklik gibi sekeriz
Yokuşlarda şahin gibi uçarız
Sandık sandıklar içinde çok şanımız var
Hazreti Mevla'ya yalvarmamız var
...

http://itfaiye.ibb.gov.tr

Görsel 2.97: Tulumbacılar (19. yüzyıl)

Günümüzdeki itfaiye teşkilatı ile tulumbacılar arasında ne gibi farklılıklar bulunmaktadır?

Etkinlik Zamanı

A. Lale Devri'ndeki bazı yenilikler ve bunların ilgili olduğu alanlar verilmiştir. Bunları uygun şekilde eşleştiriniz.

	1. Kütüphaneler açıldı.	a	sağlık
	2. Çiçek aşısı uygulanmaya başlandı.	b	eğitim-kültür
	3. Yabancı eserleri Türkçeye çevirmek için tercüme odası kuruldu.	c	siyasi
	4. Kumaş ve çini imalathaneleri açıldı.	ç	ekonomi
	5. Avrupa mimarisi örnek alınarak eserler yapıldı.	d	sanat
	6. Avrupa başkentlerine elçiler gönderildi.		

B. Yukarıda verilen yeniliklerin Osmanlı toplumuna ve ekonomisine etkilerini söyleyiniz.

74

Görsel 113 *İlk Türk matbaası ve etkileri*

İlk Türk matbaasının kurulmasından yaklaşık yüz yıl sonra 1831'de ilk Türkçe resmi gazete olan Takvim-i Vekayi yayımlanmaya başlandı *(Görsel 2.98)*. Yaklaşık bir asır boyunca Türkçenin yanında Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice ve Fransızca gibi farklı dillerde yayımlanmaya devam etti. Padişah II. Mahmut'un emriyle basılmaya başlanan gazetenin amacı, haber yayımlamak, halkı eğitmek ve devletin uygulamalarını duyurmaktı. Gazetede iç ve dış haberler, askerlik işleri, bilimler (fenler), tayinler, ticaret ve fiyatlar bölümleri bulunmaktaydı. Ülkenin her köşesine gönderilen gazete, yazılarıyla halkın hemen her kesimine hitap etti. Takvim-i Vekayi, ticaret ve fiyatlar bölümleriyle ticarete de katkıda bulundu. Ülkeye gelen gemiler, alınan-satılan ürün çeşitleri bu bölümlerde belirtilirdi. Bu nedenle tüccarlar tarafından yakından takip edildi.

Takvim-i Vekayi'nin yayın hayatına başlamasından sonra pek çok gazete ve dergi yayımlanmaya başlandı. Gazete ve dergiler adeta kitap ve ansiklopedi görevi gördü, insanları farklı konularda bilgilendirdi. Osmanlı toplumu modern bilim ve düşüncelerle basın sayesinde tanıştı. Gazetelerde fen başlığı altında bilim ve teknolojiye ayrılan sayfalar halk tarafından ilgiyle takip edildi. Hatta bilim alanındaki gelişmeleri tanıtmak için Münif Paşa'nın öncülüğünde Mecmua-i Fünun gibi dergiler yayımlanmaya başlandı.

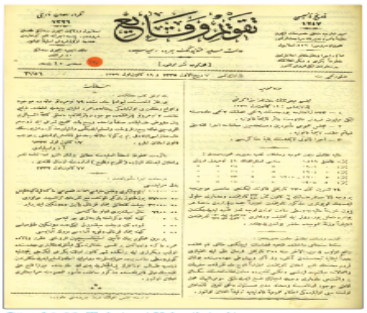

Görsel 2.98: Takvim-i Vekayi'nin bir sayısı

Osmanlı Devleti dönemindeki gazeteleri günümüzdekilerle karşılaştırdığınızda aralarında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar görüyorsunuz?

Etkinlik Zamanı

Metni okuyunuz ve soruları cevaplayınız. Cevaplarınızı defterinize yazınız.

Gazete Avrupa'da büyük yeniliklerin başlatıcısıdır ancak Osmanlı toplumunda yerine getirdiği görev Batı'ya göre daha kapsayıcı boyutlardadır. Gazete, kitabın gördüğü fonksiyonu da yerine getirmiştir. Âdeta bir broşür hacmine ulaşan uzun makaleler, gazetenin kitap yerine kullanıldığını göstermektedir. Osmanlı aydını, Avrupa karşısında geride kalmış ve dağılmakta olan bir devleti ayakta tutmaya çalışan, acelesi olan bir aydındır. Bunun için toplumu bir an önce ilerletmek, devleti kurtarmak için büyük bir enerji ile her konuda yazmaya çaba göstermiştir. Bu çabaların halkın önüne çıktığı yerler de gazetelerdir.

***Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, C. 6, s. 115 (Düzenlenmiştir.)*

1. Osmanlı Devleti'nde gazeteler hangi özellikleriyle kitap görevi görmüştür?
2. Osmanlı aydınlarının her konuda yazmaya çaba göstermesinin sebebi nedir? Açıklayınız.

75

Görsel 114 *Osmanlı'da telgrafın kullanımı okuma metni*

19. yüzyılda Osmanlı Devleti iletişim alanında Avrupa'daki gelişmeleri örnek alarak önemli ıslahatlar yaptı. 1840'ta konu başındaki haberde söz edilen ve günümüzde PTT adıyla hizmet veren Posta Nezareti (Bakanlığı) kuruldu. Daha sonra telgraf hatları kurulmaya başlandı ve 1855'te Telgraf Müdürlüğü oluşturuldu. Şimdi bu gelişmeleri daha ayrıntılı öğrenelim.

Görsel 2.99: Büyük Postane, İstanbul (20. yüzyıl başları)

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar atlı ulaklar devletin resmî haberleşmesinde kullanılıyordu. Halk ise bu haberleşme hizmetinden yararlanamıyordu. 1840'ta Posta Nezaretinin kurulmasıyla birlikte halk da posta hizmetinden yararlanmaya başladı. İlk düzenli postalar, İstanbul'dan Edirne'ye gönderilen devlet evrakı ile halkın mektuplarıydı. Posta Nezaretinin hizmetlerini yerine getirebilmesi için vilayetlerde postaneler açıldı *(Görsel 2.99)*. Başlangıçta kara yolu ile taşınan postalar, daha sonra buharlı gemiler ve demir yoluyla da taşınmaya başlandı. 1863'te mektuplara pul yapıştırılması uygulamasına geçildi. İstanbul'un çeşitli yerlerine posta kutuları konuldu. Postayla para, gazete ve eşya da taşınmaya başlandı.

Görsel 2.100: Abdülmecit

İletişim alanında Posta Nezaretinin kurulmasından sonra 1855'te Telgraf Müdürlüğü kuruldu. Telgrafın Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da kullanılmaya başlanmasından kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nde ikinci telgraf denemesi 1839'da sarayda yapıldı. Bu denemeden etkilenen Sultan Abdülmecit *(Görsel 2.100)*, telgraf hatlarında iletişimi kolaylaştıran Mors alfabesinin mucidi Samuel Morse'a (Samuel Mors) ödül olarak bir berat ve nişan gönderdi. İlk telgraf hattı, 1855'te Rusya ile Kırım Savaşı devam ederken askeri haberleşmeyi sağlamak için Rumeli'de yapıldı. Telgraf Müdürlüğünün kurulmasından sonra vilayetlerde telgrafhaneler açılmaya başlandı. Buralarda çalışacak kişileri yetiştirmek için de telgraf mektebi açıldı. 1871'de Posta Nezareti ile Telgraf Müdürlüğü birleştirildi. İletişim alanındaki gelişmelerin toplumsal ve ekonomik etkileriyle ilgili aşağıdaki metni okuyalım.

Halk, telgraf tesislerinin yapımına yakın alaka göstermiştir. Devlet, koordinatör rolü oynayarak planlamayı, cihazların alımını gerçekleştirmiş; halk ise çoğu defa Müslim–Gayrimüslim ayrımı olmadan ormanlardan direkleri kesmiş, telgrafhane yapılmak üzere para toplamış, bina yaptırmıştır. Bu alanda tam bir devlet–millet birlikteliği görülmüştür. Osmanlı Devleti, halkın yakın desteğiyle ve kendi planları çerçevesinde büyük bir hat çekme seferberliğine başlamıştır. Ülke, içindeki merkezleri birbirine ve İstanbul'a bağlarken komşularıyla da bağlantılar kurmuştur.

Telgraf hatlarının çekilmesinde ve yeni merkezler açılmasında, ticaretin geliştiği veya gelişme imkânları olan yörelere daima öncelik verilmiştir. Şayet telgraf hattının gittiği yer Avrupa ile ticari ilişkileri bulunan bir merkeze buraya Türkçenin yanında yabancı dil (Fransızca) telgraf alıp verebilecek kişiler görevlendirilmiştir. Posta ve telgraf hizmeti ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Tüccar, bu döneme kadar mektuplarını çok yavaş giden kervanlar ile gönderebiliyordu. Fiyatlardaki gelişmelerden ve herhangi bir mala ülke içinde nerede ihtiyaç olduğunu bilmediğinden müşteriyi ayağına bekliyordu. Gerçekten de ülke ticareti, 1840'tan itibaren postadan ve 1855'ten itibaren de telgraftan olumlu yönde ve önemli ölçüde faydalanmıştır.

Nesimi Yazıcı, ***Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Yolu Taşımacılığı,*** *s.345,353 (Düzenlenmiştir.)*

İletişim alanındaki gelişmelerin Osmanlı toplumuna ve ekonomisine olan etkilerini açıklayınız.

Görsel 115 *Osmanlı Devleti'nde ilk buharlı geminin kullanımı*

PTT hakkında daha fazla bilgi almak için **www.pttcocuk.gov.tr** ve **www.pttpulmuzesi.org.tr** genel ağ adreslerini ziyaret edebilirsiniz.

19. yüzyıl başlarında Avrupa'da buharlı gemi ve trenlerin kullanılmaya başlanması ulaşımı oldukça kolaylaştırdı. Buharlı gemi ile trenler at arabalarıyla ve yelkenli gemilerle gerçekleştirilen yolculukların yerini aldı. İnsanlar daha hızlı, güvenli ve konforlu yolculuk yapmaya başladılar. Ulaşım araçlarındaki gelişmeler uzak yerler arasında ticareti de kolaylaştırdı. Osmanlı Devleti yöneticileri Avrupa'daki bu gelişmeleri yakından takip ettiler ve ülkelerine kazandırdılar. Şimdi Osmanlı Devleti'nde ulaşım alanındaki gelişmelere daha yakından bakalım.

Görsel 2.101

Osmanlı Devleti'nde ilk buharlı gemi 1828'de İstanbul'da kullanılmaya başlandı. Swift (Sivift) adını taşıyan İngiliz yapımı bu vapura İstanbul halkı "Buğu" adını verdi. İki yanındaki kocaman çarkları, simsiyah duman çıkaran upuzun bacasıyla halkın hayranlığını kazandı. Halk ilk defa yelken veya kürek yerine buhar gücüyle hareket eden bir gemi görmekteydi. Halkın yoğun ilgi gösterdiği bu vapura Padişah II. Mahmut da hayran oldu. Kendisi de vapurla seyahat etmeye başladı. İstanbul'da, ulaşımda kullanılan bu gemilerin sayıları zamanla arttı. Kayıklar ve yelkenli gemilerle saatler süren yolculuklar kısaldı. İstanbul içinde başlayan buharlı gemilerde yolculuk, zamanla Mısır'a kadar uzandı. Ulaşımı düzenli hâle getirmek için 1851'de Şirket-i Hayriye kuruldu *(Görsel 2.102, Görsel 2.103 ve Görsel 2.104)*. Günümüzde Şirket-i Hayriye "Şehir Hatları" adıyla İstanbullulara hizmet vermeye devam etmektedir *(Görsel 2.101)*.

Görsel 2.102: Şirket-i Hayriyenin 1900 yılındaki sefer tarifesi

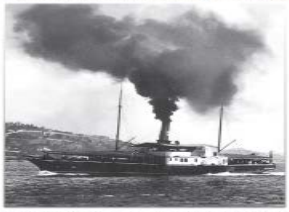

Görsel 2.103: Şirket-i Hayriyenin Asayiş adlı vapuru

Görsel 2.104: Şirket-i Hayriye'nin bir vapurunu gösteren kartpostal

Görsel 116 *Osmanlı Devleti'nde demir yolu hattı*

Ulaşım alanında ikinci atılım demir yolu yapımıyla gerçekleştirildi. Anadolu'da ilk olarak 1856'da Aydın ile İzmir arasında demir yolu hattının yapımına başlandı. 1888'de İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan demir yolu hizmete açıldı. Orient Express (Oriyent Ekspires) adını taşıyan tren seferleriyle çok sayıda Avrupalı turist İstanbul'u ziyaret etmeye başladı *(Görsel 2.106)*. İstanbul'dan Bağdat'a ve Medine'ye kadar uzanan demir yolları yapıldı. Demir yolu ticari açıdan da büyük önem taşıyordu. Ülkenin zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarının işletilmesi ve elde edilen ürünlerin ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırılması kolaylaştı. Demir yolları, tarımsal üretimi ve dolayısıyla tarımdan alınan vergileri de arttırdı. Demir yollarının sağladığı ucuz ve kolay ulaşım sayesinde daha geniş alanlarda tarım yapılmaya başlandı. Demir yolunun yapımından önce buğday nakliyatı ancak 50.000 ton olan Orta Anadolu'da, 1890'dan sonra bu miktar altı yılda sekiz katına çıktı. Bunun yanı sıra ticaret gelişti, ithalat ve ihracattan alınan gümrük vergileri arttı. Demir yolu güzergâhındaki zengin maden yataklarından işletmeye açıldı.

Görsel 2.105: *Bursa–Mudanya hattında ilk tren seferi (19. yüzyıl sonları)*

Görsel 2.106: *Orient Express afişi*

Etkinlik Zamanı

Metinleri okuyunuz ve soruları cevaplayınız. Cevaplarınızı defterinize yazınız.

Osmanlı padişahları ve devlet adamları demir yoluna çok büyük ilgi gösterdiler. Sultan Abdülmecit (1839–1861), saray duvarına tren resmi asıyor ve özel doktoruna bu resmi göstererek "Ülkemde bu trenlerin bulunması en büyük arzumdur." diyordu. Aynı padişah, 1855 yılında devlet adamlarına hitaben yaptığı bir konuşmada, dış borç almamak için çok gayret gösterildiğini ama sonuçta buna mecbur kalındığını vurgulayarak artık borçların ödenmesi ve ülkenin kalkınması için demir yollarının yapımının bir zaruret hâline geldiğini ifade ediyordu. Sultan Abdülaziz (1861–1876) ise tren yolu hattının saray bahçesinden geçmesi söz konusu olduğunda "Memleketime demir yolu yapılsın da isterse sırtımdan geçsin, razıyım." demek suretiyle demir yoluna verdiği büyük önemi göstermiş oluyordu.

Osmanlı Ansiklopedisi, C. 3, s. 463.

Osmanlı padişahı olan Sultan II. Abdülhamid hatıralarında şunları ifade ediyor: "Bütün kuvvetimle Anadolu demir yollarının inşasına hız verdim. Bu yolun gayesi Mezopotamya ve Bağdat'ı, Anadolu'ya bağlamak, İran Körfezi'ne kadar ulaşmaktır. Alman yardımı sayesinde bu başarılmıştır. Eskiden tarlalarda çürüyen hububat şimdi satılabilmektedir. Madenlerimiz dünya piyasasına arz edilmektedir. Anadolu için iyi bir istikbal hazırlanmıştır."

www.tcdd.gov.tr

1. Osmanlı padişahları demir yolu yapımına neden önem vermişlerdir?
2. Demir yollarının Osmanlı Devleti'ne sağladığı yararlar nelerdir?

Görsel 117 *Osmanlı Devleti eğitim alanında yapılan ıslahatlar*

Günümüzde demir yolları, her geçen gün gelişmeye devam etmektedir. Osmanlı'dan günümüze demir yollarının gelişimini **www.tcdd.gov.tr** genel ağ adresinden daha ayrıntılı bir şekilde öğrenebilir, ülkemizin çeşitli yerlerindeki demir yolu müzelerini ziyaret edebilirsiniz.

TCDD

Görsel 2.107

Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında önemli ıslahatlar gerçekleştirildi. Özellikle 19. yüzyılda bilimsel ve çağdaş eğitim vermekten uzak olan eğitim sisteminde önemli düzenlemeler yapıldı. Birçok ıslahatın öncülüğünü yapan II. Mahmut *(Görsel 2.108)*, yayımladığı fermanla ilköğretimin İstanbul'da zorunlu ve parasız olduğunu ilan etti. II. Mahmut'un ve ardından başa geçen padişahların desteğiyle 19. yüzyılda eğitim alanında şu düzenlemeler yapıldı:

Görsel 2.108: *II. Mahmut*

- Devlet memuru yetiştirmek için Mekteb-i Maarif-i Adliyye adıyla hukuk eğitimi veren bir okul açıldı.
- Ortaokul seviyesinde eğitim veren rüştiyeler, lise seviyesinde eğitim veren idadi ve sultaniler açıldı.
- Avrupa'ya öğrenciler gönderildi.
- Mekteb-i Tıbbiye (Tıp okulu) ve Mekteb-i Harbiye (Harp okulu) açıldı.
- Kız rüştiyeleri açıldı.
- Öğretmen yetiştirmek amacıyla Darülmuallimin ve Darülmuallimat adıyla kız ve erkek öğretmen okulları açıldı.
- Yükseköğretim seviyesinde eğitim veren ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde İstanbul Üniversitesi adını alan Darülfünun açıldı *(Görsel 2.109)*.

Eğitim alanında gerçekleştirilen ıslahatlar halkın genel eğitim seviyesinin yükselmesini sağladı. Açılan okullardan Mustafa Kemal Atatürk'ün de içinde olduğu aydın bir nesil yetişti. Bu nesil, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına öncülük etti.

Görsel 2.109: *Darülfünun hocaları (20. yüzyıl başları)*

Ders kitabı kapsamında beşinci kazanım değerlendirildiğinde ulaşılan bilgiler şu şekilde açıklanabilir: Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmelerin seyahatnamelerde değerlendirilmesini konu edinen beşinci kazanım ders kitabında "Seyyahların Gözüyle Osmanlı" başlığı kapsamında yer almıştır. Görsel 118'de ilk olarak Osmanlı Devleti'nin kültür, estetik ve sanat anlayışı ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir. Ardından Görsel 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125 ve 126'da Osmanlı Devleti'nin kültürü, toplumsal yaşam tarzı, benimsediği değerler örnekler, okuma parçaları, etkinlikler ve görseller ile seyahatnamelerde nasıl yer aldığı öğrencilere anlatılmaya çalışılmıştır.

Görsel 118 *Osmanlı Devleti'nde kültür ve sanat*

SEYYAHLARIN GÖZÜYLE OSMANLI

Osmanlı Devleti Dönemi'nde yaşayan bir seyyah olsaydınız nereleri gezerdiniz? Gezdiğiniz yerlerle ilgili hangi konularda yazılar yazardınız?

Osmanlı Devleti, topraklarının genişliği, askerî gücünün üstünlüğü, altı yüzyıldan fazla süren hâkimiyeti gibi özellikleriyle dünya tarihinin en önemli devletlerinden biridir. Osmanlı Devleti, bu özelliklerinin yanında kültür, sanat ve estetik anlayışıyla da dünya tarihinde özel bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti, egemenliği altındaki topraklarda günümüzde de varlığını sürdüren kültürel izler bırakmıştır. Osmanlı kültür ve sanatının ön plana çıkan eserleri olan mimari yapıları Balkanlar'dan Arap Yarımadası'na kadar pek çok yerde görmek mümkündür. Camiler, medreseler, hamamlar, köprüler, çeşmeler, hanlar, türbeler Osmanlı estetik anlayışını yansıtan eserlerdendir. Osmanlı Devleti Dönemi'nde mimarinin yanında hat, tezhip, ebru, minyatür, çini, dokuma, maden işleme, şiir, musiki gibi sanat ve zanaat dallarında muhteşem eserler ortaya konmuştur. Osmanlı Devleti'ne komşu ülkeler Osmanlı kültür, sanat ve estetik anlayışından doğrudan etkilenmiştir. Osmanlı mimarisi, müziği ve el sanatları Avrupa'da örnek alınmıştır.

Osmanlı kültür, sanat ve estetik anlayışının önemli unsurları olan mimari eserler, el sanatları, yemekler, giysiler, oyunlar, kutlamalar yerli ve yabancı seyyahların seyahatnamelerinde yer almıştır. Bunların yanında misafirperverlik, temizlik, ağırbaşlılık, saygı, hayvan ve doğa sevgisi, dürüstlük, inançlara bağlılık gibi kültürel özellikler seyahatnamelerde sıkça konu edilmiştir.

Etkinlik Zamanı

A. Osmanlı Devleti Dönemi'ne ait aşağıda yer alan eserlerin hangi sanat dallarına ait olduğunu araştırarak altlarına yazınız.

Görsel 2.110 Görsel 2.111 Görsel 2.112

Görsel 2.113 Görsel 2.114 Görsel 2.115

B. Yukarıdaki örneklerin dışında Osmanlı Devleti Dönemi'ne ait sanat dallarını araştırarak bu sanat dallarına örnekler yazınız.

C. Yaşadığınız yerde Osmanlı Devleti Dönemi'nde yapılmış mimari eserler varsa bunların isimlerini aşağıya yazınız. Yoksa ismini bildiğiniz eserleri yazınız.

81

Görsel 119 *Seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'nin anlatımı*

İstanbul'da bulunan Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ni **www.tiem.gov.tr** genel ağ adresinden ziyaret edebilirsiniz. Bu müzeyi ziyaret ederek Mukaddes Emanetler'den, Türkiye Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine kadar çeşitli sanat dallarına ait eserleri inceleyebilirsiniz.

Seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'nde halkın dili, dini, ırkı ne olursa olsun konuklarına karşı gösterdiği misafirperverlik sıklıkla konu edilmiştir. Misafirlerin karnını doyurup konaklamalarını sağlamak, onlara yardımcı olmak için âdeta birbiriyle yarışan halkın bu kültürel özelliği için aşağıdaki örneği okuyalım.

Her yaylada bir misafir odası, daha doğrusu tek bir odadan oluşan ayrı bir ev var. Burası misafirler için ayrılıyor. Yayla sahibi ve çevresindeki birkaç erkek bizi odanın önünde bekliyor. Uzaktan kervanımızı fark eden yayla sakinleri odayı süpürmüş, su getirmiş ve minder sermişler. Yaylalarda yiyecek içecek istemeniz gerekmiyor, onlar kendiliğinden bunları size ikram ediyorlar. Türk halkı ne kadar da iyi kalpli, misafirperver ve içten.

Bela Horvath (Bela Horvat, Macar), ***Anadolu 1913,*** *s. 39*

Seyahatnamelerde Osmanlı kültürünün üzerinde en fazla durulan özelliklerinden birisi saygıdır *(Görsel 2.116)*. İnsanların birbirlerine, aile üyelerine ve yaşlılara gösterdiği saygıya ilişkin çok sayıda örnek yer almaktadır.

... sohbet edenlerin ifadeleri veciz ve telaffuzları pek temizdir. Tebessümlerinde incelik, el hareketlerinde ayrı bir zarafet ve sadelik vardır. Yabancıları en çok hayrette bırakan husus, birkaçının hep bir ağızdan konuşmayıp yalnız birinin söz söylemesidir. Konuşan genellikle sözünü pek kısa tutar. Dinleyen de söz bitene kadar güzel bir dikkat hâlindedir. Birbirlerine karşı fikirlerini hürmetle müdafaa ederler. Söylenen sözlerde herhangi bir fenalık, iftira gibi kötülük yoktur. Yaşlı ve büyüklere karşı hürmet ile onların hakkına riayet hayal edilemeyecek bir nezaket içindedir.

Şafak Tunç, ***Şehristan Seyyahların Hayal Şehri İstanbul,*** *s.237*

Çarşıda camidekine benzer bir sükûnet hüküm sürmektedir. Her tarafta mümkün olduğu kadar az konuşulmakta ve sakin hareket edilmektedir. Şarkı söylemek, gürültülü kahkahalar atmak, lüzumsuz izdihamlar yaratmak gibi şeylere hiç rastlanmaz. Bütün yüzler, eller ve ayaklar tertemizdir. Her tarafta insanların birbirine karşılıklı saygı duydukları gözlenir.

Ahmed Djevad (Ahmet Cevat), ***Yabancılara Göre Eski Türkler,*** *s. 67*

Görsel 2.116: *Kapalıçarşı, İstanbul (Gravür, W.H. Bartlett)*

82

Görsel 120 *Seyahatnamelerde Osmanlı kültürü*

Görsel 2.117: *Mahallede günlük yaşam tablosu (Amadeu Preziosi, 19. yüzyıl)*

Görsel 2.117'den hareketle Osmanlı kültürü ve sanat anlayışıyla ilgili neler söyleyebilirsiniz?

Osmanlı kültüründe insanlara karşı gösterilen saygı yanında hayvanlara karşı gösterilen iyilikseverlik seyyahların dikkatini çekmiştir. Bu konuda seyahatnamelerde yer alan bir örneğe bakalım.

İstanbul'da bahçe duvarlarının üstlerinde birçok kedinin kendilerine sadaka verecek insanları bekledikleri görülür. Türkler arasında işkembe, ciğer ve et parçalarını kaynatarak satmak âdettir *(Görsel 2.118)*. Bu gibi satıcıların arkasında daima köpekler koşuşturur. Türkler bu satıcılardan aldıkları yiyecekleri köpeklere eşitçe dağıtırlar ve kenarda bekleşen kedilerin paylarını vermeyi de unutmazlar. Türkler; kedi, köpek, balık, kuş ve Tanrı'nın başka canlı ve konuşmayan yaratıklarına yiyecek vermekle yüce Tanrı'nın gözüne gireceklerine inanırlar.

Şafak Tunç,
Şehristan Seyyahların Hayal Şehri İstanbul, *s. 233*
(Düzenlenmiştir.)

Görsel 2.118: *Ciğer satıcısı ve kediler (Gravür, 1715)*

83

Görsel 121 *Osmanlı'da hamam kültürü ve lale motifi*

Osmanlı Devleti'nde şehir ve kasabalarda hamamlar bulunurdu. Günümüzdeki gibi evlerde her an sıcak suyun olduğu banyoların bulunmadığı o dönemde hamamlar halkın temizlik ihtiyacını karşıladığı yerlerdi *(Görsel 2.119 ve Görsel 2.120)*. Seyahatnamelerde halkın temizliğe verdiği önemle birlikte hamamların mimari özelliklerine de yer verilmiştir. Aşağıdaki örnekleri inceleyelim.

> Anadolu halkı kadar temizliğe düşkün bir halkı hiçbir zaman rastlamadım. Bunu fark etmek için onu hamamda görmek kâfidir. Elbiseli bir adam çalağelir hamama, bir de soyununca bakarsınız ki elbiseleri tertemizdir. Hamama gitmek ve yıkanmak İslamiyetin temellerinden biridir.
>
> *Ahmed Djevad, **Yabancılara Göre Eski Türkler**, s. 69*

Görsel 2.119: Hamam (Gravür, Thomas Allom, 1839)

> Türkler, vücudu temiz tutmak için olduğu kadar sağlıkları için de sık sık hamama giderler. Bu sebeple bu ülkede birçok güzel hamam vardır. Hepsi de aynı tarzda yapılmışlardır, bazılarının diğerlerinden daha büyük veya daha çok mermerle süslü oluşundan başka aralarında hiçbir fark yoktur.
>
> *Jean Thevenot (Can Tevenit, Fransız), **1655–1656'da Türkiye**, s. 85*

Görsel 2.120: Sultan Hamamı, Manisa

Günümüzde Hollanda'nın sembollerinden biri olan lale, Osmanlı Devleti'nden Avrupa'ya götürülmüştür *(Görsel 2.121)*. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde ülkemize gelen Avusturya elçisi Busbecq (Busbek), dönüşünde götürmek üzere çok sayıda lale soğanı almıştır. Busbecq, Türklerin çiçeklere olan düşkünlüğüne de hayran kalmış ve seyahatnamesinde bunu şöyle açıklamıştır:

> İstanbul'a doğru ilerlediğimiz sırada, mevsim kış olmasına rağmen lale, sümbül, nergis gibi çiçeklerin açmış olduğunu hayretle gördük. Lalelerin fazla bir kokusu olmamakla beraber görünüşlerinin güzelliği ve renklerinin çeşitliliğine hayran olmamak mümkün değildir. Türkler çiçeğe aşırı derecede düşkündürler. Güzel bir çiçek için büyük miktarda para vermekten çekinmezler. Bunları çoğu defa bana hediye ediyorlardı.
>
> *Ogier Ghislain De Busbecq (Ogier Gisleyn de Busbek, Hollandalı), **Türkiye'yi Böyle Gördüm**, s. 35*

Görsel 2.121: Çinilerde yer alan lale motifleri

Seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'nde ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımlarla ilgili birçok örnek yer almaktadır.

> Bursa'da hastaların tedavisi için bir kaplıca bulunmaktadır. Burada yolcular için bir zaviye inşa edilmiştir. Gelenler orada üç gün süre ile yedirilip içirilirler.
>
> *İbni Battuta, Arap, **Büyük Dünya Seyahatnamesi**, s. 224*

Görsel 122 *Osmanlı'da esnaf geleneği*

> Bıraktıkları hayratlar hangi çeşit olursa olsun bizdekinden fazladır. Bu yüzden yaşarken bile bizden daha cömerttirler. Dört imparator tarafından yapılan dört büyük caminin etrafı hayrat ile doludur. Paşalar da hayrat bırakırlar. Kasabalar ve tenha yol kıyılarına yolcular için kervansaraylar yaptırır, yollar açtırırlar. Su olmayan yerlere çeşmeler ve tuvaletler yaptırırlar. Halkın bedava olarak faydalandığı bu yapılar öyle muhteşemdir ki saraylara benzer. Buralardan istifade edenler "Allah yaptırandan razı olsun." demeden edemezler. Sadece insanlara değil, hayvanlara da yapılan iyilik çok büyük sevaptır. Bazı insanlar denizdeki balıklara ekmek atarlar.
>
> *Manuel Serrano Y. Sanz, **İspanyol, Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556**, s. 89*

Günümüzde Osmanlı Devleti'ndeki yardım faaliyetlerine benzer çalışmaları hangi kurum ve kuruluşlar yapmaktadır? Açıklayınız.

Osmanlı ülkesinde özellikle yabancı seyyahları etkileyen bir başka konu alışverişte esnaf ve tüccarın olumlu davranışları olmuştur *(Görsel 2.122)*.

> Tüccar ayaklarını altına alıp kahve veya salep içerek gelecek olan müşterisini bekliyor. Türk tüccarı müşterisine karşı son derece kibar. Zorlama, üsteleme, kavga yok. Çünkü önemli olan edep ve namus. Paranın üstünü tam olarak geri veriyor, tartıyı dürüstçe yapıyor ve tartarken terazide yuvarlak ağırlıklar kullanıyor.
>
> *Bela Horvath, **Anadolu 1913**, s. 18-19*

Görsel 2.122: Osmanlı esnafı (1895)

Türk tüccarların hangi özelliği sizi daha çok etkiledi? Neden?

Etkinlik Zamanı

82–85. sayfalar arasındaki örneklerde seyyahlar Osmanlı halkının hangi davranışlarından etkilenmişlerdir? Yazınız.

Görsel 123 *Osmanlı'da kervansaraylar ve mimari bakış açısı*

Kervansaraylar *(Görsel 2.123)*, hanlar ve bunlara bağlı imaret, hamam ve dükkânların hayırseverler tarafından yaptırılmasıyla yerleşim yerlerinin gelişmesi sağlanmıştır. Özellikle Avrupalı seyyahlar, ülkelerinde olmayan cami, hamam, kervansaray, imaret gibi yapıları eserlerinde tanıtmışlardır.

Bu büyük kasaba ağaçsızdı ve bir fersahlık (5 km) yerde iskân edilmemişti. Sokullu Mehmet Paşa, bu kasabayı tamamen kendi çabasıyla kurdu. Şimdi burada büyük bir kervansaray vardır. Kervansarayın karşısında çok güzel ve büyük bir cami yer alır ve mermer sütunlarla süslüdür. Kervansarayda avlunun ortasında bir çeşme ve yanında kadınlar ve erkekler için hamamlar vardır. Kervansarayın, şifahanenin, caminin, hamamların ve üzeri kurşunla kaplı dükkânların inşaat giderleri Mehmet Paşa tarafından karşılanmıştır. Kervansarayda yolculara üç gün boyunca yemek verilir ve bu gibi giderler üç yüz kasaba ve köyün gelirleri üzerinden karşılanır.

*Gülgün Üçel Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530–1699)**, s. 353*

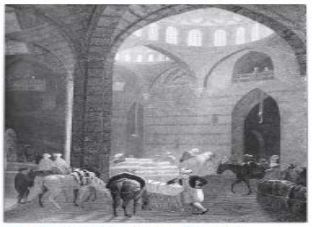

***Görsel 2.123:** Kervansaray (Gravür)*

Çevrenizde hangi türde tarihî yapılar bulunmaktadır? Bu yapılar halkın hangi ihtiyaçlarına cevap vermektedir?

Osmanlı evlerinin iç düzeni ve eşyaları Avrupalılara ait seyahatnamelerde çokça konu edilmiştir *(Görsel 2.124)*.

Türk evleri ve iç düzeni dikkate değer. Evlerin içi ve odalar genellikle gösterişli süslerle dolu, tavanları farklı renklere boyanmış. Hepsinde bir kenarda yüksek bir sedir var. Yerden yüksekliği otuz santim dolayında, boyu da bir buçuk iki metre kadar. Bu sedirin üzerine kumaşla kaplı ya da saten kaplı şilteler konuyor, bir uçtan bir uca yastıklar diziliyor. Kesintisiz bir sedir havası yaratılmaya çalışılıyor. Yere güzel bir halı ya da kilim seriliyor. Pencereler kafesli ama camsız. Mobilyalar arasında ne masa ne de sandalyeler var, aslında onlara gerçekten ihtiyaç da yok.

*William Wittman (Vilyım Vitmın, İngiliz), **Osmanlı'ya Yolculuk 1799–1800–1801**, s. 9*

***Görsel 2.124:** Osmanlı evi (Varşova Üniversitesi Kütüphanesi)*

Yukarıdaki metinde anlatılan evin özelliklerinden hangilerini yandaki resimde görüyorsunuz?

Görsel 124 *Osmanlı Devleti sofra kültürü*

Osmanlı'daki yemekler, içecekler, sofra düzeni *(Görsel 2.125)* ve yemek adabı ile ilgili bakın seyahatnamelerde hangi örneklere yer verilmiş?

Türkler obur değillerdir. Gayet az yerler. Sofra zevkine pek az düşkündürler. Bir parça ekmekle beraber tuz, soğan ve yoğurt bulurlarsa yemek için başka şey aramazlar. Yoğurt bir çeşit ekşimiş süttür. Türkler buna su ilave ederek içine ekmek doğruyorlar. Hararetleri teskin etmek için çok iyi bir avıdır. Hem besleyici, hem de hazmı kolaydır. Kervansaraylarının hepsinde bu yoğurt mutlaka bulunur. Üzüm, vişne gibi kuru yemişleri sıcak suda kaynatıp toprak tabaklar içine koyarlar. Bir de pirinçten yapılan yemekleri vardır. Üzerine koyun ve kuzu eti koyarlar.

*Ogier Ghislain De Busbecq, **Türkiye'yi Böyle Gördüm**, s. 59*

***Görsel 2.125:** Sofra (Minyatür, Levni, Surname)*

Soframıza önce üzerinden buharları yükselen büyük bir tencere içinde bezelyeli tavuk çorbası geliyor. Ardından kabak dolması sunuluyor ama bu yemeğin yanında herkes için üç ayrı peçete de veriliyor. İlginç olan bu peçetelerin hamurdan ve yenilebilir olması! Türklerin bazlama dedikleri bu hamur işi ürün, dağ köylülerinde ekmek yerine geçiyor. Bazlamadan koparılan bir parçayı üç parmağınız arasına alıp eti veya yemeğin katı kısmını bununla tutabiliyorsunuz. Sofraya gelen leziz ve baharatlı et yemeği küçük et parçalarından yapılmıştı. En son sofraya konulan pilav da bazlamayla yenilebiliyor. Yanında ise sulandırılmış sarımsaklı yoğurdun içinde yüzen salatalık parçaları sunuluyor.

*Bela Horvath, **Anadolu 1913**, s. 43–44 (Düzenlenmiştir.)*

Metinlerde söz edilen yemek ve içeceklerin hangileri günümüzde de tüketilmektedir?

Görsel 125 *Osmanlı kahve kültürü ve bayram kutlamaları*

Kahve, Osmanlı'dan günümüze gündelik hayatımızın vazgeçilmez bir içeceğidir. Türk kahvesi adıyla dünyaca tanınan bu içecek, Osmanlı Devleti'nde 1500'lü yıllarda tüketilmeye başlanmıştır *(Görsel 2.126)*. Genellikle bir bardak su ve Türk lokumuyla ikram edilen Türk kahvesi seyahatnamelerde de kendisine yer bulmuştur.

> Onların her zaman içtikleri başka bir içecekleri vardır ve kahve diye isimlendirdikleri bu içeceği günün her saatinde içerler. Kahveyi porselen fincanlara koyarlar ve boyalı tahta tepsi üzerine sıralayıp ve sıcak olarak size getirirler. Türk ülkesinde kahve çok miktarda içilir. İster fakir ister zengin olsun herkes günde en az ikİ veya üç fincan içer. Herkesin geldiği kahvehaneler çoktur. Kahve burada büyük kazanlarda pişirilir. Buraya birçokları sohbet etmek için gelir.
>
> *Jean Thevenot, **1655–1656'da Türkiye**, s. 91–92*

Görsel 2.126: *Kahvehane (Minyatür)*

Bayramlar sevinçle beklediğimiz, sevdiğimiz insanlarla bir araya geldiğimiz günlerdir. Bu özel günlerin nasıl kutlandığını yabancı bir seyyahın anlatımından inceleyelim.

> Gerlach (Gerlah), 1574'te Ramazan sona erdiğinde minareleri aydınlatan tüm lambaların kaldırıldığını ve insanların tüm gece boyunca sokaklarda gezerek alışveriş yaptıklarını söyler. "Ertesi gün bayramdı. Bayram üç gün sürmüştü. Bu süre boyunca herkes en iyi giysilerini giymiş, yaya olarak ya da arabalarla gezintiler yapmıştı. İnsanlar sokakta birbirlerine ekmek ve elma sunmuşlardı. En sevilen eğlenceler salıncak ve dönme dolaptı *(Görsel 2.127)*. Birçok yerde salıncaklar kurulmuştu.
>
> *Halil İnalcık, Günsel Renda, **Osmanlı Uygarlığı**, C. 1, s. 439 (Düzenlenmiştir.)*

Görsel 2.127: *Bayram yerinde salıncaklar (Minyatür, Tüzsckner Albümü)*

1574'teki Ramazan Bayramı kutlamaları ile günümüzdeki Ramazan Bayramı kutlamaları arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

Görsel 126 *Osmanlı Devleti cirit oyunu ve giyim alışkanlıkları*

> Ramazan Bayramı, Türklerin en büyük bayramıdır ve bu bayramda övülmeye değer bir şeye uyarlar *(Görsel 2.128)*. Bu, bütün düşmanlarından özür dilemeleri ve onlarla barışmalarıdır. Çünkü eğer kalplerinde birine karşı kötülük varsa bayram yapamayacaklarına inanırlar ve bu üç gün zarfında tanıdıkları kimselere rastlarlarsa onlarla öpüşürler ve birbirlerine iyi bayramlar ve mutluluklar dilerler.
>
> *Jean Thevenot, **1655–1656'da Türkiye**, s.119*

Görsel 2.128: *Bayram kutlaması tablosu (Fausto Zonaro)*

Seyahatnamelerde okçuluk, cirit *(Görsel 2.129)* ve güreşten söz edilmektedir. Özellikle cirit oyunu seyyahların beğenisini kazanmıştır. İki takım hâlinde, at üstünde uzun bir sopayla oynanan bu oyunla ilgili ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi şunları yazmış:

> Bütün paşalar tatil günleri askeriyle Kavak Meydanı'nda silahşörlük edip cirit oynarlar. Geniş bir meydan olduğundan tâ ortasında üç kat gemi direklerini birbirine bağlayıp dikmişlerdir. Tâ en tepesinde bir altın yaldızlı top vardır. Bütün oyuncu savaşçılar at bırakıp o topa sırık atarlar. Vuran yarışmacılara hediyeler verilir.
>
> *Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 2. C., 1. Kitap s. 114 (Düzenlenmiştir.)*

Görsel 2.129: *Cirit oyunu (Gravür, Melling)*

Son olarak giyim konusunda seyyahların neler yazdıklarına bakalım.

> Ayaldarının daima temiz olması gerekir. Yazın giydikleri ayakkabılar ince deriden mor, kırmızı veya sarı renkte yapılır. Bizdeki kumaşların boyanışı gibi deriye çok güzel renkler verirler. Kepenek yerine de dolama adı verilen topuklara kadar uzun şeyler giyerler. Manto olarak uzun ve bol elbiseler giyerler. Giyimlerini mümkün olduğu kadar iyi kumaştan yaptırırlar. Kalite itibarıyla yüksek olmamakla beraber üzerine türlü nakışlar konmuş gösterişli ve zarif çeşit çeşit kumaş dokunur *(Görsel 2.130)*.
>
> *Manuel Serrano Y. Sanz, **Türkiye'nin Dört Yılı 1552–1556**, s. 134*

Görsel 2.130: *Türk giysileri içinde bir Avrupalı kadın tablosu (Jean Liotard, Pera Müzesi, İstanbul)*

Günümüzdeki giysi ve ayakkabılarla metinde anlatılanlar arasında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır?

Seyyah Osmanlı'da kullanılan giysi ve ayakkabıların hangi özelliklerinden etkilenmiştir?

Ders kitabı kapsamında altıncı kazanım değerlendirildiğinde elde edilen bilgiler şu şekilde sıralanabilir: Türk Dünyası konusuna dair bilgiler bulunduran altıncı ve yedinci kazanımların yer aldığı "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanı ders kitabında "Ülkeler Arası Köprüler" şeklinde isimlendirilmiştir. Ülkemizin uluslararası kapsamda yer aldığı kuruluşları öğrencilere öğretebilmeyi hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda yer verilen altıncı kazanım "Yurtta Barış, Dünyada Barış" başlığı kapsamında yer almıştır.

Görsel 127 *Türk Konseyi ve haber örneği*

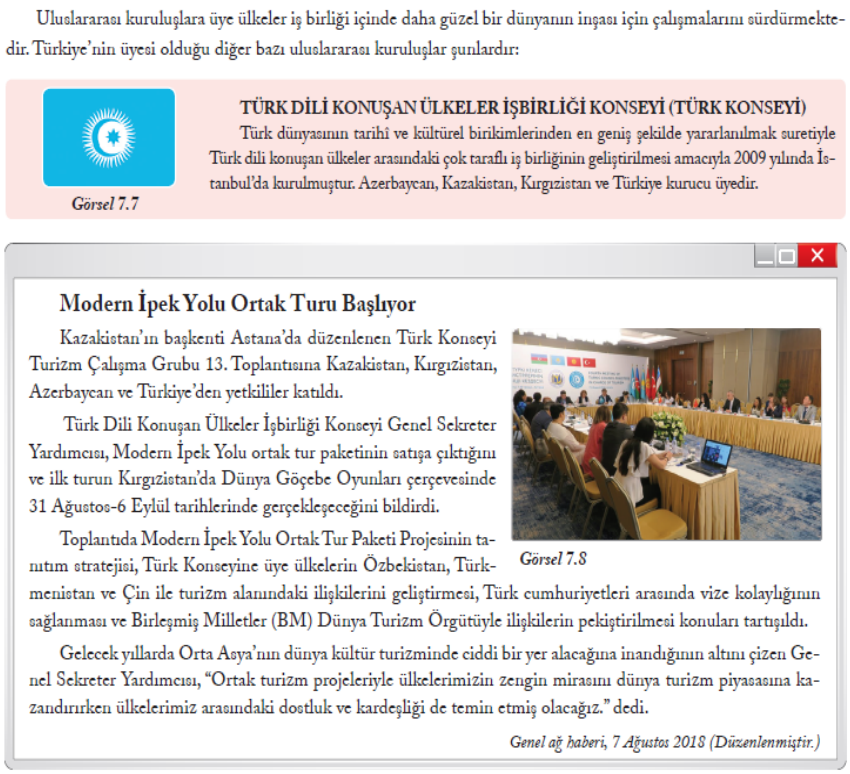

Uluslararası kuruluşlara üye ülkeler iş birliği içinde daha güzel bir dünyanın inşası için çalışmalarını sürdürmektedir. Türkiye'nin üyesi olduğu diğer bazı uluslararası kuruluşlar şunlardır:

TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER İŞBİRLİĞİ KONSEYİ (TÜRK KONSEYİ)

Türk dünyasının tarihî ve kültürel birikimlerinden en geniş şekilde yararlanılmak suretiyle Türk dili konuşan ülkeler arasındaki çok taraflı iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla 2009 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye kurucu üyedir.

Görsel 7.7

Modern İpek Yolu Ortak Turu Başlıyor

Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlenen Türk Konseyi Turizm Çalışma Grubu 13. Toplantısına Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkiye'den yetkililer katıldı.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Genel Sekreter Yardımcısı, Modern İpek Yolu ortak tur paketinin satışa çıktığını ve ilk turun Kırgızistan'da Dünya Göçebe Oyunları çerçevesinde 31 Ağustos-6 Eylül tarihlerinde gerçekleşeceğini bildirdi.

Görsel 7.8

Toplantıda Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi Projesinin tanıtım stratejisi, Türk Konseyine üye ülkelerin Özbekistan, Türkmenistan ve Çin ile turizm alanındaki ilişkilerini geliştirmesi, Türk cumhuriyetleri arasında vize kolaylığının sağlanması ve Birleşmiş Milletler (BM) Dünya Turizm Örgütüyle ilişkilerin pekiştirilmesi konuları tartışıldı.

Gelecek yıllarda Orta Asya'nın dünya kültür turizminde ciddi bir yer alacağına inandığının altını çizen Genel Sekreter Yardımcısı, "Ortak turizm projeleriyle ülkelerimizin zengin mirasını dünya turizm piyasasına kazandırırken ülkelerimiz arasındaki dostluk ve kardeşliği de temin etmiş olacağız." dedi.

Genel ağ haberi, 7 Ağustos 2018 (Düzenlenmiştir.)

Görsel 127'de ülkemizin, Azerbaycan'ın, Kırgızistan'ın ve Kazakistan'ın kurucu üyeler oldukları ve 2009 senesinde İstanbul'da kurulmuş olan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi yani Türk Konseyi hakkında öğrencilere bilgi verilmiştir. Ayrıca Türk Konseyi hakkında haber örneğine de yer verilmiştir. Verilen haber örneği görsel kullanımı ile zenginleştirilmiştir.

Ders kitabı kapsamında yedinci kazanım değerlendirildiğinde elde edilen bilgiler şu şekilde sıralanabilir: Ülkemizin de ilişkilerinin bulunduğu kuruluşların öğrenciler tarafından tanınmasını hedefleyen yedinci kazanım ders kitabında "Biz de Varız" başlığı kapsamında anlatılmıştır. Bu kazanım kapsamında kuruluşlara yer verilmiştir. Kuruluşların logoları da kullanılmıştır.

Görsel 128 *Asya İşbirliği Diyaloğu*

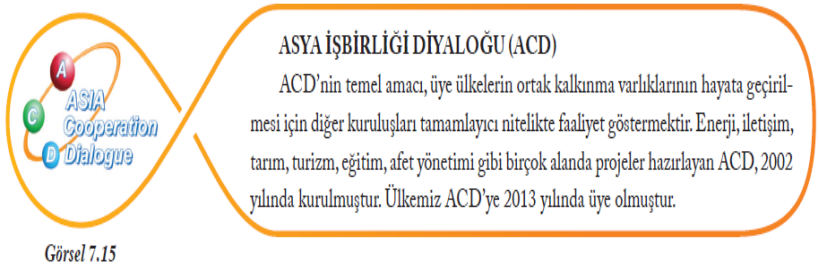

Görsel 7.15

Görsel 128'de ülkemizin ve Türkistan coğrafyasında bulunan Türk Devletleri'nin de üyesi olduğu ve ortak kalkınmayı hedefleyen Asya İşbirliği Diyaloğu (ACD) hakkında öğrencilere bilgi verilmiştir. Kuruluşun amacına vurgu yapılmıştır. Asya İşbirliği Diyaloğunun amblemine de yer verilmiştir.

Görsel 129 *BSEC ve TRACECA*

Görsel 7.16 Görsel 7.17 Görsel 7.18

Sayfadaki genel ağ haberlerini inceleyiniz. Haberlere göre ülkemizin bölgesel ekonomik kuruluşlardaki rolü hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Görsel 129'da ilk olarak Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın da üyesi olduğu ve bölgede ekonomik alanda işbirliği gerçekleştirmeyi hedefleyen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı hakkında öğrencilere bilgi verilmiştir. Verilen bilgiler haber örneği sunulmuştur. Ardından ise ülkemizin, Azerbaycan'ın, Kazakistan'ın, Kırgızistan'ın ve Özbekistan'ın da üye olduğu, ulaştırma alanında işbirliğini hedefleyen Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru hakkında öğrencilere bilgi verilmiş ve haber örneği sunulmuştur.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma ve Sonuç

Çağdaş eğitim tarihine ve gelişmelere bakıldığında temel eğitim düzeyi bireylere edindirilmek istenen bilgi, beceri ve değerler için kritik dönem olarak ifade edilebilir. Okulların temel amacı akademik anlamda donanımlı ve yetkin bireyler yetiştirmenin yanı sıra sosyal hayata hazır, toplumsal adaptasyonunu olumlu şekilde sağlamış ve kendi kendine yetebilecek aktif bireylerin ve yurttaşların yetişmesidir. Sosyal Bilimler analitik düşünebilen, tarihi etkin ve doğru okuyarak geleceğe adım atan bireylerin oluşmasında temel disiplinleri içerisinde barındırmaktadır. Bu temel disiplinlerin eğitim alanındaki çalışma alanı ise Sosyal Bilgiler dersi olmuştur.

Araştırma konusu olan Türk Dünyası ile ilgili ders kitaplarında ve müfredat programında veriler toplanırken Türk Cumhuriyetleri ile sınırlı tutulmamıştır. Türk milli tarihi, Türk birliği ve devamlılığı açısından büyük öneme sahip olan teşkilatlanmalara yer verilmiştir. Ayrıca ekonomik, eğitim, sosyal ve coğrafi alanda iş birliği amacıyla gerçekleştirilen projelerde araştırma problemine dahil edilmiş, incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

2018 yılında dönemin ihtiyaçları ve eğitim alanında yaşanan gelişmeler dikkate alınarak 2005 Sosyal Bilgiler dersi müfredat programı yeniden incelenmiş, gerekli değişiklikler yapılmış ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı hazırlanmıştır. Bu çalışmada 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitaplarında Türk Dünyası konularının nasıl işlendiği ve ne kadar yer aldığının öğrenilmesi amaçlanmıştır. 2018 yılında hazırlanmış olan müfredat programında toplamda 131 kazanım olduğu düşünüldüğünde Türk Dünyası'na dair yer alan 15 kazanım toplamda %8,73'lük bir dilime denk gelmektedir ki bu oran arttırılabilir görülmektedir. Dallı ve Çakmak (2020) tarafından gerçekleştirilmiş olan araştırmada da paralel bir sonuç olarak milli tarih ve milli kültür konularının 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda sınırlı bir çerçevede ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Bayram (2011), tarafından yapılan çalışmada da benzer bir sonuç olarak 1998 Sosyal Bilgiler Programı ve 2005 Sosyal Bilgiler Eğitim Programı'nda Türk Dünyası konusunun ele alınışı sınırlı bulunmuştur.

Türk Dünyası coğrafyası dediğimizde bugünümüz ile beraber dünümüzü tanımak ve yarının inşasını hedeflemek gerekmektedir. Bugünkü Türk Dünyası coğrafyasında, Türk milletinin temellerini inşa eden, bugünümüze uzanan önemli eserlere ve kültüre imza atan devlet ile toplulukları tanımakta fayda görülmektedir. Bugün Rusya Federasyonu dahilinde bulunan Altay Cumhuriyeti, Başkurdistan Cumhuriyeti, Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti, Tataristan Cumhuriyeti bu topluluklardan bazılarıdır. Asya kıtasında bugün de varlıkları süregelen Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Çin Halk Cumhuriyeti dahilinde bulunmaktadır. Özbekistan dahilinde bulunan Karakalpakistan Cumhuriyeti de başlıca Türk toplulukları arasındadır. Güncel müfredat programı ile ders kitaplarında Türk toplulukları ile ilgili bir bilgi tespit edilmemiştir.

Türk milli tarihinin inşasında katkısı bulunan devletleri Hun Devleti, Gök Türk Devleti, Uygur Devleti, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlı Devleti ile sınırlamamak gerekmektedir. Türk milli kimliğinin inşasında çok önemli role sahip olan Safevi Devleti, Babürlü Devleti, Harzemşahlar Devleti, Altın Orda Devleti, Kırım Hanlığı ve Timur Devleti başlıca devletler arasında sayılabilir. 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitaplarında bu devletler hakkında bir bilginin yer almadığı ifade edilebilir.

4. sınıf düzeyinde incelenen ders kitabı 2019 yılında TUNA yayıncılık tarafından hazırlanmıştır. Türk Dünyası konusu ile ilişkilendirilen öğrenme alanı Küresel Bağlantılar olmuştur. Bu öğrenme alanında ise Komşularımız ve Türk Cumhuriyetleri üniteleri olmuştur. Ünitelerin içerisinde, konuların aktarımında harita, görsel ve yazılı metinler kullanılmıştır. Müfredat programı içerisinde dördüncü sınıfa dair toplam 33 içerisinde Türk Dünyası kapsamında sadece bir kazanıma yer verilmiştir. 7 öğrenme alanı içerisinde ise sadece bir tane öğrenme alanında Türk Dünyası ele alınmıştır.

5. sınıfta ise 2 farklı ders kitabı incelenmiştir. İncelenen ilk ders kitabı ATA yayıncılık tarafından basımı gerçekleşirken, ikinci ders kitabı ise MEB tarafından basılmış ve Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından onaylanarak okullarda kullanılmaktadır. 5. Sınıflarda toplamda 33 kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımlardan ise 2 tanesi Türk Dünyası konusu ile bağlantılıdır. Bu kazanımların her ikisi de 7 öğrenme alanı içerisinde beşinci öğrenme alanı olan Küresel

Bağlantılar öğrenme alanıdır. MEB yayıncılık da kazanımlar Ticaret ve teknoloji ünitesi ile İnsanlığın Ortak Mirası ünitesinde yer almıştır. Kazanımlar görseller ile desteklenerek öğrencilere aktarılmaya çalışılmıştır. ATA yayıncılık tarafından basılan ders kitabında ise kazanımlar İletişim ve Ulaşımın Ticarete Etkisi ile Geçmişten Geleceğe Armağan: Ortak Miras ünitesinde yer almıştır. Bu yayın tarafından hazırlanan ders kitabında da içerik konu ile bağlantısı bulunan görseller il zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada 6. Sınıf seviyesinde iki farklı yayın tarafından basılan iki ders kitabı incelenmiştir. 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda toplamda 34 kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımlardan 5 tanesi hem doğrudan hem de dolaylı olarak Türk Dünyası konusunu ele almaktadır. Beş kazanımdan 3 tanesi Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alırken, 2 tanesi Küresel Bağlantılar öğrenme alanında yer almaktadır. Her iki kitapta da kazanımların sunumunda yazılı metinlerin ve görsellerin yanı sıra haritaların kullanımı da ön planda tutulmaktadır.

7. sınıf müfredat programı değerlendirildiğinde toplamda 31 adet kazanım yer almaktadır. Bu kazanımlardan yedi tanesi Türk Dünyası konusu ile ilişkilidir. Yedi kazanımdan beş tanesi Kültür ve Miras öğrenme alanında bulunurken, iki tanesi Küresel Bağlantılar öğrenme alanında yer almaktadır. Araştırma çerçevesinde EKOYAY yayıncılık tarafından basımı yapılan ders kitabı değerlendirilmiştir. 7. Sınıflar için hazırlanan ders kitabında Türk tarihi konularının öğrenimini kolaylaştırmak amacıyla metin, görsel ve haritaların yanı sıra şemalara da yer verildiği görülmektedir.

Ders kitapları incelendiğinde ise 4. sınıf ders kitabında toplamda 208 sayfa yer alırken, Türk Dünyası'na dair konulara sadece 8 sayfa yer verilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basımı gerçekleşen 5. sınıf ders kitabında toplamda 201 sayfa yer alırken, Türk Dünyası konularına 2 sayfa yer verilmiştir. ATA yayıncılık tarafından basımı gerçekleşen 5. sınıf ders kitabında toplamda 192 sayfa yer alırken, Türk Dünyası'na dair konulara sadece 2 sayfa yer verilmiştir. ANADOL yayıncılık tarafından basımı gerçekleşen 6. sınıf ders kitabında toplamda 288 sayfa yer alırken, Türk Dünyası konularına 25 sayfa yer verilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basımı gerçekleşen 6. sınıf ders kitabında 276 sayfa yer alırken, Türk Dünyası'na dair konulara 42 sayfa yer verilmiştir. EKOYAY yayıncılık tarafından basımı

gerçekleşen 7. sınıf ders kitabında 252 sayfa yer alırken, Türk Dünyası'na dair konulara 50 sayfa yer verilmiştir. Genel olarak bakıldığında hem müfredat programında hem de ders kitaplarında Türk Dünyası'na dair konulara yeterince yer verilmediği sonucuna ulaşılabilir.

Ders kitaplarında Türk Dünyası konuları anlatılırken bilgiler görseller, şemalar ve okuma parçaları ile zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Konuların anlatımında öğrencilerin bilgileri daha iyi kavrayabilmeleri ve harita okuryazarlığı becerilerinin gelişmesi amacıyla harita kullanımı da gerçekleştirilmiştir. Konuların başlangıcında öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerinin sağlanması amacıyla önce hazırlık çalışmalarına yer verilmiş, ardından ise konuların anlatımı yapılmıştır. Konuların anlatımında ise etkinlik çalışmalarına yer verilerek öğrencilerin öğrendikleri bilgileri pekiştirebilmeleri hedeflenmiştir.

5.2. Öneriler

Araştırma sonucu şu öneriler sunulmaktadır: Gerçekleştirilen çalışma sonucunda, geleceğimizin mimarları olan öğrencilerimize okutulmakta olan müfredat programında Türk milletinin tarihini ve soydaşlarını daha iyi öğrenmeleri ve tanımaları için Türk Dünyası konularına daha fazla yer verilmesi önerilmektedir. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından onaylanarak örgün eğitim kurumlarında kullanılmakta olunan ders kitaplarında Türk Dünyası konusuna daha geniş yer verilmesi önerilmektedir. Ders kitaplarında bulunan etkinliklerin sadece alt düzey becerileri geliştirici okuma ve yazma etkinlikleri olmasından ziyade, üst düzey becerileri geliştirici etkinliklere yer verilmesi önerilmektedir. Daha sonrasında gerçekleştirilecek çalışmalarda 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ile beraber daha önceki yıllarda hazırlanmış olan öğretim programlarının da değerlendirilerek karşılaştırmalı bir çalışma yapılması önerilmektedir. 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitaplarında Türk toplulukları ile Türk milli tarihinde önemli yeri bulunan devletler hakkında bilgilere yer verilmesi Türk Dünyası coğrafyasının öğrenimi konusunda öneri olarak sunulmaktadır.

KAYNAKÇA

Aka, İ. (2012). Timurlular. *İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı.

Akhan, E. A. ve Şimşek Çetin, Ö. (2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının sosyal bilgiler eğitimine yönelik ilgilerinin ve görüşlerinin belirlenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi, 11*(2), 551-588. https://doi.org/10.17244/eku.96663

Akkaya, M. Ş. (1943). Uygur Türklerini ve kültürlerini tanıyalım. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1*(3), 75-86.

Akkoyun, T. (2013). Türklerin İslamiyet'i kabulü ve devlet yönetimindeki etkileri. *Türkoloji Üzerine Araştırmalar, 0*(7), 7-37.

Akyüz, Y. (2016). Giriş. *Türk Eğitim Tarihi* içinde (s. 327-352). Pegem Akademi Yayıncılık.

Aktaş, Y. (2015). Anadolu Selçuklu sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve saltanatının ilk yılları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 0*(55), 197-2011).

Akün, Ö. F. (1991). Babürname. *İslam Ansiklopedisi,* C.4, Türkiye Diyanet Vakfı.

Alptekin, C. (1994). Büyük Selçuklular. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi, C. VII, Çağ Yayınları.

Altun, A. (1996). Gazneliler/2. Bölüm. TDV İslam Ansiklopedisi, 13, 480-484, İstanbul.

Ambarlı, A. (2010). *Türkiye'de cumhuriyetten günümüze sosyal bilgiler programları (değişiklikler, düzenlemeler, güncellemeler)* (Tez No. 278683) [Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Arslan, M. (1999). Cumhuriyet dönemi ilköğretim programları ve belli başlı özellikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 144, 1-14.

Arslantaş, E. (2018). İslam öncesi ile ilk Türk-İslam devletlerinde siyasi yapı ve dış ilişkilerin kıyaslanması. *Akademik Bakış Dergisi*, *0*(65), 7-27.

Atak, S. A. (1999). *Manas destanında ahlak anlayışı* (Tez No. 81337) [Yüksek Lisans, Pamukkale Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Ayan, E. (2015). Karahanlı Hanedan Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sıhriyeti. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*(5), 392-408.

Aydın, M. (1994). *Şamanizmin eski Türk dini hayatı ile ilişkisi* [Kongre Oturumu]. XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II. Ankara.

Aydın, İ. (2006). Sosyal Bilimlerde araştırmadan yayına etik değerler. *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık, 0*(0), 71-80.

Aydoğmuşoğlu, C. (2019). Safevi tarih yazıcılığı ve Safevi çağı kronikleri. *Türk Tarih Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 143-164.

Aytaçlı B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bir bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 3*(1), 1-9.

Azer, H. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*. EKOYAY Yayıncılık.

Balcı, A. (2006). *Sosyal Bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem Akademi.

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(2), 368-388. https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299

Baltacı, A. (2021). Bilimsel araştırma becerileri ve araştırmada güncel desenler. Uzunöz, A. (Ed.). *Nitel veri analizi* (s. 71-99). Pegem Akademi Yayıncılık.

Barth, J. L. (1991). Elementary and junior high/middle school social studies curriculum, activities and materials. University Press of America.

Baş, T. ve Akturan, U. (2017). *Nitel araştırma: Sosyal bilimlerde bilgisayar destekli*. Seçkin Yayıncılık.

Baykara, T. (2002). Türkler. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkiye Selçuklu döneminde toplum ve ekonomi içinde* (s. 277-307). Yeni Türkiye Yayınları.

Bayram, H. (2011). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Türk Dünyası* (Tez No. 280020) [Yüksek Lisans, Niğde Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Biçer, B. (2013). Kuruluş devrinde Nizamiye Medreselerinin müderrisleri. *Tarih Okulu Dergisi, 0*(16), 263-287. https://doi.org/10.14225/Joh330

Bilgili, A. S. (2006). Geçmişten günümüze sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. İ. H. Demircioğlu (Ed.), *Sosyal bilgilerin temelleri içinde* (s. 2-29). Hegem Yayınları.

Birekul, M. (2018). Anadolu Selçuklu Devleti'nde eğitim ve Konya medreseleri. *Mecmua, 0*(5), 85-98. https://doi.org/10.32579/mecmua.379343

Cicioğlu, H. (1985). *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk ve ortaöğretim (tarihi gelişim).* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Cinkara, A. (2019). Uygurlar ve ipek yolu. *Asya Araştırmaları Dergisi*, *3*(2), 329-345.

Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2021). Eğitimde araştırma yöntemleri. Dinç, E. ve Kıroğlu, K. (Çev. Ed.). Pegem Akademi Yayıncılık. (Orijinal çalışma 2017'de yayınlandı)

Çakıroğlu, O. (1987, Haziran 8-11). Cumhuriyet döneminden bu yana sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirmenin dünü, bugünü, yarını [Sempozyum oturumu]. Gazi Üniversitesi Öğretmen Yetiştiren Yükseköğretim Kurumlarının Dünü-Bugünü-Geleceği Sempozyumu. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Çandarlıoğlu, G. (2012). *Uygurlar: Orta Asya'da bir Türk kavmi*. TDV İslam Ansiklopedisi, 1-4.

Çapa, M. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Türkiye'de tarih öğretiminin tarihçesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2*(3), 1-28.

Çelik, H. (2008). Cumhuriyet dönemi vatandaşlık eğitiminde önemli adımlar. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 10*(1), 359-369. https://hdl.handle.net/20.500.12619/98339

Çetin, K. (2003). Türk Eğitim Tarihinde Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgilerin Tarihsel Süreci. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(1-2), 163-185.

Çetin, K. (2014). *Selçuklu medeniyet tarihi.* Yitik Hazine Yayınları.

Dallı, C. ve Çakmak, M. A. (2020). 2018 sosyal bilgiler öğretim programında Türk tarihi ve kültürü konularının yeri. *Sinerji Uluslararası Alan Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *1*(2), 53-66. https://dergipark.org.tr/tr/pub/synergy/issue/58953/795865

Demir, M. (2004). *Büyük Selçuklular tarihi.* Sakarya Kitapevi.

Demirok, U. (2019). *Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Algısı (Balıkesir Üniversitesi Örneği)* (Tez No. 581757) [Yüksek Lisans, Balıkesir Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Devlet, N. (1989). *Çağdaş Türk Dünyası.* Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Dewey, J. (2019). Okul ve toplum. (H. A. Başman, Çev.). S. Kaymakcı (Yay. Haz.). Pegem Akademi Yayıncılık.

Duman, A. (2013). Kantarat-ü Carhıyan: Karahanlılar ve Gazneliler Arasında Horosan Bölgesinin Kaderini Belirleyen Savaş. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(1), 80-107.

Durukan, A. (2002). Selçuklu dönemi kültür ortamından bir kesit: XII. Yüzyıl. Türkler, C. VII. Ankara.

Eberhard, W. (1996). *Çin'in şimal komşuları*. (Çev. N. Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Eker, S. (2020). 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ile 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Karşılaştırmalı Analizi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(1), 86-103.

Er, A. R. ve Bayındır, N. (2015). Sosyal bilgiler dersi öğretmenlerinin tarih konularının öğretimine ilişkin değer kazanımı ile öğretim programı hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(4), 357-379. https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/21661/504045

Erdi, İ. (2014). *Türkiye Selçuklu Devleti vezirleri* (Tez No. 581757) [Yüksek Lisans, Balıkesir Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Erdoğan, E. (2024). Seyyahlara göre XVII. Yüzyılda Safevi Devleti'nde günlük yaşam. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 85-94. https://doi.org/10.53718/gttad.1408995

Ertürk, S. (1988). Son makalesi Türkiye'de eğitim felsefesi sorunu. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 0*(3), 11-16.

Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. Kabalcı Yayınları.

Esir, İ. (1987). *el-Kamil fit't-tarih*. (Çev. A. Özaydın), C. IX-X, Bahar Yayınları.

Eşel, G. (2019). Transkafkasya Bölgesel Güvenliğinde Şanghay İşbirliği Örgütünün Rolü. 2. Uluslararası Hocalı Soykırımı ve Bölgesel Güvenlik Soykırımı Sempozyumu E-kitabı, 400.

Evirgen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 5 Ders Kitabı*. MEB Yayınları.

Fer, S. (2005, Aralık). 1923 yılından günümüze cumhuriyet dönemi ilköğretim programları üzerine bir inceleme. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Genç, R. (1981). *Karahanlı devlet teşkilatı XI. Yüzyıl Türk hakimiyeti anlayışı ve Karahanlılar.* Kültür Bakanlığı Yayınları.

Geray, H. (2006). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş iletişim alanından örneklerle.* Siyasal Kitapevi.

Gömeç, S. (2003). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi.* Akçağ Yayınları.

Gömeç, S. (2016). Uygur Türklerinin destanları ve kültürü hakkında özet. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, *0*(7), 45-54.

Günden, S. (1995). Sosyal bilgiler öğretimine genel bir bakış. M. Çileli (Yay. Hazırlayan), *İlköğretim kurumlarında sosyal bilgiler öğretimi ve sorunları* içinde (s. 22-339). Türk Eğitim Derneği.

Gür, T. (2022). *Başkurt Türklerinin siyasi ve sosyo-kültürel tarihi (XIX-XX. YY.)* (Tez No. 725472) [Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Güven, İ. (2000). Türkiye'de Devlet Eğitim ve İdeoloji. Siyasal Kitabevi.

Harut, S. B. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 5 Ders Kitabı*. Ankara: ATA Yayıncılık.

Hidayet, N. (1992). Çin kaynaklarına göre Karahanlılar (840-1231) [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

İlhan, S. (1997). *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği.* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

İnalcık, H. (2022). Kırım Hanlığı. *İslam Ansiklopedisi*, C.25, Türkiye Diyanet Vakfı.

İzgi, Ö. (1987). *Uygurların siyasi ve kültürel tarihi: Hukuk vesikalarına göre.* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (2015). *Türk milli kültürü.* Ötüken Neşriyat.

Kalaycı, N. ve Baysal, S. B. (2020). Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Analizi (2005-2017-2018). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 106-129. https://doi.org/10.32709/akusosbil.544022

Kan, Ç. (2010). ABD ve Türkiye'de Sosyal Bilgilerin Tarihsel Gelişimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*(2), 663-672.

Kartal, Ş. (2021). Nitel araştırmanın desenlenmesi. M. Çelebi (Ed.), *Nitel araştırma yöntemleri içinde* (s. 212-236). Pegem Akademi Yayıncılık.

Kaya, E. ve Öner, G. (2017). 100. Yaşındaki sosyal bilgiler dersini sosyalleşme ve toplu öğretim ekseninde yeniden düşünmek. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(2), 1-25.

Kemaloğlu, M. (2015). XI. – XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devleti'nde eğitim öğretim (Medreseler). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, *5*(2), 89-106.

Keskin, Y. (2002). Türkiye'de II. meşrutiyetten günümüze kadar uygulanmış olan sosyal bilgiler öğretim programlarının analizi ve karşılaştırması [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Keskin, Y. (2012). Türkiye'de 1970'li yıllardan günümüze kadar yayınlanmış ilkokul, ortaokul ve ilköğretim okulu programlarında yer alan tarih dersi konularının dönemlere göre incelenmesi. *Uluslararası Çevrimiçi Eğitim Bilimleri Dergisi, 4*(2), 442-461.

Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(15), 170-189.

Konukçu, E. (1991). Babürlüler. *İslam Ansiklopedisi,* C.4, Türkiye Diyanet Vakfı.

Korkmaz, M. S. ve Güler, H. (2020). 1926 yılından günümüze ilköğretim okullarının programları ve sosyal bilgiler. *Asia Minor Studies Dergisi*, *8*(2), 501-512. https://doi.org/10.17067/asm.738144

Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları. *Belleten,* 7(27), 379-522.

Köprülü, M. F. (2005). *Türk tarih-i dinisi*. Akçağ Yayınları.

Köymen, M. A. (2006). *Selçuklu devri Türk tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kurban, İ. (1994). Turgun almaş ve Uygurlar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 169-173.

Kuyma, E. (2015). Harezm dönemi Türkçesi ve eserlerine genel bir bakış. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 8(1), 367-383.

MEB. (2005). *4 ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı.* Ankara: MEB Yayınları.

MEB. (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar).* MEB Yayınları.

Memduhoğlu, H. B. (2007). Bilimsel araştırma ve yayın etiği. *Mili Eğitim Dergisi*, *0*(173), 27-38.

Memiş, E. ve Köstüklü, N. (2005). *Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası.* Çizgi Kitabevi.

Nuhoğlu, G. (1995). Beyhaki Tarihi'ne göre Gazneliler'de devlet teşkilatı ve kültür [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Nuhoğlu, G. (2013). Gaznelilerde Evlilikler ve Evlilik Adetleri. *Şarkiyat Mecmuası, 0*(23), 91-113.

Ocak, A. Y. (2014). *Babailer İsyanı*. Dergah Yayınları.

Onat, A. (2012). *Çin kaynaklarında Türkler: Han hanedanı tarihinde "Batı Belgeleri"*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Oruç, Ş. ve Ulusoy, K. (2008). Sosyal bilgiler öğretimi alanında yapılan tez çalışmaları. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 0*(26), 121-132.

Ortaylı, İ. (2015). *Türklerin tarihi.* Timaş Yayınları.

Öcal, A. ve Yakar, H. (2015). 1968-2005 sosyal bilgiler ders programlarında küresel farkındalık eğitimi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 15(USBES Özel Sayısı I), 307-327.

Ögel, B. (1955). İslamiyetten önce Türk kültür tarihi. *Belleten Dergisi, 19*(75), 331-376.

Özaydın, A. (2007). Mizamiye medresesi. *İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı.

Özbayrakdar, A. (2023). Harezmin Gazneniler Tarafından İşgali ve Me'muni Devleti'nin Yıkılışı. *Külliye,* Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı, 296-314.

Özey, R. ve Ünlü, M. (2020). *Türk Dünyası'nın Jeopolitiği.* Pegem Akademi Yayıncılık.

Özkan, U. B. (2021). *Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi.* Pegem Akademi Yayıncılık.

Özmen, C. (2015). Dünyada ve ülkemizde sosyal bilgiler. C. Dönmez ve K. Yazıcı (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi içinde* (s. 319). Pegem Akademi Yayınları.

Öztuna, Y. (1977). *Büyük Türkiye tarihi (Cilt I).* Ötüken Yayınları.

Öztürk, C. (2011). Sosyal Bilgiler : Toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış. C. Öztürk (Ed.), Sosyal bilgiler öğretimi: *Demokratik vatandaşlık eğitimi içinde* (s. 1-31). Pegem Akademi Yayıncılık.

Öztürk, C., Coşkun Keskin, S. ve Otluoğlu, R. (2014). *Sosyal bilgiler öğretiminde edebi ürünler ve yazılı materyaller.* Pegem Akademi Yayınları.

Öztürk, C. (2015). Sosyal Bilgiler: Kavram, içerik ve program. C. Öztürk (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi demokratik vatandaşlık eğitimi içinde* (s. 1-31). Pegem Akademi Yayınları.

Öztürk, C. ve Kafadar, T. (2020). 2018 Sosyal bilgiler dersi öğretim programının değerlendirilmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, *10*(1), 112-126.

Pritsak, O. (1977). *Kara-Hanlılar*. TDV İslam Ansiklopedisi. VI. Cilt, 256-257.

Saban, A. ve Ersoy, A. (2019). *Eğitimde nicel araştırma desenleri.* Anı Yayıncılık.

Safran, M. (1993). Tarih öğretiminin eğitsel amaçları. Belleten Dergisi, *57*(220), 827-842.

Safran, M. (2015). Sosyal bilgiler öğretimine bakış. B. Tay ve A. Öcal (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 2-16). Pegem Akademi Yayınları.

Sever, R. (2021). Temel kavramlar. R. Sever (Ed.), *Sosyal bilgiler eğitiminde kavram öğretimi* içinde (s. 1-20). Pegem Akademi Yayınları.

Sever, R., Yalçınkaya, E. ve Mazman, F. (2009). Sosyal bilgiler öğretiminde etkili bir öğretim yöntemi: dramatizasyon. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13*(1), 155-166.

Sevim, A. (1990). *Anadolu fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sevim, A. (1993). *Anadolu'nun fethi (Selçuklular dönemi).* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Seyhan, A. (2021). Arşiv belgelerinin sosyal bilgiler dersinde kullanılmasına ilişkin öğretmen adayı görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi, 50*(229), 655-680.

Sığrı, Ü. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri.* Beta Basım Yayın.

Sönmez, V. (1998). *Sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. Anı Yayıncılık.

Sözen, E. ve Ada, S. (2018). 2005 ve 2018 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarının (SBDÖP) Karşılaştırılması. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi, 6*(1), 53-71.

Şahbaz, D. (2017). Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun kuruluş dönemi: Zahirüddin Muhammed Babür. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 57(1), 582-604.

Şahin, M. (1999). *Türk tarihi ve kültürü.* Gündüz Eğitim ve Yayınları.

Şahin, A. E. (2014). Eğitimle İlgili Temel Kavramlar. Sönmez, V. (Ed.). *Eğitim Bilimine Giriş* içinde (s. 1-24). Anı Yayıncılık.

Şahin, E. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 6 Ders Kitabı*. ANADOL Yayıncılık.

Şeker Aydın, G. ve Yüce, M. (2020). Baskıcı ve dışlayıcı Han milliyetçiliğinin Doğu Türkistan'da (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) yansımaları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 9(4), 2668-2682. https://doi.org/10.33206/mjss.722057

Şişman, M. (2015). Eğitimin Temel Kavramları. *Eğitim Bilimine Giriş* içinde (s. 1-22). Pegem Akademi Yayıncılık.

Taneri, A. (1997). Harizmşahlar. *İslam Ansiklopedisi*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı.

Taşağıl, A. (2013). Yakutlar. *İslam Ansiklopedisi*, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı.

Taşağıl, A. (2014). *Kök Tengri'nin çocukları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Tay, B. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretiminin Dünü Bugünü ve Yarını. Turan, R. ve Ulusoy, K. (Ed.). *Sosyal Bilgilerin Temelleri* içinde (s. 2-18). Pegem Akademi Yayıncılık.

TDK, "Medrese", Güncel Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 15.11.2023

Tekinoğlu, H. (2015). *Selçuklu tarihi.* Kamer Yayınları.

Togan, A. Z. V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş*. Enderun Kitapevi.

Tomar, C. (2002). Valilikten imparatorluğa Gazneliler, devlet ve saray teşkilatı. *İslam Araştırmaları Dergisi, 0*(8), 145-151.

Topal, E. (2014). *Üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına ilişkin farkındalık düzeylerinin belirlenmesi* (Tez No. 371234) [Yüksek Lisans, Uşak Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Turan, O. (2011). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. Ötüken Neşriyat Yayınları.

Turner, T. N., Russell III, W. B., & Waters, S. (2013). Essentials of elementary social studies. Routledge Publishing.

Tüysüz, S. (2019). *İlkokul Sosyal Bilgiler 4 Ders Kitabı*. TUNA Yayıncılık.

Yanpar Şahin, T. (1997). İlköğretimde sosyal bilgiler öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Çağdaş Eğitim Dergisi, 22*(231), 41-43.

Yasin, Y. (2015). Divanü Lügat-it-Türk'te geçen Uygurlar ile ilgili bilgiler üzerine. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, *0*(5), 69-97.

Yazar, N. (2007). *Selçuklu Devleti'nde isyanlar* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Doküman İncelemesi. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* içinde (s. 189-201). Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 6 ders kitabı*. MEB Yayınları.

Yolsever, U. (2020). Altın Orda ve Rusya. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 5*(1), 506-510.

Yuguşeva, N. (2001). Altaylarda Türkler ve inançları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 0*(11), 140-151.

Yüksel, A.T. (2001). İlk Müslüman-Türk devletlerinin siyasi, kültürel ve medeniyet tarihi üzerine. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11*(11), 67-99.